

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў

А. І. Смолік, Л. К. Кухто

**ГІСТОРЫЯ
БЕЛАРУСКАЙ
КУЛЬТУРАЛАГІЧНАЙ
ДУМКІ**

*Рэкамендавана ВМА па адукацыі ў галіне культуры і мастацтваў
у якасці вучэбна-метадычнага дапаможніка для студэнтаў устаноў
вышэйшай адукацыі па спецыяльнасці 1-21 04 01 Культуралогія*

Мінск
БДУКМ
2014

УДК 008(075.8)(476)
ББК [71.3(4Бен)+71.1]я73
С 512

Рэцэнзенты:

кафедра беларускай літаратуры і культуры БДПУ імя Максіма Танка;
А. М. Нечухрын, загадчык кафедры ўсеагульнай гісторыі ГрДУ
імя Янкі Купалы, доктар гістарычных навук, прафесар

Смолік, А. І.
С512 Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі : вучэб.-метадыч.
дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто ; Мін-ва культуры Рэсп. Беларусь,
Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск :
БДУКМ, 2014. – 236 с.
ISBN 978-985-522-082-5.

Разглядаюцца этапы фарміравання імпліцытных і экспліцытных культуралагічных ведаў у Беларусі. Аналізуюцца фрагменты з твораў айчынных мысліцеляў розных культурна-гістарычных эпох, якія дазваляюць зразумець іх культуралагічныя ідэі і погляды на сутнасць і змест культуры.

Для выкладчыкаў, аспірантаў, магістрантаў і студэнтаў гуманітарных УВА, а таксама ўсіх, хто цікавіцца гісторыяй канцэпцый культуры, пачынаючы з Сярэднявек да XXI ст.

УДК 008(075.8)(476)
ББК [71.3(4Бен)+71.1]я73

ISBN 978-985-522-082-5

© Смолік А. І.,
Кухто Л. К., 2014

ЗМЕСТ

Прадмова	5
Раздзел 1. Уяўленні аб сутнасці культуры ў эпоху Сярэднявечча	7
1.1. Перадумовы фарміравання імпліцытных ведаў аб культуры	7
1.2. Культуралагічныя ідэі ў разнажанравай беларускай літаратуры Сярэдніх вякоў	10
Раздзел 2. Рэнэсансава-гуманістычныя ідэі мысліцеляў і асветнікаў Беларусі	23
2.1. Агульная характарыстыка эпохі Адраджэння	23
2.2. Канцэпцыі культурна-гістарычнага працэсу эпохі Адраджэння	25
2.3. Канцэпцыя свабоды чалавека ў айчынай гуманітарыстыцы	35
Раздзел 3. Асэнсаванне новаеўрапейскага тыпу культуры ў эпоху Асветніцтва	39
3.1. Сацыяльна-культурныя асаблівасці фарміравання культуралагічных ідэй у XVII–XVIII стст.	39
3.2. Культура і адукацыя ў асветніцкіх канцэпцыях беларускіх мысліцеляў	43
3.3. Культура як прадмет свядомасці разумнага чалавека	45
Раздзел 4. Дэмакратычная ідэалогія і яе ўплыў на развіццё экспліцытных культуралагічных ведаў у XIX ст.	60
4.1. Культура як падмурак гуманітарных навук	60
4.2. Асаблівасці сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства	64
4.3. Канцэпцыя народнасці і яе ўвасабленне ў літаратурнай спадчыне 1-й паловы XIX ст.	65
4.4. Асэнсаванне адметнасцей карціны свету і ментальнасці беларусаў у літаратуры 2-й паловы XIX ст.	69
4.5. Праблема самасвядомасці культуры ў беларускай філасофіі XIX ст.	73
4.6. Станаўленне айчынай этнакультуралогіі	79
Раздзел 5. Фарміраванне экспліцытных культуралагічных ведаў у XX ст.	98
5.1. Асноўныя тэндэнцыі сацыякультурнага развіцця	98
5.2. Адметнасці сацыякультурнай сітуацыі ў Беларусі	103
5.3. Развіццё тэорыі і гісторыі беларускай культуры ў 1-й палове XX ст.	105

5.4. Асэнсаванне дэтэрмінантаў адраджэнскага нацыянальна-культурнага руху ў беларускай літаратуры	106
5.5. Філасофская пранікнёнасць у сутнасць быцця беларусаў як суб'ектаў самабытнай культуры	124
5.6. Развіццё тэарэтычнай этналогіі ў 1-й палове XX ст.	132
Раздзел 6. Айчынная культуралогія 2-й паловы XX – пачатаку XXI ст.	143
6.1. Сацыядынаміка беларускай культуры на мяжы тысячагоддзяў	146
6.2. Распрацоўка тэарэтыка-метадалагічных праблем культуры ў айчыннай гуманітарыстыцы	148
6.3. Эстэтычная канцэпцыя айчынных культуролагаў	154
6.4. Інтэрпрэтацыя культуралагічных ідэй беларускіх мысліцеляў мінулых стагоддзяў айчыннымі навукоўцамі	158
Раздзел 7. Сучасная культуралагічная школа Рэспублікі Беларусь	162
7.1. Фундаментальныя даследаванні лідараў навуковай культуралагічнай школы	163
7.2. Інкультурацыя асобы як важнейшы кірунак сучаснай айчыннай культуралогіі	168
7.3. Разнастайнасць, індывідуальнасць і непаўторнасць беларускай культуры як аб'ект айчыннай культуралогіі	174
7.4. Дыялог культур – праблемнае поле беларускай культуралогіі	183
7.5. Рэлігія і культура ў інтэрпрэтацыі айчынных культуролагаў	188
7.6. Даследаванні беларускімі культуролагамі аспектаў сяміётыкі культуры	193
7.7. Аналіз дэтэрмінантаў крызісу культуры беларускімі культуролагамі	199
7.8. Сацыякультурныя дэтэрмінанты фарміравання асобы і іх асэнсаванне культуролагамі	205
7.9. Праблемы рэпрэзентацыі артэфактаў культуры музеямі як прадмет айчыннай прыкладной культуралогіі	208
Раздзел 8. Тэарэтыка-метадалагічныя і вучэбна-метадычныя працы беларускіх культуролагаў	212
Заклучэнне	220
Слоўнік паняццяў і катэгорый культуры	222

ПРАДМОВА

Культуралогія вывучае разнастайнасць культур, іх унікальнасць, непадабенства і адзінства культурна-гістарычнага працэсу; аналізуе тыпы культурнай творчасці, структуру і функцыі культур, заканамернасці сацыядынамікі і іх праяўленні ў культуры чалавечага быцця; разам з філасофіяй выступае ў якасці заснавання гуманітарных навук. Культуралагічныя веды і ўяўленні дапамагаюць сёння пераадолець так званую глабалізацыю, садзейнічаюць фарміраванню ўяўленняў аб шматполюснай цывілізацыі і многіх самакаштоўнасных культурах.

Сучасныя культуралагічныя даследаванні дазваляюць крытычна ўспрымаць уласную культуру і ўласцівы ёй тып чалавека, зразумець іх гістарычныя і культурныя межы. Цікавае да культуралогіі абумоўлена таксама зменай сацыяльных стымуляў на культурныя. Сацыяльныя змены ўсё больш атрымліваюць культурную матывацыю.

Павышаная цікавасць да фундаментальных культуралагічных даследаванняў выклікана глабальнымі праблемамі крызісу нашай тэхнагеннай цывілізацыі і прадчуваннем парасткаў будучай цывілізацыі. У XXI ст. назіраецца імклівае нарастанне прыкладных культуралагічных даследаванняў, якія падтрымліваюцца іх метадалагічнай і тэарэтычнай рэфлексіяй.

Нягледзячы на тое, што культуралогія адносна маладая навуковая і вучэбная дысцыпліна (першыя даследаванні культуры адносяцца да другой паловы XIX ст.), тым не менш у ёй назапасіўся значны аб'ём ведаў аб культуры як разнастайнасці і самабытнасці. Сведчаннем таму з'яўляецца велізарная колькасць манаграфічнай літаратуры па разнастайных праблемах фундаментальнай і прыкладной культуралогіі, кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый, навуковых артыкулаў і дакладаў у спецыялізаваных часопісах і зборніках матэрыялаў канферэнцый, сімпозіумаў і форумнаў па актуальных пытаннях сацыякультурнага развіцця грамадства.

У Беларусі айчынная культуралогія за апошнія дваццацігоддзе таксама заняла трывалае месца ў сістэме гуманітарных ведаў. У шэрагу УВА ажыццяўляецца падрыхтоўка культуро-

лагаў-даследчыкаў, выкладчыкаў культуралагічных дысцыплін, магістрантаў і аспірантаў па спецыяльнасцях «тэорыя і гісторыя культуры», «менеджмент сацыяльна-культурнай сферы», «менеджмент міжкультурных камунікацый» і інш. Прафесарамі і дацэнтамі беларускай вышэйшай школы апублікаваны грунтоўныя манаграфіі, у якіх аналізуюцца ключавыя праблемы сацыядынамікі айчыннай і сусветнай культуры (М. І. Крукоўскі, І. В. Марозаў, У. Ф. Мартынаў, У. П. Скараходаў, А. У. Спірына, А. І. Смолік, Ю. В. Чарняўская, І. М. Шумская і інш.); культуралагамі, сацыёлагамі, філосафамі і гісторыкамі распрацавана і выдадзена вучэбна-метадычная літаратура па тэорыі і гісторыі культуры (Я. Д. Грыгаровіч, І. В. Казакова, Л. К. Кухто, І. Я. Левяш, І. В. Марозаў, У. Ф. Мартынаў, І. Я. Шыршоў, В. Р. Языковіч і інш.). Асобным дапаможнікам нададзены грыф «Дапушчана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі».

Асноўным прадметам дадзенага вучэбна-метадычнага дапаможніка з'яўляецца працэс станаўлення і развіцця імпліцытных і экспліцытных культуралагічных ведаў ў Беларусі. Яго аўтары прасочваюць фарміраванне айчыннай культуралогіі на працягу ўсяго культурогенезу, які ахоплівае амаль тысячагадовы адрэзак часу. Змест дапаможніка разлічаны на студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў практычна ўсіх гуманітарных спецыяльнасцей. Аднак найбольшую цікавасць ён выкліча ў студэнцкай моладзі, якая атрымлівае адукацыю па спецыяльнасці «фундаментальная культуралогія». Вучэбным планам па гэтай спецыяльнасці прадугледжваецца засваенне гісторыі беларускай культуралагічнай думкі. У дапаможніку даецца культуралагічная інтэрпрэтацыя тэкстаў важнейшых работ айчынных мысліцеляў, прыводзяцца біяграфічныя звесткі аб іх, фрагменты тэкстаў іх прац. Матэрыял падаецца ў кантэксце пэўнай культурна-гістарычнай эпохі і развіцця агульнаеўрапейскай гуманітарнай думкі.

Раздзел 1

УЯЎЛЕННІ АБ СУТНАСЦІ КУЛЬТУРЫ Ў ЭПОХУ СЯРЭДНЯВЕЧЧА

1.1. Перадумовы фарміравання імпліцытных ведаў аб культуры

Гісторыя айчынай культуралагічнай думкі ўяўляе непарыўны працэс спасціжэння духоўных з’яў як часткі быцця беларускага этнасу. Вытокі асэнсавання аб’ектыўнай ісціны ў галіне духоўнага засваення рэчаіснасці неабходна шукаць у культурным вопыце старажытнаславянскіх народаў, якія пачалі засяляць тэрыторыю сучаснай Беларусі ў першыя стагоддзі новай эры. Як паказалі даследаванні археолагаў, у сляях, што адносяцца да VI–VIII стст., на тэрыторыі Паўночнай і Сярэдняй Беларусі паўсюдна заўважаны сінтэз культуры балтаў і славянскіх плямён. У курганах і гарадзішчах знойдзены шматлікія творы скульптуры (язычніцкія ідалы) і дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва: ювелірныя ўпрыгожванні, мастацкая кераміка, разьба па косці. У VIII–X стст. усходнеславянскі этнас ужо стварыў адметную культуру, якая ўвабрала ў сябе элементы культуры балтаў і іншых суседніх супольнасцей. Культура гэтага перыяду – складаная і багатая з’ява, шматграннасць якой у значнай ступені абумоўлена своеасаблівасцю культуры асобных княстваў. Полацкая і Тураўская старажытныя дзяржаўныя ўтварэнні з’яўляліся не толькі палітычнымі і эканамічнымі цэнтрамі Заходняй Русі, але і асяродкамі духоўнай і матэрыяльнай культуры. Княствы знаходзіліся ў цеснай сацыякультурнай камунікацыі з Візантыяй і тагачаснымі заходнеўрапейскімі дзяржавамі.

Культурныя кантакты ўсходніх славян, якія пражывалі на тэрыторыі сучаснай Беларусі, значна ўзмацніліся пасля прыняцця ўсходнеславянскімі дзяржавамі хрысціянства. Распаўсюджванне хрысціянства на землях Заходняй Русі паклала пачатак працягламу перыяду панавання светапогляду, які абвясціў прынцыпова новае ў параўнанні з язычніцкім уяўленне аб

сутнасці быцця, гісторыі, чалавека, яго месца ў свеце, адносінах да сябе і іншых людзей. Старажытныя княствы, якія прынялі новую рэлігію ад Візантыі, адчулі яе магутнае духоўна-культурнае ўздзеянне, дапоўненае дабратворным старабалгарскім уплывам. Дзякуючы балгарскім кніжнікам Кірылу і Мяфодзію ўсходнія славяне атрымалі пісьменнасць і пераклады значнай колькасці самых разнастайных кніг пераважна рэлігійнага зместу. Да іх адносіліся Свяшчэннае Пісанне, богаслужэбныя, тэалагічныя кнігі, хронікі, гістарычныя апавяданні, прыродазнаўча-навуковыя сачыненні, зборнікі выказванняў. Перакладзеная літаратура знаёміла нашых продкаў з культурнымі дасягненнямі іншых народаў, перш за ўсё з дасягненнямі і каштоўнасцямі грэка-візантыйскай цывілізацыі і старабалгарскай кніжнай культуры.

Уплыў на працэс фарміравання імпліцытных культуралагічных ведаў аказала антычная філасофія як вышэйшае дасягненне старажытных грэкаў і рымлян. Іх філасофія асэнсоўвала не толькі культурны вопыт Грэцыі і Рыма, але і досвед усяго тагачаснага свету, абмежаванага міжземнаморскім рэгіёнам, і мела на той час высокую ступень усеагульнасці. У антычны перыяд ужо адбываюцца паступовае зніжэнне ролі міфа, крызіс міфалагічнага светасузірання. Міфалагічныя сюжэты ў пэўнай ступені набываюць сімвалічную, умоўную, паэтычную форму. У суб'ектаў антычнай культуры назіраецца ўзмацненне этычнага аспекту светаразумення. Аналіз літаратуры, якая была вядома ў ранні перыяд гісторыі беларускага этнасу, сведчыць, што нашым продкам дастаткова шырока былі вядомы перакладзеныя і нават арыгінальныя творы грэчаскіх аўтараў. Вытрымкі шэрагу антычных літаратараў нярэдка групуваліся ў разнастайныя зборнікі. Таму ёсць усе падставы меркаваць, што ўжо ў пачатку першага тысячагоддзя пісьменныя людзі старажытнабеларускіх княстваў былі знаёмы з некаторымі імпліцытнымі культуралагічнымі ведамі антычных філосафаў і гісторыкаў. Антычныя аўтары выказалі мноства цікавых думак наконт прыроды гісторыка-культурнага прагрэсу і рэгрэсу, фактараў, якія абумоўліваюць паходжанне і разнастайнасць культур, аб карысці міжкультурных камунікацый і інш. Усходнія славяне, якія пражывалі на землях сучаснай Беларусі, вельмі хутка далучыліся да багацця візантыйскай і стараславянскай літаратуры і культуры і самі пачалі займацца творчасцю ў

розных галінах духоўнай культуры. Так, даволі рана ўзнікае і афармляецца славянская летапісная традыцыя. Высокую ступень адметнасці маюць такія летапісныя творы, як «Слова аб палку Ігаравым», «Аповесць мінулых гадоў», зборнікі «Пчала», «Чэці-Мінеі» і інш.

Уплыў на светапогляд мысліцеляў Сярэдніх вякоў аказала візантыйская культура, якая была спадкаемніцай антычнай культуры. Яе архітэктура, жывапіс, філасофія, тэалогія, навука выступалі ў якасці недасягальнага ўзору (прынамсі да XII–XIII стст.) для народаў як мусульманскага, так і хрысціянскага свету. У перыяд існавання Візантыйскай імперыі культура перажывала сапраўдны росквіт.

Паколькі Візантыйская імперыя знаходзілася на перакрыжаванні Захаду і Усходу, то яе культура ўяўляла своеасаблівы сінтэз грэка-рымскай і ўсходняй культур, прычым дамінавалі ў ёй відавочныя антычныя традыцыі, рысы. Асобныя элементы візантыйскай культуры нагадвалі антычную (найперш рымскую) культуру, напрыклад, адміністрацыйная сістэма, ваенная магутнасць, моцная армія, хрысціянская рэлігія, рымскае права, дзяржаўная лацінская мова (пазней яе замяніла грэчаская мова), іпадромы. У эпоху Сярэднявечча візантыйская цывілізацыя і культура займалі (разам з кітайскай) вядучае месца ў сусветным цывілізацыйна-культурным працэсе.

Да крыніцы фарміравання культуралагічнай думкі, на наш погляд, варта аднесці народныя міфапаэтычныя ўяўленні ўсходніх славян, прадстаўленыя вуснай народна-паэтычнай творчасцю. У вуснай паэтычнай творчасці, музыцы, танцы, тэатры, выяўленчым і дэкаратыўна-прыкладным мастацтве адлюстроўваюцца працоўная дзейнасць, грамадскі і бытавы ўклад жыцця, культы і вераванні, рэлігійныя і сацыяльна-псіхалагічныя асаблівасці этнасу. Як ранняя форма ідэйнай свядомасці наогул, фальклор меў для іх велізарнае значэнне. Фальклор, як сінтэзаваная шматаспектная сфера ў культурнай самарэалізацыі і камунікацыі этнасу, уплывае на розныя аспекты анта- і філагенезу, уздзейнічае на культурную кампетэнцыю суб'ектаў этнічнай культуры. Менавіта ў ім выяўляецца мадэль светабачання чалавека, фарміруецца этнічная самасвядомасць этнафару. На прыроду пераносіліся сутнасныя сілы чалавека, якія надзяляліся атрыбутам бязмежнай магутнасці.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што ў міфе адбываўся працэс надзялення навакольнага асяроддзя якасцямі чалавека.

Міфалогія развівала ў суб'ектаў старажытнай культуры ўяўленні і тым самым садзейнічала іх духоўнаму развіццю. У розных жанрах фальклору адзначаліся зачаткі культуралагічных ведаў.

1.2. Культуралагічныя ідэі ў разнажанравай беларускай літаратуры Сярэдніх вякоў

Сярэднявечча – назва эпохі паміж старажытнасцю (Антычнасцю) і Адраджэннем. Гэта паняцце ўведзена ва ўжытак італьянскімі гуманістамі XV–XVI стст., якія імкнуліся супрацьпаставіць свой час папярэднім стагоддзям, што трактаваліся імі як перыяд заняпаду культуры. Сярэднія вякі ахопліваюць перыяд ад V да XV ст. Асноўнымі прыкметамі Сярэднявечча прынята лічыць існаванне васальна залежнай сістэмы і феадалізму як асаблівасці тыпу грамадскага ладу. Эпоху характарызаваў панаванне натуральнай гаспадаркі і падзеленасць свету на мноства малых, практычна аўтаномных гаспадарчых рэгіёнаў, а таксама перавага рэлігійнага светапогляду.

У сацыяльным плане сярэднявечнае грамадства складалася з духавенства, дваранства (рыцарства) і трэцяга саслоўя (народа). Узаемаадносіны паміж людзьмі былі заснаваны на падначаленасці ніжэйшых саслоўяў вышэйшым. Нярэдка адбывалася барацьба за вяршэнства паміж свецкай і духоўнай уладамі. Найбольш вядомыя багасловы і філосафы Аўрэлій Аўгусцін, Фама Аквінскі даказвалі прымат духоўнай улады над свецкай. Грамадзяне сярэднявечных краін належалі найперш да пэўнай сацыяльнай групы – саслоўя, абшчыны, гільдыі, цэха, карпарацыі, партыі, роду. Тады калектыўны пачатак відавочна дамінаваў над індывідуальным.

Культура еўрапейскага Сярэднявечча ўзнікла на руінах Рымскай імперыі. Аслабленне і распад цэнтральнай імперскай улады суправаджаліся смутамі, войнамі, разрухай. Тры сілы сутыкнуліся ў барацьбе, ад зыходу якой залежала яе будучыня.

Першая – гэта традыцыі старэйшай грэка-рымскай культуры. Яны засталіся ў нямногіх культурных цэнтрах, дзе яшчэ існавала жыццё, – у антычных храмах, бібліятэках і майстэрнях. Зберагалі гэтыя традыцыі высокаадукаваныя людзі, але авалодаць новымі ідэямі, што маглі б заваяваць шырокае прызнанне на аснове элінізму, яны ўжо не маглі. Калі б гэтая сіла, тым не менш, змагла выстаяць і зноў усталявацца ў грамадстве, тады

вектар далейшага культурнага жыцця Еўропы быў бы звернуты ў мінулае.

Другой сілай быў дух варварства. Пераносчыкі яго – розныя народы, што жылі на тэрыторыі Рымскай імперыі і пранікалі ў яе. Варвары былі мужнымі і суровымі, ідэалы і каштоўнасці антычнага свету былі ім не зразумелымі. Духоўны свет варварскіх народаў вельмі бедны. Яны не маглі супраціўляцца больш развітым формам духоўнага жыцця, якія нёс Рым.

Хрысціянства было трэцяй і самай моцнай з усіх сіл, якія характарызавалі культурнае развіццё Еўропы. Ад іўдаізму яно ўвабрала не толькі ідэю адзінабожжа (монатэізму) і ветхазапаветнага Свяшчэннага Пісання, але і элементы старажытных культаў, што адлюстроўваліся ў ім. Такім чынам, хрысціянства з'яўлялася свежай плыню, якая змагла ўдыхнуць новае жыццё ў культуру Еўропы.

У духоўнай культуры Сярэднявечча галоўная роля належыць хрысціянскай рэлігіі. Яна з'яўлялася дамінантай духоўнага жыцця сярэдневяковага грамадства, выконвала функцыі аднаго з найважнейшых інстытутаў культуры. Яе светапогляднай асновай з'яўляецца сувязь адзінаверцаў, іх духоўна-маральных пошукаў. У гэтых умовах прыроду маральнага ідэалу хрысціянскай ідэалогіі можна ўявіць як адзінства веры, надзеі і любові. У гэтай трыядзе вера выступае як асаблівы стан духу, як святая прастата, што вядзе да Бога. Надзея ўвасабляла ідэю выратавання ад граху з дапамогай Бога праз замагільную адплату, шлях да якой – пакорлівасць, прытрымліванне прыкладаў асвечаных царквою паводзін. Любоў разумеецца як любоў да Бога, як сувязь, імкненне чалавека да Бога.

Сутнасць культуры любой эпохі перш за ўсё адлюстроўваецца праз уяўленні чалавека аб самім сабе, сваіх мэтах, магчымасцях, інтарэсах. У сярэднявечнай культуры гэтыя ўяўленні шмат у чым фарміравалі дзеячы царквы. Яны імкнуліся грамадскія адносіны тлумачыць на прыкладзе адносін чалавека і Бога. Падпарадкаванне, пакорлівасць становяцца галоўнымі каштоўнасцямі грамадскага жыцця, якія прапаведуе хрысціянскае духавенства. Яно ідэйна апраўдвае саслоўную арганізацыю жыцця грамадства, яго іерархічнасць, калі кожны чалавек ведае сваё месца ў свеце і жыве ў строгай адпаведнасці з гэтым парадкам размяшчэння сацыяльных груп.

Рэлігійнасць як галоўная асаблівасць духоўнага жыцця Сярэднявечча абумовіла ролю царквы як найважнейшай арганізацыі культуры. Царква выступае і як свецкая сіла, якая ў асобе папства імкнецца да панавання над хрысціянскім светам. Задача царквы была выключна цяжкай. Праводзіць сваю культуру ў жыццё царква мела магчымасць, толькі «акунаючыся» ў людскія справы, а развіваць гэтую культуру можна было шляхам паглыблення ў яе рэлігійнасць. Каб развіваць сваё «нябеснае жыццё» ў вышэйшых формах рэлігійнасці, царква павінна была спусціцца ў свет і перайначваць яго, але ў той жа час жыць зямным жыццём.

Такім чынам, галоўнай рысай духоўнай культуры Сярэднявечча з'яўляецца яе рэлігійнасць. Яна выступае як новая светапоглядная аснова свядомасці чалавека, выяўленне запыту на святое, чыстае жыццё, якое ўзнікае ў таго чалавека, што стомлены грубасцю позняй рымскай Антычнасці. Язычніцкія рэлігіі не былі падрыхтаваны да гэтага, але і вялікія масы людзей таксама не былі здольнымі стаць аскетамі, практычна адмовіцца ад радасцей зямнога жыцця. Хрысціянства было свайго роду залатой сярэдзінай, кампрамісам духу і плоці, бо пры ўсёй сваёй духоўнасці Хрыстос уваскрасае як цялесная істота, якая мае плоць і кроў, да якой можна дакрануцца. Акрамя таго, адзін Бог лепш зразумелы для чалавека, які мае аднаго гаспадара. Таму асноўнай асаблівасцю культуры Сярэдніх вякоў з'яўляецца яе відавочны тэацэнтрызм – такі светапогляд, дзе ў цэнтры ўвагі знаходзіцца Бог.

Менавіта на светапоглядным падмурку хрысціянства ўзніклі культура і філасофская думка на раннесярэдневяковых беларускіх землях. Хрысціянскі гуманізм, пазбаўлены саслоўных абмежаванняў, абумовіў яго духоўную ўплывовасць. Асветнікі гэтай эпохі імкнуцца да філасофскага, рацыяналістычнага асэнсавання рэчаіснасці. Адметнасцю іх філасофскіх вучэнняў з'яўляецца вера ў магчымасці чалавечага розуму як надзейнага сродку пазнання свету. Маральны пафас хрысціянскага гуманізму дастаткова хутка пранікае ў старажытнабеларускую літаратуру і набывае адзнакі ўстойлівай нацыянальнай традыцыі, вызначае яе ўзнёслы ўнутраны пафас.

Светапоглядныя ўяўленні Ефрасінні Полацкай. Ефрасіння Полацкая (каля 1104?–1173) была адной з першых асветніц. Прадслава (свецкае імя) з’яўлялася дачкой Святаслава (у хрышчэнні Георгія), малодшага сына Усяслава Чарадзея. У юнацтве стала манашкай, прыняўшы імя Ефрасінні. Пачатак свайго манаскага жыцця Ефрасіння правяла ў келлі Полацкага Сафійскага сабора, дзе займалася перапіскай царкоўных кніг. Па ініцыятыве Ефрасінні была пабудавана царква Спаса – унікальны помнік мураванага дойлідства Беларусі. Потым яна заснавала каля Полацка жаночы манастыр Св. Спаса, пры якім адкрыла школу для навучання дзяцей грамаце. Ефрасіння заснавала і мужчынскі Багародзіцкі манастыр. Гэтыя манастыры сталі асяродкамі асветы ў Полацкім княстве, пры якіх працавалі вучэльні, бібліятэкі, іканапісная і ювелірная майстэрні. Сама Ефрасіння складала і запісвала малітвы і дыдактычныя пропаведзі. Пад канец жыцця яна адправілася ў паломніцтва да Гроба Гасподняга ў Іерусалім. Там і памерла ў 1173 г. Пасля смерці Ефрасінні невядомы аўтар склаў «Жыццё Ефрасінні Полацкай». Гэта адзін з вельмі нямногіх помнікаў літаратуры агіяграфічнага жанру старажытнага Полацка, які дайшоў да нас. Ён зарадзіўся ў Рымскай імперыі як апапавяданні аб хрысціянскіх пакутніках. Дадзены жанр прайшоў даволі доўгі шлях і стаў своеасаблівай ідэалагічна-мастацкай формай услаўлення духоўных і свецкіх асоб, кананізаваных хрысціянскай царквой. Стварэнне ў Полацку свайго «Жыцця...» з’яўляецца сведчаннем самастойнасці, палітычнай і культурнай незалежнасці княства. Аўтар услаўляе настойлівую і самаахвярную жанчыну, яе імкненне да ведаў і духоўнай дасканаласці. «Жыццё...» прасякнута пафасам сцвярджэння хрысціянскіх светапоглядных уяўленняў і імкненнем да праўдзівасці. Актыўным суб’ектам сцвярджэння праўдзівасці выступае ў творы Ефрасіння. У «Жыцці Ефрасінні Полацкай» выразна прасочваецца аксіялагічны кантэкст, важнейшае значэнне набывае сцвярджэнне ідэі сапраўднага чалавечага жыцця, якое заключаецца ў адданасці ідэі, абранаму шляху і якое, безумоўна, прадугледжвае выбар, гэта значыць асэнсаваную пазіцыю ў адносінах да рэчаіснасці. Ефрасіння Полацкая, паказвае аўтар, свядома выбірае паміж вышэйшым мірскім (багацце, слава) і цяжарам манаскага быцця. Гэты выбар заснаваны на супрацьпастаўленні зямнога (рэальнага) і духоўнага.

Значнай культурнай каштоўнасцю, якая адлюстроўваецца ў дадзеным агіяграфічным творы, з'яўляюцца веды. Змястоўная арыгінальнасць «Жыція...» – у паказе любві да кнігі, ведаў, у імкненні да духоўнага самаўдасканалення. Аўтар твора адзначае, што ў Ефрасінні вельмі рана праявіўся інтарэс да ведаў і шырока разышліся чуткі аб яе мудрасці і прыгажосці. У жыццэапісанні звяртаецца асабліва ўвага менавіта на ўнутраныя духоўныя якасці Ефрасінні Полацкай, перш за ўсё на яе інтэлектуальную адоранасць.

У «Жыціі...» скандэнсаваны таксама важнейшыя эстэтычныя каштоўнасці. У творы ўвасоблены ідэал духоўнай і фізічнай прыгажосці чалавека, як ён уяўляўся мысліцелямі Сярэдніх вякоў. Аўтар разважае аб хуткацечным характары прыгажосці бачанага чалавекам свету і аб нятленнай прыгажосці падзвіжніцтва.

Аналіз тэксту «Жыція...» сведчыць, што ў ім увасоблены шэраг маральных каштоўнасцей. Так, аўтар паведамляе, што Ефрасіння займалася маральным выхаваннем дзяўчат і жанчын Полаччыны. Такім чынам, у вышэйпрыведзеных радках сфармуляваны сутнасць і змест маральнай культуры, як яна ўяўлялася ў Сярэднявеччы. Духоўны ўплыў беларускай асветніцы Ефрасінні Полацкай адчуваўся на ўсіх землях старажытнай Русі. Яе імя і справы, вобраз падзвіжніцы сталі шырокавядомыя ў XVI ст., калі мітрапаліт Макарый уключыў яе «Жыціе...» у «Чэці-Мінеі». Найпадобнейшую Ефрасінню Полацкую глыбока шануюць ва ўсім хрысціянскім свеце.

Праблема чалавека ў творчай спадчыне Кірылы Тураўскага. Культуралагічныя ўяўленні ранняга Сярэднявечча ў Беларусі вельмі выразна адлюстраваны ў літаратурнай спадчыне аднаго з самых таленавітых пісьменнікаў і красамоўцаў таго часу Кірылы Тураўскага (каля 1130 – каля 1182). Вядомы беларускі пісьменнік, прапаведнік, царкоўны дзеяч нарадзіўся і выхоўваўся ў г. Тураве. Сын заможных бацькоў. Атрымаў добрае хатняе выхаванне, пазней спасціг вышэйшыя тагачасныя навукі ад грэчаскіх настаўнікаў. Добра валодаў народнай вобразнай і стараславянскай мовамі, глыбока ведаў візантыйскую культуру, асабліва паэзію і красамоўства. Рана стаў паслушнікам аднаго з тураўскіх манастыроў. У 1169 г. прыняў епіскапства. Сваю пасаду разглядаў як нялёгкі абавязак хрысціяніна і асветніка.

На думку даследчыкаў, да літаратурнай спадчыны Кірылы Тураўскага адносіцца больш за 70 твораў розных жанраў. Захаваліся 8 слоў-казанняў, 2 прытчы, 2 казанні, 2 пасланні да Васіля – ігумена Пячорскага, 2 каноны і каля 30 спавядальных малітваў. Яго творы набылі вялікую папулярнасць на Русі. У іх ён тлумачыў сімваліку біблейскіх кніг. Ён прапаведаваў евангельскую Боскую ласку, радасць адчування духоўнага нараджэння ў Хрысце. Для хрысціянскай культуры таго часу бага-слоўская паэтычная, красамоўніцкая і асветніцкая творчасць Кірылы Тураўскага была сапраўдным адкрыццём красы і мастацкай выяўленчай сілы роднай мовы.

Творы Кірылы Тураўскага набылі вялікую папулярнасць на Русі і распаўсюджваліся ў спісах на працягу многіх стагоддзяў. Пазней яго малітвы, казанні, прытчы неаднойчы друкаваліся рознымі выдаўцамі. Філасофскія і маральна-этычныя погляды пісьменніка раскрываюцца ў яго творах у форме прытчаў, з выкарыстаннем мастацкіх вобразаў і сімвалаў. Так, у спавядальных малітвах, створаных К. Тураўскім, яскрава адчуваецца шчырае лірычнае самараскрыццё душы чалавека перад Богам. Мудрасць вучонага, прамоўцы, пісьменніка, ва ўяўленні К. Тураўскага, зыходзяць ад Бога: ён неаднаразова падкрэсліваў, што піша і прапаведае не ад свайго розуму, а просіць дара слова ў Бога. «Яко же бо и по ногу вязящи птице нест мощно а анерьскую възлетети высоту, тако и мне в телесных вязащю похотех, не возможно о духовных беседовати» [6, с. 343]. Як і Ефрасіння, ён прапаведаваў каштоўнасць ведаў; у чытанні кніг і практыкаваннях розуму мысліцель бачыў шлях да маральнага ўдасканалення і інтэлектуальнага развіцця. Розум для яго быў вышэйшай каштоўнасцю зямнога жыцця. У адной з яго прытчаў гаворыцца: «Гора будзе ўсім тым, хто не трымаўся кніжнай мудрасці і наказаў духоўных бацькоў; гора тым, хто пад гольні і скокі апіваўся віном; гора будзе жалейнікам і гора тым, хто іх слухаў, бо ўзвялічвае д'ябла – губіць усіх хрысціян» [8, с. 627].

Для светапогляду Кірылы Тураўскага характэрны пазітыўныя адносіны да прыгажосці пачуццёвага свету, але ў адпаведнасці з артадаксальным хрысціянствам ён бачыў у прыгажосці зямной водбліск Боскай прыгажосці: «Ибо если цепь золотая, унизанная жемчугом и драгоценными камнями, приятна для очей, на нее взирающих, тем более приятны красоты духовные

– святыя празднікі, веселяшыя серце веруюшых і освяцаюшыя іх душы» [15, с. 23). Ідэалам прыгажосці, да якой павінен імкнуцца чалавек, паводле меркаванняў К. Тураўскага, з’яўляюцца Боскія анёлы.

Праблема чалавека як суб’екта культуры ў яго грамадскім быцці сімвалічна раскрываецца ў некаторых прытчах. Шэраг твораў К. Тураўскага прысвечаны раскрыццю сацыяльна-этычнага сэнсу манаскага жыцця. Духоўная місія манахаў, лічыў К. Тураўскі, заключаецца ў тым, каб даць чалавеку і грамадству ўзоры быцця з Богам, жыцця ў чысціні і ў адпаведнасці з Боскай праўдай. У асобных творах красамоўніцкага жанру выкрываецца недасканаласць дзяржаўнага ладу, зямной улады, якая служыць грахоўнай прыродзе чалавека, а не яго духоўнаму ўдасканаленню.

Ідэя антрапацэнтрычнасці Клімента Смаляціча. Клімент Смаляціч (?–пасля 1164?г.) вядомы як пісьменнік і царкоўны дзеяч. Верагодна, што адукацыю ён атрымаў у Канстанцінопалі. Быў спачатку манахам Зарубскага манастыра непадалёку ад Кіева, сем гадоў з’яўляўся мітрапалітам Кіеўскім і ўсяе Русі. Даследчыкі сведчаць, што Клімент Смаляціч грунтоўна вывучаў антычную культуру, дасканала ведаў творы Арыстоцеля, Гамера, Платона і інш. У Іпацьеўскім летапісе пра яго сказана, што ён «быў кніжнік і філосаф, якіх у рускай зямлі не бывала». Гэтая характарыстыка, бяспрэчна, вельмі справядлівая. Клімент Смаляціч – пладавіты пісьменнік, але да нашага часу захаваўся толькі адзін яго твор – «Пасланне Фаме прэсвітару». Гэтае «Пасланне...» раскрывае круггляд і інтарэсы вучонага, царкоўнага дзеяча. З паслання бачна, што К. Смаляціч дазваляў іншасказальнае тлумачэнне Свяшчэннага Пісання. Паводле меркаванняў К. Смаляціча, важныя не толькі літаральнае, але і сімвалічнае разуменне біблейскіх тэкстаў, іх творчая інтэрпрэтацыя. Для распрацоўкі і выкладання сваіх думак ён шырока выкарыстоўваў працы антычных мысліцеляў. Значнае месца ў светапоглядзе К. Смаляціча належыць ідэі антрапацэнтрызму. Разглядаючы чалавека як вянец тварэння, як асноўны цэнтр Сусвету, створаны па ўзоры і падабенстве Боскім, Смаляціч падкрэслівае, што чалавеку належыць імкнуцца да маральнага ўдасканалення, услаўляць Бога і дзякаваць яму. У «Пасланні...» ён адзначае духоўна-маральную прыроду чалавека. К. Смаляціч адстойвае маральную чысціню думак і ўчынкаў, падтрым-

лівае духоўнае імкненне да найвышэйшых каштоўнасцей быцця. Ён заклікаў людзей сканцэнтраваць сваю дзейнасць на духоўным, вечным, адмовіцца ад матэрыяльных даброт, уключаючы царкоўную маёмасць.

Вышэйшы сэнс чалавечага існавання К. Смаляціч бачыць у разуменні пабудовы свету, Боскай арганізацыі быцця. Зразу-меўшы гэта, чалавек становіцца, такім чынам, на шлях пазнан-ня Бога і сваімі ўчынкамі можа далучыцца да Тварца ці, на-адварот, аддаліцца ад яго.

Прапаведаванне маральных прынцыпаў Аўраміем Смален-скім. Асветнік, рэлігійны і грамадскі дзеяч *Аўрамій Смаленскі* (сярэдзіна XII ст. – 1224 г.) нарадзіўся ў Смаленску. З дзяцін-ства выхаваны ў духу строгай хрысціянскай маралі і прывуча-ны да сістэматычных кніжных заняткаў.

У сталым узросце ён вырашыў прысвяціць сябе справе рэлі-гійнага служэння і асветы. Раздаў усю сваю маёмасць мана-стырам, цэрквам і бедным, а сам пайшоў у манастыр, разме-шчаны ў ваколіцах Смаленска. Тут ён старанна вывучаў творы Іаана Златавуста, Яфрэма Сірына, жыцці святых і займаўся зборам і перапісваннем кніг. Пасля 30 гадоў манаскага служэння ў 1198 г. ён прыняў сан прэсвітара і стаў шырока вядомы як прапаведнік і настаўнік не толькі манаскай браціі, але і свецкіх асоб. Да яго прыходзілі за духоўнай парадай і настаўленнем баяры і простыя людзі, багатыя і жабракі. Аўрамій раіў ім няўхільна прытрымлівацца маральных прын-цыпаў хрысціянства, клапаціцца пра духоўнае ўдасканаленне жыцця, увесь час памятаць пра Бога, маліцца дзень і ноч, каб не быць асуджаным на Судзе потым. Памёр ён прыкладна ў 1224 г., пражыў у манастве 50 гадоў. Пасля смерці, як і пры жыцці, Аўрамія шанавалі смаляне як нястомнага прапаведніка рэлігійнага пакаяння і непазбежнасці Страшнага Суда. За актыўнае прапаведаванне хрысціянства і ўзорнае жыццё пра-васлаўная царква кананізавала яго. «Жыццё прападобнага Аўрамія Смаленскага», якое склаў яго вучань Яфрэм, распа-вядае пра падзвіжніцкую дзейнасць асветніка.

Культуратворчасць Кіпрыяна (1330–1406). Па паходжанні Кіпрыян – серб або балгарын. Некаторыя даследчыкі называ-юць яго ўрадженцам Літвы. Займаў пасаду іераманаха пры Канстанцінопальскім патрыярху. З 1373 г. знаходзіўся ў Вялі-кім Княстве Літоўскім у якасці ўпаўнаважанага прадстаўніка

патрыярха. Быў прыхільнікам незалежнасці Літоўскай мітраполіі ад маскоўскага рэлігійнага цэнтра. Па прапанове вялікага князя Альгерда заняў кафедру Літоўскага мітрапаліта і ўзначальваў мітраполію да 1389 г. Ёму было шмат зроблена па ўмацаванні ролі Літоўскай мітраполіі ў рэлігійным жыцці ўсходніх славян. Мітрапаліт Кіпрыян як мага стрымліваў экспансію каталіцкай царквы, шмат увагі надаваў духоўнай асвете насельніцтва ВКЛ. Культуратворчасць Кіпрыяна была накіравана на пераклады богаслужэбных кніг на старабеларускую мову і асветніцтва. У сваіх бліскучых прамовах і пасланнях мітрапаліт заклікаў народ ВКЛ да маральнага і рэлігійнага ўдасканалення, падкрэсліваў веліч і выратавальную сілу хрысціянскай веры.

Даследчыкі лічаць Кіпрыяна аўтарам «Летапісу аб пачатку зямлі рускай». У гэтым творы ён паказаў гісторыю Маскоўскага княства з пункту гледжання адзінства ўсіх славян. У летапісе ёсць звесткі па гісторыі ВКЛ. Адзначаецца ваенны талент Альгерда.

Кіпрыян напісаў таксама «Жыццё св. мітрапаліта Пятра», «Зводную кормчую», некалькі пасланняў Сергію Раданежскаму, шэраг грамат і малітваў.

Грыгорый Цамблак (1364?–1450?), па паходжанні балгарын, – абаронца праваслаўнай культуры. У канцы XIV ст. вёў прапаведніцкую дзейнасць у манастырах Візантыі, Сербіі, Малдовіі. У 1406 г. пасяліўся ў Вялікім Княстве Літоўскім. Па прапанове вялікага князя Вітаўта ў 1415 г. быў абраны мітрапалітам на Наваградскім саборы епіскапаў без згоды патрыярха.

Будучы мітрапалітам Літоўскім і Кіеўскім, Г. Цамблак працягваў і развіваў традыцыі ўрачыстага красамоўства, закладзеныя К. Тураўскім. Ён з'яўляўся аўтарам больш за 40 твораў. Яго пропаведзі, дыдактычна-панегірычныя словы, павучанні, жыццё напісаны вобразнай мовай, насычаны метафарамі, параўнаннямі. У сваіх працах Г. Цамблак узнімаў пытанні шырокага грамадскага значэння, абараняў праваслаўную веру і культуру, услаўляў нацыянальна-культурных дзеячаў.

Пропаведзі і жыццё, складзеныя Г. Цамблакам, распаўсюджваліся ў беларускіх манастырах, з'яўляліся ўзорам для мясцовых кніжнікаў і духоўна ўзбагачалі чытачоў ВКЛ. Яго літаратурная спадчына станоўча паўплывала на развіццё беларускай літаратуры, а творы ўключаліся ў шматлікія рукапісныя зборнікі XV–XIX стст.

Летапісанне як крыніца ведаў аб культуры. Зачаткі культурна-гістарычных ведаў, акрамя агіяграфічнай літаратуры, утрымліваюцца таксама і ў летапісах. Летапісанне на беларускіх землях узнікла ў перыяд, калі пасля працяглай барацьбы з язычніцтвам хрысціянства ўжо стала афіцыйнай рэлігіяй. Яно было выражэннем новага тыпу свядомасці, якое пераадолела язычніцкую міфалагізацыю рэчаіснасці ў яе агульнаабстрактным узаемапранікненні сённяшняга і мінулага.

Першым складзеным на беларускіх землях летапісным творам быў, відаць, Полацкі летапіс, які не збырогся. Ён вядомы па нешматлікіх прамых і ўскосных звестках у розных пісьмовых крыніцах. Так, асобныя ўрыўкі яго ёсць у Кіеўскім летапісе. У Полацкім летапісе расказвалася пра полацкіх, віцебскіх, мінскіх і іншых заходнерускіх князёў. Помнікам беларуска-літоўскага летапісання XV ст. з'яўляецца Супрасльскі летапіс, які захаваўся ў рукапісе 1519 г. Твор складаецца з дзвюх асноўных частак: першая – «Избрания летописания» – ахоплівае гісторыю Русі за 854–1427 гг., у яе ўваходзяць «Смаленская хроніка», «Пахвала Вітаўту» і смаленскія пагадовыя запісы за 1432–1446 гг.; другая – «Летапісец вялікіх князёў літоўскіх». Вядомы таксама «Беларуска-літоўскі летапіс» 1446 г., «Хроніка Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага», «Хроніка Быхаўца» і інш. У адрозненне ад эпасу, легенд і паданняў, дзе дзеянне і час заключаны ў межы адной сітуацыі, у летапісах час становіцца адносна самастойным, набывае ўніверсальны характар. У летапісных творах адлюстроўваліся важнейшыя тэндэнцыі грамадска-палітычнага і культурнага жыцця сярэднявечнай беларускай супольнасці. У тэкстах старажытна-беларускіх летапісаў значнае месца займае кірунак індывідуальнага, асобнага развіцця – сфера духоўных, хрысціянска-ідэалагічных імкненняў з яе ідэальным чалавечым вобразам падзвіжніка і аскета, з ідэямі чыстай, абсалютнай духоўнасці, унутранага маральнага ўзвышэння і бескарыслівага служэння грамадству.

У летапісах шырока трактуецца сутнасць добра як дамінантнай каштоўнасці эпохі Сярэднявечча. З увядзеннем хрысціянства акаляючая чалавека рэальнасць стала ўспрымацца ў кантэксце супрацьстаяння добра і зла, дабрадзейнасці і грэху. Так, з пункту гледжання аўтара Супрасльскага летапісу, агульнае шчасце – ёсць дабро ўсёй дзяржавы, яно заключаецца ў адзін-

стве беларускага і літоўскага пачатку. Аналагічнай думкі прытрымліваецца і складальнік Летапісу Рачынскага, – гэта перш за усё дабро абсалютнага і вярхоўнага літоўскага ўтварэння. Гэтыя ўяўленні займалі дамінуючае становішча ў сістэме ацэнак, ключавых каштоўнасных арыентацый. Сапраўднымі «святымі» аўтары летапісаў лічылі тых князёў, чыя дзейнасць садзейнічала росквіту дзяржавы, яе культуры, сцвярджэнню ідэі Бога.

Такім чынам, старажытныя беларускія землі мелі багатую літаратурную спадчыну, у якой утрымліваліся важнейшыя каштоўнасныя ўстаноўкі хрысціянскай культуры. Ключавая з іх – фарміраванне асобы праз самаўдасканаленне і самавыхаванне. Дадзеная мэта выхавання вынікала з хрысціянскай этычнай дактрыны, якая стала распаўсюджвацца на беларускіх землях з канца X ст. Хрысціянскія мысліцелі меркавалі, што самаўладзе душы, свабода чалавека – рашаючы фактар у маральным удасканаленні асобы, у выяўленні яго творчых задаткаў.

У поглядах аўтараў разнажанравай старажытнабеларускай літаратуры на змест працэсу духоўна-маральнага развіцця чалавека ў якасці галоўнага элемента выступае пазнавальная дзейнасць у сферы маралі. Паводле іх меркавання, менавіта ў ходзе пазнавальнай дзейнасці індывід спасцігае сэнс маральных каштоўнасцей і патрабаванняў маралі, набывае ўменні суадносіць іх з унутраным светам, выдзяляць у жыцці этычныя праблемы. Старажытныя беларускія гарады мелі школы, у якіх грунтоўна вывучаліся грэчаская і лацінская мовы, дзе можна было атрымаць шырокую адукацыю. Сапраўдныя літаратурна-асветніцкія школы існавалі ў манастырах, якія выхавалі славетных мысліцеляў і асветнікаў.

Мысліцелі Сярэдніх вякоў, ставячы чалавека ў цэнтр зямнога быцця, вызначылі шэраг кірункаў узаемадзеяння асобы і света: гэта ўзаемадзеянне паміж людзьмі, адносіны чалавека да самога сябе, адносіны чалавека і грамадства. Асаблівая ўвага ў канцэпцыях тагачасных асветнікаў надавалася чалавекалюбству, дабратворчасці, сумленнасці, свабодзе і актыўнасці чалавека. Беларускія кніжнікі лічылі, што працэс фарміравання высокамаральнай асобы павінен ажыццяўляцца на аснове асветніцтва.

Літаратурная дзейнасць беларускіх мысліцеляў высока ацэньвалася ў Старажытнай Русі. Багатая літаратура Полацкай, Тураўскай, Смаленскай і Наваградскай зямель садзейнічала стагнаўленню і развіццю беларускай мовы як ядра культуры.

Пытанні для самаправеркі

1. Калі ўзнікае ідэя культуры?
2. Вызначыце важнейшыя элементы сярэднявечнай мадэлі культуры.
3. Акрэсліце культуралагічныя ідэі ў творах Кірылы Тураўскага, Аўрамія Смаленскага, Клімента Смаляціча і інш.
4. Абзначце аксіяферу старажытнай рукапіснай літаратуры і беларускіх летапісаў.

Літаратура

1. *Багновская, Н. М.* Культурология : учеб. пособие / Н. М. Багновская. – М. : Дашков и К^о, 2004. – 300 с.
2. *Виппер, Р. Ю.* История Средних веков : курс лекций / Р. Ю. Виппер. – СПб. : СМИОПресс ; Минск : Асар, 2001. – 381 с.
3. *Гісторыя Сярэдніх вякоў* : у 2 ч. / В. А. Фядосік [і інш.]. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2002. – Ч. 2. – 267 с.
4. *Дюби, Жорж.* Европа в Средние века / Жорж Дюби ; пер. с фр. В. Колесникова. – Смоленск : Полиграмма ; Минск : Алфавит, 1994. – 319 с.
5. *Дюби, Жорж.* Средние века : от Гут Капета до Жанны д'Арк (987–1460) / Жорж Дюби ; пер. с фр. Г. А. Абрамова, В. А. Павлова. – М. : Междунар. отношения, 2000. – 414 с.
6. *Еремин, И. П.* Литературное наследие Кирилла Туровского / И. П. Еремин // Труды отдела древнерусской литературы. – М. : Изд-во АН СССР, 1995. – Т. 12. – 576 с.
7. *История Средних веков. Европа* / А. Н. Бадак [и др.] – Минск : Харвест, 2007. – 285 с.
8. *Мысліцелі і асветнікі Беларусі : X–XIX стст. энцыкл. давед.* / склад. Г. А. Маслыка; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 1995. – 671 с. : іл.
9. *Кравченко, А. И.* Культурология : учебник / А. И. Кравченко ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М. : Проспект : ТК Велби, 2007. – 285 с.
10. *Падокшын, С. А.* Беларуская думка ў кантэксце гісторыі культуры / С. А. Падокшын ; навук. рэд. А. С. Майхровіч ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 315 с.
11. *Силчев, Д. А.* Культурология : учеб. пособие для вузов / Д. А. Силчев. – М. : Приориздат, 2004. – 352 с.

12. *Смолік, А. І.* Культура Беларусі XI–XIX стст. : навук. давед. / А. І. Смолік. – Мінск : Беларус. ун-т культуры, 1995. – 182 с.

13. *Смолік, А. І.* Культуралогія : гісторыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто, А. А. Цобкала. – Мінск : Беларус. ун-т культуры і мастацтваў, 2009. – 311 с.

14. *Хейзинга, Йохан.* Осень Средневековья : исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV вв. во Франции и Нидерландах / Йохан Хейзинга ; сост. и пер. с [нидерл.] Д. С. Сильвестров. – М. : Айрис-Пресс, 2002. – 537 с.

15. Творения святого отца нашего епископа Кирилла Туровского. – Киев, 1880. – 58 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Раздзел 2

РЭНЕСАНСАВА-ГУМАНІСТЫЧНЫЯ ІДЭІ МЫСЛІЦЕЛЯЎ І АСВЕТНІКАЎ БЕЛАРУСІ

2.1. Агульная характарыстыка эпохі Адраджэння

У сучаснай навуцы тэрмін «адраджэнне» разумеецца ў шырокім і вузкім значэннях. У шырокім значэнні гэты тэрмін абазначае этнакультурны пад'ём, рост нацыянальнай свядомасці, актывізацыю развіцця нацыянальнай культуры. У вузкім сэнсе гаворка ідзе аб перыядзе развіцця сусветнай, у першую чаргу еўрапейскай, культуры з канца XII ст. (Італія) да пачатку XVII ст.

Тэрмін «адраджэнне» для характарыстыкі эпохі XIV–XVI стст. быў уведзены яе сучаснікамі – італьянскімі гуманістамі. Генетычна звязаны з рэлігійна-этычным паняццем «аднаўленне», гэты тэрмін набывае ў азначаны перыяд прынцыпова іншы сэнс: аднаўленне культуры, пад'ём літаратуры, мастацтва, навукі пасля іх заняпаду ў Сярэднія вякі, а таксама як паняцце «эпоха пасярэдзіне» (паміж Антычнасцю і Рэнесансам).

Эпоха Адраджэння – перыяд у гісторыі культуры Заходняй і Цэнтральнай Еўропы XIV–XVI стст., асноўным зместам якога было станаўленне новай, «зямной» па сваёй сутнасці карціны свету, кардынальна адрознай ад сярэднявечнай. Новая карціна свету знайшла ўвасабленне ў гуманізме, вядучай ідэйнай плыні эпохі, і натурфіласофіі, выявілася ў мастацтве і навуцы. Будаўнічым матэрыялам для новай культуры паслужыла Антычнасць, да якой звярнуліся праз эпоху Сярэднявечча і якая адраджалася да новага жыцця, адсюль назва эпохі – Адраджэнне, або Рэнесанс. Зарадзіўшыся ў Італіі ў канцы XV ст., у выніку сінтэзу італьянскай і мясцовых нацыянальных традыцый нараджаецца новая культура – культура Паўночнага Адраджэння. У эпоху Адраджэння новая рэнесансавая культура суіснавала з культурай позняга Сярэднявечча, што асабліва характэрна для краін, якія знаходзіліся на поўнач ад Італіі і Альп. Гэты перыяд у гісторыі еўрапейскай культуры адметны пераносам культур-

ных інтарэсаў са сферы вышэйшага (нябеснага) Сусвету, з краю сакральнага да матэрыяльнага праяўлення жыцця, стварэння культуры антрапацэнтрызму (ад грэч. *anthropos* – чалавек). Эпоха Адраджэння характарызуецца ўсплескам мастацкай дзейнасці, у першую чаргу пластычнага мастацтва (жывапіс, скульптура), з’яўленнем нацыянальных моў на аснове царкоўнай латыні і мясцовых народных гаворак, станаўленнем нацыянальных дзяржаў на аснове феадальных уладанняў, эканамічным развіццём, а на яго аснове развіццём гарадоў і звязанай з імі цывілізацыі, духоўнай секулярызацыяй і ростам індывідуалістычных тэндэнцый у грамадскім жыцці.

Беларусь у канцы XV – на працягу ўсяго XVI ст. перажывала ў галіне культуры заметную трансфармацыю. У гэты час на беларускіх землях адбываўся працэс фарміравання народнасці, станаўлення і развіцця беларускай мовы, пісьменнасці і літаратуры. Беларускае мастацтва XIV–XVI стст. адчувала адбітак праблем і супярэчнасцей грамадска-палітычнага жыцця дзяржавы. Яго развіццё было хуткім і бурлівым.

У гэты час наглядалася актыўнае засваенне традыцыйнай рэнесансавай культуры, якая ўзбагачалася нацыянальнымі рысамі. Вялікую ролю адыграла багатая спадчына старажытнабеларускіх княстваў. Пашырэнне ўзаемасувязей з заходнееўрапейскімі краінамі, у першую чаргу ў рэлігійных справах, спрыяла распаўсюджанню раманскага і гатычнага стыляў. Іх ужыванне абумовілі ўнутрыдзяржаўныя фактары.

На развіццё беларускай мастацкай культуры аказаў уплыў рэфармісцкі рух (XVI ст.), галоўным чынам у распаўсюджанні светапоглядных канцэпцый. Адмоўнае ўздзеянне прадстаўнікоў гэтай плыні на творы выяўленчага мастацтва істотна не закранулі жывапіс, скульптуру і графіку, але ўздзеянне Рэфармацыі ўсё ж было адчувальным. Супрацьлеглую пазіцыю займалі лідары Контррэфармацыі, якія лічылі мастацтва важным сродкам у засваенні ідэй каталіцкай царквы. Яны не былі аб’якавыя да распаўсюджвання адукацыі. Адукацыйныя ўстановы, якія ствараліся ордэнамі езуітаў, пашырыліся ў 1570-я гг. (у 1570 г. – Віленскі езуіцкі калегіум, у 1581 г. – Полацкі, у 1584 г. – Нясвіжскі езуіцкі калегіум). У процівагу каталіцкай царкве былі адкрыты пратэстанцкія вучэльні, а ў 1590-я гг. узніклі праваслаўныя брацтвы ў Магілёве, Вільні, Менску, Брэсце, Гародні. Яны аб’ядноўвалі праваслаўнае насельніцтва дзяр-

жавы. Брацтвы адкрывалі вучэльні, тыпаграфіі, шпіталі; вялі дзейнасць, накіраваную на захаванне культурнай спадчыны ў рамках патрабаванняў праваслаўнай царквы. Культурнае жыццё ў Беларусі XIV–XVI стст. было азнаменавана гуманістычнай дзейнасцю асветнікаў *Францыска Скарыны, Міколы Гусоўскага, Яна Вісліцкага, Лаўрэнція Зізанія, Андрэя Рымшы*. У гэты час былі створаны «Летапіс Аўраамкі» (2-я палова XV ст.), «Хроніка Быхаўца» (XVI ст.), «Хроніка Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага» (1520-я гг.), «Летапісец вялікіх князёў літоўскіх» (1420-я гг.), зборнікі законаў («Судзебнік Казіміра IV», 1468 г.; Статуты ВКЛ – 1529, 1566, 1588 гг.).

2.2. Канцэпцыі культурна-гістарычнага працэсу эпохі Адраджэння

Аксіясфера творчай спадчыны Францыска Скарыны. Значнай з’явай культурнага жыцця Беларусі пачатку XVI ст. стала дзейнасць беларускага і ўсходнеславянскага мысліцеля-гуманіста, асветніка, вучонага, пісьменніка эпохі Адраджэння *Францыска Скарыны* (1490?–1551). Ён нарадзіўся ў Полацку. Вучыўся ў Полацку, Вільні, на філасофскім факультэце Кракаўскага ўніверсітэта. У 1512 г. атрымаў у Падуанскім універсітэце ступень доктара медыцыны. У гэты час заснаваў у Празе першае ў гісторыі беларускае выдавецтва. Тут ён пракаменціраваў і надрукаваў на беларускай мове 23 кнігі Бібліі. У 1521 г. вярнуўся на радзіму, заснаваў у Вільні новае выдавецтва і надрукаваў некалькі выданняў пад агульным загалоўкам «Малая падарожная кніжка». Скарына – пачынальнік папулярных жанраў беларускай літаратуры: прадмоў, пасляслоўяў, публіцыстыкі, а таксама сілабічнай сістэмы вершаскладання ў паэзіі. У яго літаратурных творах спалучаюцца традыцыйная тэалогія з характэрным для эпохі Адраджэння вальнадумствам, а каментарыі да старажытных тэкстаў перарастаюць ва ўзнёслае красамоўства.

Характар філасофска-этычных поглядаў Скарыны выявіўся ў сінтэзе хрысціянскіх, антычных і рэнесансава-гуманістычных ідэй. Ён разглядаў і вырашаў пытанні сэнсу жыцця, духоўнага свету, годнасці чалавека, паходжання маральных уяўленняў, агульных і індывідуальных даброт.

У спецыфічнай форме яго думкі блізкія ў той ці іншай ступені да ідэй знакамітых гуманістаў Заходняй Еўропы. У сваіх творах ён не вылучаў спецыяльнай навукі аб духоўнай культуры, яго дзейнасная натура тычыцца шэрагу канкрэтных навук (граматыкі, логікі, рыторыкі, музыкі і інш.). І тым не менш каштоўнасна-нарматыўныя адносіны да свету – знешняга і ўнутранага – знітаваны непарыўна з усёй дзейнасцю Скарыны, з усёй яго творчасцю, з цэльным яго характарам і асобай. Духоўнае для яго не выдзелена як нешта асаблівае, хутчэй выступае як цэльныя адносіны да света з мерай дабрны і прыгажосці; яно праяўляецца ў яго светапоглядзе, у яго культуратворчасці. Светапогляд Скарыны па прыродзе сваёй глыбока духоўны, пранікнуты эстэтыкай Адраджэння, ён гарманічны, ураўнаважаны, спакойны і ў той жа час дзейнасны. У яго прадмовах, каментарыях і пасляслоўях да выданняў выразна адчуваецца культуралагічны кантэкст. Найбольш ярка ў творах увасоблена аксіясфера беларускай культурнай прасторы. У першую чаргу мысліцель-гуманіст адзначаў такую каштоўнасць, як патрыятызм. Скарына – заснавальнік нацыянальна-патрыятычнай традыцыі ў гісторыі беларускай культуры і грамадскай думкі. Для мысліцеля на першы план выступалі інтарэсы свайго народа і айчыны, пачуццё абавязку перад радзімай. Гэта важны кампанент погляду на свет, пачуццё цэльнае, зразумелае, крышталёна яснае ў сваёй відавочнасці: «Понеже от прирождения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя; птицы, летающие по въздуху, ведают гнезда своя; рыбы, плывающие по морю и в реках, чувють виры своя; пчелы и тым подобная боронять ульев своих, – тако ж и люди, игде зродилися и ускармлиены суть по Бозе, к тому месту великую ласку имають» [4, с. 94].

У іерархіі маральных каштоўнасцей *вера* ў Скарыны стаіць пасля *любві*. У адпаведнасці з хрысціянскай этыкай найважнейшай маральнай дабрачыннасцю чалавека Скарына лічыў любоў. Ён пашыраў прынцып любві не толькі на прадстаўнікоў хрысціянскага веравызнання, але і на ўсякага чалавека незалежна ад яго становішча ў грамадстве, веравызнання, этнічнага паходжання.

Справядлівасць, на думку Скарыны, таксама з'яўляецца дамінантнай каштоўнасцю і боска-прыродным маральным паняццем. На базе справядлівасці і чалавекалюбства ён фармулюе

свой маральны імператыў, на якім павінны будавацца маральныя ўзаемаадносіны паміж людзьмі, выпрацоўвацца законы правасуддзя, грунтавацца дзяржаўны і сацыяльны лад.

Паводле Скарыны грамадскай і духоўнай каштоўнасцю з'яўляецца родная (беларуская) мова. Менавіта разуменне духоўнага патэнцыялу беларускай мовы дало яму штуршок на пераклад 23 кніг Бібліі на мову, набліжаную да мовы беларускага пісьменства.

Пры матэрыяльнай падтрымцы віленскіх мецэнатаў Якуба Бабіча і Багдана Онькава наш суайчыннік стварыў у Празе першае ў гісторыі беларускае выдавецтва. Біблію Скарына разглядаў як вынік шматвяковага духоўнага вопыту чалавецтва, крыніцу мудрасці, навукі, тэарэтычнай і практычнай філасофіі.

Францыск Скарына не абмяжоўваўся толькі выдавецкай дзейнасцю, ён распрацаваў такія папулярныя ў XVI–XVII стст. жанры беларускай літаратуры, як прадмова, пасляслоўе, публіцыстыка, акафіст, сілабічная паэзія.

Каштоўнасць добра таксама ўласціва для поглядаў Скарыны. Ён вылучаў дзве катэгорыі добра – індывідуальнае і агульнае. З яго этычнага вучэння вынікае, што мысліцель аддае перавагу агульнаму дабру перад індывідуальным. Сваё разуменне агульнага добра Скарына сфармуляваў у прадмове да кнігі «Эсфір»: «Не только бо сами народихомся на свет, но более ко службе Божией и посполитого доброго» [4, с. 72].

Іерархія каштоўнасцей, якая ўвасоблена ў творах Францыска Скарыны, адметная тым, што знакамiты гуманіст сцвярджае перавагу духоўных каштоўнасцей над матэрыяльнымі патрэбамі.

У тэкстах разнажанравых скарынінскіх твораў выяўляецца змястоўная сям'ясфера. Скарына, як бачна з аналізу твораў, шырока карыстаўся паняццем сімвала, абазначыўшы яго тэрмінамі «знамя», «знаменаваць», «знаменаванне» і вытворнымі ад іх. Аднак даследаванне пэўнага кантэксту, у рамках якога Скарына карыстаўся гэтым паняццем, дае падставы адзначыць мастацка-эстэтычны і этычны аспект катэгорыі сімвала. Так, у прадмове да Псалтыра ён пазбег паняцця сімвала, аднак у наяўнай форме разглядаў яго як гранічна абагульненае сімвалічнае выяўленне маральных, пазнавальных, эстэтычных і тэалагічных каштоўнасцей Бібліі. Гуманіст першы ў беларускім літаратуразнаўстве звярнуў увагу на сімвалічна-пераносны сэнс прытчаў. З гэтай нагоды Скарына пісаў: «...всегда

иную мудрость и науку знаменуют и иначе ся разумеють нежели молвлены бывають, и больше в себе сокритых тайн замыкають, нежели словами пишутъ». Можна меркаваць, што культура ўяўлялася Скарыне ў двух аспектах: вонкавым, які адлюстроўваў паверхневы гістарычны пласт быцця, і ўнутраным, які накіроўвае чалавека на пазнанне яго скрытага, духоўнага, этычнага і эстэтычнага сэнсу.

Такім чынам, Скарына паўстае перад намі як асветнік, настаўнік, грамадскі дзеяч і папулярны асветнік айчыннай і агульначалавечай культурнай спадчыны. Яго па праву можна лічыць заснавальнікам нацыянальна-патрыятычнай традыцыі ў гісторыі беларускай культуры і грамадскай думкі, у той час як для большасці сярэднявечных мысліцеляў быў уласцівы касмапалітызм.

Наватарскія ідэі Сымона Буднага. Прадаўжальнікам культурна-асветніцкай, нацыянальна-патрыятычнай і філасофскай традыцыі Францыска Скарыны быў *Сымон Будны* (1530–1593), метадалагічныя і гнасеалагічныя погляды якога адлюстроўвалі ўзровень развіцця культуры і думкі эпохі Адраджэння. Грунтоўную гуманітарную і багаслоўскую адукацыю атрымаў у Кракаўскім універсітэце. У 1558 г. прыехаў у Вільню, дзе працаваў настаўнікам. У гэты час выдае на беларускай мове «Катэхізіс». У пачатку 60-х гг. засноўвае ў Нясвіжы друкарню, у якой выдаюцца творы «Об оправдании грешного человека перед Богом», «Пра свецкую ўладу» і інш.

У 1573 г. вядомы беларускі магнат Я. Кішка запрашае С. Буднага ў Лоск, прапаноўвае пасаду прапаведніка і засноўвае для яго друкарню. У гэтай друкарні Будны выдае Новы Завет з прадмовай і каментарыямі. Тут жа былі выдадзены некалькі яго твораў на лацінскай мове. У 1576 г. у Лоску надрукаваны галоўны рэлігійна-філасофскі твор С. Буднага «Пра найважнейшыя палажэнні хрысціянскай веры».

Сымон Будны належаў да памяркоўнай рэлігійна-рэфармацыйнай плыні, блізкай да кальвінізму. Будучы прыхільнікам тэалогіі, ён у той жа час не ігнараваў філасофію і імкнуўся выкарыстаць яе ў творчай дзейнасці. Так, пры аналізе тэкстаў Бібліі С. Будны абавязваўся на метады інтэрпрэтацыі, вызначаўся сваім герменеўтычным майстэрствам. Паводле Сымона Буднага, ісціна знаходзіцца ў Свяшчэнным Пісанні ў згорнутым выглядзе, і яе там неабходна знайсці і адэкватна перадаць.

Справіцца з гэтай задачай можа толькі суб'ект высокай культуры, адукаваны. Пры даследаванні свяшчэнных тэкстаў ён абавіраўся на рацыяналістычны метад, што дазволіла гуманісту праводзіць лагічны, філалагічны, гістарычны і натуралістычны аналізы. Рацыяналістычна-натуралістычны спосаб выяўлення ісціны, выкарыстаны перш за ўсё ў адносінах да біблейскіх сюжэтаў, адкрываў магчымасць такой інтэрпрэтацыі прыроды, грамадства і чалавека. Такім чынам, можна сцвярджаць, што задоўга да рамантычнай герменеўтыкі Ф. Шлейермахера наш суайчыннік вызначыў псіхалагічныя працэдуры тлумачэння тэксту.

Натуралістычная інтэрпрэтацыя Сымонам Будным шэрагу біблейскіх сюжэтаў дазволіла яму перагледзець пэўныя палажэнні артадаксальнага вучэння пра Бога ў духу дэізму. Так, ён не пагаджаўся з традыцыйным вучэннем пра Тройцу і лічыў сапраўдным богам толькі Бога Айца. «Дух», паводле мысліцеля, не з'яўляецца самастойнай і раўназначнай субстанцыяй, а ёсць атрыбут «Айца», яго творчая сіла, Боская свядомасць і воля. З надсусветнага пачатку ім выключаўся і Хрыстос. На аснове вялікай колькасці лагічных, гістарычных і філалагічных аргументаў С. Будны адмаўляў Боскае паходжанне і звышнатуральнае нараджэнне Хрыста. На яго думку, Хрыстос не з'яўляўся Богам, а быў самаадданым прапаведнікам, высокамаральным чалавекам, за што і быў надзелены Боскімі ўшанаваннямі, здольнасцю тварыць цуды. Не падтрымліваў ён і вучэнне аб бессмяротнасці душы і існаванні замагільнага свету. У трактаце «Пра найважнейшыя палажэнні хрысціянскай веры» яе аўтар пісаў: «Памылковай з'яўляецца агульнапрынятае ўяўленне людзей пра душы, быццам яны жывуць пасля смерці, пераносяць пакуты ці маюць асалоду. Душа – гэта не што іншае, як чалавечае жыццё» [3, с. 57]. Такія погляды былі сапраўднай інавацыяй і не мелі прэцэдэнта ў еўрапейскай думцы.

Сымон Будны ўзбагаціў новымі ідэямі традыцыйную хрысціянскую маральную дактрыну, узгадніўшы яе з філасофска-этычнымі вучэннямі Адраджэння і Рэфармацыі. Адною з такіх ідэй была ідэя свядомай і шчырай веры, якая выкладзена ім у «Катэхізісе». Ён лічыў, што ў каталіцтве адбылося скажэнне веры і маралі, іх першапачатковая сутнасць падменена фармальнай і паказной. Асновай веры, паводле меркавання С. Буд-

нага, з'яўляецца не дагматыка, абрады і літургія, а этыка, якая змяшчаецца ў Бібліі. Вера, паводле гуманіста, можа быць абгрунтавана рацыяналістычным спосабам, аднак у выпадку канфлікту паміж розумам і верай вырашальнае слова належыць розуму.

Новай для таго часу была ідэя маральна-духоўнай свабоды чалавека, сацыяльна-палітычнага ідэалу, якую С. Будны абгрунтаваў у «Катэхізісе». Мысліцель адстойваў думку, што поўнае самавыяўленне асобы, росквіт яе здольнасці магчымы толькі на аснове свабоды. Ён быў прыхільнікам сацыяльнай гармоніі, мірнага суіснавання ўсіх саслоўяў феадальнага грамадства. Яго палітычны ідэал – адукаваны манарх, які павінен акружаць сябе мудрымі і вучонымі людзьмі. Гуманіст заклікаў магнатаў клапаціцца аб развіцці культуры, адукацыі, роднай мовы. «Абы ваши княжацкіе милости, – звяртаўся ён да князёў Радзівілаў у «Катэхізісе», – не только в чужоземских языцех кохали, але бы ся теж... и того здавна славного языка словенского розмиловати и оным ся бавити рачили». Сам Будны, займаючы пасаду катэхізіста (настаўніка) Віленскай пратэстанцкай суполкі, выкладаў асновы кальвінісцкага вучэння на беларускай мове. Ён быў таксама першым, хто выдаў першую кнігу на беларускай мове на тэрыторыі Беларусі. Клапоцячыся аб развіцці беларускай мовы і культуры, С. Будны выступаў за дыялог культур, заклікаў да засваення ўсёй сукупнасці еўрапейскай культуры.

Ідэолаг радыкальнай плыні беларуска-літоўскай Рэфармацыі асуджаў езуітаў за іх рэлігійную інталерантнасць і тых праваслаўных дзеячаў, якія імкнуліся адмежавацца ад заходне-еўрапейскай культуры. Карысць еўрапейскай адукацыі С. Будны адчуў на ўласным вопыце. Менавіта ў Кракаўскім універсітэце ён атрымаў грунтоўную гуманітарную і багаслоўскую адукацыю, якую пазней удасканальваў у Базельскім пратэстанцкім універсітэце.

Не пазбаўлены наватарства і выказванні С. Буднага па праблемах мастацтва. Так, ім сфармуляваны адзін з асноўных прынцыпаў эстэтычнай думкі эпохі Адраджэння: мастацтва – люстэрка жыцця, а не Боскай сутнасці. Ім жа абгрунтавана думка пра пазнавальнае значэнне мастацтва і яго маральна-выхаваўчую ролю.

Эстэтыка гуманіста мела рацыяналістычны характар. На яго думку, прыгожае тое, што сапраўднае. Па праблеме суадносін формы і зместу Сымон Будны на першае месца вылучаў змест.

Падсумоўваючы вышэйсказанае, неабходна адзначыць, што асновай светапогляду С. Буднага з'яўляецца гуманізм. Праўда, у адрозненне ад Ф. Скарыны ён носіць больш рацыянальны характар. Розум, рацыянальны аналіз становіцца ў С. Буднага ўніверсальным крытэрыем карысці, добра. У яго светапоглядзе рацыяналізм з'яўляецца галоўным момантам – і ў крытыцы рэлігіі, і ў сацыяльным вучэнні, ва ўсіх ацэнках з'яў жыцця. На аснове дадзенай метадалогіі ён выказаў шэраг прынцыпова новых ідэй, на падставе якіх вучоныя ХХ ст. будуць распрацоўваць уласна культуралагічныя канцэпцыі.

Талерантнасць і рацыяналізм Васіля Цяпінскага. Грамадска-палітычныя і рэлігійныя погляды С. Буднага падзяляў беларускі гуманіст-асветнік *Васіль Мікалаевіч Цяпінскі (Амельяновіч)* (каля 1540–1603?), які нарадзіўся ў сям'і дробнага гаспадарскага баярына Полацкага павета. Даследчыкі яго жыцця і творчасці мяркуюць, што В. Цяпінскі быў «асабіста і ідэйна звязаны з С. Будным» [1, с. 155]. У трактаце «Пра найважнейшыя палажэнні хрысціянскай веры» С. Будны пісаў, што ў 1574 г. у доме В. Цяпінскага адбыўся сінод антытрынітарыяў. Услед за Ф. Скарынам і С. Будным ён наважыўся надрукаваць Евангелле на царкоўнаславянскай і беларускай мовах. У 1570 г. ім быў завершаны пераклад і выдадзена Евангелле, якое змяшчала пісанні святых ад Матфея, Марка і часткова ад Лукі. Да выдання В. Цяпінскі напісаў грунтоўную прадмову, дзе выказаў шэраг цікавых ідэй адносна становішча беларускай культуры і народа як яе суб'екта. Ён дае вельмі пазітыўную ацэнку беларускаму этнасу: «...зацный, славный, острый, довстипный» [1, с. 155]. З тэксту прадмовы відавочна, што гуманіст быў занепакоены ўпадкам культуры і асветы, духоўнасці тагачаснага грамадства і заклікаў пануючыя слаі і духавенства ВКЛ дапамагчы народу адкрыць школы і ўзняць навуку. Мысліцель выявіў прычыны крызісу культуры, які быў дэтэрмінаваны, на думку аўтара прадмовы, афіцыйнай палітыкай паланізацыі і акаталічвання беларусаў, а таксама падтрымкай гэтай палітыкі мясцовымі феодаламі. В. Цяпінскі выйсе з крызісу бачыў у адкрыцці школ, у якіх бы навучанне вялося не на польскай і лацінскай мовах, а на беларускай. У Евангеллі ён нават змясціў

210 слоў-перакладаў, якія тлумачылі на палях незразумелыя ці мала зразумелыя для паспалітага народа словы. Думкі, выкладзеныя ў прадмове пяць стагоддзяў таму назад, не згубілі сваёй актуальнасці і для сённяшняга часу.

Падыход В. Цяпінскага да рэлігіі як формы духоўнай культуры быў рацыяналістычны і талерантны. Рэлігійную адукацыю і выхаванне ён разглядаў як сродак асветы і фарміравання этнічнай самасвядомасці беларускага народа.

Рэнесансава-ўтанічная канцэпцыя Міколы Гусоўскага. Прадстаўніком новалацінскай усходнеўрапейскай школы ХVI ст. з'яўляецца беларускі паэт-гуманіст *Мікола Гусоўскі* (1470–1533). Гуманітарныя веды ён набываў у розных адукацыйных установах Беларусі, Італіі, Польшчы. Задавальняючы жаданне свайго мецэната Э. Вітэлія, сакратара велікакняжацкай канцылярыі, паэт напісаў у 1522 г. у Рыме твор «Carmen de statura feritate ac venatione bisontis» («Песня пра постаць, дзікасць зубра і паляванне на яго»). Акрамя гэтай паэмы, у рымскі перыяд ён напісаў яшчэ 11 вершаў, а ў 1524 г. паэму «Новая і славуная перамога над туркамі ў ліпені месяцы», праз год – паэму «Жыццё і подзвігі Гіяцынта». У творчай спадчыне асветніка ўвасоблены яго грамадска-палітычныя і эстэтычныя погляды. М. Гусоўскі належаў да творцаў, якія стаялі ля вытокаў рэнесансавага рэалізму. У сваёй паэзіі ён адлюстравваў найважнейшыя культурныя каштоўнасці і ідэалы. У паэмах і вершах творца ўслаўляў дзейснага, свабоднага, гарманічна развітога суб'екта культуры. Ён выказаў ідэю аб узаемасувязі асобы, прыроды і грамадства і заклікаў да беражлівых адносін да прыроды, рацыянальнага выкарыстання і памнажэння прыродных багаццяў радзімы. Можна лічыць, што паэтам сфармуляваны асноўны прынцып экалагічнай культуры. Прыроду Беларусі М. Гусоўскі ўспрымаў як крыніцу здароўя, радасці, выхавання высокіх патрыятычных і эстэтычных пачуццяў.

Як выразнік перадавых грамадска-палітычных і эстэтычных поглядаў М. Гусоўскі выступаў за ўсебаковую міжкультурную камунікацыю. Так, у паэме «Песня пра зубра» ён адстойваў ідэю яднання і супрацоўніцтва розных па веры і культуры еўрапейскіх народаў, міждзяржаўных зносін.

Паэт змог вызначыць фактары пасіянарнасці, жыццяздольнасці беларускага народа і яго культуры. Паводле меркавання творцы, імі з'яўляюцца працавітасць, сумленнасць, гарачая лю-

боў да роднага краю, глыбокая маральнасць, зладжаная і гарманічная сістэма жыццёвых правіл, прыярытэтаў, звычайў, абрадаў, духоўных светаўяўленняў, традыцый. У народнай мудрасці М. Гусоўскі бачыў невычэрпную крыніцу для розных відаў элітарнай культуры і адзін з фактараў стойкасці народнага духу. У свае творы ён уключаў асобныя элементы беларускай народнай культуры.

Нягледзячы на пэўную ўнутраную супярэчлівасць светапогляду М. Гусоўскага, якая праяўлялася ў абстрактнасці яго гуманізму, артадаксальнасці і вальнадумстве, ідэалізме і стыхійным матэрыялізме, культуратворчасць паэта прама ці апасродкавана паўплывала на станаўленне беларускай культуралагічнай думкі, польска-беларускай літаратуры, такіх яе жанраў, як лірыка-эпічная, гістарычная і сатырычная паэма, элегія, эпіграма.

Эксплікацыя сутнасці інкультурацыі Лаўрэнціем Зізаніем (Тустаноўскім). У рэчышчы рэфармацыйнага руху ажыццяўлялася навукова-педагагічная і грамадская дзейнасць *Лаўрэнція Зізанія*, які паходзіў з дробнай шляхты Троцкага ваяводства. Гады жыцця даследчыкамі дакладна не вызначаны (1550–60-я – каля 1634 г.). Пасля заканчэння Астрожскай школы на Валыні ён працаваў выкладчыкам царкоўнаславянскай і грэчаскай моў у Брэсцкай, Віленскай, Львоўскай праваслаўных брацкіх школах, хатнім настаўнікам у сем'ях некаторых магнатаў ВКЛ. Акрамя педагагічнай працы, займаўся кнігадрукаваннем. Так, у Вільні ім былі створаны і апублікаваны «Азбука з Лексісам» («Наука ку читаню и розуменю писма словенского») і «Граматыка словенска съвершеннаго искусства осми частиі слова». Л. Зізаній таксама падрыхтаваў да выдання «Катэхізіс Вялікі». Рукапіс кнігі быў зроблены на беларускай мове і выдадзены ў 1627 г. у Маскве, у XVIII ст. неаднаразова перавыдаваўся стараверамі ў Гродне.

Кнігі, выдадзеныя педагогам-гуманістам, садзейнічалі фарміраванню ў вучняў сацыяльных якасцей, уласцівасцей, каштоўнасцей, ведаў і ўменняў, засваенню нормаў, правіл, узораў, устаноў, паводзін, дзякуючы якім чалавек становіцца дзейздольным удзельнікам сацыяльных сувязей, інстытутаў і супольнасцей. Так, у «Азбуку з Лексісам», акрамя матэрыялу, які вучыць чытаць і пісаць, уключаны дапаможны лексічны матэрыял, царкоўныя палемічныя тэксты і малітвы. Таму кніга магла выкарыстоўвацца як у свецкім, так і ў царкоўным навучанні.

Нельга пераацаніць значэнне «Лексіса», які ўяўляў слоўнік-энцыклапедыю (1061 слова), дзе прыведзены самыя разнастайныя звесткі па біялогіі, геаграфіі, медыцыне, філасофіі, этнаграфіі, ваеннай гісторыі, прававым становішчы розных сацыяльных груп насельніцтва, змешчаны словы з народнай гутарковай мовы. У даступнай для простых людзей форме тлумачацца розныя з’явы рэчаіснасці. Можна без пераўвелічэння сцвярджаць, што «Лексіс» – значная культурна-асветніцкая з’ява ў гісторыі культуралагічнай думкі Беларусі.

«Граматыку словенску...» тагачасныя асветнікі-гуманісты разглядалі як падмурак, на якім павінна трымацца далейшае паглыбленае вывучэнне розных навук. Змест кнігі складалі сем вольных мастацтваў. Праз усю кнігу праходзіць думка аб неабходнасці свецкіх ведаў, вывучэння арыфметыкі, астраноміі, граматыкі, геаметрыі, дыялектыкі, рыторыкі, музыкі і аб іх ролі ў развіцці асобы.

Уклад Л. Зізанія ў гісторыю беларускай гуманітарнай думкі вызначаецца рацыяналістычнымі адносінамі да пэўных з’яў прыроды і грамадскага жыцця. У яго культурнай спадчыне пашыраліся гуманістычныя погляды на сутнасць чалавека, яго месца ў свеце. Педагог быў упэўнены ў сіле розуму і душы чалавека, лічыў, што чалавек створаны Богам і з’яўляецца гаспадаром самога сябе. У навукова-педагагічнай літаратуры Лаўрэнція Зізанія выказаны думкі, якія сугучныя культуралагічнай канцэпцыі інкультурацыі.

Культуралагічны дыскурс у творчасці Мялеція Смятрыцкага. У цэнтры грамадска-рэлігійнага руху ў Беларусі знаходзіўся пісьменнік-палеміст эпохі Адраджэння *Мялецій Смятрыцкі* (1575–1633). Скончыўшы філасофскі факультэт Віленскай езуіцкай акадэміі, ён выкладаў стараславянскую, грэчаскую і лацінскую мовы ў праваслаўных брацкіх школах Вільні, Менска, Кіева, пэўны час займаў пасаду рэктара брацкай школы ў Кіеве. Больш за 30 гадоў ён жыў у розных гарадах і мястэчках Беларусі. Мысліцель не застаўся ў баку ў перыяд бязлітаснай рэлігійна-нацыянальнай канфрантацыі, якая распачалася адразу пасля Берасцейскай (1596) уніі. З гэтай нагоды ён напісаў шэраг прац антыезуіцкай накіраванасці. Найбольш вядомыя яго творы – «Антыграфі, або Адказ на з’едлівы трактат» (1608) і «Трэнас, альбо Лямант усходняй царквы» (1610). У іх М. Смятрыцкі, як ніхто іншы, пераканаўча і найбольш даклад-

на выявіў прычыны уніі. Паводле яго, унія была дэтэрмінавана прыгнечаным становішчам у грамадстве, маральным разлажэннем праваслаўнага духавенства. Характарызуючы маральнае аблічча святароў, ён пісаў: «У жыцці вы шынкары і купцы, па звычках – лежабокi, у размове – невуки, у абыходжанні – крывадушныя, а па адзенні – драпежныя ваўкі, вашы забавы – распусныя. Гэта ўсё губіць і вас саміх, і тых, хто вас пераймае» [2, с. 130].

Абагульненнем навукова-педагагічнай дзейнасці з'явілася «Граматики славенския правилное синтагма», выдадзеная ў 1619 г. У ёй М. Смятрыцкі адстойваў і сцвярджаў правы беларусаў на захаванне сваёй мовы як асновы культуры, абараняў мову і айчынную самабытную культуру ад нападкаў каталіцкіх палемістаў. Праца адметная багаццем граматычнага аналізу, выяўлення прыроды моўнага строю, слова, стылю, лексікі. З выданнем «Граматыкі словенска съвершеннаго искусства осми частиі слова» Л. Зізанія і выхадам у свет працы М. Смятрыцкага «Граматики славенския правилное синтагма» гаворка пра беларускую мову і літаратуру з абстрактнай катэгорыі пераўтваралася ў практычны здабытак народа. На працягу двух стагоддзяў «Граматыка...» Мялеція Смятрыцкага служыла падручнікам усяму ўсходнеславянскаму свету. Па ёй спасцігаў граматыку вялікі рускі вучоны М. В. Ламаносаў.

Творчая спадчына М. Смятрыцкага – гэта своеасаблівы летапіс важнейшай старонкі культурагенезу, барацьбы беларускага народа за захаванне сваёй самабытнай мовы, праваслаўнай рэлігіі і культуры. Таленавітым педагогам выказаны асноўныя палажэнні канцэпцыі сацыялізацыі і інкультурацыі асобы беларуса.

2.3. Канцэпцыя свабоды чалавека ў айчыннай гуманітарыстыцы

Культуралагічнай накіраванасцю адметны творы шэрагу беларускіх філосафаў. У гэты перыяд шырока вядомымі былі працы *Андрэя Волана* (1530–1610), філосафа і правазнаўцы, ідэолага рэфармацыйнага руху на Беларусі. Адукацыю Андрэй Волан атрымаў ва ўніверсітэтах Германіі. Ён з'яўляецца аўтарам каля 30 прац. Гуманістычную накіраванасць маюць яго творы «Пра палітычную або грамадзянскую свабоду», «Прамо-

ва да сената», «Пра шчаслівае жыццё, або Найвышэйшае чалавечае дабро» і інш. У іх А. Волан выступаў за рэформы ў сацыяльных і палітычных адносінах, у праве і дзяржаўным кіраванні, распрацоўваў канцэпцыю свабоды чалавека. У рэлігійна-палемічных творах ён з пазіцый кальвінізму крытыкаваў асноўныя догмы, арганізацыйную будову каталіцкай царквы, адстойваў прынцыпы верацярпімасці.

Блізкімі да поглядаў А. Волана па сутнасці і сэнсу былі думкі *Міхаіла Літвіна*. Гуманіст паходзіў са збяднелай беларускай шляхты. На жаль, звесткі пра час, месца нараджэння і смерць Міхаіла Літвіна пакуль невядомыя. Каля 1550 г. ён напісаў сацыяльна-палітычны трактат «Аб нормах татар, літоўцаў і масквіцян», у якім ставіў пытанні сацыяльна-палітычнага ўдасканалення грамадства. Аснову гарманічнага развіцця М. Літвін бачыў у маёмаснай роўнасці, прытрымліваўся канцэпцыі ідэальнага правіцеля, справядлівага кіравання і правасуддзя.

Мысліцель падтрымліваў ідэю талерантнасці, выступаў супраць умяшання каталіцкай царквы ў свецкія справы, грамадскія праблемы разглядаў з пазіцый проціпастаўлення дрэнных і добрых звычаяў. У сваёй працы ён закранаў пытанні сацыяльнай роўнасці перад законам, аднолькавага прынцыпу абкладання падаткамі простага чалавека і шляхціца: чым большая маёмасць, тым большы павінен быць падатак. Погляды М. Літвіна сугучныя ідэям грамадзянскага гуманізму, прасякнуты рэфармацыйна-гуманістычным пафасам эпохі Адраджэння.

Рупліва працаваў на культурнай ніве ў гэты час *Саламон Рысінскі* (1560?–1625), філосаф, паэт, педагог і этнограф. Нарадзіўся ён на Полаччыне. Працаваў настаўнікам. Рысінскі нейкі час жыў у Германіі, Польшчы. Пасля 1600 г. служыў у князёў Радзівілаў. Кола навуковых інтарэсаў Рысінскага было вельмі шырокім, аб чым сведчаць працы «Пісьмы», «Кан'ектуры да пісьмаў Л. А. Сенека», «Пошукі па Аўзонію», «Зборнік прыказак». Для іх характэрны шырокія веды ў галіне гісторыі, літаратуры, міфалогіі і моў. С. Рысінскі ў сваіх працах схіляўся да матэрыялістычнага тлумачэння з'яў прыроды.

Адным з пачынальнікаў свецкай адукацыі на Беларусі быў *Ян Намыслоўскі* (1560–1635), мысліцель-гуманіст, пісьменнік, педагог. Вучыўся Ян Намыслоўскі ў Ягелонскім універсітэце ў Кракаве. У 1585 г. ён прызначаны рэктарам арыянскай школы ў Іўі. З 1593 г. – прапаведнік абшчыны арыян у Навагрудку.

У 1592 г. Ян Намыслоўскі выдаў твор «Анатомія і гарманічнасць хрысціянскага чалавека», у 1597 г. надрукаваў «Зварот да братоў-евангелікаў». Працуючы ў Іўеўскай школе, Намыслоўскі напісаў падручнікі «Дапаможнік для авалодання вучэннем Арыстоцеля» і «Сентэнцыі, неабходныя ў грамадскім жыцці». У яго падручніках шмат яскравых узораў, разважанняў, у якіх крытыкаваліся асноўныя догмы хрысціянскай рэлігіі.

Да станаўлення імпліцытных культуралагічных ведаў у XV–XVI стст. прычыніліся многія іншыя беларускія гуманісты. Эпоха Адраджэння натхніла на самаадданую асветніцкую работу Даніэля Бялінскага, Бярнарда Ваяводку, Эразма Вітэлія, Фабіяна Даманеўскага, Мацея Кавячынскага, Станіслава Кашуцкага, Лаўрэнція Крышкоўскага, Даніэля Ланчыцкага, Фаўста Соцына, Якуба з Калінаўкі і іншых прадстаўнікоў рэфармацыйнага руху на Беларусі.

Пытанні для самаправеркі

1. Вызначыце іерархію культурных каштоўнасцей, увасобленых у творчасці Ф. Скарыны.

2. Акрэсліце палажэнні канцэпцыі свабоды чалавека, якая была створана прадстаўнікамі рэнесансава-гуманістычнай літаратуры.

3. Раскрыйце сутнасць метадалагічных і гнэсалагічных поглядаў С. Буднага.

4. Выявіце ў творах В. Цяпінскага ідэі талерантнасці і рацыяналізму.

5. Ажыццявіце рэканструкцыю зместу інкультурацыі ў творах Л. Зізання і М. Сматрыцкага.

Літаратура

1. *Батвінік, М. Б.* Цяпінскі (Амельяновіч) Васіль Мікалаевіч / М. Б. Батвінік // Мысліцелі і асветнікі Беларусі : X–XIX стст. : энцыкл. даведнік / склад. Г. А. Маслыка ; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск: БелЭн, 1995. – 671 с. : іл.

2. *Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии* : избр. произв. XVI – начала XIX в. – Минск : Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.

3. *Падокшын, С. А.* Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі. Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага / С. А. Падокшын. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 285 с.

4. *Скарына, Францыск.* Прадмовы і пасляслоўі / Францыск Скарына. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 237 с.

5. *Смолік, А. І.* Культура Беларусі XI–XIX стст. : навук. давед. / А. І. Смолік. – Мінск : Беларус. ун-т культуры, 1998. – 182 с.

6. *Смолік, А. І.* Культуралогія : тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : Беларус. ун-т культуры, 2008. – 281 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Раздзел 3

АСЭНСАВАННЕ НОВАЕЎРАПЕЙСКАГА ТЫПУ КУЛЬТУРЫ Ў ЭПОХУ АСВЕТНІЦТВА

3.1. Сацыяльна-культурныя асаблівасці фарміравання культуралагічных ідэй у XVII–XVIII стст.

XVII–XVIII стст. – гістарычная эпоха, на працягу якой культура заходнееўрапейскіх краін набыла тую развітую форму, што вылучыла Еўропу з астатняга свету, а еўрапейскую культуру – у асобы тып культуры. У папярэднія эпохі культура Еўропы яшчэ не была «еўрапейскай» у гэтым сэнсе, а ў XIX ст. яна ўжо перастала быць спецыфічна «еўрапейскай», гэта значыць асаблівым сацыякультурным светам, што аб'ядноўвае краіны Еўропы (у адрозненне ад іншых).

Контурны новаеўрапейскай культуры сталі вызначацца ў XVII ст. Рэфармацыя была зародкам культуры новага тыпу. Яна праклала дарогу да перасэнсавання дагматаў хрысціянства. Пратэстантызм самім фактам свайго існавання сцвердзіў магчымасць рознага разумення Свяшчэннага Пісання. духоўная атмасфера ў грамадстве пачала мяняцца. Манаполія царквы на пасрэдніцтва ў стасунках чалавека з Богам рухнула. У барацьбе з царквой былі закладзены асновы навуковага прыродазнаўства. Знакамітыя мысліцелі Новага часу Ф. Бэкан, Т. Гобс, Р. Дэкарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц і іншыя вызвалілі філасофію ад схаластыкі і павярнулі яе тварам да навукі. Асновай філасофскага пазнання для іх стала не сляпая вера, а розум, які абпіраўся на логіку і факты. Паступова ўся грамадская думка набыла незалежнасць ад рэлігіі.

Еўрапейская культура, назаўжды захаваўшы свае хрысціянскія карані, хрысціянскія каштоўнасці і ідэалы, з цягам часу спарадзіла на іх дух лібералізму і нават атэізму. Хрысціянская рэлігія засталася важнейшым фактарам духоўнага жыцця грамадства, але яе манапольнаму панаванню над усёй культурай прыйшоў канец. Еўрапейская культура стала свецкай.

З Новага часу бярэ пачатак і другая асаблівасць еўрапейскай культуры – яе шматнацыянальнасць, шматмоўнасць. Сярэдневяковая латынь саступіла месца нацыянальным мовам, што, з аднаго боку, узбагаціла еўрапейскую культуру традыцыямі і вопытам народнай творчасці, а з другога – зрабіла дасягненні культуры больш даступнымі для народаў Еўропы. Пачаўся падзел нацыянальных культур, што паслужыла базай развіцця агульнаеўрапейскай культуры, адзінай у сваёй разнастайнасці. У краінах Еўропы фарміруюцца арыгінальныя мастацкія школы і літаратурныя плыні, у якіх па-рознаму знаходзяць выражэнне мастацкія стылі таго часу – барока і класіцызм.

Кантакт і ўзаемадзеянне культур – адна з важнейшых умоў культурнага прагрэсу, які вывёў Еўропу ў Новы час на лідзіруючае месца ў свеце.

У XVIII ст. у еўрапейскай культуры прыкметна ўзмацніўся свецкі пачатак. Важную ролю ў культуры эпохі Асветніцтва пачала адыгрываць філасофія. XVIII ст. нярэдка называюць «стагоддзем філасофіі», бо ў тагачасны перыяд менавіта філасофія займала адно з вядучых месцаў у духоўным жыцці грамадства. Сфарміраваўся своеасаблівы тып філосафа-асветніка, у якім адначасова сумяшчаліся асобныя рысы як філосафа, так і асветніка, а нярэдка і пісьменніка, грамадскага дзеяча. Да ліку найбольш знакамітых і папулярных філосафаў-асветнікаў адносяцца *Вальтэр*, *Ж.-Ж. Русо*, *Д. Дзідро*, *Ш. Монтэск'е* і інш. У цэнтры іх увагі быў не асобны індывід, не хаатычнае нагромаджэнне фактаў і выпадковая сувязь гістарычных фактаў і падзей, а гістарычна мяняючыся «дух народаў» ці «дух эпох» – тое, што ўключае ў сябе калектыўныя формы народнага жыцця, вынікі іх сумеснай дзейнасці, грамадскія інстытуты.

Асветніцтва было распрацавана менавіта філосафамі-асветнікамі. Яны стварылі даволі стройную канцэпцыю мінулага, сучаснага і будучага чалавецтва. Аснову дадзенай канцэпцыі склалі паняцці «натуральны стан», «натуральнае права», «грамадскі дагавор», «прырода чалавека», «розум», «прагрэс». Паводле гэтай канцэпцыі, эвалюцыя чалавецтва пачалася з «натуральнага стану», заснаванага на «натуральным праве», якое, у сваю чаргу, адпавядала «прыродзе чалавека». Асветнікі разглядалі «прыроду чалавека» ў якасці своеасаблівай сукупнасці такіх псіхалагічных якасцей і маральна-духоўных каштоў-

насцей, як свабода, роўнасць, братэрства, любоў, міласэрнасць, справядлівасць, што ўласцівы толькі чалавеку і выдзяляюць яго з жывёльнага свету. Названыя якасці з'яўляюцца натуральнымі, паколькі яны нараджаюцца разам з чалавекам і адначасова выступаюць яго неад'емнымі, натуральнымі правамі. Без іх і без права на іх чалавек перастае быць сапраўдным чалавекам.

Перыяд «натуральнага стану», які ахопліваў час існавання першабытнага грамадства, асветнікі называлі «залатым векам», таму што тады, на іх думку, меў месца найвышэйшы росквіт свабоды, роўнасці, братэрства, справядлівасці і інш. Аднак гэтыя прынцыпы не былі поўнасцю гарантаваныя, нярэдка яны парушаліся з-за недахопу любові і з-за ўзмацнення саперніцтва паміж людзьмі. Неабходнасць урэгулявання такой сітуацыі прывяла да ўзнікнення дзяржавы, а разам з ёй – улады, права і законаў. Прычым усё гэта ўзнікла не па волі Бога, а ў выніку «грамадскага дагавору» – свядомага пагаднення паміж людзьмі. Менавіта дзяржава павінна была гарантаваць захаванне прынцыпаў і нормаў «натуральнага права». Так узніклі першыя цывілізацыі. Праўда, дзяржава найчасцей дрэнна спраўлялася з такімі абавязкамі і таму ў грамадстве паступова ўзмацняліся розныя несправядлівасці, несвабода, няроўнасць. Асветнікі лічылі, што феадальны лад несумяшчальны з прынцыпамі розуму і «натуральнага права», а таму яго павінен замяніць больш справядлівы і гуманны дзяржаўны лад. Яны прапаноўвалі праграму пабудовы такога новага грамадства ў «светлай будучыні», калі зноў расквітнеюць свабода, роўнасць, справядлівасць, братэрства паміж людзьмі. На шляху да такой «светлай будучыні» асветнікі бачылі дзве галоўныя перашкоды – дэспатызм (найперш у форме абсалютнай манархіі) і абскурантызм (крайне негатыўнае стаўленне да асветніцтва і навукі).

На думку асветнікаў, да ліку асноўных сродкаў пабудовы новага грамадства адносіліся адукацыя і выхаванне, а галоўнай прычынай няшчасцяў чалавека было невуцтва. Таму надзвычай важная роля надавалася навучанню, выхаванню людзей, іх асветніцтву, а таксама кіраўніку дзяржавы – «гасудару-філосафу», «мудрацу на троне». Асветнікі распрацавалі таксама канцэпцыю правоў чалавека. Яе асноўныя ідэі знайшлі адлюстраванне ў знакамітай «Дэкларацыі правоў чалавека і грамадзяніна» (1789), якая была прынята ў пачатку Вялікай француз-

скай рэвалюцыі. У дадзенай дэкларацыі неад’емнымі правамі чалавека былі абвешчаны свабода асобы, слова, сумлення, зафіксаваны роўнасць усіх людзей перад законам і права чалавека на барацьбу супраць прыгнечання.

Галоўную ролю ў рэлігійным жыцці еўрапейскіх краін на працягу XVIII ст. адыгрывалі каталіцтва і пратэстантызм, які існаваў у выглядзе розных плыняў і кірункаў – лютэранства, кальвінізму, англіканства, анабаптызму і інш. У XVIII ст. прыкметна актывізавалася дзейнасць каталіцкага ордэна езуітаў, аднак у 1773 г. паводле рашэння папы рымскага Клімента XIV ён быў забаронены на «вечныя часы». На працягу XVII–XVIII стст. у краінах Еўропы набылі вядомасць такія рэлігійна-містычныя вучэнні, як янсенізм і квіетызм. Янсенізм быў распрацаваны ў першай палове XVII ст. прафесарам Карнеліем Янсеніем. Ён адмаўляў свабоду волі і прадвызначанасць да выратавання або пагібелі (рай або пекла), што па сутнасці адвяргала царкоўнае вучэнне аб выратаванні «добрымі справамі». Квіетызм (ад лац. *quietus* – *спакойны, безмяцежны*) узнік у XVII ст. унутры каталіцызму і быў афіцыйна асуджаны царкоўнымі інстанцыямі. Гэты кірунак быў распрацаваны іспанскім багасловам Малінасам, які таксама выступаў супраць тэзіса аб выратаванні «добрымі справамі» і патрабаваў містычнага зліцця чалавечай душы з Богам.

На працягу XVIII ст. у розных краінах свету даволі шырока распаўсюдзіліся ідэі скептыцызму і атэізму. Пачаўся навуковы аналіз Бібліі, што стварыла тэарэтычны фундамент для крытыкі рэлігіі. Вялікая французская рэвалюцыя канца XVIII ст. прывяла не толькі да звяржэння абсалютызму, але і да канфіскацыі царкоўных, манастырскіх зямель, адмены царкоўнай дзесяціны. У выніку рэвалюцыі святары атрымалі статус дзяржаўных чыноўнікаў і павінны былі прыносіць клятву на вернасць рэвалюцыйнай уладзе. Спецыяльныя дэкрэты Канвента (1793) увогуле скасавалі ў Францыі каталіцкую царкву як самастойны інстытут. Рэвалюцыянерамі-атэістамі была нават зроблена няўдалая спроба ўвесці новую спецыфічную рэлігію – «культ Розуму». Прыхільнікі дэізму – вучэння, паводле якога Бог прызнаецца Сусветным Розумам, які калісьці стварыў усё існае, а пазней ніколі не ўмешваўся ў развіццё свету і чалавецтва, паспрабавалі стварыць «Культ Вярхоўнай Істоты». Аднак абедзве гэтыя спробы скончыліся беспаспяхова.

Надзвычай хутка пачала развівацца навука, якая разам з філасофіяй лічылася найлепшым увасабленнем магчымасцей чалавечага розуму. Асноўнымі стылямі мастацкай культуры паранейшаму заставаліся барока і класіцызм. Аднак узніклі і новыя стылі ў мастацтве – ракако і сентыменталізм. У эпоху Асветніцтва мастацтва стала (у параўнанні з папярэднім перыядам) менш глыбокім і ўзвышаным і ў той жа час, наадварот, больш лёгкім, вытанчаным, павярхоўным. У мастацкай культуры ўзмацнілася своеасаблівая цяга да геданізму, пачуццёвага задавальнення. Мастацтва XVIII ст. стала больш заангажыраваным, бо пачало ўсё актыўней умешвацца ў працэсы грамадска-палітычнага жыцця. Сярод усіх відаў культуры на першыя месцы выйшлі філасофія, музыка і тэатр, якія нават адцяснілі на другі план выяўленчае мастацтва.

3.2. Культура і адукацыя ў асветніцкіх канцэпцыях беларускіх мысліцеляў

На Беларусі ідэйныя вытокі Асветніцтва бяруць пачатак у духоўна-культурным развіцці грамадства эпохі Адраджэння, у творчасці мысліцеляў канца XVII – пачатку XVIII ст. У цэнтры іх увагі быў не асобны індывід, а калектыўныя формы народнага жыцця, вынікі іх сумеснай дзейнасці, грамадскія інстытуты. Адначасова трэба заўважыць, што тэрмін «культура» ў іх сачыненнях не ўжываецца, яго замяняе паняцце «цывілізацыя», пад якой яны разумелі выхаванне, развітое, высакароднае грамадства. Слова «цывілізацыя» ў светапоглядзе айчынных асветнікаў сведчыць, што галоўным прадметам іх інтарэсу было сучаснае ім грамадства з яго супярэчнасцямі і канфліктамі. Асветнікі былі не столькі апалагетамі існуючай цывілізацыі, колькі яе крытыкамі. Так, Г.Каніскі прапагандаваў неабходнасць усталявання ў краіне парадку і законнасці, крытыкаваў духоўнае ўбоства тых, хто меў уладу. У «Слове да новавыбраных суддзяў» ён крытыкуе правасуддзе: «І што да суддзяў, дык гэта: неправасуддзе, нязнанне і неруплівасць спазнаць законы, лянота ў справе, хабарніцтва, патуранне сябрам і сваякам, раўнівасць праз веру сляпая, ад беднасці сляпая, якая не заўважае таго, што сапраўдная вера ад праўды ніколі не хоча аддзяліцца» [8, с. 625]. Адначасова мысліцель фармулюе важнейшыя прынцыпы прававой культуры: «правасуддзе,

майстэрства ў законах, пастаянная руплівасць, абачлівасць, разважлівасць пры разглядзе ўсіх акалічнасцей, нягледзячы на асобу, не баяцца магутных, ненавідзець хабарніцтва, не аддаваць перавагу сваяцтву і сяброўству, веру ад праўды бы родных сясцёр не аддзяляць, грымець на льсціўцаў, адносіцца паблажліва толькі да тых, хто каецца, дзеля праўды церпіць і тое, што наступіць ад супраціўнікаў» [8, с. 625].

Фізіякраты (Л. Залускі, Г. Млоцкі, М. Страйноўскі, І. Храптовіч і інш.) разглядалі грамадства як натуральны арганізм, што складае частку прыроды; лічылі, што адыход чалавека ад разумных законаў прыроды непазбежна выкліча няшчасці, бедствы і беспарадкі. Л.Залускі ў «Агульнай філасофіі» адзначаў: «Даброты, якія прыносяць чалавеку найвышэйшую асалоду, абавязкова павінны быць стабільнымі, яны не павінны залежаць ад зменлівага, поўнага выпадковасцей, а выпадковасці адбываюцца без папярэдняга розуму, і чалавеку трэба дабівацца сваіх даброт праз розум» [8, с. 623].

Прадстаўнікі ранняга перыяду Асветніцтва (Б. Дабшэвіч, К. Нарбут, М. Пачобут-Адлянцікі і інш.) сцвярджалі гуманістычныя ідэі павагі да чалавека, выхавання і адукацыі на аснове свабоды перакананняў, высокай грамадзянскасці і адказнасці. Гісторык-асветнік А. Нарушэвіч адводзіў розуму галоўную ролю ў гістарычным працэсе, а прадметам навуковага даследавання лічыў не толькі дзеянні кіраўнікоў і ваеначальнікаў, але і жыццё простага народа. П. Бжастоўскі, М. Карповіч, І. Яленскі развівалі тэндэнцыі прыродазнаўчага матэрыялізму, радыкальныя сацыяльна-ўтапічныя ідэі. На іх думку, чалавек культурны ў меры сваёй разумнасці і разумны ў меры адпаведнасці свайму прыроднаму прызначэнню. У параўнанні з прыродай культура выступае не як асобны від быцця, а толькі як звяно ў агульным ланцужку прыроднай эвалюцыі. Аднак такі натуралістычны падыход, паводле якога культура – тая ж прырода, не дазваляў адрозніваць іх ні ў жыцці, ні ў пазнанні.

Для пашырэння ідэй Асветніцтва ў Беларусі шмат зрабілі Камісія народнай адукацыі Рэчы Паспалітай, якая па сутнасці была першым у Еўропе міністэрствам асветы, а таксама выкладчыкі Віленскай акадэміі, народных вучылішчаў. Прагрэсіўныя асветніцкія тэндэнцыі адлюстраваны ў літаратуры і мастацтве, кнігавыдавецкай, культурна-асветнай і навукова-педагагічнай дзейнасці.

3.3. Культура як прадмет свядомасці разумнага чалавека

Сацыякультурны ўтанізм Сцяпана Аскеркі. Канцэпцыя перабудовы грамадства, якую распрацаваў *Сцяпан Аскерка* (1712–?), была заснавана на супастаўленні беларускай і нямецкай грамадскіх мадэляў, якія ён ведаў з уласнага вопыту. Германію ён прымаў за ўзорную мадэль цывілізацыі, а вёску – за ўзор простага і натуральнага жыцця ў прыродзе.

Сцяпан Аскерка нарадзіўся на Навагрудчыне ў шляхецкай сям’і. Вучыўся ў Слуцкай гімназіі, потым у Германіі. З-за ганення езуітаў вымушаны быў жыць у Германіі, дзе быў саветнікам юстыцыі караля Фрыдрыха II. У 1760 г. напісаў і выдаў кнігу «План, які не з’яўляецца нормай». У працы ён неаднаразова спасылаецца на Ш. Мантэск’е, Д.Юма і перакананы, што змена грамадскіх адносін залежыць ад добрай волі грамадзян. У гэтым даследаванні ён выкладае ўтапічны план перабудовы нямецкага грамадства, усталявання такога грамадскага ладу, які б садзейнічаў уздыму жыццёвага ўзроўню, культуры і асветы народа. Так, вучоны прапаноўваў увесці працоўныя і ашчадныя кніжкі для кожнага рабочага, весці ўлік грамадскага прыбытку. Аскерка даказваў неабходнасць прафесійнай адукацыі сялян, абавязковага навучання дзяцей з пяцігадовага ўзросту, лекарскай дапамогі насельніцтву. Праца беларускага эканаміста папярэднічала творам вядомых французскіх сацыялістаў-утапістаў Л. Сен-Сімона, Ш. Фур’е, Р. Оўэна.

Аксіёмы розуму Андрэя Вішаватага. Прадаўжальнікам рацыяналістычных рэлігійна-філасофскіх традыцый ранняга беларускага антытрынітарызму быў *Адрэй Вішаваты* (1608–1678). Нарадзіўся ён у маёнтку Філіпава Трокскага ваяводства ў шляхецкай сям’і. Адукацыю атрымаў у шэрагу еўрапейскіх універсітэтаў (Лейдэнскім, Амстэрдамскім, Парыжскім). А. Вішаваты – актыўны прыхільнік Рэфармацыі, падзяляў ідэі сацыялізму. З-за ганення каталіцкай царквы вымушаны быў пакінуць Рэч Паспалітую і пасяліцца спачатку ў Венгрыі, Германіі, а потым у Галандыі. За мяжой А. Вішаваты напісаў шэраг рэлігійна-філасофскіх твораў па праблемах этыкі, логікі і філасофіі. Галоўны з іх – трактат «Аб рэлігіі, згоднай з розумам». У сваіх працах вучоны выступае супраць традыцый і царкоўнага аўтарытэту, дае індывіду права самастойна вырашаць рэлігійна-філа-

софскія і маральна-этычныя праблемы. Чалавечы розум, сцвярджаў А. Вішаваты, гэта натуральны інструмент, дадзены Богам для пазнання праўды і адрознення яе ад фальшу. У працы зроблена спроба выкласці некаторыя лагічныя, метафізічныя і натуралістычныя аксіёмы розуму. На яго погляды паўплывалі такія найбуйнейшыя еўрапейскія мысліцелі, як Галілей, Гасендзі, Дэкарт, Кеплер, Спіноза і іншыя, творы якіх ён грунтоўна даследаваў. У цэнтр яго рэлігійна-філасофскай дактрыны пакладзены тэзіс аб тым, што розум чалавека здольны дайсці да галоўных рэлігійных ісцін уласнымі сіламі, кіруючыся натуральнымі сродкамі. Працэс веры філосаф параўноўваў са звычайнай інтэлектуальнай дзейнасцю. Праўда, або ісціна, грунтуецца на асновах, уласцівых самому розуму; толькі розум, паводле меркавання асветніка, здольны вывесці чалавека з супярэчнасцей існуючай цывілізацыі.

Разуменне дынамікі культурна-гістарычнага працэсу Каролем Вырвічам. Шырокую вядомасць у XVIII ст. набыла навукова-педагагічная дзейнасць *Кароля Вырвіча* (1717–1793), светапогляд якога фарміраваўся пад уплывам французскай асветнай думкі, асабліва Вальтэра і Ш. Мантэск'е. Нарадзіўся К. Вырвіч у Браслаўскім павеце ў шляхецкай сям'і. У 1746 г. скончыў Віленскую акадэмію. Выкладаў рыторыку, гісторыю і геаграфію ў Крожскім і Навагрудскім езуіцкіх калегіумах. Працяглы час жыў за мяжой, дзе вывучаў арганізацыю асветы ў Францыі, Галандыі і Германіі. Быў прафесарам і рэктарам Варшаўскага калегіума. К. Вырвіч з'яўляецца аўтарам шэрагу падручнікаў па гісторыі і геаграфіі, дзе выклаў свае погляды на гістарычныя навукі.

Філосаф непрымальна адносіўся да традыцыйных поглядаў тагачасных гісторыкаў, якія трактавалі гісторыю як гісторыю палітычных падзей і войнаў. Ён разглядаў гісторыю як сукупнасць змен у палітычным жыцці, звычаях, рэлігіі, эканоміцы, культуры. Духоўная і матэрыяльная культура функцыянальна выступае як дзейнасць, веды, асветніцтва і сродак фарміравання гарманічнай асобы. Паводле К. Вырвіча, у культуры ўвасабляюцца сродкі, спосабы і вынікі чалавечай дзейнасці. Вялікую ўвагу ён надаваў матэрыяльнай культуры, якая, па меркаванні філосафа, вызначае ўзровень жыцця грамадства, характар яго матэрыяльных патрэб і магчымасці іх задавальнення. Вялікую ўвагу ў сваіх творах К. Вырвіч надае эканоміцы. У гандлі ён

бачыў галоўную крыніцу багацця, сродкам павышэння гандлю вучоны лічыў развіццё прамысловасці і земляробства. У творах К. Вырвіча («Сучасная геаграфія», «Усеагульная геаграфія», «Паходжанне сучасных дзяржаў і народаў» і інш.) перакрыжоўваліся традыцыйныя тэалагічныя і прагрэсіўныя асветніцкія ідэі [2].

Цікавымі для сучасных культуролагаў з'яўляюцца разважанні А.Вырвіча аб сутнасці ісціны (праўды), ідэі, веры. Так, ён пастуліраваў, што ісціна ёсць тое, што мае рысы выразнасці і зразумеласці. Гэтымі рысамі валодаюць пэўныя ідэі і паняцці, якія маюць аксіяматычны характар і агульныя для ўсіх людзей. Менавіта яны адыгрываюць ролю крытэрыяў ісціны.

Аналіз творчай спадчыны А.Вырвіча дазваляе меркаваць, што па сваіх поглядах ён цалкам наблізіўся да заходнееўрапейскіх мысліцеляў Новага часу. У яго працах маюцца асобныя выказванні, якія карэлююць з пэўнымі культуралагічнымі канцэпцыямі.

Метадалогія Бенядзікта Дабшэвіча. Знакамітым прадстаўніком эклектычнай філасофіі на Беларусі быў *Бенядзікт Дабшэвіч* (1722–1794), навуковая спадчына якога грунтоўна даследавалася еўрапейскімі вучонымі (Э. Вінтэрам, Л. Хмаем і інш.). Нарадзіўся Б. Дабшэвіч каля Навагрудка, адукацыю атрымаў у Віленскай акадэміі, дзе пазней выкладаў філасофію і тэалогію. Нейкі час чытаў лекцыі ў Навагрудскім езуіцкім калегіуме.

Беларускі філосаф надрукаваў 10 прац, у якіх адстойвае павягу да навукі, да выхавання і адукацыі, падтрымлівае думку прагрэсіўных еўрапейскіх вучоных аб неабходнасці падзелу сфер навукі, філасофіі і рэлігіі. Галоўная яго праца «Погляды новых філосафаў». Арыгінальнасць твора ў тым, што ў перыяд амаль поўнага панавання схаластыкі і каталіцкай ідэалогіі Б. Дабшэвіч праводзіць некаторыя ідэі Асветніцтва. У ёй Б. Дабшэвіч па сутнасці распрацаваў метадалогію даследавання сацыякультурных працэсаў і з'яў. Як і ўсе тагачасныя вучоныя, ён імкнуўся вырашыць навуковыя задачы з дапамогай матэматыкі. Аднак філосаф, акрамя матэматыкі і натурознаўства, спрабаваў адшукаць ісціну метадамі гуманітарных навук. Напрыклад, логіку ён лічыў першай з навук, здатных да ўстанаўлення ісціны. У якасці фундаментальных прынцыпаў логікі Б. Дабшэвіч называў прынцып дастатковай падставы і

прынцып сумнення. Метадычнае сумненне, паводле мысліцеля, азначае, што даследчык не асуджае, не падумаўшы, погляды іншых, а спакойна ўзважвае ўсе гэтыя выказванні, што здаюцца нам непрымальнымі, старанна вывучае іх, як быццам бы яны карысныя.

Заслугоўваюць увагі культуролагаў разважанні філосафа наконт праблем метаду. Метад ён разглядаў як «функцыю розуму, з дапамогай якой шмат якія паняцці, многія меркаванні і мноства разважанняў так зводзяцца ў ясныя і пэўныя правілы, што або выяўленыя ісціны яны раскрываюць іншым, або з іх дапамогай выяўляюцца да гэтага часу невядомыя ісціны» [4, с. 251]. Філосаф вылучаў сінтэтычны і аналітычны метады. Пры дапамозе першага, па меркаванні Б. Дабшэвіча, упарадкоўваюцца часткі, з дапамогай другога – цэлае размяркоўваецца па частках. Адначасова ён адзначаў, што «ў гэтых метадах для дасягнення поспеху неабходна дзейнічаць так, каб узыходзіць як бы па прыступках альбо ад буйных і складаных з’яў да меншых, а таксама больш простых, альбо ад дробных простых да больш значных» [4, с. 251].

Падводзячы вынікі аналізу творчай спадчыны Б. Дабшэвіча, неабходна адзначыць, што ім разгледжаны амаль усе існуючыя ў тагачаснай еўрапейскай думцы значныя ідэі, тэорыі, аргументацыі па праблемах пазнання. Яго метадалогія пабудавана на аснове сістэмы Р. Дэкарта і мела наватарскі характар. Асабліва важнае значэнне для даследчыкаў уяўляюць работы, у якіх аналізуюцца паняцці, тое, што сёння называецца семантыкай, семасіялогіяй, прагматыкай і г.д. У сваіх працах Б. Дабшэвіч аналізуе ўсе існуючыя ў тагачаснай еўрапейскай думцы значныя ідэі, тэорыі. У кнігах вучонага разглядаецца сістэма поглядаў, якія абапіраюцца на новыя філасофскія і натуральныя тэорыі.

Адлюстраванне культуры сацыяльных супольнасцей у творчасці Язэпа Даманеўскага. У творчай спадчыне філосафа-мараліста, паэта-гуманіста, якім быў Язэп Даманеўскі (канец XVI – 1-я палова XVII ст.), увасоблены творчы метады ў духу эстэтыкі барока, паказаны сацыяльна-тэрытарыяльныя супольнасці, сацыякультурная сітуацыя якіх мае свае адметныя асаблівасці. Ім у Любчы надрукаваны шэраг маральна-павучальных вершаваных твораў, у якіх адлюстраваны філасофска-этычныя погляды паэта-гуманіста. У творах «Жыццё сельскае і гарад-

ское», «Некаторыя эмблемы», «Афарызмы Саламона ў паэтычным выкладанні» і іншых сфармуляваны тэарэтычныя асновы яго этыкі. У сваіх працах ён аналізуе гарадское і вясковае асяроддзе як фактары, якія ўплываюць на сацыякультурную сітуацыю.

Я. Даманеўскі ідэалізаваў вясковую субкультуру як увасабленне «натуральнага стану» чалавека, гарадскую ж трактаваў як «супрацьнатуральнае», чужое прыродзе чалавека, як крыніцу амаральнага пачатку, зла, якое садзейнічала разбэшчванню чалавечай асобы, дэфармацыі яго першапачатковай прыроды.

У шкале каштоўнасцей субкультуры паэт на першы план вылучаў дабрачыннасць і працавітасць, якія, на яго погляд, з'яўляюцца асноўнай умовай шчаслівага жыцця, крыніцай багацця. Высокі маральны статус гэтых каштоўнасцей Я. Даманеўскі абгрунтаваў прыкладамі з Бібліі і грамадзянскай гісторыі. Філософ падпарадкоўваў індыўдуальныя інтарэсы чалавека інтарэсам агульнага добра.

Творчая спадчына філосафа адметная і тым, што ў ёй каларытна перададзены побыт гараджан і сялян, іх фальклор, дацціпны гумар.

Навука пра чалавека Лукі Залускага. Нарадзіўся Лука Залускі (1604–1676) на Міншчыне ў шляхецкай сям'і. Пасля заканчэння Віленскага ўніверсітэта выкладаў паэтыку, рыторыку, філасофію, тэалогію ва ўніверсітэтах Рэчы Паспалітай. Выдаў у Вільні ў 1640 г. кнігу «Агульная філасофія», якая складаецца з дзвюх частак пад назвамі: «Практычная філасофія» і «Тэарэтычная філасофія». Адышоўшы ад афіцыйна прынятай метадалогіі, ён на першы план паставіў навуку пра чалавека, а не навуку аб прыродзе і спосабах пазнання. Л. Залускі арыентаваўся на гуманістычны ідэал навукі. Філасофія, на яго думку, павінна служыць удасканаленню чалавечай маралі і грамадскага жыцця людзей. Разглядаемы твор мысліцеля адлюстроўвае выразную індыўдуальную філасофскую пазіцыю аўтара. Для яго філасофія не столькі навука, колькі мудрасць, «настаўніцтва ў норавах» [5]. У працы «Этыка» Л. Залускі спрачаецца з акадэмікамі і перыпаэтыкамі, якія сцвярджалі, «што адны даброты ўласцівы душы (гэта мастацтва навукі, мудрасць і іншыя дабрачыннасці), другія – целу (гэта здароўе, сіла, прыгажосць), іншыя ж – вонкавыя (гэта багацце, слава, пашана, улада)» [8, с. 622]. Іх філосаф называе абыякавымі, а не дабротамі. Ён

адзначаў, што «адшукванне дзяржаўных пасада вядзе цябе да ганаровых званняў. Але зусім не да шчасця... Небяспечная рэч – гонар, і тым больш небяспечная, чым ён вышэй» [8, с. 623].

Канцэпцыя рэлігіі Казіміра Лышчынскага. У гісторыю айчыннай грамадскай думкі Казімір Лышчынскі (1634–1689) увайшоў як мысліцель-атэіст, які прапаведаваў сістэму ідэй, свабодную ад тэалагічных уяўленняў. Нарадзіўся асветнік у мястэчку Лышчыцы на Брэстчыне. Адукацыю атрымаў у езуіцкіх навучальных установах Брэста, Кракава, Каліша. Нейкі час выкладаў у Львоўскім і Брэсцкім езуіцкіх калегіумах. Але большую частку жыцця правёў у сваім маёнтку ў Лышчыцах, дзе займаўся юрыдычнай практыкай і педагагічнай дзейнасцю.

Мысліцель-атэіст глыбока вывучаў філасофію, гісторыю і прыродазнаўства. Усё яго жыццё прайшло ў вывучэнні твораў мысліцеляў старажытнасці, сваіх сучаснікаў і крытычным іх асэнсаванні. Пад уплывам іх ідэй у К. Лышчынскага сфарміравалася аўтарская рэлігійная канцэпцыя, у аснову якой пакладзена матэрыялістычнае разуменне прыроды Бога. У сучаснай культуралогіі рэлігія трактуецца як ранняя форма духоўнай культуры. Найбольш важнай істотнай характарыстыкай рэлігіі з’яўляецца вера ў звышнатуральны, надпрыродны абсалют – Бога.

Атэістычныя ідэі К. Лышчынскага заснаваны на матэрыялістычных уяўленнях пра навакольны свет. Ён прызнаваў вечнае існаванне бясконцай прыроды, якая развіваецца па сваіх законах без умяшання Бога. Сваю атэістычную канцэпцыю матэрыяліст сфармуляваў у рукапісным творы «Аб неіснаванні Бога», напісаным на лацінскай мове. У дадзенай працы К. Лышчынскі на ўзроўні навукі таго часу імкнуўся даказаць, што прырода як рэальнасць знаходзіцца ў пастаянным руху і развіцці без умяшання звышнатуральнай сілы. Ён паслядоўна адмаўляў стваральную сілу Бога і самога Бога як рэальнасць. Паводле мысліцеля-атэіста, Бог – хімерычнае тварэнне чалавека, выдуманая ім і не маючая рэальнай асновы. Мысліцель адзначаў: «Человек – творец Бога, а Бог – создание и творение человека. Таким образом, люди являются создателями и творцами Бога, а Бог – не реальное существо, а вымышленное, и к тому же химерическое; следовательно, Бог и химера – одно и то же» [9, с. 189]. Ён не толькі адхіляў Тварца-Бога, але на яго месца ставіў чалавека. Адмаўленне існавання Бога на аснове

аналізу яго сутнасці прывяло К.Лышчынскага да перагляду яшчэ шэрагу рэлігійных ідэй. Так, ён адхіляў тэзіс аб несмяротнасці душы, не прызнаваў хрысціянскія дагматы аб існаванні раю, пекла, чысцілішча, анёлаў, д'яблаў і іншых звышнатуральных прыродных істот. Мысліцель не верыў у бязгрэшнае зачацце дзевы Марыі, Тройцу, ва ўваскрэсенне Хрыста.

Наватарскімі былі меркаванні К. Лышчынскага па пытанні паходжання хрысціянства. Ён адмаўляў Божае паходжанне ўсякай рэлігіі, у тым ліку і хрысціянства. Сцвярджаў, што вера, якую лічаць свяшчэннай, – гэта гісторыя чалавецтва, і яе стварылі нявернікі. «Религия, – пераконваў філосаф, – создана людьми без религии. Благочестие выдумано людьми, чтобы им поклонялись как Богу. Страх перед Богом внушен теми, кто его не боится, чтобы их боялись. Вера, о которой говорят, что она от Бога, является человеческой историей» [9, с. 189]. Наш суайчыннік абвяргаў тэзіс тэолагаў пра прыроджаныя рэлігійныя пачуцці, уласціваю людзям Божую ідэю.

З вышэйсказанага вынікае, што радыкальная рэлігійная канцэпцыя К. Лышчынскага фарміравалася ў рэчышчы айчыннай і еўрапейскай матэрыялістычнай і атэістычнай традыцыі і абапіралася на прагрэсіўныя думкі свайго часу, рэнэсансавыя і асветніцкія ідэалы.

Этнакультурная інтэнцыянальнасць у творах Саламона Маймана. Права людзей на жыццё, авеянае радасцю пазнання, напоўненае святлом розуму і ісціны, адстойваў Саламон Майман (1753–1800), які нарадзіўся ў мястэчку Мір у сям'і яўрэйскага арандатара. Вывучаў у Германіі медыцыну, філасофію, фізіку, матэматыку. Саламон Майман нейкі час пражываў у Польшчы і Галандыі. У Еўропе ён пазнаёміўся з філасофскімі творамі Мендэльсона, Канта, Спінозы, Лока, Майманіда. Жыццё філосафа-асветніка адзначана пастаянным пошукам, нястомнай працай у авалоданні асновамі навук, плённай асветніцкай дзейнасцю. У 1790 г. ён выдаў сваю філасофскую працу «Спроба трансцэндэнтальнай філасофіі» на нямецкай мове, у якой больш поўна і грунтоўна выкладзены яго філасофскія погляды. Паводле пункту гледжання Саламона Маймана, усякае пазнанне магчыма з дапамогай свядомасці з яе ўяўленнямі, суджэннямі, перажываннямі. Свядомасць, лічыў філосаф, з самой сябе па сваіх уласных законах упершыню стварае свой уласны прадмет і тым самым надае яму аб'ектыўнасць і рэальнасць.

Пазнанне магчыма толькі як пазнанне працэсу ўзнікнення прадмета. Паводле меркавання Саламона Маймана, быццё ажыццяўляецца ў пэўных актах свядомасці, у якіх нешта з'яўляецца ці мысліцца ў якасці прадмета, а быць прадметам азначае мець сэнс [7]. У рабоце «Спроба трансэндэнтальнай філасофіі» асветнік пісаў: «Калі розум карыстаецца сваімі формамі пачуццёвых аб'ектаў (я маю на ўвазе сінтэтычныя, што падлягае сумненню), то гэта адбываецца не непасрэдна, а праз аб'екты розуму, якія іх прадстаўляюць» [8, с. 629].

Прадметам свядомасці асветніка ў першую чаргу былі аб'екты духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў. Аб гэтым сведчыць шэраг тэкстаў яго прац. Так, у «Аўтабіяграфіі» (1791) С. Майман усебакова адлюстравваў жыццё і побыт, надзённыя праблемы і духоўнае жыццё тагачаснага беларускага грамадства. Гэта дазваляе гаварыць аб наяўнасці ў творчасці філосафа этнакультурнай інтэнцыянальнасці, асноў феноменалогіі культуры. Ён лічыў, што людзям найперш неабходна даць кнігі, у якіх галоўнае месца займалі б пытанні прыродазнаўства, матэматыкі і філасофіі. Майман асабліва вялікую ўвагу адводзіў асветніцтву ў вырашэнні надзённых праблем рэфармавання існуючай сістэмы ўлады і грамадскіх адносін. Творы Саламона Маймана чыталі і высока ацэньвалі І. Гётэ, А. Гумбальт, І. Кант, І. Фіхтэ, Ф. Шылер.

Асэнсаванне кагнітыўнага элемента палітычнай культуры Казімірам Нарбутам. Пэўныя канцэптуальныя ўяўленні аб сутнасці палітыкі вярхоўнай улады ўвасоблены ў асобных працах *Казіміра Нарбута* (1738–1807). Нарадзіўся мысліцель у маёнтку Яшнец Лідскага павета. Вучыўся ў піярскіх школах у Шчучыне, Дубровіцы. Удасканалваў свае веды па філасофіі і прыродазнаўчых навук у піярскіх калегіумах у Вільні і Рыме. Пасля вяртання на радзіму выкладаў філасофію ў Віленскім піярскім канвікце. У 1769 г. выдаў у Вільні падручнік па логіцы «Логіка, або Навука разважання і разумнай размовы...». У гэтай працы Нарбут з гуманістычна-асветніцкіх пазіцый выказаўся за свабоду навукі, звязваючы яе з пошукам ісціны. «Логіка, – сцвярджаў К. Нарбут, – гэта навука, якая вучыць, як спасцігнуць і спазнаць ісціну, або, што адно і тое ж: гэта мастацтва правільнага мыслення... Таму што логіка з'яўляецца навукай, яна абавязана даць абгрунтаваныя правілы, якія яна прапаноўвае, і паказаць, што яны прыводзяць наш розум да пазнання ісціны і перасцерагаюць яго ад памылак» [8, с. 633–634].

Заслугоўваюць увагі суджэнні філосафа аб метадах пошуку ісціны ў прадметах. Ён пісаў: «Существуют только четыре метода, или пути, с помощью которых мы можем получить необходимые познания и установить истину, а именно: внутреннее чувство (сознание); умозаключение, или выведение одного суждения из другого; опыт при помощи наших внешних органов чувств; чье-то авторитетное суждение, или свидетельство» [10, с. 302].

Думкі аб грамадскай прыродзе чалавека выказаны ў працы «Эклектычная філасофія» і ў прадмове да кнігі «Ваенная навукка прускага караля для яго генералаў». К. Нарбут адстойваў думку пра неабходнасць шырокай свецкай адукацыі, выступаў супраць цялеснага пакарання вучняў. Як асветнік-гуманіст, ён клапаціўся аб фарміраванні ў вучня асобы, чалавека, цесна звязанага з практычнымі патрэбамі грамадства і часу. Паводле меркавання мысліцеля-асветніка, чалавек створаны для жыцця ў грамадстве, але пры гэтым захоўвае свае прыродныя правы, якія яму павінна гарантаваць дзяржаўная ўлада. Філосаф сцвярджаў: «О том, что люди вынуждены жить в обществе, того требует сама человеческая природа... Следовательно, в человеческом обществе или в меньшем каком-либо объединении усилия всех должны быть направлены на достижение всеобщего счастья» [11, с. 308].

Члены грамадства, на думку аўтара «Эклектычнай філасофіі», павінны актыўна ўдзельнічаць у палітычным жыцці дзяржавы незалежна ад становай або адмоўнай яе ацэнкі. К. Нарбут пераконваў: «Для того чтобы все сохраняли свое единодушие и в своем усиллии стремились к единой цели, они должны иметь установленные законы, т.е. законы страны, на которых основывались бы целостность, безопасность, а вместе с тем и счастье граждан» [11, с. 308]. Вярхоўную ўладу К. Нарбут разглядаў як арганізацыю, што ўзнікае на пэўнай ступені развіцця грамадства і служыць у інтарэсах усіх і на агульную карысць. Таму ў краіне неабходна стварыць такія законы, на якіх бы грунтаваліся цэласнасць, бяспека і шчасце грамадзян. Дзяржава, на думку філосафа, павінна клапаціцца аб непарушнасці законаў, справядлівасці, роўнасці, свабодзе асобы. Але для гэтага, па меркаванні філосафа, насельніцтва павінна мець добрую адукацыю, адкрытыя і незалежныя каналы для палітычнай дзейнасці людзей. Таму яго грамадская

дзеінасць тычылася ўдасканалення тагачаснай сістэмы адукацыі, надання ёй свецкага характару. Будучы членам Адукацыйнай камісіі, К. Нарбут шмат зрабіў для рэфармавання школьнага навучання ў Беларусі і Літве. Ён з'яўляўся адным з аўтараў «Статута парафіяльных школ» і настаўлення «Аб інспектаванні (візітацыі) школ. У гэтых працах асветнік адстойваў прагрэсіўныя метады навучання, патрабаваў, каб у школах навучалі неабходным практычным навыкам і ведам, якія б былі звязаны з сацыяльна-культурным жыццём грамадства. Шмат намаганняў прыклаў рэфарматар, каб увесці ў курс навучання свецкую этыку, якая б з'яўлялася навукай маральнасці.

Такім чынам, характэрная рыса творчасці К. Нарбута – вера ў чалавека і яго розум, які здольны спасцігнуць ісціну праз асвету, што фарміруе адпаведныя ўстаноўкі і стэрэатыпы паводзін, якія садзейнічаюць пераводу ўяўленняў і каштоўнасцей у сферу практычнай рэалізацыі. Гэтыя гуманістычныя ідэі ён адстойваў на працягу ўсяго жыцця.

Увасабленне каштоўнасцей барочнай культуры ў творчай спадчыне Сімяона Полацкага. Складанае перапляценне драматычных гістарычных падзей XVII–XVIII стст. знайшло адлюстраванне ў беларускай культуры, маральна-этычных уяўленнях народа, у творах мысліцеляў таго часу. Яркім прадстаўніком філосафаў-асветнікаў гэтай эпохі з'яўляецца Сімяон Полацкі (Самуіл Гаўрылавіч (Емяльянавіч) Пятроўскі-Сітніяновіч, 1629–1680). Беларускі пісьменнік, філосаф-асветнік і царкоўны дзеяч пачатковую адукацыю атрымаў у Полацку, вучыўся ў Кіева-Магілянскай школе, у Віленскай акадэміі. У 1656 г. вярнуўся ў Полацк, прыняў праваслаўнае манаства. У Богаяўленскім манастыры вакол яго згуртаваліся таленавітыя пісьменнікі Полаччыны. У гэты перыяд Сімяон Полацкі напісаў шэраг паэтычных твораў, у якіх выказвае любоў і пашану да свайго народа, да роднага горада і краю. У 1664 г. пераязджае ў Маскву, дзе з'яўляецца дарадцам цара па царкоўных справах, перакладчыкам і рэдактарам. У 1667 г. прызначаецца выхавальнікам і настаўнікам царскіх дзяцей. Беларускі асветнік актыўна займаецца не толькі палітычнай і царкоўнай барацьбой, але і педагагічнай, асветніцкай, выдавецкай дзейнасцю. Літаратурная, багаслоўская і навукова-асветніцкая спадчына яго ўнушальная. Ён напісаны і выдадзены «Буквар мовы славянскай», шэраг багаслоўскіх прац («Абед душэўны», «Вячэра

душэўная», «Вянец веры кафаліцкія» і інш.). Сімяон Полацкі падрыхтаваў да друку два вялікія зборнікі вершаў «Рыфмалагіён» і «Вертаград мнагацветны».

Літаратурная творчасць і філасофскія погляды пісьменніка фарміраваліся як пад уплывам засваення шырокага кола тагачасных ведаў, так і ўздыму нацыянальна-вызваленчага руху, які ахапіў беларускія землі. Безумоўна, на погляды пісьменніка аказваў уздзеянне тэалагічны светопогляд, які заставаўся пануючым у XVII ст. Шэраг ранніх твораў ён прысвяціў Хрысту, розным рэлігійным паняццям і міфам. Але ў большасці пазнейшых твораў адчуваюцца элементы нерэлігійнага светаўспрымання. Традыцыйная для ўсходнеславянскага светопогляду арыентацыя на прыярытэт агульнанародных інтарэсаў дапаўнялася ў С. Полацкага напружаным адчуваннем каштоўнасцей чалавечай асобы. У шматжанравай літаратурнай спадчыне ён адстойваў хрысціянскія духоўныя каштоўнасці, усё, што карысна для душы чалавека. У працы «Абед душэўны» ён пісаў: «Напоследок, всяк страстям работаяй грешник, слепец есть, ибо внегода страсти кого одолеют, весьма ум помрачают, по толику, якоже неправду видети ему правду быти: и злобу, вменяти ему во благостыню, буйство во разум. На сей недуг врачба есть страсти истребляти противными им добротами. На всякую же слепоту, общее есть врачевство, яже бремие грехов си, ко очесам душевным прилагати, еже есть жалостие воспоминати беззакония си, и течи в силоаме мысленный, в дом Божий, и тако исповеданием грехов своих, с покоянием слезным, умытися» [12, с. 170].

У творчасці С. Полацкага сфарміраваўся самабытны беларуска-славянскі тып барочнай культуры, які спалучаў сярэдневяковыя і рэнесансавыя ідэалагічныя арыентацыі і духоўныя каштоўнасці, з аднаго боку, і кампраміс паміж праваслаўна-візантыйскім традыцыяналізмам і лаціна-еўрапейскім навуковым рацыяналізмам, з другога.

Аксіясфера ў творчай спадчыне мысліцеля прадстаўлена такімі каштоўнасцямі, як хрысціянская любоў, праўда, ісціна, вера, прыгажосць. С. Полацкі таксама прызнаваў маральную каштоўнасць трагічнага ў жыцці людзей. Ён адрозніваў вонкавую матэрыяльную красу і духоўную прыгажосць. У дыдактычным вершы «Прыгажосць» паэт піша: «Не шелком и златом каждо красен буди, / но добродетели: ублажат тя люди.../

Тленно благо красота, недолго блистает, / в един час огневица ону истребляет. / Многим красота лица погибель родила, / купно души с плотию смертно повредила» [11, с. 305].

С. Полацкі выказаў шэраг арыгінальных думак па праблемах мастацтва. Красамоўна мысліцель абгрунтаваў сутнасць мастацтва. Ён лічыў, што жывапіс, літаратура, музыка ёсць не што іншае, як імітаванне прыроды. Творца перадае толькі цялеснае аблічча любых з'яў ад Бога да жывёльнага, тое, што мае «плоцкую» форму. Вобразна апісвае С. Полацкі прыроду творчага працэсу. Творцу ён параўновае з пчалай. Мастак, як і пчала, збірае ад пахучых кветак прыгожае і карыснае, перадае ў мастацкіх вобразах не толькі тое, што ўбачыў, але сілай уяўлення і не бачанае. Гуманістычная канцэпцыя мастацтва выявілася ў яго трактаце «Слова да шчырага іконнага пісання», вершах «Подражание», «Живописание».

С. Полацкі добра ведаў усходнеславянскую і заходнееўрапейскую культуры і выказваўся за дыялог культур: «Се что добро, или что красно, то еже жити братии вкупе» [11, с. 305]. Ён падтрымліваў ідэю экуменізму, якая прадугледжвала з'яднанне ўсіх хрысціянскіх цэркваў, але ніколі не адмаўляўся ад праваслаўя.

Такім чынам, творчасць Сімяона Полацкага можна лічыць адной з вяршынь развіцця айчыннай грамадска-палітычнай, у тым ліку і культуралагічнай, думкі.

Філасофія розуму і адчуванняў Станіслава Шадурскага. Вядомым прадстаўніком натурфіласофіі 2-й паловы XVIII ст. з'яўляўся *Станіслаў Шадурскі (1726–1789)*, які арыентаваўся на навуковыя дасягненні прыродазнаўства і прагрэсіўныя тагачасныя канцэпцыі і вучэнні. Ён нарадзіўся непадалёку ад Дзвінска. Закончыў Віленскі ўніверсітэт, вывучаў філасофію, прыродазнаўства і матэматыку ў Францыі. Вярнуўшыся на радзіму, займаўся педагагічнай дзейнасцю ў Варшаўскім і Навагрудскім калегіумах.

Вучоны напісаў і надрукаваў шэраг філасофскіх твораў: «Прынцыпы філасофіі мыслення і адчуванняў», «Фізіка, або Філасофія прыроды» і інш. С. Шадурскі з'яўляўся прадстаўніком натурфіласофіі. Ён арыентаваўся на навуковыя дасягненні прыродазнаўства. Філасофія Шадурскага, якую ён сам называў «філасофіяй розуму і адчуванняў», з'яўляецца значным укладам у развіццё навуковай і грамадскай думкі Еўропы. З тэксту яго

твора «Філасофскія палажэнні па агульнай фізіцы» бачна, што думка славутага айчыннага філосафа зазнала ўплыў светапогляднай сістэмы Р. Дэкарта. Ён падзяляў асноўныя прынцыпы такіх частак дэкартаўскай філасофіі, як матэрыялістычная фізіка, ідэалістычная і дуалістычная метафізіка. Філосаф лічыў, што навука аб прыродзе «порождает и воспитывает мысли молодежи и развивает ее вкус, эта наука занимается тем, как не обманывается разум опытом и опыт не вводится в заблуждение разумом» [17, с. 230].

С. Шадурскі падтрымліваў думку Р. Дэкарта пра існаванне дзвюх субстанцый – матэрыяльнай і духоўнай. «Итак, материя, – писал мыслитель, – эта самая текучая, чрезвычайно подвижная, легко принимающая любую форму, но не сохраняющая постоянства субстанция, называемая нами материалом всей природы» [17, с. 232].

Гэта ідэя была пазней выкарыстана культуролагамі пры вызначэнні прадметнага (знешняга) і асобнага (унутранага) відаў культуры, а таксама падзелу культуры на духоўную і матэрыяльную. У працэсе культурогенезу духоўная дзейнасць чалавека адслаілася ад матэрыяльнай і супрацьпаставіла ёй сябе як самастойны інстытуцыянальны і прафесіяналізаваны спосаб апрадмечвання вынікаў псіхічнай дзейнасці.

Пры станаўленні экспліцытных культуралагічных ведаў іх заснавальнікі абапіраліся на тэзіс С. Шадурскага пра магчымасць карыстацца рознымі філасофскімі сістэмамі, запазычваючы з іх тое, што ўяўляецца дакладным і не выклікае сумнення. З філасофіі і іншых гуманітарных і прыродазнаўчых навук замежнымі і айчыннымі тэарэтыкамі фундаментальнай культуралогіі былі адаптаваны да тэорыі і гісторыі культуры пэўныя метады і паняцці (эвалюцыя, дыфузія, дынаміка, сінергетыка, інтэрферэнцыя і інш.).

З вышэйсказанага вынікае, што філасофія розуму і адчуванняў С. Шадурскага з'яўляецца важным укладам у станаўленне філасофскай і прыродазнаўчай думкі Новага часу, у развіццё не толькі імпліцытных, але і экспліцытных культуралагічных ведаў.

Заданні для самаправеркі

1. Вызначыце адметнасці еўрапейскай культуры XVII–XVIII стст.
2. Пакажыце асаблівасці трактоўкі сутнасці культуры мысліцелямі эпохі Асветніцтва.

3. Акрэсліце аксіясферу творчай спадчыны Сімяона Полацкага.

4. Як разумелі дынаміку культурна-гістарычнага працэсу беларускія асветнікі XVIII ст.?

5. Выявіце інавацыйныя ідэі Казіміра Лышчынскага.

Літаратура

1. *Аскерка, Сцяпан* // Мысліцелі і асветнікі Беларусі : X–XIX стст. : энцыкл. даведнік / склад. Г. А. Маслыка ; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 1995. – С. 173–174.

2. *Бирало, А. А.* Философия и общественная мысль в Беларуси и Литве в конце XVII – середине XVIII в. / А. А. Бирало. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1971. – 180 с.

3. *Волян, А.* О государе и его личных добродетелях / А. Волян // Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.] ; [сост. и подгот. текстов С. А. Подокшина]. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 46–53.

4. *Добшевич, Б.* Взгляды новых философов / Б. Добшевич // Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.] ; [сост. и подгот. текстов С. А. Подокшина]. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 250–269.

5. *Залусский, Л.* Общая философия / Л. Залусский // Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.] ; [сост. и подгот. текстов С. А. Подокшина]. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 93–107.

6. *Конисский, Г.* Рациональная философия, или Логика / Г. Конисский // Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.] ; [сост. и подгот. текстов С. А. Подокшина]. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 277–289.

7. *Купчин, Н. С.* Философские взгляды Маймона / Н. С. Купчин // Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: Избр. произв. XVI – начала XIX в. – Минск : Изд-во АН БССР, 1962. – С. 366–376.

8. *Мысліцелі і асветнікі Беларусі : X–XIX стст. : энцыкл. давед. / склад. Г. А. Маслыка ; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 1995. – 671 с. : іл.*

9. *Лыщинский, К.* Фрагменты из трактата К. Лыщинского «О несуществовании Бога» / К. Лыщинский // Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.] ; [сост. и подгот. текстов С. А. Подокшина]. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 189–190.

10. *Нарбут, К.* Логика, или Наука о размышлении и рассуждении, благодаря которой всякий сможет во всем достигать истины и остере-

регаться заблуждений / К. Нарбут // Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.] ; [сост. и подгот. текстов С. А. Подокшина]. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 293–304.

11. *Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.] ; [сост. и подгот. текстов С. А. Подокшина]. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 308–317.*

12. *Полоцкий, Симеон. Обед душевный / Симеон Полоцкий // Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.] ; [сост. и подгот. текстов С. А. Подокшина]. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 166–173.*

13. *Смолік, А. І. Культура Беларусі XI–XIX стст. : навук. даведнік / А. І. Смолік. – Мінск : Беларус. ун-т культуры, 1998. – 182 с.*

14. *Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто – Мінск : Беларус. ун-т культуры, 2008. – 281 с.*

15. *Цукерман, А. Я. Бенедикт Добшевич (1722 – ок. 1794) / А. Я. Цукерман // Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.] ; [сост. и подгот. текстов С. А. Подокшина]. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 247–273.*

16. *Чернышова, Л. А. Лука Залусский / Л. А. Чернышова // Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.] ; [сост. и подгот. текстов С. А. Подокшина]. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 91–109.*

17. *Шадурский, С. Философские положения по общей физике / С. Шадурский // Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.] ; [сост. и подгот. текстов С. А. Подокшина]. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 230–242.*

Раздзел 4

ДЭМАКРАТЫЧНАЯ ІДЭАЛОГІЯ І ЯЕ ЎПЛЫЎ НА РАЗВІЦЦЁ ЭКСПЛІЦЫТНЫХ КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫХ ВЕДАЎ у XIX ст.

4.1. Культура як падмурак гуманітарных навук

У XIX ст. краіны Захаду ўступілі ў перыяд сталага індустрыяльнага грамадства, для якога ўласціва наяўнасць новых прынцыпаў рэгуляцыі сацыякультурнага жыцця. Складаны механізм прамыслова развітой сістэмы патрабаваў для свайго падтрымання не толькі адпаведнай сацыяльнай і палітычнай сістэмы, але і адэкватнага духоўнага забеспячэння ў выглядзе сістэмы нормаў і каштоўнасцей. Яны стваралі асэнсаваны і актыўны ўдзел насельніцтва ў неабходных відах жыццядзейнасці, выканання адпаведнай разнастайнасці роляў і дасягнення згоды паміж рознымі слаямі і групамі. Прыярытэт эканамічнай сферы, звязанай з прамысловай вытворчасцю, надаваў асаблівае значэнне падтрыманню тых каштоўнасцей, без якіх нельга забяспечыць паўнаwartасны «ўдзел у агульнай справе», «роўнасць партнёраў». Вымяраліся гэтыя каштоўнасці фінансава-эканамічнымі крытэрыямі.

У сістэме каштоўнасцей асобы індустрыяльнага грамадства вызначаліся дасягненні і поспех; валоданне прыватнай уласнасцю; індывідуалізм; спажыванне; універсалізм; актыўнасць і праца; вера ў прагрэс; права асобы на жыццё, свабоду і ўласнасць; павага да навукі і тэхнікі і інш.

У XIX ст. навука ўступіла ў свой «залаты век». Навуковыя адкрыцці ў галіне фізікі, хіміі, біялогіі, астраноміі, геалогіі, медыцыны адбываліся адно за адным. Прыродазнаўчы прагрэс паўплываў і на гуманітарныя навукі, шэраг з якіх пераходзяць на пазіцыі біялагічнага рэдукцыянізму. Адначасова назіраецца інтэнсіўны працэс спецыялізацыі гуманітарных ведаў, іх дыферэнцыяцыя і ўзнікненне новых навуковых дысцыплін і галін даследавання культуры. Сфарміраваўся значны корпус навуко-

вых дысцыплін, якія вывучалі жыццё культуры ў яе розных формах і модусах: антрапалогія, этналогія, псіхалогія, сацыялогія і інш. З філасофіі культуры ўзнікае імкненне стварыць адзіную навуку аб культуры, якую ў 1899 г. Г.Рыкерт прапануе назваць «Kulturwissenschaft». Яна павінна была забяспечыць цэласнасць і інтэграванасць распаўшыхся і пастаянна дыферэнцыруючыхся гуманітарных і сацыяльных навук з дапамогай ідэі культуры. Культура як аб'ект даследавання дазволіла злучыць у адно цэлае аб'екты розных гуманітарных навук і знайсці агульны прынцып пры ўтварэнні іх паняццяў.

У 2-й палове XIX ст. узнікла прадчуванне, а затым і асэнсаванне адзінства еўрапейскай культуры, што прадугледжвала новую ўстаноўку і каштоўнасную арыентацыю асобы – арыентацыю не на родную культуру, а на еўрапейскую культуру ў цэлым як універсальную па сваёй сутнасці. Гэта думка была дамінантнай у неакантыянскай філасофіі Марбургскай і Бадэнскай школ, у французскім і рускім варыянтах неакрытыцызму. Так, фенаменалаг Э.Гусерль бачыў у еўрапейскай культуры ідэальны лад жыцця і быцця, у якім «свая» і «чужая» культуры аб'яднаюцца.

У нямецкай філасофіі 1-й паловы XIX ст. замацоўваецца сэнс культуры як адукацыі. Паводле Х.Гадамера, адукацыя абазначае спецыфічна чалавечы спосаб пераўтварэння прыродных задаткаў і магчымасцей. Агульная сутнасць чалавечай адукацыі, на думку Гадамера, заключаецца ў тым, што чалавек робіць сябе ва ўсіх адносінах духоўнай істотай. Такім чынам, культура нямецкімі філосафамі разумелася як працэс вызвалення індывіда ад усяго прыроднага, яго ўзвышэнне са сваёй асаблівасці да ўсеагульнасці і бесканечнасці духоўнага жыцця.

У гэты перыяд узнікае таксама прынцыпова новая гісторыка-матэрыялістычная трактоўка культуры. К. Маркс і яго прыхільнікі разглядалі культуру як вытворчасць, але іншага кшталту: яе яны вызначалі як вытворчасць чалавекам сябе ў якасці грамадскай істоты, ці як яго грамадскую самавытворчасць. Марксісты адстойвалі вызначальную ролю культуры ў гісторыі чалавецтва, у працэсе яго вызвалення ад усіх форм адчужэння, у пераходзе да такога тыпу грамадскага развіцця, якое грунтуецца на індывідуальнай свабодзе і асобнай самарэалізацыі кожнага чалавека. Адным з самых уплывовых кірункаў навуковай думкі XIX ст. быў пазітывізм. Яго тэарэтыкі

імкнуліся замяніць філасофскія (метафізічныя) веды навуковымі (ці пазітыўнымі), узорам якіх служаць прыродазнаўчыя навукі. Сацыяльныя і гуманітарныя навукі пазітывісты паставілі побач з навукамі аб прыродзе – астраноміяй, біялогіяй, матэматыкай, фізікай, хіміяй (метадалагічны натуралізм). Грамадскія і культурныя з’явы прыхільнікі пазітывізму трактавалі па аналогіі (анталагічны натуралізм). Паводле І.Тэна, навука аб культуры павінна дзейнічаць як батаніка, якая з аднолькавым інтарэсам вывучае апельсінавае дрэва і лаўр, елку і бярозу. Яна сама – не што іншае, як разнастайнасць прыкладной батанікі, якая займаецца не раслінамі, а культуратворчасцю чалавека. Такія погляды прыхільнікаў пазітывізму сустрэлі рашучую крытыку з боку многіх філосафаў. Яго крытыка садзейнічала з’яўленню новай – посткласічнай – філасофіі культуры з яе асаблівым бачаннем і разуменнем культурнай праблематыкі.

Свае погляды на працэс пераводу культуры з галіны метафізічных ведаў у галіну навуковых ведаў выказаў В. Дзільтэй. У сваёй фундаментальнай працы «Уводзіны ў навуку аб духу» (1833) ён сцвярджаў, што наступіў час для навук аб духу, якія павінны вызваліцца ад улады не толькі метафізікі, але і прыродазнаўчых навук. Пазнаннем духу, на погляд В. Дзільтэя, павінна займацца не толькі філасофія, але цэлая сукупнасць самастойных навук аб грамадстве, гісторыі і чалавеку. Філасоф лічыў, што навукі аб духу адрозніваюцца ад навук аб прыродзе як па сваім прадмеце, так і па метадзе. Прадметам навук аб духу, паводле філосафа, з’яўляецца тое, што адносіцца да самога чалавека, да яго ўнутранага свету. Дух – не проста псіхіка, ён уяўляе сабой асаблівую – пазапрыродную – рэальнасць. Таму навукі аб духу, па яго меркаванні, павінны не толькі вывучаць тое, што існуе, але і несці ў сабе свядомую сістэму ацэначных суджэнняў і імператываў, куды ўваходзяць каштоўнасці, ідэалы, нормы, арыентацыі, вобразы будучага, якія складаюць важнейшыя катэгорыі культуралогіі.

Такім чынам, у сістэму навук аб духу В. Дзільтэй у якасці аднаго з прадметаў уключаў культуру. Тым самым ён ушчыльную падыйшоў да думкі аб неабходнасці стварэння асобнай навукі, якую неакантыянцы назавуць навукай аб культуры.

Паняцце «культура» было дамінуючым у комплексе ідэй, якія сфармуляваў Ф. Ніцшэ. Культуру філосаф амаль ураўноўваў з жыццём. Культура, паводле яго, – гэта ўсё, што ёсць у

жыцці арыстакратычнага; з ім цесна звязаны мастацтва і інстынкт, яны – вытокі культуры, яе безумоўная ўмова; у якасці смяротных ворагаў культуры і жыцця выступаюць свядомасць і пазнанне, навука і, нарэшце, мараль. На погляд Ф. Ніцшэ, толькі адзінкам дадзена ведаць і памятаць, у чым заключаецца сапраўднае прадназначэнне культуры, але і яны няздольны выратаваць культуру ад авалодаўшых розумам і душами людзей эгаістычных пачуццяў і імкненняў.

Ф. Ніцшэ вызначыў некалькі тыпаў эгаізмаў у адносінах да культуры. Першы з іх – гэта «эгаізм прадпрымальнікаў», якія ацэньваюць культуру за тое, што з яе дапамогай яны атрымліваюць максімум прыбытку і шчасця. Наступным філосаф называе «эгаізм дзяржавы», які садзейнічае развіццю культуры толькі ў той меры, у якой яна карысна самой дзяржаве ў яго саперніцтве з іншымі дзяржавамі ці захаванні існуючага палітычнага ладу. Не абыходзіць мысліцель і «эгаізм» тых, хто хоча прыкрыць культурай брыдкі ці сумны змест жыцця, схаваць за знешняй формай уласную нікчэмнасць. Эгаізмам лічыць філосаф «эгаізм навукі» і «вучоных», якія прытрымліваюцца толькі абстрактнага, сухога пазнання, раўнадушнага і абыякавага да чалавечых пакут, якое знішчае ў свеце ўсё жывое і чалавечнае.

Па меркаванні даследчыкаў творчасці Ф. Ніцшэ, філосаф ажыццявіў сапраўдны разгром папярэдняй культуры, паказаў, што еўрапейская культура рухаецца да катастрофы, праклаў шлях да абсалютна новага тыпу культуратворчасці і трактавання аб ёй.

Падсумоўваючы сказанае, неабходна заўважыць, што ў XIX ст., асабліва ў яго другой палове, гісторыя еўрапейскай гуманітарнай думкі адзначана не толькі нарастаючым асэнсаваннем крызісу еўрапейскай культуры, але і распаўсюджваннем прынцыпаў навуковага даследавання на ўсю галіну культурна-гістарычных фактаў, якія да гэтага вывучаліся пераважна прадстаўнікамі метафізічных ведаў. Менавіта ў гэты час так званыя навукі аб культуры пачынаюць набываць статус самастойных навуковых дысцыплін. На мяжы XIX–XX стст. завяршаецца перыяд протанавук аб культуры, дзе культура разглядалася ў кантэксце той ці іншай сістэмы і трактавалася альбо як удасканаленне душы чалавека, альбо як выражэнне духа, ці як нарматыўная рэгуляцыя сацыяльнай сістэмы. Асэнсаванне аўтаномнасці культуры як сістэмы каштоўнасцей, а яе асваенне як суаднясенне з каштоўнасцямі прывяло да ўсведамлення культуры як сапраўднага падмурка гуманітарных навук.

4.2. Асаблівасці сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства

Філасофская і культуралагічная думка Беларусі ў XIX ст. складвалася пад уплывам разнастайных эканамічных, сацыяльна-палітычных, культурных і ідэйных фактараў. Станоўчы ўплыў на фарміраванне свядомасці інтэлігенцыі аказваў вызваленчы рух, які разгарнуўся ў 20–40-я гг. У гарадах нашай краіны было створана некалькі тайных таварыстваў, якія ставілі сваёй мэтай падрыхтоўку ўзброенага паўстання супраць расійскага царызму, выступалі з патрабаваннем сацыяльных і палітычных перамен. Філаматы спрабавалі весці асветніцкую работу сярод працоўных па ўкараненні ў іх свядомасць рэвалюцыйных ідэй.

Ажыўленню культуралагічнай думкі ў Беларусі садзейнічала распаўсюджванне ідэй шматлікіх канцэпцый культуры, якія ўзніклі ў Заходняй Еўропе. Беларускія мысліцелі выступалі з крытыкай канцэпцыі аб незалежнасці свядомасці ад матэрыі і духу ад цела. М. Лавіцкі і іншыя падыйшлі да матэрыялістычнага разумення мастацтва як адлюстравання рэчаіснасці.

Рост нацыянальнай свядомасці народа, актывізацыя барацьбы за вызваленне і выхад на арэну гістарычнай творчасці садзейнічалі развіццю беларускай нацыянальнай культуры. У літаратуру, выяўленчае мастацтва, навуку прыйшла бліскучая плеяда творцаў, якія стаялі на пазіцыях рамантызму, у якім спалучаліся рысы дваранскага асветніцтва, дыдактызму і сентыменталізму. Прадстаўнікі беларускага рамантызму арыентаваліся на духоўныя каштоўнасці народа.

У 2-й палове XIX ст. у новай беларускай літаратуры ўзнікае рэалістычны кірунак. Ф. Багушэвіч, Я. Лучына і іншыя былі прапагандыстамі ідэалогіі сялянскага дэмакратызму. Вялікую ролю ў развіцці грамадскай думкі адыгралі вучоныя і выкладчыкі Віленскага ўніверсітэта, Горы-Горацкага земляробчага інстытута. У навучальных установах распаўсюджвалася забароненая літаратура, ствараліся тайныя гурткі. Значная колькасць выкладчыкаў прытрымлівалася вольналюбівых ідэй і абуджала свядомасць студэнтаў.

У 40–50-я гг. пачынаецца кансалідацыя беларускай нацыі, на грамадскую арэну выходзіць шэраг вядомых беларускіх археолагаў, пісьменнікаў, фалькларыстаў, этнографістаў (І. Бары-

чэўскі, Ф. Савіч, У. Сыракомля, Канстанцін і Яўстахій Тышкевічы, М. Янчук і інш.). Дзейнасць беларускай інтэлігенцыі становілася больш свядомай і мэтанакіраванай. Яны з'яўляюцца выразнікамі нацыянальных і сацыяльных памкненняў народа.

Афармленне рэвалюцыйна-дэмакратычнага кірунку як самастойнай ідэалагічнай плыні грамадска-палітычнай і культуразнаўчай думкі Беларусі адбылося ў перыяд паўстання 1863 г. Яно звязана з рэвалюцыйнай і публіцыстычна-асветніцкай дзейнасцю Кастуся Каліноўскага і яго паплечнікаў. Яны сталі першымі свядомымі даследчыкамі свайго народа.

У 2-й палове XIX ст. актывізуецца дзейнасць расійскіх і польскіх даследчыкаў па вывучэнні гісторыі, мовы, фальклору беларускага народа. Прадстаўнікі расійскай афіцыйнай навукі імкнуліся адшукаць агульнасць рускай і беларускай культур, а польскія – даказаць еднасць беларусаў і палякаў. Але менавіта вынікі рускай і польскай навукі, незалежна ад палітычнай арыентацыі даследчыкаў, пацвердзілі нацыянальную самабытнасць беларусаў, абудзілі ў беларускай інтэлігенцыі цікавасць да сваіх каранёў. Пачынаецца свядомае самапазнанне беларускага этнасу і яго культуры. У гэты перыяд П. Баброўскі, А. Багдановіч, М. Без-Карніловіч, Н. Васільева, У. Вярыга, Л. Галамбеўскі, І. Грыгаровіч, З. Даленга-Хадакоўскі, М. Доўнар-Запольскі, Я. Карскі, А. Кіркор, Ю. Крачкоўскі, І. Насовіч, М. Нікафароўскі, Е. Раманаў, А. Сапуноў публікуюць шэраг грунтоўных прац, у якіх сабраны разнастайныя артэфакты духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Эпоха шырокага дэмакратычнага руху, этнакультурнай кансалідацыі беларускага народа выклікала на мастацкую арэну выдатную плеяду паэтаў-дэмакратаў. Пачынальнікамі новай беларускай літаратуры былі П. Багрым, Ф. Багушэвіч, А. Гурыновіч, В. Дунін-Марцінкевіч, К. Каганец. Народнае жыццё, багатая духоўная культура беларусаў сталі пільнай увагай пісьменнікаў.

4.3. Канцэпцыя народнасці і яе ўвасабленне ў літаратурнай спадчыне 1-й паловы XIX ст.

Пад уздзеяннем эстэтыкі рамантызму і росту нацыянальнай самасвядомасці развівалася творчасць *Тамаша Зана* (1796–1855). Паэт-романтык нарадзіўся ў в. Мякота Ашмянскага павета

ў шляхецкай сям’і. Вучыўся ў Мінскай гімназіі, Маладзечанскім павятовым вучылішчы, Віленскім універсітэце. У час вучобы ва ўніверсітэце разам з А. Міцкевічам быў ініцыятарам стварэння тайных таварыстваў студэнцкай моладзі – філаматаў, філарэтаў і прамяністых. Быў арыштаваны і ў 1824 г. высланы ў Арэнбург. На радзіму вярнуўся ў 1841 г., пасяліўся ў маёнтку Кахачын каля Оршы і займаўся літаратурнай дзейнасцю.

Т. Зан – адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры, якая спалучала рысы асветніцтва і рэвалюцыйнага рамантызму. Нягледзячы на тое, што ён пісаў на польскай мове, яго творчасць грунтавалася на беларускіх крыніцах, гісторыі народа. Т. Зан адзін з першых у сваёй творчасці шырока выкарыстоўваў вобразы і сімвалы вуснай народнай творчасці, разглядаў фальклор як крыніцу абнаўлення і ўзбагачэння мастацкай культуры [15].

Творца апавяў прыгажосць краявідаў радзімы, уваскрашаў гісторыю беларускага этнасу. Сваёй творчасцю звярнуў увагу на багацце беларускага фальклору, пераемнасць і прыгажосць мовы беларусаў. Ідэі, перакананні і культуратворчасць Т. Зана значна паўплывалі на погляды і паэзію Я. Чачота, А. Міцкевіча, А. Адынца і інш.

Багацце і самабытнасць беларускай народнай культуры паспраўднаму выявіў фалькларыст і паэт *Ян Антоні Тадэвушавіч Чачот* (1796–1847). Нарадзіўся ён у в. Малюшычы Навагрудскага павета ў сям’і арандатара. Адукацыю атрымаў у Навагрудскай дамініканскай школе, адзін год навучаўся ў Віленскім універсітэце. Тут зблізіўся з сябрамі тайнага таварыства філаматаў. Падчас выкрыцця студэнцкіх тайных згуртаванняў у 1823 г. Я. Чачот быў сасланы на Урал. Толькі праз 10 гадоў яму зноў удалося вярнуцца ў Беларусь.

Ян Чачот яшчэ ў юнацкі перыяд захапіўся стварэннем вершаў на беларускай мове, і яго творы карысталіся вялікім поспехам. На яго раннія творы моцны ўплыў аказалі асветніцкія ідэі сентыменталізму. Пяру Я. Чачота належыць шэраг рамантычных балад: «Свіцязь-возера», «Мышанка», «Навагрудскі замак», «Калдыгейскі шчупак». Ён – аўтар кнігі «Аповесці для маладых дзяўчат», мноства вершаў. У сваіх творах паэт адстойваў інтарэсы беларускага сялянства, заклікаў паважаць простага мужыка, паляпшаць яго дабрабыт, крытыкаваў жорст-

касць прыгоннікаў, выказваўся за адмену прыгоннага права. Творы Я. Чачота прасякнуты сапраўднай народнасцю і павагай да селяніна. Зыходзячы з ідэі народнасці, паэт адмаўляў барацьбу паміж памешчыкамі і сялянамі. Ён лічыў, што інтарэсы існавання нацыі, адраджэння яе самастойнасці патрабуюць класавага міру, салідарнасці ўсіх сацыяльных груп.

Літаратурная спадчына Я. Чачота заснавана на вусна-паэтычнай творчасці беларусаў. Паэт збіраў і вывучаў беларускі фальклор. Ён запісаў і склаў зборнік беларускіх народных песень, якія сабраў на Навагрудчыне. Выдаў «Сялянскія песні», шэсць фальклорных зборнікаў, куды ўвайшло каля 1000 песень у перакладзе на польскую мову і ў арыгінале, а таксама прыказкі і прымаўкі, слоўнік беларускай мовы і ўласныя беларускія вершы. Дарэчы, многія вершы паэта напісаны не па-беларуску. Адначасова з беларускімі вершамі творца працягваў пісаць і на польскай мове. У прадмовах да зборнікаў Я. Чачот паказваў асаблівасці фальклору і мовы беларускага народа. Гэтымі працамі ён праславіўся як паэт-фалькларыст і ўвайшоў у гісторыю беларускай літаратуры. Спадчына Я. Чачота, якая спалучала, з аднаго боку, асветніцкі рацыяналізм і дыдактызм, а з другога – рысы сентыменталізму і рамантычнай ідэалізацыі, зрабіла велізарны ўплыў на творчасць А. Міцкевіча [6].

Развіццю беларускай грамадска-палітычнай думкі спрыяла культуратворчасць беларускага і польскага паэта *Адама Міцкевіча* (1798–1855). Нарадзіўся ён на хутары Завоссе непадалёку ад Навагрудка ў сям’і збяднелага шляхціца. Адукацыю атрымаў у Навагрудскай дамініканскай школе, у 1815 г. паступіў у Віленскі ўніверсітэт, дзе ўключыўся ў дзейнасць па стварэнні тайнага таварыства студэнцкай моладзі (філаматаў). У «Плане новай арганізацыі» А. Міцкевіч сфармуляваў асноўныя задачы філаматаў: культурная работа ў масах, шырэй распаўсюджваць сярод народа асветніцтва, развіваць нацыянальную самасвядомасць, абуджаць у грамадзян імкненне да грамадскай дзейнасці, фарміраваць грамадскую думку. Паэт напісаў статуты для тайных арганізацый, шэраг вершаў-маніфестаў. За ўдзел у патрыятычным руху студэнцкай моладзі быў высланы ў цэнтральныя раёны Расіі. Тут ён зблізіўся з дзекабрыстамі, Пушкіным, Вяземскім, Баратынскім. У 1829 г. выехаў у Заходнюю Еўропу. У 1848 г. прымаў актыўны ўдзел у рэвалюцыйных падзеях. У Італіі стварыў польскі легіён, які змагаўся супраць

Аўстрыйскай імперыі. У 1854 г., калі пачалася руска-турэцкая вайна, А. Міцкевіч разам з польскімі патрыётамі змагаўся супраць Расійскай імперыі.

Сваю рэвалюцыйна-вызваленчую дзейнасць паэт спалучаў з вялікай літаратурнай працай. Ім напісаны шэраг паэм: «Гражына», «Дзяды», «Конрад Валенрод», «Пан Тадэвуш». Літаратурная спадчына складаецца з мноства балад і вершаў. Многія з іх напісаны пад уплывам ідэй рэвалюцыйных дэмакратаў. У творах А. Міцкевіча цэнтральным з’яўляецца вобраз рамантычнага героя-барацьбіта за свабоду і шчасце народаў Беларусі і Літвы, ажывае гісторыя старажытнай Беларусі, паказаны складаны лёс беларускага народа. Крыніцай паэзіі А. Міцкевіча была цікавасць да народнай культуры, звычайў, мастацтва. Беларускаю мову паэт лічыў самай гарманічнай і з усіх моў найменш змененай, найбольш багатай і чыстай гаворкай, якая даўно з’явілася і цудоўна распрацавана. Праз усю творчасць паэта праходзіла ідэя народнасці, аваяная рамантычным пафасам [8].

А. Міцкевіч адным з першых распачаў творчае асваенне вобразаў і матываў беларускага фальклору. Высока ацэньваючы фальклор Беларусі, ён увасобіў сэнсы і сімвалы вуснай народнай творчасці ў шэрагу сваіх паэтычных твораў. Даследчыкі творчасці паэта па праву называюць яго заснавальнікам беларускай школы ў польскай літаратуры, прадстаўнікі якой услед за А. Міцкевічам адлюстроўвалі багацце беларускай народнай культуры. Дабратворны ўплыў творчасці паэта адчулі таксама многія беларускія творцы XIX ст. (Я. Баршчэўскі, А. Вярыга-Дарэўскі, В. Дунін-Марцінкевіч, В. Каратынскі, А. Рыпінскі, У. Сыракомля і інш.).

Прадстаўніком ранняга беларускага рамантызму з’яўляецца *Ян Баршчэўскі* (1794–1851). Нарадзіўся ён у в. Мурагі Полацкага павета ў сям’і збяднелага шляхціца. Адукацыю атрымаў у Полацкай езуіцкай акадэміі, доўгі час працаваў хатнім настаўнікам і гувернёрам у розных месцах. Потым выкладаў грэчаскую і лацінскую мовы ў некалькіх пецяўбургскіх установах і займаўся самаадукацыяй. Тут пачаў сур’ёзна займацца прафесійнай творчасцю, выдаваў штогадовы альманах «Незабудка», на старонках якога друкаваліся яго асобныя творы. Падтрымліваў творчыя сувязі з А. Міцкевічам, Т. Лада-Заблоцкім, Р. Падбярэскім і інш. Першыя вядомыя вершы напісаны

па-беларуску: «Дзеванька» (прысвечаны каханай дзяўчыне Максімавічанцы) і «Бунт хлопаў», «Рабункі мужыкоў» і «Размова хлопаў». Займаўся таксама жывапісам, маляваў пейзажы і карыкатуры, яго мастацкія творы карысталіся папулярнасцю сярод мясцовых жыхароў. У 1844–1846 гг. выдаў свой галоўны твор – празаічны зборнік «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях». У 1849 г. надрукавана ў Кіеве першая частка зборніка «Проза і вершы» (на польскай мове), куды ўвайшлі балады, паэма «Жыццё сіраты», аповесць «Душа не ў сваім целе». Творы Баршчэўскага распаўсюджваліся ў рукапісах або вусным шляхам як народныя.

Ян Баршчэўскі займае надзвычай важнае месца ў гісторыі мастацкай культуры беларускага народа. На працягу ўсёй творчасці кіраваўся рамантычна-ўзнёслым пачуццём любові да роднага краю. Як рамантык аддаваў перавагу святочным і трагічным аспектам вясковага жыцця, чым тлумачацца асобныя праявы старашляхецкага кансерватызму, ідэалізацыі мінулай вольнасці і дабрачыннасці. Яго беларускія творы напісаны ў фальклорным стылі, маюць павучальны ці бурлескна-рэалістычны характар [6].

4.4. Асэнсаванне адметнасцей карціны свету і ментальнасці беларусаў у літаратуры 2-й паловы XIX ст.

Адным з першых выразнікаў асаблівасцей нацыянальнай свядомасці беларусаў і працэсу адраджэння беларускай культуры быў *Францішак Бенядзікт Багушэвіч* (1840–1900), які нарадзіўся ў фальварку Свіраны Віленскага павета ў сям’і збяднелых шляхціцаў. Вучыўся ў Віленскай гімназіі і Пецярбургскім універсітэце. Удзельнік паўстання 1863–1864 гг. За пагрозы рэпрэсій вымушаны быў пераехаць на Украіну, дзе знаходзіўся да 1884 г. Затым пераехаў у Вільню, нядоўгі час жыў у Кушылянах Ашмянскага павета. Пры жыцці паэта за мяжой выйшлі паэтычныя зборнікі «Дудка беларуская» і «Смык беларускі», апавяданне «Тралялёначка». Падрыхтаваны да друку зборнікі «Скрыпка беларуская» і «Беларускія апавяданні Бурачка».

Яго светапогляд і ідэйныя перакананні сфарміраваліся ў эпоху ўзнікнення і ўзмацнення вызваленча-дэмакратычнага руху, які быў накіраваны на барацьбу супраць асіміляцыі народаў

Расійскай імперыі, пазбаўленых сваіх суверэнных правоў на самастойнае грамадскае і духоўна-культурнае існаванне, адбудову сваёй дзяржавы.

У агульным працэсе этнакультурнай кансалідацыі творчасць Ф. Багушэвіча – пачатак фарміравання нацыянальнай эстэтыкі, у цэнтры якой была эстэтызацыя каштоўнасцей дэмакратычнай ідэалогіі. Паводле паэта, асноватворнай каштоўнасцю ідэалогіі нацыянальнага адраджэння з’яўляецца беларуская мова. У прадмове да зборніка «Дудка беларуская» ён пісаў: «Шмат было такіх народаў, што страцілі найперш мову сваю., а потым і зусім замёрлі. Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі» [1, с. 17]. Праблему мовы творца вылучаў як асноўную праблему нацыянальнага жыцця, найважнейшую форму выяўлення духоўнасці народа, найбольш устойлівую, галоўную прыкмету нацыі.

Выразны акцэнт у сваіх творах Ф. Багушэвіч рабіў на такой культурнай каштоўнасці, як свабода, якую ён усведамляў найперш як адсутнасць падначалення адных у імя панавання другіх, нямногіх. Свабоду творца ўяўляў як натуральны чалавечы стан, дасягненне якога несумяшчальна з тагачаснымі грамадскімі адносінамі.

У шэрагу твораў паэта знайшла выразнае ўвасабленне любоў да роднага краю і зямлі, на якой нарадзіўся і вырас («Мая хата», «Свая зямелька» і інш.).

Народ і яго стваральная праца, па меркаванні паэта, – выток і ўвасабленне самой сутнасці жыцця, вышэйшая каштоўнасць быцця. Паняцце «народ» у Ф. Багушэвіча ахоплівае ўсіх людзей працы. У яго гэта не толькі «мужыкі нашы», але ўсе беларусы, беларускі народ.

Асновай, падмуркам творчасці Ф.Багушэвіча быў прынцып рэалізму і народнасці. Кірунак яго дзейнасці вызначала імкненне садзейнічаць уздыму самасвядомасці працоўнага беларускага народа. Вырашыць гэту задачу, на думку паэта, было магчыма толькі ў працэсе развіцця ўсіх бакоў духоўнага і матэрыяльнага жыцця народа. Вялікія спадзяванні ў гэтай місіі творца ўскладаў на мастацтва, у тым ліку і на літаратуру. Велізарную сілу ўздзеяння мастацтва ён сцвярджае ў праграмных вершах «Мая дудка» і «Смык».

На канцэпцыі ўнікальнасці і непаўторнасці кожнай чалавечай істоты грунтавалася культуратворчасць *Янкі Лучыны*

(Івана Люцыянавіча Неслухоўскага) (1851–1897). Паэт-дэмакрат нарадзіўся ў Мінску ў сям’і калежскага асэсара. Навучаўся ў Мінскай гімназіі, на матэматычным факультэце Пецябургскага ўніверсітэта, механічным аддзяленні Пецябургскага тэхналагічнага інстытута. Працаваў нейкі час у галоўных чыгуначных майстэрнях у Тыфлісе, у мінскім тэхнічным бюро Лібава-Роменскай чыгункі.

Творчая спадчына Я. Лучыны складаецца са шматлікіх вершаў на беларускай, польскай і рускай мовах, паэм «Паляўнічыя акварэлькі з Палесся», «Пятруся», «Віялета», «Гануся», «Андрэй». Асновай яго маральна-эстэтычнай пазіцыі з’яўляюцца гуманістычная накіраванасць, дэмакратызм і арганічнае зліццё яго жыцця з жыццём народа. У спакойных, стрыманых творах паэта ўзаемадзеіваюць рэалістычныя і рамантычныя пачаткі.

Я. Лучына фактычна стварыў сацыяльна-філасофскі і антрапалагічна абумоўлены тып беларуса XIX ст. з яго тонкім складам душы, псіхалагічнай адметнасцю цэласнай асобы. На думку Лучыны, гераічны характар беларуса з яго паўнотой і напружанасцю жыцця парадніўся ў мірным сутыкненні душы, прыроды і чалавечай духоўнай актыўнасці. Чалавек у творчасці паэта выступае як асноўная субстанцыя, найважнейшая і абсалютная каштоўнасць. У супрацьлегласць А. Шапенгаўэру, які бачыў зло ў чалавечай прыродзе, Я. Лучына шчыра верыў у стваральную сутнасць чалавека: «Паверым, шчасце завітнее на зямлі. / Шумець там жыту, дзе балоты век былі. / Палескай простаі грамады нашчадкі ў хатах / За стол шырокі сядуць у бяседзе братняй, / Нарэшце скажуць: «Шчасце і да нас прыйшло!» / Паверым шчыра!... Шапенгаўэру назло!..» [6, с. 108]. А вылечыць маральна хворае грамадства, па меркаванні паэта, дапаможа навука, святло якой створыць гармонію ў чалавеку, зробіць яго шчаслівым.

У станаўленні светапогляду Лучыны вялікае значэнне меў натуралізм як рацыяналізаваная форма светасузірання. Беларуска-нацыянальная ідэя ў яго культуратворчасці цалкам зводзілася да нацыянальнага светапогляду, да такога разумення сябе ў свеце, калі сваё светабачанне ўспрымаецца натуральным, аптымальным.

Выразнікам працэсу станаўлення нацыянальнай самастойнасці беларускага народа быў *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч* (1808, паводле іншых звестак 1807–1884). Паэт па сацыяльным

паходжанні і выхаванні належаў да дробнай шляхты. Бацькі мелі фальварак Панюшкавічы ў Бабруйскім павеце. У 1824 г. ён скончыў Бабруйскае павятовае вучылішча і працягваў адукацыю ў Пецярбургскім універсітэце. З 1827 г. служыў дробным чыноўнікам ва ўстановах Мінска, а з 1840 г., пакінуўшы службу, пасяліўся ў маёнтку Люцынка непадалёку ад Мінска. Тут разгарнулася яго культурна-асветніцкая, літаратурная дзейнасць.

Пачаткам літаратурнай працы стала драма «Сялянка», 1846 г. («Ідылія», пастаноўка ў 1852 г.). У 1850-я гг. напісаў шэраг вершаваных аповесцей і апавяданняў: «Вечарніцы» і «Апантаны», «Купала», «Шчароўскія дажынкi» і інш. Дзейнасць Дуніна-Марцінкевіча разгортвалася на мяжы змены этапу нацыянальна-вызваленчага руху, у перыяд паступовага ўсталявання новых грамадскіх адносін. Яго светапогляд прасякнуты імкненнем да ўстанаўлення гарманічных узаемасувязей у сферы сацыяльных адносін, у галіне культуры, маралі, нацыянальнага жыцця. Тэндэнцыя ўпарадкавання існуючага, а не пераўтварэння яго выступае дамінуючай у драматурга. Прынцып гарманічнага адзінства ў сферы маралі стаў асновай для абгрунтавання ідэі класовай гармоніі. Шлях да гармоніі ён бачыў у маральным удасканаленні, асветніцтве, развіцці нацыянальнай культуры.

Асаблівую ўвагу ў ажыццяўленні гэтай задачы Дуніна-Марцінкевіч надаваў літаратуры на беларускай мове, якая была звернута да пана і селяніна, прапаведавала ідэальны стан грамадства, у якім захаваны формы простых і добрабычлівых патрыярхальных адносін. Тлумачыўшы свой намер пісаць па-беларуску, ён адзначаў: «Жывучы сярод людю, які размаўляе па-беларуску, прасякнуты яго ладам думак, марачы аб долі гэтага братняга племені, анямеўшага ў маленстве ад невуцтва і цемнаты, вырашыў для заахвочвання яго да асветы ў духу яго звычаяў, паданняў і разумовых здольнасцей пісаць на яго ўласнай гаворцы» [3, с. 107–108]. Шлях да гармоніі творца бачыў у маральным удасканаленні, асветніцтве, развіцці нацыянальнай культуры.

Маральны характар ідэалу, што сцвярджаў драматург, выразна праглядаецца ў творах «Залёты», «Пінская шляхта». Народнае жыццё і селянін як прадстаўнік народа былі аб'ектам пільнай увагі пісьменніка. Сваёй творчасцю Дуніна-Марцінкевіч абуджаў гістарычную памяць працоўнага людю, пачуццё грамадзяніна.

4.5. Праблема самасвядомасці культуры ў беларускай філасофіі XIX ст.

Гістарычная патрэба змен у грамадскім жыцці спарадзіла новы тып мыслення, асэнсавання праблем нацыянальнага самавызначэння беларускага народа. Айчынныя філосафы панаваму падыходзяць да аналізу розных сфер быцця, у тым ліку і духоўнага, імкнуцца акрэсліць сутнасць добра, шчасця, сумлення і іншых культурных каштоўнасцей.

Арыгінальную карціну свету ў рамках традыцыйнай філасофскай думкі прапанаваў беларускі логік, псіхолаг *Анёл Доўгірд* (1776–1835). Ён нарадзіўся ў маёнтку Юркаўшчына Мсціслаўскага павета. Вучыўся ў Мсціслаўскай школе езуітаў, потым у школе піяраў у Дуброўне. У 1791 г. уступіў у ордэн піяраў у Любяшове і рыхтаваўся да настаўніцкай дзейнасці ў калегіуме піяраў у Дубровіцы, дзе ў свой час выкладаў К. Нарбут. Пасля вучобы ў Віленскай акадэміі выкладаў геаграфію, матэматыку, фізіку, французскую, польскую мовы, паэтыку і рыторыку, Лідскім, Вількамірскім, Расіенскім, Віцебскім, Шчучынскім, Любяшоўскім піярскіх вучылішчах. У час захопу Вільні войскам Напалеона быў капеланам Віленскай гімназіі і сакратаром мясцовага аб'яднання піяраў. У 1816 г., калі была адноўлена дзейнасць Галоўнай духоўнай семінарыі, Доўгірд выконваў абавязкі яе капелана (да закрыцця ўніверсітэта). Адначасова чытаў лекцыі ва ўніверсітэце па логіцы і псіхалогіі і поўны курс тэарэтычнай і практычнай філасофіі. У гэты перыяд надрукаваў у часопісе «Віленскі дзённік» артыкул пра філасофію кантыянца Ф. Яронскага, манаграфію «Аб логіцы, метафізіцы і маральнай філасофіі». У 1828 г. ён абараніў доктарскую дысертацыю па тэалогіі «Пра цуды».

У яго творчай дзейнасці філасофія і тэалогія амаль заўсёды спалучаліся ці дапаўнялі адна адну. А ў саміх творах яны іманентна былі проціпастаўлены адна адной, хоць сам Доўгірд да гэтага не імкнуўся і толькі ў некаторых выпадках падкрэсліваў, што ў тэалогіі і філасофіі разглядаюцца розныя сферы быцця свету, таму нельга адным падмяняць другое. Першай прыступкай у пазнанні, а значыць, і ў логіцы, Доўгірд лічыў успрыманне, якое паступова пераходзіць у сукупнасць іх, а потым ва ўяўленне. У гэтым працэсе, на яго думку, вырашальная роля належыць даследаванню, бо гэта тое, што фіксуе адносіны рэчаў у нашай свядомасці.

Абапіраючыся на класікаў дакладных навук і прыродазнаўства, А. Доўгірд па сутнасці схіляўся да механістычнай карціны свету, прымаючы за першаэлементы існуючага так званыя механічныя элементы свету. Ён прытрымліваўся філасофіі здаровага розуму ў розных пытаннях: у метафізіцы, логіцы, маральнай філасофіі, у гісторыка-філасофскіх поглядах. Асноўныя часткі яго філасофскай сістэмы: гісторыя філасофіі, логіка, метафізіка (ці тэалогія натуральная), маральная філасофія; кожная з гэтых частак падзяляецца на шмат іншых «сваіх раздзелаў».

Філасофія Асветніцтва паўплывала на многія яго філасофскія ідэі, у тым ліку і на маральную філасофію, у якой шмат што абапіраецца на эўдэманізм і асветніцкую этыку. Асноўнай мэтай маралі А. Доўгірда лічыць імкненне да шчасця. Таму менавіта першая кампанента маралі – агульная практычная філасофія, што вызначае шляхі да шчасця і тыя агульныя законы, якімі трэба кіравацца; этыка ў строгім яе разуменні выкладае аснову правоў і маральных абавязкаў чалавека; аскетыка растлумачвае, на чым грунтуецца маральная дабрата і як яе набыць. Гэтая вышэйшая аснова маралі павінна адпавядаць чатыром правілам: быць самадастатковай і не вынікаць ні з аднаго больш высокага правіла; быць дакладнай ці такой, каб з яе вынікалі ўсе астатнія правілы; быць яснай, гэта значыць даваць чалавеку безумоўны крытэрыі адрозніваць дзеянні «благачэсныя» ад «неблагачэсных»; быць лёгкай, каб без асаблівых цяжкасцей ёю маглі карыстацца ў канкрэтных выпадках. Гэты прынцып павінен улічваць шчасце як мага большай колькасці людзей. Але галоўнае ў ім – голас сумлення. Тут у Доўгірда сфакусіраваліся розныя этычныя вучэнні – і хрысціянскае, і асветніцкае: «голос сумлення» павінен працаваць ва ўнісон з ведамі, бо без іх нельга прызнаць учынак маральным. Адзінства сумлення і даволі глыбокіх ведаў – вось умова сапраўды маральнага акта. Маральны імператывы Доўгірда гучыць так: «Так рабі заўсёды, каб не было сорамна апавядаць усяму свету пра сваё дзеянне і пра пабуджальныя матывы, якія цябе да яго накіравалі» [6, с. 306]. На яго думку, маралі трэба вучыць з дзяцінства, растлумачваць сувязі маралі і жыцця ў свеце, і тут вельмі прыдатны асабісты прыклад. Трэба з маленства клапаціцца пра душу, не забруджваць яе.

Філасофская сістэма А. Доўгірда не згубіла сваёй актуальнасці для сучасных культуролагаў, таму што у ёй вызначаны галоўныя прынцыпы маральнай культуры.

Велізарны ўплыў на фарміраванне айчыннай культуры аказалі ідэі родапачынальніка беларускай рэвалюцыйнай дэмакратыі *Канстанціна Каліноўскага* (1838–1864). Нарадзіўся ён у в. Мастаўляны Гродзенскага павета ў сям’і дробнага шляхціца. Пачатковую адукацыю атрымаў у Свіслацкай гімназіі, у 1856 г. паступіў у Пецярбургскі ўніверсітэт. Тут зблізіўся з рускімі рэвалюцыянерамі-дэмакратамі, якія аказалі на яго вялікі ўплыў. Вярнуўшыся ў 1861 г. на радзіму, К. Каліноўскі ўзначаліў вызваленчы рух у Беларусі.

У 1862 г. К. Каліноўскі разам са сваімі аднадумцамі распаचाў выданне першай у гісторыі Беларусі нелегальнай рэвалюцыйна-дэмакратычнай газеты «Мужыцкая праўда», якая адыграла вялікую ролю ў падрыхтоўцы паўстання 1863 г. Яна ўпершыню на беларускай мове несла рэвалюцыйна-дэмакратычныя ідэі ў асяроддзе сялян, клікала іх на барацьбу з прыгонніцтвам і самаўладдзем.

Друкаваная і рукапісная спадчына К. Каліноўскага складаецца з сямі нумароў газеты, шэрагу рэвалюцыйных інструкцый, заклікаў, загадаў, а таксама некалькіх лістоў. Яе аналіз сведчыць, што рэвалюцыянеры-дэмакраты галоўнай сваёй задачай лічылі барацьбу супраць феадальна-прыгонніцкіх адносін. К. Каліноўскі быў перакананы ў тым, што без знішчэння існуючага несправядлівага грамадзянскага і дзяржаўнага ладу немагчыма стварыць грамадства на новых справядлівых пачатках. Ён марыў раздаць усю зямлю сялянам, адмяніць класавыя, нацыянальныя і рэлігійныя прывілеі і абмежаванні з тым, каб зрабіць галоўным крытэрыем каштоўнасці чалавека працы, ацэньваць асобу па яе рэальных справах і заслугах. Будучы прыхільнікам ідэалаў сялянскага абшчыннага сацыялізму, К. Каліноўскі абараняў у першую чаргу інтарэсы сялянства, змагаўся за перамогу сялянскай рэвалюцыі. Ён верыў, што адзіным сродкам знішчэння самаўладдзя і ліквідацыі памешчыцкага землекарыстання з’яўляюцца ўзброенае паўстанне, сялянская рэвалюцыя. Ёй была распрацавана праграма гэтай рэвалюцыі, якая прадугледжвала звяржэнне самаўладства, перадачу ўсёй зямлі без усялякага выкупу сялянам, усталяванне народнай, дэмакратычнай дзяржавы.

К. Каліноўскі развіў далей рэвалюцыйна-дэмакратычныя этычныя ідэі. У «Мужыцкай праўдзе» ён востра крытыкаваў мараль эксплуатацыйных класаў, паказаў паразітызм памешчы-

каў, норавы і парадкі памешчыцка-буржуазнага ладу, дзе квітнее шырокая сістэма ліхварства і хабарніцтва. Паняцце праўды ў К. Каліноўскага было непарыўна звязана з катэгорыяй сумлення, да якога ён часта звяртаўся ў сваіх публіцыстычных творах. Патрыятызм у яго не абмяжоўваўся інтарэсамі толькі адной нацыі. К. Каліноўскі быў перакананы, што свабоду і народнае шчасце можна дасягнуць толькі попеч з народамі Польшчы і Расіі [10].

Такім чынам, для этыкі К. Каліноўскага характэрны сацыяльная накіраванасць, глыбокі гуманізм, цвярозая ацэнка жыццёвых сітуацый, барацьба за цвярджанне карэнных сацыяльных інтарэсаў працоўнага беларускага народа.

Міжкультурная камунікацыя была цэнтральнай ідэяй філасофіі *Францішка Савіча* (1815–1846). Нарадзіўся ён ў в. Вяліччы Пінскага павета ў сям’і ўніяцкага святара. Вучыўся ў Пінскім павятовым вучылішчы, а з 1833 г. – у Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі. Будучы студэнтам трэцяга курса, стварыў тайную арганізацыю «Дэмакратычнае таварыства», напісаў для яго статут «Прынцыпы дэмакратызму». У 1837 г. быў арыштаваны і высланы на Каўказ. У 1841 г. Ф. Савічу ўдалося ўцячы і нелегальна пасяліцца ў мястэчку Янішпаль непадалёку ад Жытоміра. Ён з’яўляецца аўтарам вершаў у форме гутарак і «Успамінаў». Героямі яго твораў былі простыя людзі.

У грамадскай дзейнасці Ф. Савіч кіраваўся ідэяй братэрства ўсяго чалавецтва. На думку змагара за ідэалы свабоды і сацыяльнай справядлівасці, садружнасць суб’ектаў розных культур з’яўляецца адной з найважнейшых духоўных каштоўнасцей, убіраючы ў сябе гістарычны вопыт і асветніцкую ідэю роўнасці. Ф. Савіч адзначаў, што ўсе нацыі роўныя, і ніхто не павінен адчуваць нянавісць адзін да аднаго, нягледзячы на нацыянальныя адрозненні. Ён адмяжоўваўся ад прадстаўнікоў сляпога нацыяналізму і прытрымліваўся дэмакратычных сіл Польшчы і Расіі. Пры абмеркаванні нацыянальна-культурных пытанняў акцэнтаваў увагу на тым, што радніла народы Расійскай імперыі. Асноўнай сілай у рэвалюцыйна-дэмакратычнай барацьбе ён лічыў сялянства. Гэта адрознівала Ф. Савіча ад рэвалюцыянераў-дваран пачатку XIX ст.

У сваіх творах змагар за ідэалы свабоды крытыкаваў антыгуманны і амаральны характар прыгонніцтва, патрабаваў скасаваць ганебнае права аднаго чалавека панаваць над другі-

мі. У доказе амаральнасці прыгонніцкіх адносін Ф. Савіч абпіраўся на ідэю роўнасці сацыяльных правоў усіх людзей. Але ён не абмяжоўваўся спасылкамі на прыроду чалавека. Ф. Савіч спрабаваў разгледзець матывы паводзін людзей у сувязі з грамадскімі ўмовамі іх існавання, надаючы рашаючае значэнне палітычнаму ладу, культуры, быту, таму ён выказваўся за рэспубліканскі лад замест манархіі.

Для ідэалогіі Ф.Савіча характэрна адданасць ідэалам розуму, свабоды і сацыяльнай справядлівасці. Ён, не выходзячы за межы ідэалістычнай трактоўкі сацыяльных з’яў, выказаў шэраг цікавых ідэй, якія сталі ўзорам для будучага развіцця культуралагічнай думкі ў Беларусі. У ёй закладзены асновы тэорыі дыялогу культур, культурнай талерантнасці, аксеалогіі [10].

Ідэям вызваленчага руху адпавядала філасофская канцэпцыя *Юзафа Яжоўскага* (1798–1855). Вучыўся ў Віленскім універсітэце, на працягу шасці гадоў быў прэзідэнтам таварыства філаматаў. Акцэнтаваў увагу сяброў таварыства на вывучэнні філасофскіх твораў Арыстоцеля, Дэкарта, Русо, Вальтэра, Канта і інш. Знаёмства з філасофіяй ён разглядаў як неабходны этап на шляху да ўнутранага ўдасканалення асобы. Ю. Яжоўскі ў працах І. Канта шукаў адказ на пытанне пра месца чалавека ў свеце і яго прызначэнне. Асновай перамен, якія б прывялі да змены сацыяльных адносін, Ю. Яжоўскі лічыў чалавека, што мае вялікую сілу і магутнасць. Крыніцай гэтай сілы ён лічыў разуменне чалавекам свайго прызначэння.

Філософ падтрымліваў ідэю развіцця народаў і ўдасканалення грамадства. Пад уплывам І. Канта ён парваў з асветніцкім уяўленнем пра «залаты век» натуральнага стану. Па яго меркаванні, чым даўжэй грамадства будзе знаходзіцца ў стане дзяцінства, тым больш у будучым яно зазнае бедстваў. Ю. Яжоўскі прызнаваў сувязь маралі і палітыкі, выказваўся за канстытуцыю і прадстаўнічае кіраванне. Ён заяўляў, што народ праз асветніцтва павінен усвядоміць карысць канстытуцыйнага кіравання і шкоднасць дэспатызму [10].

Значны ўклад у развіццё філасофскай думкі ўнёс *Мацвей Лавіцкі* (1816–1900), які нарадзіўся ў в. Вашкі Гайнаўскага павета ў дробнашляхецкай сям’і. Адукацыю атрымаў у Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі. За актыўны ўдзел у рэвалюцыйна-дэмакратычным руху ў 1840 г. быў высланы ў Сібір, дзе знаходзіўся да 1858 г. Вярнуўшыся на радзіму, М. Лавіцкі

супрацоўнічаў у часопісах «Звезда» і «Навукова-літаратурны дзённік».

Філософ-дэмакрат асабліваю цікавасць праяўляў да праблемы дзяржавы і маралі. Існуючую феадальна-абсалютысцкую форму палітычнай арганізацыі ён разглядаў як сродак задушэння свабоды і разбэшчвання асобы і на гэтай падставе адмаўляў манархію. Філософ абгрунтаваў ідэю аб дзвюх формах дзяржавы – дэспатызме і «якабінскім кіраванні». Якабінскую дыктатуру ён лічыў кіраваннем будучага. Зыходным прынцыпам яго філасофскіх поглядаў з'яўлялася «натуральнае права» ў яго антыфеадальным, дэмакратычным разуменні. Феадальна-абсалютысцкі рэжым Лавіцкім адмаўляўся як неадпаведны натуральнай прыродзе і правам чалавека, а існуючыя аграрныя адносіны разглядаліся як адна з галоўных прычын, што перашкаджае дасягненню роўнасці і свабоды.

Неабходнасць новага, больш дасканалара грамадскага парадку абумоўлена, згодна з меркаваннем М. Лавіцкага, заканамерным характарам развіцця грамадства. Змена асобных этапаў у гісторыі чалавецтва такая ж непазбежная, як і натуральны працэс змены ўзроставых перыядаў у жыцці індывідуума. Падтрымліваючы канцэпцыю паслядоўнага і паступовага развіцця, М. Лавіцкі лічыў магчымым і рэвалюцыйны шлях пераўтварэння грамадства. У сваіх працах «Погляд на хрысціянскі свет», «Варыяцыі», «Нарыс духу Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі» ён выказваўся за ўсталяванне прынцыпаў нацыянальнага раўнапраўя і суверэнітэту [6]. М. Лавіцкі быў перакананы, што ў развіцці чалавецтва не павінна быць народаў-паноў і народаў-рабоў, што ўсе народы роўныя, а справа вызвалення Радзімы павінна стаць асабістай справай кожнага чалавека як члена грамадства.

Высокая ацэнка нацыянальна-вызваленчага руху ўтрымліваецца ў творчай спадчыне *Аляксандра Незабытоўскага* (1819–1849). Філософ нарадзіўся ў в. Смалічы непадалёку ад Нясвіжа. Адукацыю атрымаў у прыватных пансіёнах у Варшаве і Дэрпцкім універсітэце. Некалькі гадоў (1844–1847) пражыў у Заходняй Еўропе. У Парыжы надрукаваў пяць кніг пра актуальныя грамадска-палітычныя і эканамічныя праблемы тагачаснага грамадства.

У сваіх працах выступаў у абарону дэмакратыі і нацыянальна-вызваленчай барацьбы прыгнечаных народаў Расіі. Талена-

віты публіцыст заклікаў народ на барацьбу супраць сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту, патрабаваў скасавання паншчыны. У крытычным нарысе «Славянскія літаратуры» ўпершыню выступіў супраць кансерватыўна-рамантычнай плыні ў тагачаснай польскай літаратуры. Письменнік падверг крытыцы клерыкальна-месіянскія ідэі А. Міцкевіча. Кніга мемуараў «Мае запіскі» прысвечана паўстанню 1830–1831 гг., у якой ён пазітыўна ацэньвае змаганне за суверэнітэт беларускага, літоўскага і польскага народаў [10].

4.6. Станаўленне айчыннай этнакультуралогіі

Выспяванне нацыянальнай самасвядомасці пабудзіла прадстаўнікоў розных грамадска-палітычных кірункаў да ўсебаковага вывучэння эканомікі, гісторыі, мовы, культуры Беларусі і асобных яе рэгіёнаў. Багатым дакументальным матэрыялам вызначаюцца працы М. В. Без-Карніловіча («Гістарычныя звесткі пра выдатныя мясціны на Беларусі з дадаткам іншых звестак, якія да яе ж адносяцца»), Т. Нарбута («Гісторыя літоўскага народа»). Матэрыяльную і духоўную культуру асобных рэгіёнаў Беларусі вывучалі К. А. Гаворскі, З. Я. Даленга-Хадакоўскі, Р. А. Падбярэскі, Э. Ф. Плятар, А. Ф. Рыпінскі, А. П. Сапуноў і інш.

Шматграннасцю і фундаментальнасцю вызначаліся працы братаў *К. П. Тышкевіча* (1806–1868) і *Я. П. Тышкевіча* (1814–1873), заснавальнікаў айчыннай навуковай археалогіі, музеязнаўства, фалькларыстыкі і этнаграфіі. Нарадзіліся яны ў мястэчку Лагойск, атрымалі па тым часе грунтоўную адукацыю. Старэйшы Канстанцін вучыўся ў Полацкім езуіцкім, Забэльскім дамініканскім калегіумах, Віленскім універсітэце. Малодшы Яўстафій скончыў гімназію ў Мінску, потым тры гады самастойна папаўняў веды ў бібліятэках Пецярбурга. З мэтай авалодання навуковымі метадамі археалагічных і гістарычных даследаванняў наведаў Данію, Фінляндыю і Швецыю.

Лагойск са старажытным замкам, рассяяныя навокал замчышчы, гарадзішчы і курганы з дахрысціянскай мінуўшчыны выклікалі вялікую цікавасць братаў Тышкевічаў. З вывучэння лагойскіх старажытнасцей і пачалі яны сваю навукова-археалагічную і краязнаўчую дзейнасць.

Не зважаючы на графскі тытул, Канстанцін і Яўстафій Тышкевічы, а часам і бацька бралі ў рукі рыдлёўкі і з дапамогай

навакольных сялян раскопвалі старажытныя курганы. Пера-апрунуўшыся ў простае сялянскае адзенне, яны хадзілі па вясковых хатах, каб паслухаць і запісаць народныя песні, легенды, паданні, шчырую гутарку сялян пра побыт, паўдзельнічаць у абрадах. Захопленыя загадкамі старажытнасці, Тышкевічы вырашылі грунтоўна разабрацца ў тыпах гістарычных помнікаў на роднай зямлі і высветліць, ці ёсць у іх заканамернасць і сувязь з культурай плямён, што некалі жылі на тэрыторыі Беларусі.

У выніку даследаванняў сотняў крывіцкіх курганоў і аналізу іх пахавальнага інвентару яны першымі адзначылі этнічныя прыкметы – скроневыя кольца ў жанчын, тым самым далі ключ для вызначэння тэрыторыі рассялення крывічоў. Аналіз пахавальнага інвентару дазволіў зрабіць ім наступныя вывады: пра гандлёвыя сувязі крывічоў з аддаленымі землямі; пра мясцовае насельніцтва, якое забяспечвала жалезам не толькі сябе, але і вывозіла яго; пра мясцовыя прылады працы і вырабы, што былі на ўзроўні тагачасных вырабаў суседніх краін. А з гэтага вынікала: у часы так званай ваеннай дэмакратыі тут не было таго варварства, пра якое сцвярджалі некаторыя гісторыкі.

Адначасова з археалогіяй Тышкевічы грунтоўна займаліся і фальклорам. Збіралі песні, легенды, прыказкі і прымаўкі, даследавалі абрады. У апісанні памінальных і калядных абрадаў Я.Тышкевіч быў адзін з першых сярод беларускіх этнографіаў. Ён сцвярджаў: «Народная паэзія дае нам магчымасць пазнаць пачуцці народа, а прымаўкі – пазнаёміцца з яго розумам» [13, с. 5].

На аснове ўласных калекцый разам з бацькам Піем Феліцыянавічам Канстанцін і Яўстафій Тышкевічы стварылі першы на тэрыторыі Беларусі гісторыка-археалагічны музей, які размясціўся ў іх радавым маёнтку ў Лагойску. Толькі ў нумізматычнай калекцыі Тышкевічаў налічвалася 1140 медалёў і манет. Сярод трох тысяч кніг, сабраных у бібліятэцы музея, было каля 500 старажытных помнікаў айчыннага кнігадрукавання. У музеі захоўваліся зброя, вырабы старадаўняй разьбы, багатая калекцыя ручнікоў, сурвэтак, абрусаў. За сваю плённую шматгадовую працу ў галіне гісторыі, археалогіі і этнаграфіі Я. Тышкевіч быў абраны ганаровым членам Расійскай Імператарскай акадэміі навук у Пецярбургу, Каралеўскай акадэміі навук у Стакгольме, Інстытута археалогіі ў Лондане, шматлікіх навуковых айчынных і замежных археалагічных таварыстваў.

Запаветнай марай братоў было стварыць у Вільні грунтоўны музей старажытнасцей на аснове экспанатаў, якія меліся ў Лагойскім археалагічным музеі. У 1845 г. частку лагойскай калекцыі Я. Тышкевіч перавёз у Вільню пад выглядам выстаўкі, якую пасля ператварыў у прыватны музей, а потым з дазволу ўлад – у музей, што размясціўся ў старажытнай зале Віленскага ўніверсітэта. Яго выбралі старшынёй гэтага музея. Музей актыўна папаўняўся экспанатамі з Мінска, Магілёва, Віцебска, Оршы, Навагрудка, Крэва, Ліды, Пінска, Браслава, Паставаў і інш. Даследчык ахвяраваў музею сваю бібліятэку (3 тыс. кніг) і разам з братам Канстанцінам – археалагічную калекцыю з 2 тыс. адзінак. За два гады калекцыя музея дасягнула 10 тыс. экспанатаў [13, с. 6]. У 1856 г. музей быў афіцыйна адкрыты. Але казённая адміністрацыя, напалоханая паўстаннем 1863–1864 гг., пачала разглядаць музей як адзін з цэнтраў «польскай інтрыгі», і паводле загаду генерал-губернатара М. Мураўёва ён быў афіцыйна забаронены ў 1864 г. «Шкодныя» экспанаты музея адпраўлялі ў Маскву. Я. Тышкевіч, вызвалены ад усіх пасадак, абражаны і зняважаны, у 1865 г. пакінуў Вільню.

Вынікам навуковай дзейнасці К. і Я. Тышкевічаў сталі грунтоўныя манаграфічныя працы: «Археалогія ў Літве», «Нашы краі», «Апісанне Барысаўскага павета...», «Пра курганы ў Літве і Заходняй Русі», «Вілія і яе берагі» і інш. Гэтымі працамі пакладзены пачатак шэрагу айчынных культурознаўчых навук: археалогіі, музейлогіі, краязнаўства, нумізматыкі, фалерыстыкі і інш. [18].

Значнае месца ў навуковай спадчыне *Івана Іванавіча Насовіча* (1788–1877) займаюць фальклорна-этнаграфічныя працы, у якіх сістэматызаваны багаты лексічны, фразеалагічны і фальклорны матэрыял, сабраны ім з розных рэгіёнаў Беларусі. Нарадзіўся этнограф у в. Гразівец Быхаўскага павета (цяпер Чавускі раён). Скончыўшы Магілёўскую гімназію і духоўную семінарыю ў 1812 г., ён працаваў выкладчыкам, інспектарам Аршанскага, выкладчыкам, рэктарам Мсціслаўскага духоўных вучылішчаў, загадчыкам і выкладчыкам Дынабургскай гімназіі, Маладзечанскага і Свянцянскага дваранскіх вучылішчаў. У 1843 г. выйшаў у адстаўку, пераехаў у Мсціслаў і заняўся навуковай працай.

Фалькларыст шмат падарожнічаў па Беларусі, што дало яму магчымасць глыбока пазнаёміцца з народнай творчасцю беларускага народа. І. І. Насовіч цесна супрацоўнічаў з Аддзялен-

нем рускай мовы і славеснасці Пецябургскай АН, Археаграфічнай камісіяй, Аддзяленнем этнаграфіі Рускага геаграфічнага таварыства. Па іх прапанове распачаў падрыхтоўку першага гістарычнага слоўніка беларускай мовы «Алфавітны паказальнік старажытных беларускіх слоў, выбраных з Актаў, што адносяцца да гісторыі Заходняй Расіі», які быў выдадзены ў 1853 г. і адзначаны Увараўскай прэміяй. У ім мовазнавец-лексікограф даў тлумачэнне і лексікаграфічную інтэрпрэтацыю каля 13 тыс. слоў.

Асноўная навуковая праца І. І. Насовіча – тлумачальна-перакладны «Слоўнік беларускай мовы», над якім ён самааддана працаваў 16 гадоў. Слоўнік быў выдадзены ў 1870 г. і адзначаны Дзямідаўскай прэміяй. У яго ўвайшло больш за 30 тыс. слоў, запісаных аўтарам у Магілёўскай, Віцебскай, Мінскай і Гродзенскай губернях, а таксама выбраных з вуснай народнай творчасці, старабеларускіх пісьмовых помнікаў; усе значэнні слоў і словазлучэнняў раскрываюцца аўтарскімі тлумачэннямі з дакладнымі рускімі эквівалентамі і цытатамі з дыялектнай, фальклорнай ці агульналітаратурнай мовы, часам даецца этымалогія слоў. У 1881 г. быў выдадзены «Дадатак да беларускага слоўніка І. І. Насовіча» (каля 1 тыс. новых слоў). Слоўнік да гэтага часу застаецца ўнікальным зборам беларускай лексікаграфіі.

Грунтоўнымі былі і фальклорна-этнаграфічныя працы І. І. Насовіча, галоўная сярод якіх – «Зборнік беларускіх прыказак» (1867), за які аўтару быў прысуджаны залаты медаль Рускага геаграфічнага таварыства. У ім змешчана каля 3,5 тыс. прыказак, прымавак, праклёнаў, скорогаворак і іншых блізкіх да іх паняццяў. У зборніку раскрываецца сэнс прыказак, выяўляецца іх паходжанне, даюцца эквіваленты з рускай мовы, а ў многіх выпадках і з іншых моў. І. І. Насовічу належаць зборнікі «Беларускія прыказкі і прымаўкі» (1852), «Беларускія прыказкі і загадкі» (1868), «Беларускія песні» (1873). Акрамя 350 тэкстаў песень, фалькларыст змясціў шэраг артыкулаў, прысвечаных песеннай культуры беларусаў. Вядомы рукапіс зборніка «Легенды, паданні, быліны, байкі, анекдоты», які, на жаль, не быў выдадзены, і інш. Зборнікі адкрываюцца прадмовамі аўтара, у якіх І. І. Насовіч выказваў свае погляды на беларускую вуснапаэтычную творчасць народа, рабіў фанетыка-граматычныя і лексічныя каментарыі, тлумачэнне пэўных выразаў і слоў.

Аўтарству І. І. Насовіча належыць гістарычна-лінгвістычны нарыс «Аб плямёнах да часоў Рурыка, што засялялі беларускую тэрыторыю», дзе ён даводзіў, што назвы плямён «дрыгавічы», «радзімічы», «крывічы» і іншыя паходзяць ад беларускіх народных слоў.

У творчай спадчыне І.І.Насовіча засведчаны стан і ўзровень развіцця беларускай культуры сярэдзіны XIX ст., данесены нашчадкам моўны скарб нашага народа. У навуковых працах этнографа аналізуюцца і асэнсоўваюцца жыццё і побыт беларусаў, іх духоўны свет і мараль, звычаі і павер'і, мудрасць і багацце вуснай паэтычнай творчасці.

Вядомым даследчыкам духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў з'яўляўся *Адам Ганоры Кіркор* (1819–1886). Ён нарадзіўся ў в. Слівіна Мсціслаўскага павета Магілёўскай губерні. Належаў да небагатага беларускага шляхецкага роду татарскага паходжання. Бацькі яго ў 1830–1840-я гг. валодалі невялікім фальваркам Грынеўшчына ў Клімавіцкім павеце. Адукацыю атрымаў у Магілёўскай гімназіі, потым у 2-й Віленскай гімназіі, якую скончыў экстэрнам у 1838 г. Яшчэ ў гады навучання ў гімназіі зацікавіўся фальклорам і этнаграфіяй і надрукаваў у зборніку лепшых сачыненняў выхаванцаў Беларускай навучальнай акругі (1839) свой першы артыкул «Рэшткі язычніцкіх звычаяў на Беларусі».

Паступіўшы на службу ў Віленскую казённую палату, ён не кідаў і літаратурна-навуковых заняткаў, пісаў тэатральныя рэцэнзіі, выдаваў альманахі «Радэгаст», «Разумовыя дзённікі» і інш. Рэдагуючы губернскія «Памятныя кніжкі», ён пашырыў у іх неафіцыйны адзел, змясціў багатыя матэрыялы па гісторыі і статыстыцы Віленшчыны, у тым ліку яе беларускіх паведаў. Выдатны знаўца гісторыі і этнаграфіі Беларусі і Літвы, А. Кіркор падрыхтаваў некалькі папулярных даведнікаў па Вільні і яе ваколіцах, друкаваў шматлікія навуковыя матэрыялы ў рускай і польскай перыёдыцы.

Асабліва каштоўнай для беларускай культуралагічнай навукі была яго праца «Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню», якая была напісана ў 1857–1859 гг. у межах праграмы Рускага геаграфічнага таварыства. У ёй прыведзены больш за 100 беларускіх песень, 200 прыказак, слоўнік беларускай мовы. Праца пранізана вялікай павагай да духоўнага жыцця беларускага народа.

У 1859 г. А. Кіркор заснаваў у Вільні ўласную друкарню і выдаў у ёй шэраг навуковых і мастацкіх кніг, у тым ліку творы Ю. І. Крашэўскага, У. Сыракомлі, Ю. Ляскоўскага і інш. З 1860 г. выдаваў і рэдагаваў галоўную газету літоўска-беларускага рэгіёна «Виленский вестник», зрабіўшы яе больш змястоўнай і папулярнай. Вакол выдаўца ўтварыўся гурток беларускіх, польскіх, літоўскіх літаратараў і культурных дзеячаў. Да яго належалі або падтрымлівалі з ім сувязі пісьменнікі У. Сыракомля, В. Каратынскі, В. Дунін-Марцінкевіч, А. Вярыга-Дарэўскі, А. Адынец, І. Ходзька і іншыя, гісторыкі М. Малшоўскі, Я. Тышкевіч, журналіст В. Пшыбыльскі, кампазітар С. Манюшка.

Пасля падаўлення паўстання 1863–1864 гг. А. Кіркор, страціўшы магчымасць працаваць у Вільні, быў вымушаны перабрацца ў Пецярбург, а потым і ў Кракаў. Тут ён працягваў займацца навукай і журналісцкай дзейнасцю. Ён з поспехам як супрацоўнік Кракаўскай акадэміі вёў раскопкі ў Галіцыі, чытаў публічныя лекцыі па літаратуры і археалогіі. З прац гэтага перыяду асабліваю цікавасць маюць «Нарысы сучаснай рускай літаратуры» (1873), дзе падкрэсліваліся яе дэмакратычная традыцыя, роля ў ёй В. Бялінскага і М. Чарнышэўскага, «Літоўскія абразкі» і іншыя віленскія ўспаміны, «Пра літаратуру братніх славянскіх народаў» з асобным нарысам гісторыі беларускай літаратуры, «Літва і Русь у гістарычных, геаграфічных, статыстычных і археалагічных адносінах», нарысы гісторыі і культуры Беларусі ў трэцім томе «Жывапіснай Расіі».

А. Кіркор не меў спецыяльнай адукацыі, працаваў у неспрыяльных умовах, але паспеў зрабіць нямала ў розных галінах навукі і культуры. Як даследчык духоўнай культуры беларускага народа, літаратуразнавец, выдавец і збіральнік літаратурна-культурных сіл ён адыграў прыкметную ролю ў станаўленні навукі аб беларускай культуры [7].

Каштоўнай крыніцай для вывучэння культуры, творчасці і побыту беларусаў з'яўляюцца навуковыя працы *Мікалая Якаўлевіча Нікіфароўскага* (1845–1910). Нарадзіўся этнограф-фалькларыст у в. Вымна Веліжскага павета Віцебскай губерні ў сям'і панамара вясковай царквы. Сям'я жыла бедна, блізка да жабрацтва, але маці імкнулася даць двум сынам і дачцэ адукацыю. Пачатковую адукацыю М. Нікіфароўскі атрымаў у прыватнай сельскай школе, а потым працягваў вучобу ў Віцебскім духоўным вучылішчы. У 1861 г. яго як лепшага вучня з

духоўнага вучылішча перавялі ў Віцебскую духоўную семінарыю. Пасля заканчэння семінарыі ў 1867 г. быў прызначаны выкладчыкам народнага вучылішча ў в. Лоўжа. Большую частку жыцця М. Нікіфароўскі працаваў у навучальных установах Віцебска, але вышэй настаўніка падрыхтоўчага класа гімназіі ці семінарыі яго кар’ера не пайшла.

Сустрэча ў Віцебску з П. Шэйнам была паваротнай у жыцці М. Нікіфароўскага. Знакаміты даследчык культуры абудзіў у яго цікавасць да побыту і творчасці беларускага народа. Больш за 20 гадоў супрацоўнічаў ён з П. Шэйнам у якасці карэспандэнта. М. Нікіфароўскі даслаў яму значную колькасць фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, але ў выданнях П. Шэйна змешчана толькі іх частка, астатняе перададзена ў архіў Акадэміі навук. М. Нікіфароўскаму фальклорна-этнаграфічныя зборнікі П. Шэйна ў значнай ступені абавязаны сваёй навуковай каштоўнасцю.

З 1890-х гг. М. Нікіфароўскі пачаў выступаць з самастойнымі навуковымі працамі па этнаграфіі, фальклору і гісторыі Віцебшчыны. Апублікаваў каля 20 даследаванняў, датычных матэрыяльнай і духоўнай культуры, вусна-паэтычнай творчасці беларусаў. Этнаграфічны аддзел Таварыства аматараў прыродазнаўства, антрапалогіі і этнаграфіі пры Маскоўскім універсітэце, сябрам якога з 1890 г. стаў беларускі фалькларыст, пачаў выдаваць серыю нарысаў М. Нікіфароўскага пад агульнай назвай «Нарысы Віцебскай Беларусі». Асноўную ўвагу ў гэтай працы даследчык надаваў характарыстыцы становішча розных груп насельніцтва Віцебшчыны (старцаў, музыкаў і інш.). «Нарысы...» складаліся з васьмі частак і былі завершаны ў 1899 г.

М. Нікіфароўскі таксама аўтар першага буйнейшага даследавання матэрыяльнай культуры і вытворчай дзейнасці сельскага насельніцтва XIX ст., у прыватнасці сялян Віцебшчыны, «Нарысы простанароднага жыцця-быцця ў Віцебскай Беларусі і апісанне прадметаў ужытку (этнаграфічныя звесткі)» (1895).

Капітальнай працай М. Нікіфароўскага лічыцца даследаванне «Простанародныя прыкметы і павер’і, прымхлівыя абрады і звычаі, легендарныя паданні пра асобы і мясціны» (1897), у якім змяшчаюцца 2307 народных прыкмет, павер’яў, забабонаў, абрадаў, звычаяў, сродкаў народнай медыцыны і ветэрынарыі, а таксама сказы і паданні пра асілкаў [11].

З фальклорных прац М. Нікіфароўскага заслугоўвае ўвагі першы буйны зборнік беларускіх частушак «Беларускія песні-

частушкі», матэрыял для якога ён збіраў у 1860–1905 гг. У ім навуковец прасочвае працэс развіцця частушачнага жанру з сярэдзіны XIX да пачатку XX ст. Таксама М. Нікіфароўскі з’яўляецца ўкладальнікам зборнікаў «Простанародныя прыкметы» (1897), «Простанародныя загадкі» (1898), «Нячысцікі: Збор простанародных у Віцебскай Беларусі паданняў пра нячыстую сілу (1907)» і інш. [11].

Сваімі даследаваннямі па гісторыі, фальклору і этнаграфіі М. Нікіфароўскі стварыў трывалы грунт айчыннага культуразнаўства, паказаў самабытнасць культуры, якую за тысячагоддзі стварыў беларускі этнас.

Упершыню шырокія колы еўрапейскай грамадскасці ў навукова-папулярнай форме пазнаёміў з побытам і вуснай народнай творчасцю беларусаў Павел Міхайлавіч Шпілеўскі (1823–1861). Нарадзіўся этнограф у в. Шыпілавічы Бабруйскага павета ў сям’і святара. Вучыўся ў Мінскай духоўнай семінарыі і Пецярбургскай духоўнай акадэміі. Акадэмію скончыў са званнем кандыдата багаслоўя, быў прызначаны выкладчыкам славеснасці ў Варшаўскую павятовую духоўную вучэльню. У 1853 г. пераехаў у Санкт-Пецярбург, дзе са снежня 1853 г. працаваў пакаёвым наглядчыкам у Галоўным педагагічным інстытуце, а з красавіка 1855 г. – настаўнікам у школе пры экспедыцыі складання дзяржаўных папер.

У раннія гады ў яго выявілася цікавасць да культуры роднага краю. Яшчэ будучы студэнтам акадэміі, П. Шпілеўскі склаў слоўнік беларускай мовы і пачаў збіраць матэрыял для працы «Беларускія народныя павер’і», дзе змясціў цікавыя звесткі з гісторыі мястэчак і вёсак Беларусі, апісанні побыту, павер’яў, абрадаў і звычаяў беларускага народа, становішча сельскай гаспадаркі і прамысловасці. Адзначыў сумленнасць, сціпласць, кемлівасць і працавітасць беларускага селяніна, самабытнасць беларускай мовы. Запісаў і надрукаваў паданне пра Мянеска, пра паходжанне Менска.

У 1853 г. П. Шпілеўскі наладзіў экспедыцыю па Беларусі, якая доўжылася тры гады. За гэты час ён наведаў шмат населеных пунктаў Беларусі. Вынікам экспедыцыі была праца «Путешествие по Полесью и Белорусскому краю», якая ў форме гісторыка-этнаграфічных і публіцыстычных нарысаў была надрукавана ў часопісе «Современник». У іх вучоны прыводзіў культурна-гістарычныя звесткі пра вёскі, мястэчкі, якія наве-

даў падчас падарожжа, апісваў адзенне, жыллё, абрады, святы жыхароў гэтых рэгіёнаў. У экспедыцыі пісьменнік збіраў таксама звесткі пра беларускую мову з мэтай напісаць граматыку, але не закончыў гэтую працу [16].

Надзвычай багаты этнаграфічны матэрыял змяшчаецца ў працы П. Шпілеўскага «Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических ее сказках», якую надрукаваў у 1853–1856 гг. У яе аўтар уключыў шмат перапрацаваных і перакладзеных на рускую мову беларускіх казак, шырока і грунтоўна адлюстраваных абрады, рытуалы, звычаі беларусаў, змясціў многія дзясяткі народных песень і іншых вусных твораў. Пяру П. Шпілеўскага належаць працы «Описание посольства Льва Сапегы в Московию» (1850), «Белорусские пословицы» (1853), «Дожинка, белорусский обычай. Сценическое представление» (1857), шэраг артыкулаў пра тэатральнае і літаратурнае жыццё Расіі.

У сваіх навукова-папулярных творах П. Шпілеўскі праводзіў і адстойваў ідэю самабытнасці і самастойнасці беларускай мовы, народнай культуры, адзначаў высокія маральныя якасці сялян як суб'ектаў створанай імі культуры, выявіў высокі культуратворчы патэнцыял беларускага народа.

Разнастайны этнакультурны матэрыял прадстаўлены ў навуковых працах Паўла Васільевіча Шэйна (1826–1900). Этнограф і фалькларыст нарадзіўся ў Магілёве. Вучыўся ў нямецкім вучылішчы пры лютэранскай царкве Св. Міхаіла ў Маскве. З 1851 г. працаваў выкладчыкам у розных павятовых вучылішчах і гімназіях Тулы, Віцебска, Калугі і інш. З 1881 г. жыццё і навуковая дзейнасць П. В. Шэйна звязана з Пецярбургам.

Этнаграфічна-фальклорную дзейнасць П. Шэйн пачаў у сярэдзіне 1850-х гг. Збіральніцкая праца ажыццяўлялася мэтанакіравана і сістэмна ў адпаведнасці са створанай ім «Праграмай для збірання помнікаў народнай творчасці». Дарэчы, гэта адна з першых спецыяльных фальклорных праграм у Расіі. Яе навуковец разаслаў беларускім карэспандэнтам, сярод якіх былі А. Я. Багдановіч, Я. Ф. Карскі, Ю. Ф. Крачкоўскі, Я. Лучына, М. Я. Нікіфароўскі і інш.

Асновай прац П. Шэйна былі матэрыялы, якія ён сабраў падчас некалькіх паездак па Беларусі. Фальклорна-этнаграфічныя апісанні калядных, масленічных, купальскіх, жніўных, вясельных, пахавальных абрадаў беларусаў з песнямі і фальк-

лорнымі тэкстамі даволі поўна прадстаўлены ў кнізе «Матэрыялы для вывучэння побыту і мовы рускага насельніцтва Паўночна-Заходняга краю»: у 3 т., якія выдадзены ў 1887–1902 гг. У кнізе змешчаны таксама міфалагічныя і бытавыя казкі пра жыццё, легенды, паданні, прыказкі, прымаўкі, звесткі пра матэрыяльную культуру беларусаў (жыллё, адзенне, ежу, заняткі і інш.).

П. Шэйн з'яўляецца складальнікам зборнікаў «Рускія народныя песні» (1870), «Беларускія народныя песні» (1874), «Велікарос у сваіх песнях, абрадах, звычаях, вераваннях, казках, легендах і да т.п.» (1898). У яго працах змешчана шмат унікальных твораў вуснай народнай творчасці, большасць з іх запісаны з захаваннем асаблівасцей беларускай мовы.

Гісторыі этнаграфіі, фальклору, мове і літаратуры прысвечаны разнастайныя жанравыя працы *Аляксандра Карлавіча Ельскага* (1834–1916). Нарадзіўся ён у маёнтку Замосце ў сям'і памешчыка Карла Ельскага, які знаходзіўся непадалёку ад вёскі Дудзічы Ігуменскага павета (цяпер Пухавіцкі р-н Мінскай вобл.). Сям'я была вельмі культурная. Старэйшы яго брат Міхаіл стаў вядомым у свой час музыкантам, кампазітарам. У 1852 г. Аляксандр скончыў Мінскую класічную гімназію. Прымаў удзел у Крымскай вайне. У чыне паручніка выйшаў у адстаўку і пасяліўся ў в. Замосце, дзе пасля смерці бацькі атрымаў у спадчыну фальварак.

Літаратурна-публіцыстычную дзейнасць А. Ельскі пачаў яшчэ ў маладосці. Пісаў ён на беларускай, рускай і польскай мовах. Добра ведаў французскую і нямецкую мовы. У 1860-х гг. надрукаваў шэраг артыкулаў у «Віленскім весніку» аб становішчы беларускіх сялян. А. Ельскі супрацоўнічаў таксама з рэдакцыямі «Геаграфічнага слоўніка Каралеўства Польскага і іншых славянскіх краін», «Вялікай усеагульнай ілюстраванай энцыклапедыі», для якіх напісаў звыш дзесяці тысяч гістарычна-краязнаўчых артыкулаў пра Беларусь. Так, у дадзеных выданнях змешчаны «Слоўца аб старым Заслаўі», «Пра беларускую гаворку», «Нататкі аб падарожжы па Мінскай губерні», «Слоўца аб матэрыялах, якія служаць для даследавання беларускай гаворкі, этнаграфіі і літаратуры» і інш. Пяру А. Ельскага належыць некалькі вершаваных і праязічных твораў на беларускай мове – «Сынок» (1895), «Выбіраймась ў прочкі» (1896), «Слова аб праклятай гарэлцы і аб жыцці і смерці п'яніцы» (1900). Усе гэтыя творы вытрыманы ў духу асветніцтва.

Краязнавец пераклаў на беларускую мову першую частку паэмы «Пан Тадэвуш» А. Міцкевіча, якая выйшла ў Львове ў 1893 г., а ў 1908 г. у Вільні выдаў зборнік «100 прымавак, загадак, прыдумаў і гавэндаў для пажытку беларускага (крывіцкага) народа». Шэраг прац напісаны на польскай мове: «Беларуская літаратура і бібліяграфія», «Гістарычныя звесткі пра радзівілаўскую ткальню паясоў у Слуцку», «Гістарычныя звесткі пра фабрыку шкла і аздобных люстэрак ва Уруччы Радзівілаўскім на Літве», «Нарыс гісторыі мясцовай гаспадаркі ў супастаўленні з народнымі звычаямі ад першабытных да астатніх часоў» і інш. [4].

У 1864 г. этнограф заснаваў у Замосці краязнаўчы музей, дзе сабраў каля шасцідзсяці карцін і дзвюх тысяч гравюр, малюнкаў і эскізаў, бібліятэку з дзесяці тысяч кніг, сярод якіх былі старадрукі, хронікі, матэрыялы паўстанняў і вайны 1812 г., лісты Адама Міцкевіча, Тадэвуша Касцюшкі, а таксама іх асабістыя рэчы. Там захоўваліся каштоўныя калекцыі фарфору, шкла, слуцкіх паясоў. Багаты збор А.Ельскага прыводзіў у Замосце гісторыкаў і этнографу, пісьменнікаў і краязнаўцаў. Тут у свой час пабывалі славетныя тады вучоныя браты Катарбінскія, Здзяхоўскі, Федароўскі, Талька-Грынцэвіч, пісьменнік Вайсянгоф.

Разнастайная культуратворчасць А. Ельскага высока ацэньвалася яго сучаснікамі. Яго працамі і музейным зборам карысталіся вучоныя Кракаўскай акадэміі, супрацоўнікі музея Румянцава ў Маскве, члены Маскоўскага этнаграфічнага таварыства. Прызнаннем яго падзвіжніцкай навуковай дзейнасці было прысваенне краязнаўцу звання члена-супрацоўніка Вольнаэканамічнага таварыства ў Пецярбургу, правадзейнага члена камісіі гісторыі і мастацтва філалагічнага аддзялення Акадэміі навук у Кракаве.

Такім чынам, у XIX ст. у Беларусі ўзнікаюць этналогія і фалькларыстыка як новыя апісальныя навукі. Да 1870-х г. у іх пераважаў міфалагічны кірунак. Яго прадстаўнікі асноўны акцэнт рабілі на духоўную культуру (песні, паданні, абрады, вераванні) і разглядалі іх як рэшткі старажытнага светапогляду, ідэалізавалі міфалогію. Навукова-даследчая праца пачынальнікаў этналогіі і фалькларыстыкі спрыяла развіццю інтарэсу да беларускай культуры, абуджэнню этнічнай самасвядомасці. Побач са зборам і апісаннем артэфактаў нацыянальнай

культуры робяцца спробы іх тэарэтычнага абагульнення і аналізу. Разам з даследаваннем аб'ектаў матэрыяльнай і духоўнай культуры пачынаецца асэнсаванне з'яў і феноменаў сацыяльнай культуры народа. На падставе аналізу разнастайных фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў навукоўцы прыходзяць да высновы, што беларусы належаць да асобай і самастойнай этнічнай супольнасці. Сацыядынаміка беларускай культуры разглядаецца як працэс развіцця ад простых да складаных форм.

Першае сістэмнае апісанне сацыякультурнага жыцця кітайскага і японскага народаў, іх паўсядзённай культуры, традыцый, звычаяў, карціны свету, рэлігіі ажыццявіў *Іосіф Антонавіч Гашкевіч* (1814–1875). Нарадзіўся знаўца ўсходняй культуры ў 1814 г. у Мінскім павеце ў сям'і святара. Пасля заканчэння прыходскай школы адукацыю працягваў у Мінскай духоўнай семінарыі. У ліку двух яе лепшых вучняў быў накіраваны на вучобу ў Санкт-Пецярбургскую духоўную акадэмію. У 1839 г. ён быў уключаны ў склад 12-й рускай духоўнай місіі ў Пекін, дзе прабыў дзевяць з палавінай гадоў. Дарытлівы малады чалавек не абмяжоўваў сябе толькі рэлігійнымі абавязкамі. І. Гашкевіч грунтоўна вывучае духоўную і матэрыяльную культуру кітайцаў, іх мову, звычаі і абрады, захапляецца прыродазнаўствам. У Кітаі ён сабраў, апісаў і сістэматызаваў віды насякомых, што стала асновай каштоўнай калекцыі. Даследчык праводзіў сістэматычныя астранамічныя і метэаралагічныя назіранні. Матэрыялы, якія Гашкевіч сабраў у Кітаі, паслужылі асновай для серыі навуковых публікацый у пецярбургскіх зборніках навуковых работ. У іх былі апублікаваны артыкулы аб шаўкаводстве, вырабе тушы, бяліл, румян. Знаходзячыся ў Кітаі, ён вывучыў некалькі ўсходніх моў – кітайскую, маньчжурскую, карэйскую, мангольскую і японскую. Асобныя матэрыялы, дасланыя з Кітая, публікаваліся ў выданнях Галоўнай фізічнай абсерваторыі ў Санкт-Пецярбургу, а таксама ў часопісах «Морской сборник» і «Северная пчела». Шэраг артыкулаў вучоны надрукаваў у «Трудах членов российской духовной миссии в Пекине». У «кітайскі цыкл» увайшлі артыкулы «О шелководстве (перевод с китайского)», «Императорское, или благовонное, пшено (скороспелое) юй-дао-ми или сень-дао-ми», «О разведении шань-янь. *Discoracea alat*'1 (картофель)», «О китайских счетах», «Хонкон, из записок русского путешественника». Гэта першы гістарычны нарыс у расійскай

гістарыяграфіі аб англійскай калоніі на тэрыторыі Кітайскай імперыі.

Значная частка нарыса прысвечана паказу сацыяльна-культурнага жыцця ў Ханконе (Ганконгу). Акрамя гандлю, адзначае І. Гашкевіч, якім займаліся негачыянты і агенты Еўропы і Азіі, там было нямала прадстаўнікоў мастацтва і навукі. Ён апісвае ганконгскія клубы, пры якіх існавалі добрыя бібліятэкі. Значную асветніцкую дзейнасць ажыццяўляла аддзяленне Лонданскага Азіяцкага таварыства, якое праводзіла свае пасяджэнні і друкавала навукова-папулярныя паведамленні.

Навуковы свет высока ацаніў працы І. Гашкевіча. Так, прафесар Брант, дырэктар Заалагічнага музея АН Расіі, у гутарцы з вучоным з захапленнем гаварыў аб артыкулах з «кітайскага цыкла»: «А тепер я хочу сказать несколько слов о ваших статьях. Великолепно! Вы, сударь, пропагандируете полезные для России труды китайских ученых. Это большое подспорье для ведения культурного сельского хозяйства».

Пасля вяртання з Кітая І. Гашкевіча як лінгвіста, які валодае ўсходнімі мовамі, запрасілі на службу ў Міністэрства замежных спраў драгаманам (перакладчыкам) у Азіяцкі дэпартамент. У якасці перакладчыка ён з місіяй адмірала Пуцяціна чатыры гады знаходзіўся ў Японіі і сем гадоў з'яўляўся першым расійскім консулам у краіне Узыходзячага Сонца. За гэты час вучоны сабраў вялікую калекцыю флоры і фаўны Індакітая, Філіпін, Карэі і Японіі. Знаходжанне ў Японіі І. Гашкевіч скарыстаў для стварэння першага Руска-японскага слоўніка. У яго ўключана 10 тыс. лексічных адзінак. Слоўнік быў надрукаваны ў 1857 г. За яго аўтар атрымаў Дзімідаўскую прэмію ад Імператарскай Акадэміі навук з уручэннем залатога медаля. Для таго часу слоўнік быў сапраўдным дасягненнем лінгвістыкі. Ім карысталіся пры вывучэнні японскай мовы не толькі ў Расіі, але і ў краінах Еўропы.

І. Гашкевіч і служачыя консульства вучылі японцаў майстэрству фатаграфіі, шыццю адзення еўрапейскага пакою, выпяканню хлеба, прыгатаванню малочных прадуктаў і саленняў, яны таксама навучалі японцаў марской справе і медыцыне, артылерыі і фартыфікацыі. Пільную ўвагу консул надаваў распаўсюджванню ў Японіі рускай мовы. З гэтай мэтай у Хакадатэ была створана консульская школа, у якой навучаліся каля дзесяці японскіх хлопчыкаў. Руская школа існавала

таксама ў Нагасакі. Каб нейкім чынам спрасціць вывучэнне рускай мовы, была складзена Руска-японская азбука. Да новага японскага года 100 экзэмпляраў азбукі былі падораны хакадацкім дзецям і такая ж іх колькасць перададзена ў карыстанне грамадзянам Йеда, К'ё і Нагасакі. Пазней у рускіх школах выкладалі не толькі супрацоўнікі консульства, але і былыя яе вучні. Варта адначыць, што на рускай мове ў Хакадацкай школе выкладалі матэматыку, геаграфію і гісторыю. У выніку такіх спрыяльных умоў для распаўсюджвання рускай мовы яна стала адной з самых часта сустракаемых замежных моў у Хакадатэ.

Трансляцыю ўсходнеславянскай культуры ў Японію здзяйсняла і праваслаўная місія. Як было адзначана, у складзе консульства былі два святары: протаіерэй В. Е. Махаў і дыякан І. В. Махаў. Служыў В. Махаў каля года, а пасля з'ехаў у Расію. Консул даслаў у Пецярбург ліст з просьбай неадкладна адправіць у Японію праваслаўнага святара. Змяніў яго ў 1861 г. епіскап Мікалай (у свецкім жыцці Іван Дзмітрыевіч Касаткін). Да гэтага часу консульства завяршыла будаўніцтва ў Хакадатэ рускай праваслаўнай царквы, якая называлася Саборам Уваскрэсення. Мастак Кандрат Ільіч Карсалін, які, дарэчы, паходзіў з Беларусі, стварыў для гэтай царквы два абразы «Дзяцінства Хрыста» і «Узнясенне Гасподне». Іосіф Антонавіч усебакова спрыяў дзейнасці айца Мікалая. У яго карыстанне была прадастаўлена багатая бібліятэка Гашкевіча. Агульнымі намаганнямі ў іх атрымалася абудзіць цікавасць многіх японцаў да праваслаўнага вучэння. Так, праваслаўную веру прынялі настаўнік Савабэ Такума (Павел), урач Сакаі Анцуноры (Іаан) і інш. [2]. У 70-я гг. XIX ст. у Токіа была адкрыта катэхізатарская вучэльня для падрыхтоўкі японскіх прапаведнікаў праваслаўя. У 1882 г. адбыўся першы выпуск мужчынскай семінарыі, у якой, акрамя рускіх прадметаў, выкладаліся японская гісторыя, кітайскія класічныя навукі. Стары Запавет і Новы Запавет, логіку, псіхалогію выкладалі на рускай мове. У гэты час адкрылася і жаночая семінарыя, дзе, акрамя рэлігійнай і агульнай адукацыі, дзяўчынкі вучыліся музыцы, спевам, вядзенню хатняй гаспадаркі. Іосіф Антонавіч не толькі шчодро дзяліўся з японцамі сваімі ведамі, не толькі імкнуўся далучыць іх да найбагацейшай духоўнай культуры рускага народа, але і сам старанна даследаваў культурны вопыт японскага этнасу.

Ён быў асветнікам і вучоным, які цалкам прысвяціў сябе гэтай справе. Вольны ад дыпламатычнай дзейнасці час ён прысвячаў навуковым заняткам. Консул сістэматычна займаўся прыродазнаўчымі назіраннямі, грунтоўна даследаваў флору і фаўну Японіі. Імем І. Гашкевіча названы апісанья ім невядомыя дагэтуль віды насякомых. Яго калекцыі папоўнілі экспазіцыі і фонды Музея Імператарскай Акадэміі навук. Навуковыя артыкулы даследчыка друкаваліся ў выданнях Галоўнай фізічнай абсерваторыі ў Пецяярбургу, у часопісе «Марскі зборнік». У «Працах членаў расійскай духоўнай місіі ў Пекіне» надрукаваны работы І. Гашкевіча, прысвечаныя выяўленню спецыфікі ўсходнеславянскіх моў і заняткаў японцаў, кітайцаў і карэйцаў. Дыпламатам сабрана ўнікальная бібліятэка, якая па сённяшні час захоўваецца ў Інстытуце Усходазнаўства РАН (Пецяярбургскі філіял). У ёй налічваецца 1346 японскіх ксілаграфіаў і старадрукаў, 47 старонак геаграфічных карт. Сабраныя пісьмовыя помнікі сведчаць пра разнабаковасць інтарэсаў вучонага-дыпламата, яны датычацца пытанняў геаграфіі, этнаграфіі, гісторыі, мовы, прычым не толькі японцаў, але і народаў суседніх краін: Кітая, Карэі. Лінгвістычныя пошукі І. Гашкевіча будуць неўзабаве сістэматызаваны ў працы «Пра карані японскай мовы», якая апублікавана ў 1899 г.

На працягу сямі гадоў узначальваў рускае консульства ў Японіі Іосіф Антонавіч. Усе намаганні консула былі накіраваны на збліжэнне славянскай і японскай культур.

Выяўленнем агульных асноў усходняй і заходняй культур займаўся *Адольф Міхайлавіч Янушкевіч* (1803–1857). Нарадзіўся А. М. Янушкевіч у Нясвіжскім замку ў 1803 г. Да хрышчэння яго апякаў Міхал Геранім Радзівіл. Першыя яго гады дзяцінства прайшлі ў вёсцы Усаве непадалёку ад Капыля, якую яго бацькі трымалі ў заставе (маёмаснае забяспячэнне атрыманай пазыкі, звязанае з перадачай даўжніком маёмасці крэдытору з правам далейшага выкупу). У 1821 г. Міхал Янушкевіч набыў вёску Дзягільна непадалёку ад Койданава ва ўласнасць. Пачатковую адукацыю Адольф атрымаў у даменіканскай школе ў Нясвіжы. Затым яго ўзяў на выхаванне бяздзетны сваяк, падкаморы Міхал Янушкевіч, уладальнік вёскі Краснае ў Ямпальскім павеце Падольскай губерні, і паслаў у 1819 г. у Вінніцкую гімназію. Пасля яе заканчэння А. Янушкевіч паступае ў 1821 г. у Віленскі ўніверсітэт і тры гады слухае курсы на літаратур-

ным аддзяленні. Ва ўніверсітэце ён быў заўважаны прагрэсіўна настроенымі прафесарамі і студэнтамі, заслужыў іх прыязнасць і павагу за тое, што ўмеў цаніць розум, меў схільнасць да літаратурнай творчасці і навукі. Падчас навучання ва ўніверсітэце былі апублікаваны яго сентыментальная «дума» пад назвай «Мелітон і Эвеліна» і шэраг вершаў. Яго вельмі высока шанавалі знакаміты гісторык і грамадскі дзеяч Іаахім Лялявель, які ўзначальваў кафедру ўсеагульнай гісторыі. Прафесар быў ідэйным натхняльнікам студэнтаў, якія ва ўніверсітэце стварылі тайныя таварыствы філаматаў і філарэтаў. Іх члены выступалі супраць афіцыйнай палітыкі расійскіх улад у галіне адукацыі, спроб абмежавання культурна-асветніцкіх функцый навукі, асуджалі дэспатызм, прыгонніцтва, феадальна-абсалютысцкія парадкі. У недалёкай будучыні лёс прывядзе прафесара і яго таленавітага вучня на шлях рэвалюцыйнай барацьбы, дэвізам якой будзе «За нашу і вашу свабоду!

Завяршыўшы ўніверсітэцкі курс, Адольф вяртаецца ў Падолле, дзе яго, нягледзячы на тое, што яму не было 24 гадоў, абіраюць дэпутатам Галоўнага Суда Ізбы Цывільнай. На гэтай пасадзе А. Янушкевіч праявіў сябе найлепшым чынам. За добрасумленнасць, справядлівасць, высокі прафесіяналізм улады ўзнагародзілі яго пахвальным лістом, а грамадскасць выказала жаданне яшчэ абраць яго дэпутатам на наступныя тры гады. Але здароў'е не дазволіла яму апраўдаць высокі давер грамадскасці. Урачы настойліва рэкамендавалі прайсці курс лячэння ў Карлсбадзе, куды ён і ад'ехаў вясной 1829 г. У Еўропе А. Янушкевіч прабыў 20 месяцаў. Акрамя Карлсбада, наведаў шэраг гарадоў Італіі, Саксоніі, Чэхіі, Паўднёвай Францыі, дзе блізка сышоўся з І. Гётэ, А. Міцкевічам, А. Адзінцом. А. Міцкевіч у сваёй паэме «Дзяды» спісаў з Янушкевіча сімвалічны вобраз вязня Адольфа, які прарочыў у турме, што зняволеных там філаматаў і філарэтаў чакае Сібір і казематы.

Летам 1830 г., завяршыўшы курс лячэння, А. Янушкевіч вырашыў вярнуцца на радзіму і ўключаецца ў арганізацыйную дзейнасць па фарміраванні паўстанцкіх атрадаў. За ўдзел у паўстанні быў асуджаны на ссылку ў казахскія стэпы, дзе трыццацігадоваму вязню лёсам было наканавана чвэрць стагоддзя пражыць удалечыні ад гарача любімай радзімы. Васемнаццаць гадоў пражыў ссыльны сярод казахаў. У перыяд зняволення ён актыўна вывучае культуру народаў Сярэдняй Азіі, ажыццяўляе

кампаратыўны аналіз беларускай і ўсходнеазіяцкай культуры. Вынікі даследавання выкладзены ў кнізе «Zywot Adolfa Januskiewicza i jego Listy ze stepow kirgzkich», якая ў 1861 г. была выдадзена ў Парыжы, а ў 1875 г. – у Берліне. На рускую мову кніга была перакладзена толькі ў 1966 г. у Алма-Аце. Маецца таксама і казахскі пераклад дадзенай працы [5]. Гэта кніга і шэраг іншых дакументаў дазваляюць нам прасачыць навукова-асветніцкую дзейнасць слаўтага суайчынніка, дух і волю якога не зламалі амаль невыносныя ўмовы 25-гадовага жыцця ў ссылцы.

Безумоўна, шматгадовая скрупулёзная даследчая праца над рознымі літаратурнымі тэкстамі дазволіла назапасіць шмат тэарэтычных ведаў у галіне не толькі гуманітарных, але і прыродазнаўчых навук, якія Янушкевіч імкнуўся апрабаваць на практыцы. Падчас вандровак А. Янушкевіч вывучаў гісторыю качавых народаў, іх побыт, запісваў казахскія легенды, паданні і песні. Свае ўражанні ён перадае ў лістах на радзіму і занатоўвае ў «Дарожным дзённіку». Літаратурна апрацаваныя яго назіранні ўтрымліваюць цікавыя звесткі па географіі, біялогіі, гісторыі, этнаграфіі, фальклору этнасаў, якія пражывалі на бяскрайніх прасторах Сярэдняй Азіі. За час знаходжання ў ссылцы А. Янушкевіч пабываў у Тарбагатайскіх, Алатаўскіх, Агадырскіх, Альджанскіх, Архацкіх гарах, на берагах Балхаша, на памежжы Кітая. Нягледзячы на слабае здароў'е, адсутнасць элементарных умоў, вандроўнік знаходзіў сілы, каб пасля цяжкіх пераходаў занатаваць цікавыя эпізоды з жыцця казахскага народа.

«Дарожны дзённік» А. Янушкевіча з'яўляецца важнай крыніцай па гісторыі Казахстана XIX ст. Чытач і сучасны даследчык знойдзе ў ім апісанне складанага працэсу далучэння казахаў Старэйшага жуза да Расіі, аналіз сацыяльна-эканамічнага становішча казахаў, адметнасцей народнага мастацтва. Менавіта дзякуючы навукова-асветніцкай дзейнасці нашага суайчынніка Еўропа даведалася аб сапраўдным жыцці і побыце казахаў, змагла перамяніць сфарміраваўшыся стэрэатыпы, паводле якіх казахі ўяўляліся дзікімі ордамі з абмежаваным інтэлектам.

Заданні для самаправеркі

1. Чым дэтэрмінавана дыферэнцыяцыя гуманітарных навук у XIX ст.?

2. Акрэсліце асноўныя палажэнні ідэі народнасці, увасобленай у творчай спадчыне Т. Зана, Я. Чачота, А. Міцкевіча.

3. Выявіце адметнасці карціны свету і ментальнасці, якія адлюстраваны ў творах Ф. Багушэвіча, Я. Лучыны, В. Дуніна-Марцінкевіча.

4. Абзначце асноўныя ідэі канцэпцыі самасвядомасці культуры.

5. Прасачыце этапы станаўлення айчыннай этнакультуралогіі.

Літаратура

1. *Багушэвіч, Ф.* Творы : вершы, паэмы, аповяданні, артыкулы, лісты / Ф. Багушэвіч ; уклад., прадм. Я. Янушкевіча ; камент. У. Содаля, Я. Янушкевіча ; маст. Г. Хінка-Янушкевіч. – Мінск : Мастац. літ., 1991. – 309 с.

2. *Гошкевич, И. А.* О корнях японского языка / И. А. Гошкевич. – Вильно : Тип. Юсіфа Завадзкага. Замкавы пер., соб. дом, 1989. – 109 с.

3. *Дубянецкі, Э. С.* Культуралогія : энцыкл. давед. / Э. С. Дубянецкі ; маст. А. А. Глекаў. – Мінск : БелЭн, 2003. – 384 с. : іл.

4. *Ельскі, А.* Выбранае / А. Ельскі ; уклад. Н. Мазоўка, У. Казберук [і інш.]. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004. – 496 с.

5. *Жыццё* Адольфа Янушкевіча і яго лісты з кіргізскіх стэпаў, 1 том / пер. з пол. мовы і камент. Г. Суднік-Матусэвіч. – Мінск : Медисонт, 2008. – 203 с.

6. *Из истории* философской и общественно-политической мысли Белоруссии : избр. произв. XVI – начала XIX в. – Минск : Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.

7. *Киркор, А. К.* Просвещение и народное творчество в Литве / А. К. Киркор // Живописная Россия. Литовское и Белорусское Полесье. – Репр. изд. 1882 г. (Санкт-Петербург). – Минск : БелЭн, 1993. – С. 97–136.

8. *Лойка, А.* Адам Міцкевіч і беларуская літаратура / А. Лойка. – Мінск : Выд-ва Белдзяржуніверсітэта, 1959. – 132 с.

9. *Майхровіч, С.* Янка Лучына : жыццё і творчасць / С. Майхровіч. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1952. – 123 с.

10. *Майхрович, А. С.* Поиск истинного бытия и человека : из истории философии и культуры / А. С. Майхрович. – Минск : Навука і тэхніка, 1992. – 245 с.

11. *Никифоровский, Н. Я.* Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н. Я. Никифоровский. – Витебск : Тип. А. Кушкова, 1897. – 307 с. и 26 с. примеч.

12. *Романов, Е. Р.* Беларуский сборник 1–2 : песни, пословицы, загадки / Е. Р. Романов. – Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1885. – 468 с.

13. *Смолік, А. І.* Прадмова / А. І. Смолік // Другія Тышкевіцкія чытанні (г. Лагойск, 15 кастр. 2009 г.) : матэрыялы чытанняў / рэдкал. : А. І. Смолік (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2009. – 109 с.

14. *Фихте, И. Г.* Несколько лекций о назначении ученого. Назначение человека. Основные черты современной эпохи : сб. : пер. с немец. / И. Г. Фихте – Минск : Попурри, 1998. – 472 с.

15. *Цвірка, К.* Дарогамі Т. Зана / К. Цвірка // Полымя. – 1992. – № 5. – С. 159–172 ; № 6. – С. 148–165.

16. *Шпилевский, П. М.* Путешествие по Полесью и Белорусскому краю / П. М. Шпилевский. – СПб. : Современник, 1853. – 327 с.

17. *Fedarowski, M.* Lud białoruski na Rusi Litewskiej : materiały do etnografii słowenskiej w latach 1877– 1893 / przez Michała Fedarowskiego / M. Fedarowski. – Krakow : Wydawnictwo Komisji antropologicznej Akademii umiejętności, 1902. – 564 s.

18. *Tyskewicz, Konstanty Hr.* Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym / Konstanty Hr. Tyskewicz. – Drezno : Drukiem i Nakładem J.I. Kraszewskiego, 1871. – 362 s.

РЕПОЗИТОРИЙ БРГАМ

Раздзел 5

ФАРМИРАВАННЕ ЭКСПЛІЦЫТНЫХ КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫХ ВЕДАЎ у XX ст.

5.1. Асноўныя тэндэнцыі сацыякультурнага развіцця

Дваццатае стагоддзе ўвайшло ў гісторыю сусветнай цывілізацыі як эпоха найвялікшых сацыяльных катаклізмаў, што кардынальна паўплывалі на лёс многіх народаў. Навука стала яшчэ больш магутным фактарам развіцця постіндустрыяльнага грамадства. Стварэнне квантавай механікі, тэорыі рэлятывізму, кібернетыкі, ядзернай энергетыкі, геннай інжынерыі, камп'ютарнай і лазернай тэхнікі, мноства іншых навукова-тэхнічных навін у корані змянілі навуковую карціну свету і яе ўвасабленне не толькі ў навуковых тэорыях, але і ў разнастайных творах культуры. У постіндустрыяльным грамадстве склаўся прынцыпова іншы тып вытворчасці, распаўсюджвання і захавання культуры. Культура стала найбольш дынамічным, нават у параўнанні з тэхнікай, кампанентам цывілізацыі. Вытворчасць, перадача, захаванне і спажыванне інфармацыі ажыццяўляюцца на прынцыпова іншай тэхналагічнай аснове, што прыводзіць да карэзных змен у культуры.

Аптымістычнае светасузіранне, абумоўленае поспехамі навуковай думкі, увасобленай у сусветнай прамысловасці і тэхніцы, паслужыла асновай для ўзнікнення характэрнага для чалавека XX ст. адчування касмічнасці свайго быцця. Касмізм – унікальная, найцікавейшая з'ява сучаснай культуры. Значэнне яго пачынае ўсведамляцца толькі зараз, у трэцім тысячагоддзі. У працах вядомых касмістаў У. І. Вярнадскага, А. Л. Чыжэўскага, Тэйяра дэ Шардэна былі пастаўлены прынцыпова новыя праблемы касмічнай ролі чалавецтва, адзінства чалавека і космасу, маральна-этычнай адказнасці падчас касмічнай экспансіі чалавецтва.

Яшчэ адна акалічнасць адрознівае XX ст. ад папярэдніх. Буйныя адкрыцці мінулага рэдка былі звязаны з развіццём тэхнікі. Яны існавалі аўтаномна, нават тады, калі апярэджвалі пра-

грэс тэхнікі. Тэхніка таксама развівалася незалежна ад навукі. Часам яны развіваліся паралельнымі курсамі, часам разыходзіліся. У XX ст., асабліва ў другой палове, яны немагчымыя адна без адной. Навука стала моцным фактарам развіцця тэхнікі, тэхніка стала навукаёмістай, разам яны абумовілі далейшы прагрэс вытворчасці. З'яўляюцца атамная энергетыка, генная інжынерыя, пачынаецца засваенне касмічнай прасторы. Усё гэта прымушае не без падстаў называць XX ст. стагоддзем тэхнікі, якая пранікае ва ўсе сферы чалавечага існавання, закранае ўсе формы жыццядзейнасці чалавека.

Можа здацца, што бурнае развіццё тэхнікі ў XX ст. уяўляе ўрачыстасць розуму і можа стаць асновай шчасця і ажыццяўлення шматвяковых летуценняў чалавецтва. На жаль, гэта далёка не так. Тэхнічны прагрэс, даруючы чалавеку матэрыяльныя выгоды, адымае ў яго чалавечы пачатак, ператвараючы яго спачатку ў прыдатак машыны, затым у абслугоўваючы элемент машынай вытворчасці. Чалавецтва, якое марыла аб вызваленні ад знясільваючай працы, у чарговы раз выпрабавала расчараванне: яно стала рабом стандарту, якое адняло ў чалавека нават яго святая святых – непаўторнасць пачуццяў. Артэга-і-Гасет у кнізе «Паўстанне мас» паказвае працэс абязлічвання мас, які адбываецца ў свеце вытворчасці, абсталяванай новай тэхнікай.

Тэхніка ў XX ст. з жахлівай жорсткасцю выявіла сябе ў Першую сусветную вайну, калі свет быў узрушаны ўжываннем атрутных рэчываў і іншых формаў масавага знішчэння. Другая сусветная вайна з яшчэ большай выразнасцю паказала адваротны бок развіцця навукі і тэхнікі для чалавецтва.

Ідэя панавання чалавека над прыродай паставіла грамадства ў XX ст. на мяжу экалагічнага крызісу. Перад сучаснай еўрапейскай культурай паўстаюць жыццёва важныя задачы: як захаваць і палепшыць якасць прыроднага асяроддзя пры нарастаючым навукова-тэхнічным уздзеянні на яго? Якімі павінны быць якасці чалавека ў новай экалагічнай сітуацыі? Як ліквідаваць адчужэнне чалавека ад прыроды? Яшчэ І. Кант адзначаў, што абавязкі, аднак, мы маем толькі ў дачыненні да людзей. Нежывое цалкам падпарадкаванае нашай самаўпраўнасці. І абавязкі ў дачыненні да жывёл з'яўляюцца такімі толькі ў той ступені, у якой яны трапляюць у кола нашых інтарэсаў.

З незвычайнай вострынёй паўстае ў XX ст. праблема чалавека: яго месца ў свеце і роля ва ўсіх працэсах, якія высту-

паюць дваяка: як вынік развіцця ўсёй мінулай культуры і як пачатак наступных эпох. Праз чалавека праходзіць дэмаркацыйная лінія, якая адлучае мінулае ад будучыні.

Сацыякультурнай сістэме постіндустрыяльнага грамадства ўласцівы шэраг негатыўных аспектаў. Перш за ўсё гэта маніпулятыўны характар гэтай сістэмы. Тэхналагічныя дасягненні «інфармацыйнага стагоддзя» прывялі да духоўнага абясцэньвання былой культуры, яе адыходу ад асноўных сфер грамадскага жыцця, да страты для духоўнага стану чалавека.

Непрыманне негатыўных наступстваў постіндустрыяльнага грамадства спрыяе ўзнікненню разнастайных альтэрнатыўных формаў жыццёўладкавання: экалагічныя рухі; утапічныя камуны; арганізацыі, што ўзніклі на аснове розных усходніх містычных вучэнняў; авангардныя плыні, звязаныя з пакланеннем музычна-эстрадным тыпам масавай культуры, і інш.

З сярэдзіны XX ст. у духоўным жыцці развітых краін, якія ўступілі ў постіндустрыяльную эпоху, выразна праяўляецца кірунак, што атрымаў назву постмадэрнізм. Гэты кірунак заметна паўплываў на ідэалагічнае і рэлігійнае жыццё, літаратуру і мастацтва, на гуманітарныя веды. Постмадэрнісцкая ментальнасць складвалася як пераадоленне не толькі класічных, але і мадэрнісцка-авангардных устаноў і арыентацый, як адаптацыя духоўнай дзейнасці да ўмоў сталага дэмакратычнага грамадства, якое адрозніваецца плюралізмам у самых разнастайных сферах быцця.

Постмадэрнізм не адмаўляе ні мадэрнізм, ні іншыя культурныя парадыгмы, але знішчае тую статусную іерархію, вяршыню якой займалі творцы і эксперты, а масам прыходзілася знаходзіцца ў падножжы. Адкідваецца і розніца паміж цэнтрам і перыферыяй, паміж стваральнікамі культурных твораў і аўдыторыяй і нават паміж дасканалым, ці высокім, у мастацтве і выпадковым, ці паўсядзённым. У гэтай плыні не прызнаецца «дыктатура навізны і прагрэсу», адсутнічае клопат пра чысціню мастацкай з'явы, дапускаецца і нават заахвочваецца існаванне самых разнастайных элементаў.

Са сталым індустрыяльным грамадствам звязваюць і станаўленне масавай культуры. У сучасным грамадстве пануюць масмедыя і масавая культура. Праз сродкі масавай інфармацыі масавая культура пранікае ў самыя шырокія слаі насельніцтва, самыя аддаленыя куткі як у рамках нацыянальных супольнасцей, так і ў глабальных маштабах.

Сучасная культуралогія дае мноства азначэнняў гэтай з'яве, бо масавая культура займае вялікую і ўсё больш значную культурную прастору ў свеце. На Захадзе яе называюць папулярнай культурай і індустрыяй забаў, спажывецкай і камерцыйнай культурай. Яе з'яўленне і функцыянаванне часта звязваюць з развіццём сродкаў масавай інфармацыі, з задачамі прапаганды пэўнай ідэалогіі, пэўных каштоўнасцей. Сапраўды, масавая культура мае ўсе гэтыя якасці. Было б несправядліва зводзіць яе толькі да забаў або кітчу, якія не валодаюць ні мастацкай, ні эстэтычнай каштоўнасцю. Ступень яе папулярнасці звязана не толькі з модай або даступнасцю амаль для кожнага члена грамадства. Практычна ўсе тэарэтыкі адзначаюць, што масавая культура з самага пачатку (яна з'явілася ў ЗША) існавала ў інтарэсах бізнесу і толькі потым стала ўдзельнічаць у іншых сферах культурнага жыцця людзей. У Еўропе масавая культура на першых парах выступала як апазіцыя афіцыйнай культуры, што была звязана з дзяржавай, ёю прапагандавалася і распаўсюджвалася праз навучальныя ўстановы і царкву.

Больш поўнае тлумачэнне масавай культуры прапаноўваюць тыя культурологі, якія разглядаюць яе функцыі. Адны тэарэтыкі бачаць яе сутнасць у тым, што яна здзяйсняе стандартызаваную духоўную дзейнасць чалавека, калі ігнаруецца і нават «вымываецца» індывідуальная непаўторнасць кожнага. Іншыя адзначаюць, што ёй уласціва імкненне надаваць элементам культурнай сістэмы пэўнасць, аднастайнасць, абсалютнае падабенства, калі ўсе бакі жыцця нівелююцца. Масавая культура арыентуецца на самыя нізкія густы і адзнакі, таму папулярнае мастацтва не толькі дае плоскую і абмежаваную карціну жыцця, але прыводзіць людзей да звужэння эмоцый і інтарэсаў. З дапамогай масавага мастацтва мы прыстасоўваемся да нормаў жыцця непаўналетніх. Французскі сацыёлаг Э. Марэн лічыць, што для масавай культуры характэрны сістэма «зорак», рэклама, эротыка, гвалт, хэпі-энд.

Свет масавай культуры вялізны: ён уключае рэкламу, шоу-бізнес, папулярныя кіна- і тэлежанры, такія, як мюзікл, эратычны фільм, фільм жахаў, вестэрн, гангстарскі фільм, некаторыя літаратурныя формы, напрыклад дэтэктыўны раман, і інш. Мэтай большасці відаў і жанраў масавай культуры становіцца адход ад практычных патрэб штодзённасці. Масавая культура прапаноўвае ілюзію зносін, ілюзію дачынення людзей да чала-

вечай супольнасці. У канчатковым рахунку гэтыя ілюзіі ашукваюць не толькі спажыўцоў, але і стваральнікаў масавай культуры.

Самыя розныя аўтары адзначаюць, што ўнутраным, істотным бокам масавай культуры з'яўляецца імкненне да пошласці – паніжэння ідэалу да ўзроўню асярэдненасці, звычайнасці, штодзённасці. Нездарма нават на радзіме масавай культуры яе называюць часта псеўдакультурай, або контркультурай.

У постіндустрыяльным грамадстве склаўся і прынцыпова іншы тып вытворчасці, распаўсюджання і захавання культуры. Культура стала найбольш дынамічным, нават у параўнанні з тэхнікай, кампанентам цывілізацыі. Вытворчасць, перадача, захаванне і спажыванне інфармацыі ажыццяўляюцца на прынцыпова іншай тэхналагічнай аснове, што прыводзіць да карэнных змен у культуры. «Экранная культура» – інтэрнацыянальная па сваёй прыродзе. Яна лёгка перасякае нацыянальна-дзяржаўныя межы, не мае моўных абмежаванняў, таму хутка авалодвае свядомасцю разнамоўнай аўдыторыі «без перакладчыка». Да-ступнасць і разнастайнасць культурнай інфармацыі прыводзяць, з аднаго боку, да значнай аднароднасці сусветна-інфармацыйнай прасторы, да зняцця ўсіх перашкод, а з другога – да вялікай разнастайнасці інфармацыі, з якой чалавек можа выбраць тое, што адпавядае яго арыентацыі.

Здольнасць хуткага і надзейнага пераносу інфармацыі на любы адлегласці робіць магчымым радыкальную дэцэнтралізацыю важнейшых працэсаў, у тым ліку вытворчасць, кіраванне, адукацыю.

У канцы XX ст. працэс культурнай інтэграцыі набірае сілу. Ідзе развіццё рознабаковых міжнародных культурных кантактаў, ствараюцца новыя міжнародныя культурныя, навуковыя, спартыўныя і іншыя арганізацыі, усталяваюцца агульнапрынятыя для ўсіх краін нормы міжнароднага права, палітычнага жыцця, маралі. Усё гэта дазваляе гаварыць аб працэсе глабалізацыі сучаснай культуры.

Абзначанае кола праблем сацыякультурнага развіцця сусветнай супольнасці, у тым ліку і беларускага грамадства, знайшла сваё адлюстраванне ў гісторыі беларускай культуралагічнай думкі.

5.2. Адметнасці сацыякультурнай сітуацыі ў Беларусі

На мяжы XIX–XX стст. важным фактарам светапогляднага развіцця беларускай свядомай інтэлігенцыі з’яўляюцца ідэі рэвалюцыйных дэмакратаў. Іх праграма побач з патрабаваннямі сацыяльна-палітычнага зместу прадугледжвала свабоднае развіццё нацыянальнай культуры. Пазіцый рэвалюцыйнай дэмакратыі прытрымліваліся ў дарэвалюцыйны перыяд Я. Купала, Я. Колас, Цётка і інш.

На хвалі нацыянальна-вызваленчага руху ў Пецябурггу ўзнік Беларускі навукова-літаратурны гурток студэнтаў Санкт-Пецябургскага ўніверсітэта. Галоўная заслуга гуртка – навуковае абгрунтаванне неабходнасці правядзення сістэматычных даследаванняў беларускай мовы, літаратуры і культуры. Пры садзейнічанні С. Вянгерава, Я. Карскага, А. Пагодзіна, Е. Раманава, Б. Эпімах-Шыпілы і іншых навукоўцаў гурткоўцы распрацавалі комплексную праграму даследавання матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. На пасяджэннях гуртка студэнты абмяркоўвалі свае навуковыя даклады: «Фанетычная транскрыпцыя беларускіх твораў», «Беларуская народная музыка», «Вывучэнне старажытных гістарычных помнікаў і ахова даўніны» і інш. Такім чынам, выкладчыкі і студэнты ўпершыню выказалі думку пра стварэнне асобнай навукі аб беларускай культуры.

З утварэннем БССР беларусазнаўства працягвае развівацца і атрымлівае дзяржаўную падтрымку. Першыя кіраўнікі беларускай дзяржавы (З. Жалуновіч, У. Ігнатоўскі, А. Чарвякоў) нацыянальнай палітыцы надавалі важнае значэнне. Асноўны яе змест вызначалі пытанні развіцця беларускай мовы. У пачатку 20-х гг. беларуская мова, дзякуючы намаганням Я. Коласа, Я. Купалы, М. Гарэцкага, М. Чарота, М. Лынькова, К. Чорнага і іншых, набыла ўсе галоўныя прыкметы, уласцівыя літаратурнай мове. Арганізацыяй беларусазнаўства займаўся Народны камісарыят асветы БССР.

Значную ролю ў станаўленні экспліцытных культуралагічных ведаў адыграў Інстытут беларускай культуры, які існаваў у 1922–1929 гг. Даследаванні ў ім набылі комплексны характар. Яго супрацоўнікі К. Міцкевіч (Я. Колас), І. Луцэвіч (Я. Купала), С. Некрашэвіч, Я. Лёсік, І. Замоцін, М. Байкоў, А. Ясінскі

і іншыя распрацоўвалі беларускую навуковую тэрміналогію, мэтанакіравана і паслядоўна выяўлялі асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Вынікі навуковых даследаванняў публікаваліся ў «Запісках аддзела гуманітарных навук» Інбелкульты, часопісах «Наш край», «Полымя», «Маладняк».

Паралельна з навуковым беларусазнаўствам развівалася і асветнае беларусазнаўства. Так, у 1920/21 акадэмічным годзе ў школах быў уведзены прадмет «Беларусазнаўства». Арганізаваліся курсы і гурткі. Напрыклад, у 1924–1927 гг. у Мінску дзейнічалі Вышэйшыя курсы беларусазнаўства, на якіх рыхтавалі настаўнікаў і лектараў.

У 30-х гг. беларусазнаўства пачынае паступова згортавацца. Дзяржаўнае і партыйнае кіраўніцтва СССР пачало праводзіць у жыццё дэнацыялізаваную савецкую ідэалогію, згодна з якой абмяжоўвалася культурна-асветніцкая дзейнасць у савецкіх рэспубліках. Спакваля прыхільнасць да беларускай культуры трансфармавалася ў поўную сваю процілегласць і станавілася прычынай сталінскіх рэпрэсій. Так, беспадстаўна былі абвінавачаны ў нацыянал-дэмакратызме А. Баліцкі, П. Галавач, М. Гарэцкі, У. Дубоўка, А. Дудар, Я. Дыла, В. Ластоўскі, Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, Я. Пушча, А. Цвікевіч і інш. Ішло таксама скарачэнне беларускамоўных школ, выдання беларускіх кніг і газет.

Непрыхільныя адносіны да нацыянал-дэмакратызму захаваліся аж да 1990-х гг. З узнікненнем незалежнай Рэспублікі Беларусь каштоўнасці ідэалогіі нацыянал-дэмакратызму замацаваны ў нацыянальным заканадаўстве. Важнае значэнне ў фарміраванні дзяржаўнай палітыкі ў галіне культуры адыгралі законы «Аб культуры», «Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь», «Аб мовах у Беларускай ССР». Апошнім заканадаўчым дакументам беларуская мова абвешчалася дзяржаўнай. Адначасова ў законе адзначалася, што ўсебаковае развіццё і функцыянаванне беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця прадугледжвае клопат аб свабодным развіцці і выкарыстанні ўсіх нацыянальных моў. На падставе названага закона ў краіне была распрацавана Дзяржаўная праграма развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў. Праграма была заклікана садзейнічаць адраджэнню і развіццю мовы і культуры не толькі беларускага этнасу, але і свабоднаму развіццю і роўнаму выкарыстанню родных моў суб'ектамі іншых нацыянальнасцей.

У 90-я гг. XX ст. цікавасць да вывучэння культуры істотна ўзрасла. Беларускія вучоныя сумесна з навукоўцамі сусветнай

супольнасці спрабуюць адказаць на пытанне: «Што ўяўляе сабой гістарычны шлях чалавецтва – паслядоўнае развіццё па пэўнай схеме (стадыі, этапы) або ўзаемадзеянне розных тыпаў культурцывілізацый?» З такім аспектам аналізу цесна звязаны праблемы ўдасканалення культур, распрацоўкі мадэляў будучага развіцця і ўплыву чалавека на ход гісторыка-культурнага працэсу ў цэлым. У гэты час у навукова-даследчых і вышэйшых навучальных установах Беларусі ствараюцца кафедры культуралогіі, у вучэбны працэс уводзіцца культуралагічны курс. Цікавасць да дысцыплін культурознаўчага цыкла з'яўляецца адной з найбольш прыкметных асаблівасцей сучаснай адукацыі. У працэсе культуралагічнай адукацыі моладзь рыхтуецца да асабістай арыентацыі ў сучасным свеце, да асэнсавання яе як сукупнасці культурных дасягненняў чалавечага грамадства. Культуралагічная адукацыя садзейнічае ўзаемаразуменню і прадукцыйным зносінам прадстаўнікоў розных культур.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што на працягу ХХ ст. завяршыўся працэс фарміравання беларускай культуралогіі з рознымі яе галінамі (фундаментальнай, прыкладной, гістарычнай і інш.). На стыку гуманітарных навук узнікаюць філасофія культуры, сацыялогія культуры, лінгвакультуралогія, культураметрыя, музейная культуралогія.

5.3. Развіццё тэорыі і гісторыі беларускай культуры ў 1-й палове ХХ ст.

Рэвалюцыйныя падзеі ў пачатку стагоддзя паспрыялі далейшаму паглыбленню зместу дэмакратычна-вызваленчага руху. Ідэалагі нацыянальна-культурнага адраджэння атрымалі магчымасць абапірацца на нацыянальныя перыядычныя выданні. Газеты «Наша доля», «Наша ніва», «Наша хата» з'яўляліся своеасаблівымі інстытутамі беларускай культуры. На іх старонках адбывалася станаўленне беларускай літаратурна-мастацкай крытыкі, публіцыстыкі, фалькларыстыкі, у тым ліку і культуралогіі. Перадавая інтэлігенцыя, якая гуртавалася вакол названых перыядычных выданняў, распачынае непасрэдную практычную дзейнасць па трансляцыі каштоўнасцей беларускай культуры. Так, нашанівец В. Ластоўскі ў 1910 г. выдаў першую навуковую працу па гісторыі беларускага народа «Кароткая гісторыя Беларусі». У 1913 г. у Віцебскім аддзяленні

Маскоўскага археалагічнага інстытута А. П. Сапуноў пачаў чытаць лекцыі па гісторыі Беларусі. У гэтым вучэбным курсе разглядаліся і некаторыя праблемы беларускай культуры.

Інтэрэс да комплекснага даследавання беларускай культуры ўзмацніўся ў гады Першай сусветнай вайны (1914–1918), Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый 1917 г. Шматлікія беларускія палітычныя партыі ў барацьбе за дзяржаўную незалежнасць, адзінства нацыі, нацыянальна-культурнае адраджэнне імкнуліся абаперціся на першыя культуралагічныя канцэпцыі, выпрацаваныя беларускімі тэарэтыкамі.

5.4. Асэнсаванне дэтэрмінантаў адраджэнскага нацыянальна-культурнага руху ў беларускай літаратуры

Станаўленне айчынай культуралагічнай думкі

Вызначальную ролю ў станаўленні айчынай культуралагічнай думкі ў 1-й палове ХХ ст. адыграў *Антон Іванавіч Луцкевіч* (1884–1942), які нарадзіўся ў г. Шаўляй Ковенскай губерні ў шляхецкай сям’і. У 1902 г. скончыў Мінскую гімназію. Вучыўся на фізіка-матэматычным факультэце Пецярбургскага ўніверсітэта, юрыдычным факультэце Дэрпцкага ўніверсітэта. Ён – адзін з заснавальнікаў у 1903 г. Беларускай рэвалюцыйнай грамады (БРГ). Арыштаваны ў Мінску ў 1904 г. за распаўсюджванне партыйнай літаратуры; выпушчаны з пазбаўленнем права пакідаць горад. У лютым 1906 г. перайшоў на нелегальнае становішча і пераехаў у Вільню. Першы артыкул апублікаваў у 1906 г. у № 1 газеты «Наша доля». Супрацоўнічаў з выдавецтвам «Нашай нівы». Пасля акупацыі Вільні ў 1915 г. нямецкімі войскамі ўзначаліў Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. Ён – адзін з выдаўцоў газеты «Гоман». У 1915 г. з братам, паэтэсай Цёткай (А. Пашкевіч) і іншымі заснаваў Беларускаю сацыял-дэмакратычную работніцкую групу, узначаліў Беларускі народны камітэт.

У перыяд існавання Беларускай народнай рэспублікі займаў шэраг пасадак ва ўрадзе БНР. У канцы сакавіка 1919 г. перад пагрозай польскай акупацыі Заходняй Беларусі выехаў у Берлін, дзе знаходзіўся амаль год. З лютага 1920 г. пражываў у Вільні. Там аднавіў выданне газеты «Наша ніва» і выдаў зборнікі «Наша ніва» і «Памяці Івана Луцкевіча». Выкладаў у Вілен-

скай беларускай гімназіі. У ліпені 1921 г. заснаваў Беларускаю школьную раду, якая пазней злілася з Таварыствам беларускай школы. Пасля ўтварэння ў 1925 г. Беларускай сялянска-работніцкай грамады працаваў у яе рэдакцыйным камітэце. У 1930 г. польскія ўлады забаранілі дзейнасць Беларускага выдавецкага таварыства, якім кіраваў Антон Луцкевіч. У 1931 г. звольнены з работы ў Віленскай беларускай гімназіі.

Пасля ўступлення ў Заходнюю Беларусь Чырвонай Арміі яго запрасілі на сход беларускай інтэлігенцыі. Арыштаваны 30 верасня 1939 г. савецкімі ўладамі ў Вільні; этапіраваны ў Мінск. Рашэннем Асобай нарады пры НКУС СССР 14 чэрвеня 1941 г. прыгавораны да 8 гадоў зняволення. Памёр у зняволенні ў 1942 г.

Акрамя грамадска-палітычнай дзейнасці, А. І. Луцкевіч займаўся плённай навукова-публіцыстычнай работай. Першы артыкул «Што будзе?» надрукаваў у газеце «Наша доля» ў 1906 г. У артыкулах і нататках крытыкаваў аграрную і нацыянальную палітыку царызму. Так, у артыкуле «Краёвае становішча» выказваўся за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне беларускага народа, асуджаў нацыяналізм. У артыкуле «Эканамічная эвалюцыя і беларускі рух» вызначыў фактары развіцця беларускага вызваленчага руху, які звязаў з развіццём капіталістычных адносін і станаўленнем нацыянальнай буржуазіі. Шэраг прац прысвечаны гісторыі БРГ і БСГ: «Польская акупацыя на Беларусі» і «За дваццаць пяць гадоў (1903–1928)». Даследаваў гісторыю нарадавольніцкага руху, выступаў з дакладамі і рэфератамі па гэтым пытанні.

А. І. Луцкевіч як літаратурны крытык напісаў шэраг літаратурна-крытычных прац («Нашы песняры», «Адбітае жыццё», «Пуцяводныя ідэі літаратуры», «Вязніца Адама Міцкевіча» і інш.). Ён з'яўляецца таксама аўтарам лінгвістычных прац. Ён распрацаваны цыкл лекцый па фанетыцы і этымалогіі. У 1917 г. выдаў работу «Як правільна пісаць па-беларуску», у 1918 г. – «Беларускі правапіс». А. І. Луцкевіч пераклаў на беларускую мову працу М. Доўнар-Запольскага «Асновы дзяржаўнасці Беларусі», «Элементарную алгебру» А. Кісялёва і падручнік В. Остэрлёфа і Я. Шустэра «Сусветная гісторыя. Ч. 2. Сярэднявечная гісторыя», Новы Завет і Псалтыр. Асобныя яго артыкулы і нататкі прысвечаны жыццю і творчасці М. Багдановіча, А. Бурбіса, М. Гарэцкага, Ш. Ядвігіна, Ф. Багушэвіча, Я. Коласа, Я. Купалы, Цёткі, К. Сваяка і інш. [15].

Адным з пачынальнікаў і ідэйных кіраўнікоў беларускага культурна-асветнага і грамадска-палітычнага руху быў Іван Іванавіч Луцкевіч (1881–1919). Беларускі дзеяч культуры нарадзіўся ў г. Шаўляй Ковенскай губерні ў шляхецкай сям’і. Яго бацька Ян Герман прымаў актыўны ўдзел у паўстанні Кастуся Каліноўскага. Адукацыю І. І. Луцкевіч пачынаў у Лібаўскай і Мінскай гімназіях. У 1902–1905 гг. адначасова навучаўся на юрыдычным факультэце Пецярбурскага ўніверсітэта, у Маскоўскім археалагічным інстытуце. У студэнцкія гады далучыўся да нацыянальна-вызваленчага руху. Быў адным з заснавальнікаў Беларускай рэвалюцыйнай грамады. За палітычную дзейнасць у 1903 г. трапіў у астрог. Актыўна ўдзельнічаў у рэвалюцыйных падзеях 1905 г. у Мінску. Пад пагрозай арышту выехаў у пачатку 1906 г. у Вільню. Тут І. Луцкевіч прычыніўся да выдання беларускіх газет «Наша доля» і «Наша ніва», «Гоман», стварэння кнігавыдавецкіх суполак «Наша хата» і Беларускае выдавецкае таварыства. Па яго ініцыятыве ў Вільні быў адкрыты Беларускі клуб, вакол якога гуртавалася аматарская драматычная група пад кіраўніцтвам Францішка Аляхновіча. У 1919 г. у выніку намаганняў І. Луцкевіча ў Вільні адбылося адкрыццё першай беларускай гімназіі, дзе ён выкладаў краязнаўства і беларусазнаўства.

Змагар за незалежную Беларусь з’яўляецца аўтарам шэрагу навукова-публіцыстычных работ па гісторыі, мастацтве, кніжнай культуры Беларусі, аповесці «Дым і попел». Ён уведзены ў навуковы ўжытак помнік старабеларускай кніжнай культуры XVI ст. мусульманскі аль-кітаб, напісаны арабскай графікай.

Браты Луцкевічы былі аднымі з першых, хто зразумеў неабходнасць дзяржаўнай незалежнасці Беларусі, выступалі за аднаўленне ў Беларусі царкоўнай уніі дзеля паяднання рэлігійнага і грамадска-палітычнага рухаў у адзіным нацыянальна-адраджэнскім працэсе. Іх светапогляд эвалюцыянаваў ад канцэпцыі краёвай аўтаноміі да абвяшчэння БНР у яе этнаграфічных межах. Адназначна іх поглядаў была культурная талерантнасць, якая праявілася ў адстойванні раўнапраўных адносін Беларусі, Расіі, Украіны, Літвы і Польшчы. І. Луцкевіч імкнуўся данесці ідэі дзяржаўна-культурнага адраджэння да сусветнай супольнасці. Ён ініцыяваў абмеркаванне пытання аб нацыянальна-культурным самавызначэнні беларускага народа на канферэнцыі сацыялістычных і рэвалюцыйных партый у

Фінляндыі ў 1905 г., Славянскім з'ездзе прагрэсіўных студэнтаў у 1908 г. у Празе, Міжнароднай канферэнцыі нацый у 1906 г. у Лазане.

Выяўленне сэнсафарміруючай ролі беларускай мовы Я. Лёсікам

Праблемы незалежнасці Беларусі, яе нацыянальнага адраджэння, гісторыі і будучыні займалі асноўнае месца ў грамадска-палітычнай і публіцыстычнай дзейнасці *Язэпа Юр'евіча Лёсіка* (1883–1940). Мовазнавец нарадзіўся ў сяле Мікалаеўшчына Мінскага павета ў сям'і селяніна. Быў малодшы з сямі братоў і апошняе дзіця ў бацькоў. У 1898 г. ён паступіў у Маладзечанскую настаўніцкую семінарыю. Аднак на другі год быў выключаны з яе без права паступлення ў іншыя навучальныя ўстановы. Пераехаўшы ў Ноўгарад-Северскі на Чарнігаўшчыне, паступіў у гарадское вучылішча і скончыў яго ў 1902 г., быў прызначаны настаўнікам у школу ў мястэчку Грамяч. Тут захапіўся палітычнымі справамі і стаў знаёміць з палітычнымі пытаннямі грамяцкіх сялян. За палітычную дзейнасць быў арыштаваны і прыгавораны да бестэрміновага высялення ў Сібір. Тут сустрэўся з Алесем Гаруном, з якім потым не разлучаўся. Нягледзячы на адарванасць ад Бацькаўшчыны, Я. Лёсік трымаў цесную сувязь з ёю: супрацоўнічаў з «Нашай нівай», падтрымліваў кантакты з пісьменнікамі і знаёмымі настаўнікамі ў Беларусі. На радзіму беларускі грамадскі дзеяч вярнуўся ў 1917 г. і адразу ж уключыўся ў нацыянальна-вызваленчы рух. Я. Лёсік супрацоўнічаў з Беларускай сацыялістычнай грамадой, рэдагаваў газету «Вольная Беларусь» Беларускага нацыянальнага камітэта, удзельнічаў у рабоце Усебеларускага з'езда (1917). У чэрвені 1918 г. узначальваў Раду БНР. З устанаўленнем у Беларусі савецкай улады адышоў ад палітычнай дзейнасці і прысвяціў сябе навуцы, культурна-асветніцкай і педагагічнай дзейнасці. З утварэннем Інбелкульта стаў адным з актыўнейшых даследчыкаў беларускай мовы. У 1922 г. ім былі распрацаваны і выдадзены «Практычная граматыка беларускай мовы», «Беларуская мова. Пачатковая граматыка», «Беларуская мова. Правапіс», «Сінтаксіс беларускай мовы», «Граматыка беларускай мовы. Фанетыка», «Граматыка беларускай мовы. Марфалогія» і інш. Я. Лёсік ініцыяваў і

ўзначаліў рэформу беларускага правапісу і азбукі, удзельнічаў у рабоце тэрміналагічнай камісіі. Яго навуковая лінгвістычная дзейнасць была высока ацэнена. У 1928 г. Я.Лёсік быў зацверджаны правадзейным членам Беларускай акадэміі навук. Але плённая навуковая і культурна-асветніцкая дзейнасць творцы была перапынена сталінскімі рэпрэсіямі. У 1930 г. ён быў арыштаваны, пазбаўлены звання акадэміка і сасланы ў Саратаўскую вобласць, дзе і памёр у 1940 г.

Я. Лёсік пакінуў надзвычай багатую і разнастайную літаратурную спадчыну. Акрамя лінгвістычных прац, ім напісана шмат мастацкіх твораў: «Геркулес і селянін», «Бусел і бусляняты», «Па-валачобнаму», «Апавяданне без назвы» і інш.

Шэраг нарысаў і артыкулаў прысвяціў пісьменнік гісторыі Беларусі, сярод іх «Гісторыя Вялікага Княства Літоўска-Беларускага», «Літва–Беларусь», «Бітва пад Грунвальдам у апісанні хронікі Быхаўца, Длугаша, Бельскага і інш.».

Публіцыстыка Я. Лёсіка прадстаўлена артыкуламі, у якіх даследуюцца вытокі беларускай нацыянальнай культуры («Культурны стан Беларусі к моманту Лютаўскае рэвалюцыі», «Гістарычная няўхільнасць», «Рабочы стан пануючых і прыгвалчаных нацый»). Погляды на нацыянальна-культурнае адраджэнне выказаны ў працах: «Аўтаномія Беларусі», «Вольная Беларусь», «Праціўнікам беларускага руху», «Нашы патрэбы» і інш. Як і браты Луцкевічы, ён напачатку быў прыхільнікам аўтаноміі Беларусі ў складзе Расійскай федэрацыі, у якую, па меркаванні публіцыста, павінны былі ўвайсці Вялікаросія, Латвія, Літва, Каўказ, Украіна, Сібір, Фінляндыя, Эстонія. Але пасля разгону Усебеларускага з'езда і падпісання Брэсцкага міру перайшоў на пазіцыі незалежнай Беларускай дэмакратычнай рэспублікі [17].

Культуралагічны дыскурс у творчасці Якуба Коласа

Сярод творцаў 1-й паловы ХХ ст. вылучаецца магутная постаць *Якуба Коласа (Канстанціна Міхайлавіча Міцкевіча)* (1882–1856). На важкі ўклад Я.Коласа ў адраджэнне беларускай культуры звярнуў увагу грамадскасці Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А.Р. Лукашэнка. У сваёй прамове падчас ускладання кветак да манумента Перамогі ў 2010 г. ён падкрэсліў, што ў справу незалежнасці нашай краіны ўплецена «сила слова све-

точей национальной культуры: Якуба Колоса, Янки Купалы, Максима Богдановича и многих-многих других».

Нарадзіўся паэт у сям'і Міхаіла Казіміравіча і Ганны Юр'еўны (з Лёсікаў), якія паходзілі з сялян вёскі Мікалаеўшчына. Бацька служыў лесніком у князя Радзівіла, маці вяла хатнюю гаспадарку. Дзве зімы Кастусь разам са старэйшымі братамі вучыўся дома, у так звананага «дарэктара», потым скончыў народнае вучылішча ў Мікалаеўшчыне. У 1898 г. паступіў на казённы кошт у Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю, якую скончыў у 1902 г. У час вучобы захапляўся мастацкай літаратурай, сам складаў вершы і байкі на рускай мове, збіраў матэрыялы па беларускай этнаграфіі, запісваў вусную народную творчасць. У гэты ж час пачаў ствараць вершы і праязічныя творы на беларускай мове.

Пасля заканчэння семінарыі ў 1902–1905 гг. малады настаўнік працаваў на Палессі ў вёсках Люсіна (цяпер Ганцавіцкі раён), Пінкавічы (цяпер Пінскі раён). Рабіў этнаграфічныя запісы, збіраў беларускі фальклор. У гэты ж час ён пазнаёміўся з нелегальнай рэвалюцыйнай літаратурай, праводзіў растлумачальныя гутаркі з сялянамі. 9–10 ліпеня 1906 г. ён прыняў актыўны ўдзел у нелегальным настаўніцкім з'ездзе, які адбыўся ў вёсцы Мікалаеўшчына. Зезд разагнала паліцыя, К. Міцкевіч у ліку іншых быў пазбаўлены права працаваць настаўнікам. У 1907 г. прыехаў у Вільню, некалькі тыдняў працаваў загадчыкам літаратурнага аддзела ў «Нашай ніве», але паводле загада паліцыі быў вымушаны пакінуць горад. У 1908 г. Я. Колас асуджаны на тры гады турэмнага зняволення паводле абвінавачання ў актыўных дзеяннях, накіраваных на выкананне праграмы Усерасійскага саюза настаўнікаў, які, як было заяўлена на судзе, меў на мэце ліквідацыю існуючага ў Расійскай імперыі грамадскага ладу (у тым ліку ў складанні адозвы да настаўнікаў, хоць пісаў яе іншы чалавек, якога Колас суду не назваў). Увесь тэрмін пакарання Якуб Колас адбыў у Мінскім астрозе. За кратамі ўдавалася пісаць вершы і перапраўляць на волю.

Пасля выхаду з турмы з верасня 1911 г. па 1914 г. Якуб Колас займаўся настаўніцкай працай: некалькі месяцаў без афіцыйнага дазволу навучаў дзяцей чыгуначнікаў у мястэчку Луцінец, у 1912–1914 гг. пасля атрымання пасведчання аб добранадзейнасці працаваў настаўнікам спачатку ў вёсцы Купяцічы недалёка ад Пінска, потым у Пінскім 3-м прыходскім вучы-

лішчы. Гэты час вельмі адметны для асабістага жыцця Якуба Коласа. У жніўні 1912 г. на хутары Смольня, каля вёскі Мікалаеўшчына, адбылася яго першая сустрэча з Янкам Купалам, якая паклала пачатак іх сяброўству.

Літаратурная творчасць Я. Коласа пачынаецца з 1906 г. Менавіта ў гэтым годзе ў віленскай беларускамоўнай газеце «Наша доля» з'явіўся яго першы надрукаваны твор. Тут упершыню быў выкарыстаны псеўданім – Якуб Колас. У той жа час ён пачынае актыўна супрацоўнічаць у якасці аўтара з віленскай беларускамоўнай газетай «Наша ніва».

Культуралагічны аналіз тэкстаў літаратурных твораў Я. Коласа дае падставу сцвярджаць, што сваю культурна-антрапалагічную значнасць творы пісьменніка раскрываюць тым, што прасякнуты этнічным каштоўнасным зместам, духоўным здароў'ем. У сваёй творчасці пісьменнік імкнуўся асэнсаваць першавытокі беларускай культуры, спасцігнуць яе самабытны характар, сутнасць этнанацыянальнага духу, месца і ролю розных суб'ектаў культуры ў грамадскім працэсе. Коласаўскія тэксты напоўнены сэнсавымі аб'ектамі, дзе перасякаюць разнастайныя культурныя сэнсы, рухаюцца праз іх. Многія літаратурныя творы Я. Коласа ўключаны ў цэлую сістэму культурных каардынат, яны як бы сатканы з мноства ведаў аб культуры. Гэтая сапраўды рэфлексійная дзейнасць творцы пераўтварылася ў своеасабліва выказаныя паэтам культуралагічныя ідэі, паняцці, сімвалы. І менавіта ў гэтым сэнсе творчасць Я. Коласа прасякнута культуратворчымі і культуралагічнымі інтэнцыямі, якія набываюць форму мастацка-вобразнага спасціжэння культуры, арыентуюцца на звышпачуццёвы пачатак пазнання, уключаючы асабістае разуменне, уласную пазіцыю. Коласаўскія літаратурныя тэксты здольны перанараджацца ў новых кантэкстах і кожны раз набываць новыя значэнні, зіхацець новымі фарбамі сэнсаў, адкрываць нечаканыя гарызонты і пласты сваёй сутнасці. І пры гэтым – заставацца сабой, не парываць усіх сувязей са саім сэнсам у спрадвечным кантэксте. Для Я. Коласа характэрна асаблівае прадчуванне сутнасных працэсаў, феноменаў і з'яў культуры наогул і беларускай у прыватнасці. Імкненне абудзіць нацыянальны дух і веру народа ў сябе як стваральніка і транслятара высокай духоўнай культуры з'яўляецца той рэфлексійна-пачуццёвай прасторай, вакол якой фарміруецца этнанацыянальны масіў дыскурсу пісьменніка.

Культурна-антрапалагічная сутнасць мастацка-публіцыстычнай творчасці Янкі Купалы

Духоўную прыгажосць і маральныя заганы розных сацыяльных супольнасцей беларускага грамадства, складаны гістарычны лёс народа і самабытнасць беларускай культуры ў сваёй творчасці выявіў *Янка Купала (Іван Дамінікавіч Луцэвіч)* (1882–1942). Нарадзіўся паэт у фальварку Вязынка пад Мінскам. Яго бацькі – Дамінік Ануфрыевіч Луцэвіч і Бянігна Іванаўна Валасевіч – належалі да дробнай збяднелай шляхты, арандавалі зямлю ў памешчыцкіх фальварках. У 1898 г. Купала закончыў Беларускае народнае вучылішча. Пасля смерці бацькі ў 1902 г. працаваў на гаспадарцы, таксама на пасадах хатняга настаўніка, пісара ў судовага следчага ў Радашковічах, практыканта на бровары ў Яхімоўшчыне і інш.

Восенню 1908 г. Я. Купала пераязджае ў Вільню, дзе супрацоўнічае з рэдакцыяй «Нашай нівы». У віленскі перыяд напісаў шмат шырокавядомых потым вершаў. У снежні 1909 г. Я. Купала накіроўваецца ў Пецярбург, дзе вучыцца на курсах і працуе ў Публічнай бібліятэцы, удзельнічае ў рабоце навукова-літаратурнага гуртка беларускіх студэнтаў. Увосень 1913 г. ён вяртаецца ў Вільню, дзе спачатку працуе сакратаром Беларускага выдавецкага таварыства, а потым зноў супрацоўнічае з «Нашай нівай», адзін час ён з'яўляецца яе рэдактарам. У канцы верасня 1915 г. едзе ў Маскву, там вучыцца ў Народным універсітэце імя А. Л. Шаняўскага. У 1916 г. пераязджае ў Мінск. Тут ён прызываецца ў армію, трапляе ў дарожна-сапёрны атрад, які знаходзіўся ў Мінску, а летам таго ж года быў пераведзены ў Полацк. Час нямецкай акупацыі правёў у Смаленску.

У 1919 г., пасля абвяшчэння БССР, Я.Купала пераехаў на сталае месцажыхарства ў Мінск, дзе працуе намеснікам загадчыка літаратурна-выдавецкага аддзела Наркамасветы БССР, рэдагуе часопісы «Вольны сьцяг» і «Рунь», дапамагае ўтварэнню Інстытута беларускай культуры, сапраўдным членам якога быў абраны ў 1922 г. (пасля ўтварэння на базе Інбелкульта Акадэміі навук у 1928 г. ён стаў акадэмікам). Паэт узначальвае літаратурную суполку «Полымя», якая аб'яднала пісьменнікаў-«адраджэнцаў».

Другая сусветная вайна застала Купалу ў Каўнасе, дзе 22 чэрвеня 1941 г. ён спыніўся па дарозе з Рыгі, вяртаючыся са з'езда пісьменнікаў Латвіі. Збраўшы з Мінска жонку, пісьменнік выехаў у Маскву, а адтуль напрыканцы кастрычніка быў эвакуіраваны ў Печышчы (Татарстан). 4 чэрвеня 1942 г. Купалу раптоўна выклікалі ў Маскву тэлеграмай ад старшыні Саўнаркама БССР І. С. Былінскага. 28 чэрвеня ў Маскве Я. Купала трагічна загінуў у атэлі «Масква». Паэт быў пахаваны ў Маскве на Ваганькаўскіх могілках, а праз 20 гадоў яго прах быў перавезены ў Беларусь. Цяпер магіла Янкі Купалы знаходзіцца на Вайсковых могілках у Мінску, побач з магілай Якуба Коласа.

Першыя літаратурныя творы паэт пачаў пісаць яшчэ ў 1903 г. Пачынаў пісаць па-польску. Першае беларускамоўнае выступленне ў друку – публікацыя 1905 г. у газеце «Северо-Западный край» верша «Мужык».

Творчасць Я. Купалы ўяўляе летапіс жыцця беларускага народа, адбітак яго нацыянальнага характару і светаразумення. У купалаўскіх творах акрэсліваецца ідэя свабоды, нацыянальнага, сацыяльнага і духоўнага разняволення чалавека. Цыкл купалаўскіх артыкулаў («Адбудова Беларусі», «Незалежнасць», «Больш самачыннасці», «Справа незалежнасці Беларусі за мінулы год», «Моладзь ідзе!», «Справа беларускага нацыянальнага гімна» і інш.) прысвечаны выяўленню нацыянальнай ідэі, перадумоў, шляхоў і сродкаў вырашэння праблем нацыянальна-культурнага развіцця Беларусі. Я. Купала акрэсліў маштабнасць нацыянальна-вызваленчага руху, разглядаў імкненне беларускага народа да самавызначэння як адзін з састаўных элементаў тагачаснай еўрапейскай гісторыі. Пісьменнік прытрымліваўся думкі, што беларусы павінны перш за ўсё вырашыць праблему ўласнай самастойнасці. Напачатку творца падтрымліваў погляды дзеячаў Рады БНР, якія імкнуліся стварыць дзяржаўна-культурную аўтаномію ў складзе Польшчы, а потым стаў на пазіцыі прыхільнікаў стварэння незалежнай суверэннай дзяржавы. У артыкуле «Менск» ён пісаў, што «толькі незалежная Беларусь збавіць нас раз назаўсёды ад чужой апекі і перакідання з аднаго боку на другі. Толькі Беларуска дзяржава запэўніць нам спакой, парадак і лепшую долю» [12, с. 378].

Важнейшай умовай існавання незалежнай Беларусі, паводле меркавання Я. Купалы, з'яўляецца беларуская армія. У артыкулах «Беларускае войска», «Беларускі сцяг уваскрос» публіцыст

адстойваў думку, што стварэнне нацыянальнай арміі – дзейсны сродак барацьбы за ўласную самастойнасць: «Хай жа гэта армія стане абаронай сваёй айчыны! Беларускі сцяг уваскрос! Хай беларуская армія не дасць яму болей памерці» [12, с. 380].

Неабходным элементам нацыянальнага і дзяржаўна-культурнага жыцця Я. Купала лічыў наяўнасць беларускага гімна. Творца заклікаў паэтаў і кампазітараў як мага хутчэй заняцца гэтай справай: «Справа беларускага гімна павінна быць вырашана, і то як найхутчэй» [12, с. 442].

Як прадстаўнік нацыянальнай гуманістычна настроенай інтэлігенцыі Я. Купала прапаведаваў ідэі культурнай талерантнасці. У артыкуле «Незалежная дзяржава і яе народы» публіцыст адстойваў права кожнага народа ствараць сваю культуру. Будучая Беларусь, па цвёрдым перакананні пісьменніка, павінна забяспечыць роўнасць усіх нацыянальных меншасцей перад уладай і законам, даць магчымасць свабоднага развіцця нацыянальным культурам. «У вольнай, незалежнай Беларускай дзяржаве, – пісаў публіцыст, – не павінна быць ні “эліна, ні іудзея”» [12].

У артыкулах «Забабон», «Уваскрашэнне польскага ўніверсітэта ў Вільні» і «Моладзь ідзе!» Я. Купала вызначае ролю і месца розных суб'ектаў нацыянальнай культуры ў справе дзяржаўна-культурнага будаўніцтва. Ён не ўяўляў будучую незалежную Беларусь без адукаваных, здольных грамадзян, якія будуць служыць справе сацыяльна-эканамічнага і культурнага адраджэння краю. Вялікія спадзяванні творца ўскладаў на інтэлігенцыю і моладзь. У артыкуле «Забабон» Я. Купала пісаў: «Хай жа наша шчырая беларуская інтэлігенцыя, выйшаўшая з пад беларускай саламянай страхі і злучаная святой думкай адбудавання Беларускай Дзяржавы, хай жа яна скажа сваё жалезнае слова» [12, с. 364].

У аснове купалаўскай канцэпцыі ляжыць прынцып усебаковага развіцця беларускай мовы як ядра культуры, заваявання ёю месца ў сусветнай супольнасці. Глыбокае разуменне Купалам моўнай праблемы выразна выяўляецца падчас тэкставага аналізу артыкула «Ці маем мы права выракацца роднай мовы», у якім аналізуе прычыны пасіўнага выкарыстання роднай мовы беларусамі ў XIX – пачатку XX ст. Перашкодай на шляху функцыянавання беларускай мовы, тлумачыў ён, з'яўлялася палітыка расійскіх улад, якія імкнуліся зрабіць усё для таго,

каб выключыць з народнай свядомасці беларускае слова. Пісьменнік сцвярджаў, што мова народа з'яўляецца важнейшай формай этнічнай ідэнтыфікацыі, тым моцным падмуркам, на якім можа паўстаць нацыянальная ідэалогія. Мастацкія і публіцыстычныя яго творы пранізаны патрыятызмам і глыбінным гістарызмам. Я. Купала імкнуўся абудзіць у беларусаў пачуццё годнасці і ўдзячнасці да продкаў, якія былі здольныя захоўваць сваю дзяржаўнасць і незалежнасць, бараніць радзіму ад ворагаў, развіваць адметную культуру. У творах народнага паэта Беларусі выразна выяўляецца канцэпцыя чалавека, у якой увасоблены высокія духоўныя памкненні асобы, далучанай да перадавых ідэй свайго часу, яе высокія маральныя якасці, яе права кіравацца ў сваіх учынках уласным выбарам, жаданне знайсці справядлівасць. Погляды Я. Купалы вызначаліся дэмакратызмам, адмаўленнем насілля, сцвярджаннем прыярытэту агульначалавечых духоўных каштоўнасцей над класавымі.

Сістэматызацыя культурна-гістарычнага шляху ў творчай спадчыне Максіма Багдановіча і Максіма Гарэцкага

У залаты фонд беларускай культуры ўвайшла спадчына *Максіма Адамавіча Багдановіча* (1891–1917), які нарадзіўся ў Мінску. Раннія дзіцячыя гады прайшлі ў Гродне. У 1896 г. бацька паэта, Адам Ягоравіч, з дзецьмі пераязджае ў Ніжні Ноўгарад. У 1902 г. Максім паступіў у Ніжагародскую мужчынскую гімназію. Падчас рэвалюцыі 1905 г. прымае ўдзел у вучнёўскіх і студэнцкіх дэманстрацыях, за што атрымлівае атэстацыю «нядобранадзейнага вучня».

У чэрвені 1908 г. Багдановічы пераязджаюць па службе бацькі ў Яраслаўль. У 1909 г. Максім захворвае на сухоты і выязджае на лячэнне ў Крым. У 1911 г. М. Багдановіч наведвае Вільню, дзе знаёміцца з Вацлавам Ластоўскім, Іванам і Антонам Луцкевічамі і іншымі дзеячамі беларускага Адраджэння. Летам гэтага ж года браты Луцкевічы запрасілі Максіма адпачыць на хутары Ракуцёўшчына (непадалёку ад Радашковіч), які тады належаў іх дзядзьку В. Лычкоўскаму. Там за два месяцы быў напісаны цыкл вершаў «Старая Беларусь», а пазней многія творы з цыклаў «Места», «З беларускіх матываў». У тым жа годзе Максім Багдановіч меў намер паступіць у Пецярбургскі ўніверсітэт на філалагічны факультэт, але праз недахоп грошай

і сыры клімат сталіцы вяртаецца ў Яраслаўль, паступіўшы ў Дзямідаўскі юрыдычны ліцэй. У снежні 1915 г. Багдановіч паехаў у Маскву, каб наведаць беларускага гісторыка Уладзіміра Пічэту. Вядомы даследчык паўплываў на погляды паэта, якія ён выказаў у артыкуле «Белорусское возрождение».

Пасля заканчэння ў 1916 г. ліцэя паэт прыязджае ў Мінск, дзе жыў на кватэры Змітрака Бядулі. Хоць ён быў ужо цяжка хворы, але ўладкаваўся на працу сакратаром у губернскай харчовай камісіі, шмат працаваў, а ўвесь вольны час аддаваў літаратурнай творчасці.

У лютым 1917 г. сябры паэта сабралі грошы, каб ён змог паехаць у Крым лячыцца ад сухотаў. Лячэнне не дапамагло, і ў тым жа годзе ў Ялце Максім Багдановіч памёр ва ўзросце 25 гадоў. Пахавалі паэта ў Ялце на трэці дзень смерці на старых гарадскіх могілках.

Пачаткам літаратурнай дзейнасці Максіма Багдановіча лічыцца 1907 г. Яго першым значным мастацкім творам было беларускамоўнае праявінае апавяданне «Музыка», якое адразу ж надрукавала «Наша ніва». У гэтым алегарычным творы малады аўтар расказваў аб шматпакутным лёсе Беларусі на працягу стагоддзяў і выказваў надзею на хуткія перамены да лепшага. Апавяданне было напісана пад уплывам народнай творчасці. У хуткім часе Максім стаў сталым супрацоўнікам «Нашай нівы» і завочна пасябраваў з супрацоўнікамі газеты. Творчасць М. Багдановіча развівалася ў атмасферы вострых сацыяльна-палітычных канфліктаў пачатку XX ст., была прасякнута пафасам патрыятычнага служэння сацыяльнаму і нацыянальнаму вызваленню беларускага народа, ідэямі роўнасці і братэрства, гуманістычнымі ідэаламі. Тэма сацыяльнага прыгнёту і нацыянальнага адраджэння беларусаў выразна выяўляецца ва ўсіх творах паэта.

Творчую спадчыну паэта складаюць таксама публіцыстычныя артыкулы на рускай мове, прысвечаныя пытанням гісторыі літаратуры, нацыянальным і грамадска-палітычным праблемам; выходзяць гістарычныя і краязнаўча-этнаграфічныя брашуры, а таксама літаратуразнаўчыя рэцэнзіі. У іх творца зрабіў сістэматызаваны і комплексны агляд гісторыі беларускай літаратуры ад XII да пачатку XX ст. ва ўзаемасувязі з агульнаславянскім і ўсееўрапейскім культурным кантэкстам. У артыкуле «Беларускае адраджэнне» і іншых публічных выступлен-

нях крытык выявіў грунтоўную дасведчанасць аб нацыянальна-вызваленчых рухах у Беларусі і братніх славянскіх краінах.

Галоўным матывам для многіх паэтычных і публіцыстычных твораў М. Багдановіча была беларуская мова. Творца быў перакананы, што захавацца, забяспечыць за сабой пачэснае месца сярод цывілізаваных народаў планеты беларусы змогуць толькі праз родную мову.

У скандэнсаваным выглядзе культуралагічныя ідэі выяўляюцца ў працы «Беларускае адраджэнне» (1915), дзе М. Багдановіч вызначыў перыядызацыю нацыянальна-вызваленчага руху на працягу XIX – пачатку XX ст. Ён вылучаў дарэформенны этап, які характарызуецца ажыўленнем лакальнага патрыятызму ў часткі інтэлігенцыі. Падчас паслярэформеннага этапу (1860–1890-я гг.) адбываецца зараджэнне народніцка-сацыялістычнага руху, паглыбленне навуковага вывучэння культуры Беларусі. Рэвалюцыя 1905–1907 гг. паклала пачатак якасна новаму этапу, калі адбываецца паглыбленне і дынамізацыя дзейнасці грамадска-культурных суполак і беларускамоўных выданняў, выступленняў на арэну барацьбы за незалежнасць Беларусі Я. Коласа, Я. Купалы, А. Гаруна, Ядвігіна Ш. і інш.

У гэтай канцэптуальнай працы М. Багдановіч сфармуляваў праграмныя патрабаванні нацыянальна-адраджэнскага руху. На яго погляд, неабходна дабівацца для Беларусі самакіравання ў межах «краёвай» аўтаноміі скасавання абмежаванняў у адносінах да беларускай мовы, увядзення яе ў школьнае навучанне, дзяржаўныя ўстановы і царкоўна-рэлігійны ўжытак [3].

М. Багдановіч у разглядаемай працы, а таксама ў артыкуле «Новая інтэлігенцыя» абгрунтаваў культуратворчую ролю беларускай інтэлігенцыі. Ён акрэсліваў межы інтэлігенцыі двума патрабаваннямі: яна павінна мець імкненне да ведаў і несці свае веды на карысць народу. Творца праводзіў ідэю адкрытасці беларускай нацыі, яе культуры сусветнай цывілізацыі, падрэсліваў неабходнасць культурнага дыялогу з памежнымі суб'ектамі культуры, у прыватнасці з польскім і рускім народам.

Адным з першых М. Багдановіч пачаў распрацоўваць такія паняцці, як «беларускі народ», «беларуская культура», «беларуская нацыя», «беларуская мова», «нацыянальная свядомасць», «нацыянальнае пачуццё».

Такім чынам, публіцыстычная, мастацка-творчая і грамадская дзейнасць М. Багдановіча адыграла выключную ролю ў фарміраванні ідэйна-эстэтычных асноў беларускай нацыянальнай культуры, арыентаванай на патрыятычныя традыцыі, багацце фальклору, на лепшыя здабыткі сусветнай культуры.

Праблемы духоўнага сталення нацыі, актывізацыі глыбінных культурных патэнцый беларусаў, росту іх нацыянальнай самасвядомасці ўвасобіў у сваёй творчай спадчыне *Максім Іванавіч Гарэцкі* (1893–1938). Нарадзіўся М. І. Гарэцкі ў в. Малая Багацькаўка Мсціслаўскага павета Магілёўскай губерні ў сялянскай сям’і. У 1913 г. ён скончыў каморніцка-агранамічнае вучылішча ў Горы-Горках, у 1916 г. – Паўлаўскае ваеннае вучылішча ў Петраградзе. Працоўную дзейнасць пачаў у Вільні ў якасці чарцёжніка, каморніка землеўпарадкавальных камісій Віленскай губерні.

У час Першай сусветнай вайны быў прызваны ў расійскую армію восенню 1914 г. Быў цяжка паранены ў першых баях, доўга лячыўся ў ваенных шпіталях Вільні, Масквы, Магілёва. Потым у чыне прапаршчыка службы ў Іркуцку і Гжацку, у канцы 1916 г. – на фронце ў Пінскіх балотах. Тут цяжка захварэў і быў адасланы ў тыл на лячэнне, а ў 1917 г. зусім звольнены з войска. Пераехаў у Смаленск, дзе паступіў у археалагічны інстытут. Там сустрэў Кастрычніцкую рэвалюцыю. Служыў у Смаленскім Савеце, паралельна супрацоўнічаў у газетах «Известия Смоленского Совета», «Звезда». Разам з рэдакцыяй «Звезды» ў 1919 г. пераехаў у Менск, потым у Вільню.

Падчас акупацыі Вільні польскім войскам працаваў настаўнікам Віленскай беларускай гімназіі і беларускіх настаўніцкіх курсаў. Супрацоўнічаў у газетах «Беларускія ведамасці», «Беларускі зван». Рэдагаваў газеты «Наша думка», «Беларускія ведамасці». У студзені 1922 г. быў арыштаваны польскімі ўладамі як палітычны злачынца і зняволены ў Лукішскую турму ў Вільні. У выніку пратэстаў за мяжой супраць масавых арыштаў беларускіх і літоўскіх дзеячаў прымусова высланы ў Савецкую Беларусь. У кастрычніку 1923 г. пераехаў з сям’ёй з Вільні у Мінск, дзе выкладаў мову і літаратуру ў БДУ, Камуністычным універсітэце БССР, Мінскім ветэрынарным тэхнікуме, Горацкай сельгасакадэміі. Веў даследчую дзейнасць у Інбелкульце і Акадэміі навук.

У канцы 20-х гг. разам з іншымі беларускімі дзеячамі стаў аб’ектам кампаніі «крытыкі» ў друку. У ліпені 1930 г. быў арыш-

таваны па абвінавачанні ў прыналежнасці да Саюза вызвалення Беларусі, у 1931 г. засуджаны да высылкі на пяць гадоў у горад Вятку, дзе працаваў чарцёжнікам, тэхнікам-рахункаводам, настаўнікам рускай мовы і літаратуры ў СШ г. п. Пясочня. Увесь гэты час займаўся літаратурнай дзейнасцю. У лістападзе 1937 г. быў зноў арыштаваны і расстраляны па прысудзе «тройкі» НКУС у Вязьме. Рэабілітаваны 15 лістапада 1957 г.

Літаратурная творчасць М. Гарэцкага пачалася ў 1912 г., калі ў газеце «Наша ніва» было апублікавана яго апавяданне «У лазні». М. Гарэцкі з'яўляецца аўтарам раманаў-хронікі «Камароўская хроніка» і «Віленскія камунары» (напісаны ў пачатку 30-х гг.), у якіх прадстаўлена панарамнае гісторыка-мастацкае палатно лёсу беларусаў на працягу амаль паўтара стагоддзя.

У сваіх мастацкіх і навукова-публіцыстычных творах М. Гарэцкі паслядоўна праводзіў хрысціянска-этычны ідэал міласэрнасці, справядлівасці, чалавекалюбства, міру ў адносінах паміж людзьмі і народамі. Пісьменнік імкнуўся разбурыць негатыўны стэрэатып аб тым, што беларусы ніколі не мелі ўласнай самастойнасці, а былі заўсёды часткай польскай ці расійскай дзяржавы. Таму праблема культурнай памяці была галоўнай у многіх яго творах. Асабліва абвострана прааналізавана яна ў артыкулах «Развагі і думкі», «Наш тэатр». Ідэю духоўнага і сацыяльна-палітычнага самасцвярджэння беларусаў М. Гарэцкі выказаў у фундаментальнай навуковай працы «Гісторыя беларускай літаратуры», дадаткам да якой стала «Хрэстаматыя беларускай літаратуры: XI век – 1905 год», надрукаваная ў Вільні ў 1922 г. Тут зроблены навуковы аналіз тысячагадовай гісторыі беларускай культуры – ад хрысціянскай міфалогіі да культуратворчых набыткаў пачатку 1920-х гг. У творы развіты ідэі Я. Коласа, Я. Купалы аб культурнай памяці. Памяць разглядалася творцам не проста як адзін з многіх элементаў культуры, але як нейкая субстанцыя, з дапамогай якой замацоўваюцца ўсе элементы ў адно цэлае. Культура – структура гістарычнай памяці не толькі ўсяго чалавецтва, але і асобнага народа. На погляд аўтара, беларусы не згубяцца ў свеце, будуць вартымі рэчаіснасці XX ст. і будучыні пры ўмове стварэння этнанацыянальных форм культурнага жыцця. Этнанацыянальнае выступала для М. Гарэцкага адным з крытэрыяў развіцця і цывілізаванасці беларускага грамадства, магчымасці эфектыўнай прысутнасці ў сусветнай культуры.

М. Гарэцкі прыходзіць да высновы, што нацыянальна-культурнае адраджэнне з'яўляецца заканамерным гісторыка-культурным працэсам у Беларусі. Беларусы на працягу многіх стагоддзяў мелі сваю дзяржаўнасць, якая заўсёды пазітыўна ўплывала на развіццё духоўнай і матэрыяльнай культуры. У якасці прыкладу аўтар прыводзіць Вялікае Княства Літоўскае, калі адбыўся сапраўдны росквіт беларускай мовы, прыгожага пісьменства, архітэктуры, народнай культуры. Крызіс беларускай культуры ў наступныя стагоддзі М. Гарэцкі тлумачыць стратай ВКЛ дзяржаўнай незалежнасці, павярхоўнай «вонкавай культурнасцю» беларускай арыстакратыі і шляхты, якія арыентаваліся на польскія духоўна-культурныя і рэлігійныя ўзоры. На погляд пісьменніка, у захаванні культурна-моўнай самабытнасці станоўчую ролю адыгрывала ўніяцкая царква, духавенства якой трымалася беларускай мовы і традыцый.

У кнізе дадзены глыбокі аналіз стану этнаграфіі і фалькларыстыкі таго часу. М. Гарэцкі адзначаў важную ролю прац П. Бяссонава, Я. Карскага, І. Насовіча, М. Нікіфароўскага, Е. Раманава, М. Янчука ў фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. У шырокім сацыяльным і нацыянальна-адраджэнскім кантэксце ім разгледжана творчасць пісьменнікаў-нашаніўцаў М. Багдановіча, З. Бядулі, А. Гаруна, К. Каганца, Я. Коласа, Я. Купалы, Цёткі і інш. [5].

Такім чынам, можна канстатаваць, што М. Гарэцкі зрабіў выключна важкі ўклад у развіццё беларускай гуманітарнай, у тым ліку і культуралагічнай, думкі. «Гісторыю беларускай літаратуры» можна па праву лічыць першай гісторыяй айчыннай культуры.

Мадэль культурнай аўтаноміі Цішкі Гартнага

Творчая спадчына *Цішкі Гартнага* (Зміцера Хведаравіча Жылуновіча) (1887–1937) з'яўляецца адметнай вяхой на шляху развіцця і станаўлення беларускай культуралогіі. Нарадзіўся пісьменнік у мястэчку Капыль у сям'і бедных сялян-чорнарабочых. Першапачатковую адукацыю атрымаў дома, потым была вучоба ў хатніх настаўнікаў. У 1902 г. З. Жылуновіч паступіў у двухкласнае Капыльскае народнае вучылішча. Пасля яго заканчэння юнак працаваў у гарбарнай майстэрні ў родным мястэчку. У 1909–1912 гг. у пошуках працы ён аб'ездзіў многія

гарады Беларусі, Украіны, Літвы і Латвіі. У 1913 г. трапіў у Пецярбург. Тут ён становіцца карэспандэнтам бальшавіцкай газеты «Правда». Пяць месяцаў працаваў на заводзе «Вулкан», затым тры месяцы быў беспрацоўным. У хуткім часе ўладкаваўся ў выдавецтва «Новый человек». У 1915 г. быў мабілізаваны ў войска, але праз месяц адпушчаны. У 1916 г. працаваў у Беларускай бежанскай камітэце, выдаваў газету «Дзянніца».

Кастрычніцкая рэвалюцыя прынесла шмат перамен. У лютым 1918 г. Ц. Гартнага прызначаюць сакратаром Беларускага камісарыята пры ўрадзе РСФСР. З сакавіка гэтага ж года ён рэдактар першай беларускай савецкай газеты «Дзянніца». Пасля абвяшчэння БССР Ц. Гартны – Старшыня Часовага рэвалюцыйнага рабоча-сялянскага ўрада. Пазней у розныя гады быў рэдактарам газеты «Савецкая Беларусь» і часопіса «Полымя», дырэктарам Дзяржаўнага выдавецтва Беларусі, намеснікам міністра асветы БССР. Працаваў у Інстытуце беларускай культуры. З 1929 г. з'яўляўся правадзейным членам Акадэміі навук Беларусі. Падчас сталінскіх рэпрэсій неаднаразова выключалася з бальшавіцкай партыі за удзел у «контррэвалюцыйных арганізацыях беларускіх нацыянал-дэмакратаў». У 1936 г. быў арыштаваны органамі НКУС. Напачатку ўтрымліваўся ў мінскай турме, а пазней пераведзены ў Магілёўскую псіхіятрычную лячэбніцу, дзе і памёр.

Вершы на беларускай мове З. Жылуновіч пачаў пісаць у 1904 г. У 1908 г. адбылося знаёмства з першай штотыднёвай беларускай газетай. У ёй быў надрукаваны яго першы верш, прысвечаны Я. Купалу. Паэтычны зборнік Ц. Гартнага «Песні» выйшаў у 1913 г. у Пецярбургу.

Творчасці Ц. Гартнага ўласцівы класавы падыход да падзей і з'яў рэчаіснасці, але адначасова ў ёй выразна акрэслена і гуманістычная тэндэнцыя. Кірунак гэтай тэндэнцыі быў вызначаны яшчэ ў нашаніўскі перыяд, калі пісьменнік знаходзіўся пад уплывам паэзіі Я. Купалы і Я. Коласа. У творах, прысвечаных адлюстраванню дарэвалюцыйнай рэчаіснасці, празаік паказвае абумоўленасць учынкаў сваіх герояў сацыяльна-эканамічнымі абставінамі, жорсткую залежнасць ад іх.

Светапогляд пісьменніка эвалюцыяніраваў ад сацыял-дэмакрата леванародніцкага кірунку да бальшавіка і прадстаўніка левага фланга нацыянал-вызваленчага руху. Перавагу аддаваў рэфармацыйным метадам, з дапамогай якіх імкнуўся дамаг-

чыся беларускай дзяржаўнасці ў форме аўтаноміі ў складзе Расійскай дэмакратычнай рэспублікі. На думку Ц. Гартнага, права самастойнага кіравання ў галіне культуры, асветы і адукацыі беларускай і іншых этнічных супольнасцей можна ажыццявіць у шматэтнічным грамадстве, якім была Расія. Прынцып культурна-нацыянальнай аўтаноміі для нацыянальнанасцей, якія пражывалі на тэрыторыі Беларусі, быў уключаны ў праграму Беларускай сацыялістычнай грамады, актыўным членам якой быў З. Жылуновіч. Гэта ідэя знайшла сваё адлюстраванне і ў праграмах Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі, Беларускай партыі сацыялістаў-федэралістаў. Пасля ўтварэння БССР асноўныя палажэнні культурна-нацыянальнай аўтаноміі рэалізаваліся ў працэсе беларусізацыі.

Ц. Гартны, будучы дзяржаўным дзеячам, супрацоўнікам Ін-белкульты, імкнуўся паслядоўна адстойваць права кожнай нацыі, якая пражывала на тэрыторыі БССР, на магчымасць навучання на роднай мове, раўнапраўе ў якасці дзяржаўных беларускай, рускай, польскай, яўрэйскай моў і інш. Пры яго намаганні побач з беларускімі адкрываліся школы для нацыянальных меншасцей, ствараліся культурна-асветныя ўстановы, на чатырох мовах выдаваліся газеты. Культурна-нацыянальная аўтаномія спалучалася з элементамі нацыянальна-палітычнай. З сярэдзіны 20-х гг. у БССР пачалі арганізоўвацца нацыянальныя Саветы, якія садзейнічалі гаспадарчаму ўздыву, абуджэнню нацыянальнай самасвядомасці этнасаў, павышэнню іх культурнага ўзроўню [6].

Канцэпцыю культурна-нацыянальнай аўтаноміі падтрымлівала большасць беларускіх дзеячаў нашаніўскага перыяду: А. Бурбіс, М. Багдановіч, браты А. і І. Луцкевічы, К. Кастравіцкі, А. Пашкевіч (Цётка) і інш. Адмоўныя адносіны партыйнага і дзяржаўнага кіраўніцтва СССР да праграмы культурна-нацыянальнай аўтаноміі прывялі ў 1930-я г. да яе згортвання, а яе тэрэтыкаў – да праследаванняў за нацыянальна-дэмакратычныя погляды.

5.5. Філасофская пранікнёнасць у сутнасць быцця беларусаў як суб'ектаў самабытнай культуры

Філасофская думка XX ст. характарызуецца наяўнасцю розных філасофскіх плыняў і школ, для якіх асноўным і, як правіла, адзіным прадметам аналізу выступаюць навуковыя веды. Фарміруецца філасофія навукі як асобны кірунак, які імкнецца вывучаць толькі гэты ўнікальны кампанент культуры чалавека – свет навуковых ведаў. У выніку пераасэнсавання статусу тэарэтычных ведаў і спосабаў іх пабудовы ўзнікае другая гістарычная форма пазітывізму – эмпірыякрытыцызм, які прапанаваў шэраг гнэсалагічных інавацый. Да іх можна аднесці ідэю адноснасці фундаментальных тэарэтычных ведаў, іх залежнасці ад спосабаў пазнавальнай дзейнасці, адсутнасці прынцыповай розніцы паміж фізічным і псіхічным у вопыце і інш.

Значныя змены адбываюцца таксама ў аналітычнай філасофіі, адбыўся пераход ад прадмета даследавання да стылю доказнасці і майстэрства аргументаванай тэхнікі. Аналітычную філасофію XX ст. звязваюць не канцэптualaнае адзінства, а пэўны тып нарматыўных праблем абгрунтаванняў і суджэнняў, базавыя пытанні і адзінства прадмета.

Шырокае прызнанне і папулярнасць у сярэдзіне мінулага стагоддзя атрымаў экзістэнцыялізм, які стаў адным з найбольш уплывовых і прадуктыўных культурагенных фактараў, ён вызначаў інтэлектуальна-духоўныя пошукі шырокіх слаёў інтэлігенцыі, аказаў моцны ўплыў на літаратуру, гісторыю, мастацтва. Да экзістэнцыялізму адносяцца канцэпцыі, якія часам разыходзяцца і нават аспрэчваюць адна адну па шэрагу прынцыпова важных пазіцый, такіх як праблема свабоды і аўтаноміі чалавека; быццё, чалавек і яго адносіны з быццём; свядомасць і канструяванне значэнняў вопыту і інш.

Значны ўплыў на філасофію і культуру XX ст. аказала феноменалогія. Фенаменалагічная праблематыка атрымлівае сваё развіццё па розных кірунках: па лініі пошуку метафізічных абгрунтаванняў саміх прынцыпаў аналізу феноменаў; феноменалогіі як метаду «пазнання іншага». Фенаменалагічны метады знайшоў выкарыстанне ў культуралогіі, псіхалогіі, псіхіятрыі, этыцы, эстэтыцы, сацыялогіі і інш.

Адным з уплывовых кірункаў філасофскага аналізу XX ст. стала герменеўтыка. Намаганні яе прадстаўнікоў (Э. Беці,

М. Хайдэгер, Г.-Г. Гадамер, П. Рыкёр і інш.) былі скіраваны на распрацоўку ўсеагульнай тэорыі інтэрпрэтацыі, выяўленне агульнай гнэсеалагічнай структуры, якая ляжыць у аснове ўсіх формаў навуковага тлумачэння.

У 30-я гг. ХХ в. у літаратуразнаўстве і мастацтвазнаўстве ўзнікае структуралізм, які выступае з прэтэнзіяй на ўніверсальнасць. Яго прадстаўнікі (К. Леві-Строс, Ф. дэ Сасюр і інш.) прапаноўвалі альтэрнатыўныя метады даследавання і вырашэння праблем сацыягуманітарных ведаў. Праўда, ён хутка трансфармаваўся ў постструктуралізм.

Такім чынам, у сусветнай філасофіі першай паловы ХХ ст. адбываецца трансфармацыя ўніверсальных схем, пераацэнкі каштоўнасцей, калі на змену класічнай філасофіі прыходзіць мадэрнісцкі пошук новых формаў і спосабаў пазнання. Відавочна, дух часу, адмаўленне класічных падыходаў у мысленні не маглі не паўплываць на беларускіх філосафаў.

Метафізічнае вымярэнне беларускага шляху Ігнатам Уладзіміравічам Канчэўскім (Абдзіраловічам)

Пытанне беларускай ідэнтычнасці і пошуку сваіх ідэалаў з'яўляецца найважнейшым у творчасці *І. У. Канчэўскага* (1896–1923). Нарадзіўся ён у сям'і сакратара акруговага вайсковага суда. У 1913 г. – скончыў Віленскае рэальнае вучылішча. Потым навучаўся ў Пецярбургскім тэхналагічным інстытуце, на гісторыка-філалагічным факультэце ў Маскоўскім універсітэце, на Вышэйшых кааператыўных курсах пры Універсітэце імя А. Л. Шаняўскага. У 1916 г. яго забралі ў войска, ваяваў у Румыніі, а падчас Лютаўскай рэвалюцыі апынуўся на Украіне, дзе ўступіў ва ўкраінскае нацыянальнае войска, але пазней пакінуў фронт.

Пасля абвяшчэння БССР *І. Канчэўскі* пераехаў са Смаленска ў Мінск, дзе працаваў у розных дзяржаўных установах. У вольны час займаўся актыўнай культурна-асветніцкай дзейнасцю. Пісаў вершы, палітычныя артыкулы, рэцэнзіі, якія друкаваліся ў газетах «Беларускія ведамасці», «Новае жыццё», «Наша думка» і інш. У 1923 г., будучы хворым на сухоты, памірае ў Вільні.

У паэтычных і публіцыстычных творах *І. Канчэўскі* ажыццяўляе пераацэнку ідэалаў і каштоўнасцей у кантэксце прабле-

мы беларускай ідэнтычнасці. Паэтычная творчасць вызначаецца філасофскай пранікнёнасцю ў сутнасць народнага жыцця, спалучэннем прыгажосці беларускага слова з нацыянальным светабачаннем, замілаваннем да чалавека, верай у адраджэнне і будучы росквіт Беларусі.

Фарміраванне ўласнай ідэнтычнасці і пошук сваіх ідэалаў найбольш выразна праяўляецца ў яго філасофскім эсе «Адвечным шляхам: даследзіны беларускага сьветагляду», выдадзеным у 1921 г. у Вільні. Ужо ў назве адчуваецца кантэкст беларускай ідэнтычнасці. Шлях уяўляецца філосафу як адзін з архетыпаў, што злучае мінулае і будучыню, скіраваны наперад, да ідэалаў Адраджэння. Пошук свайго беларускага шляху, як і пытанне ідэнтычнасці, у час дзяржаўна-культурнага адраджэння былі надзвычай актуальнымі. Да гэтай праблемы звярталіся многія грамадскія дзеячы. Але толькі І. Канчэўскі надаў гэтай праблеме метафізічнае вымярэнне. У яго анталагічны статус Беларусі супадае са статусам мяжы паміж Усходам і Захадам, якая адначасова іх падзяляе і аб'ядноўвае, аднак, пры гэтым, не з'яўляецца ні тым, ні іншым. Але аўтара больш цікавіць не наяўнасць мяжы і нават не існаванне беларускага шляху, а здзяйсненне яго.

Эсе пачынаецца з аналізу дэтэрмінантаў, якія абумовілі невыразнасць беларускай культуры: «У невыразнасці беларускай культуры хочучь бачыць духоўную сьмерць народа, яго няздольнасць вызначыць свой уласны ідэал» [1, с. 8]. Прызнаючы невыразнасць беларускай культуры, І. Канчэўскі выяўляе яе прычыны. Паводле яго меркавання, гэта вынікае з падзеленасці/падвоенасці Беларусі. Кажучы пра падзеленасць, ён у першую чаргу мае на ўвазе падзеленасць беларусаў на рыма-католікаў і праваслаўных. Філосаф адзначае, «што асоба, якая стаіць перад выбарам рэлігіі, выбірае адначасна і пэўны тып цывілізацыі, культурную традыцыю, светагляд, грамадскі і дзяржаўны лад». Такім чынам, падвойнасць паводле веравызнання вядзе да падзеленасці на два цывілізацыйныя і культурныя тыпы ў межах адной культуры. Пачатак гісторыі ваганняў паміж Усходам і Захадам І. Канчэўскі звязвае з хрышчэннем Русі.

У працы даецца сутнаснае вызначэнне ўсходняй і заходняй культур. На думку філосафа, усходняя культура ўвасабляе схільнасць да ўсяго крайняга, выразнага, падкрэсленага; імкненне

да агульнай «адналітнай» формы, з чаго вынікае ідэя адзінай палітычнай формы. Культура Захаду ўвасабляе поўную супрацьлегласць Усходу. Тут няма і не можа быць адзінай формы як у палітыцы, так і ў духоўным і сацыяльным жыцці. Яна адмаўляе адзінае правільнае і імкнецца да разнастайнасці. У такой сітуацыі, лічыць аўтар эсэ, неабходны сінтэз згарманізавання двух кірункаў. Беларуская культура павінна ўзяць лепшыя каштоўнасці заходняй і ўсходняй культур. Але пры гэтым трэба ствараць свае «беларускія формы жыцця».

Прычыну размытай ідэнтычнасці І. Канчэўскі бачыў у адсутнасці «ўласных форм жыцця» і ў панаванні чужых форм. З гэтай нагоды філосаф грунтоўна прааналізаваў трансфармацыю форм жыцця. Абапіраючыся на канцэпцыю «культурна-гістарычных тыпаў», ён разгледзеў гісторыю еўрапейскай культуры як гісторыю форм. І. Канчэўскі заўважае, што на еўрапейскую культуру заметна паўплывала антычная культура. Але еўрапейскія народы, адзначае філосаф, прынялі толькі яе форму, не дух. Аднак змест і форма ўтвараюць дыялектычнае адзінства, і гэта аднабаковае запазычанне прывяло да негатыўных наступстваў. Форма жыцця замест таго, каб служыць чалавеку, пачала валодаць ім, сціскаючы і затрымліваючы яго духоўныя імкненні. Аўтар эсэ піша: «...чым слабей развіта духоўнасць чалавека, тым большую вагу набірае форма: звычай, догмат, дактрына, незразумелы лёзунг», «чым душа цямней, тым панаваньне формулы непадзельней» [1, с. 22]. У выніку еўрапейскае грамадства набывае культуру, якую І. Канчэўскі называе «духовым мяшчанствам», якая абапіраецца на дзве сілы – моду і дысцыпліну. З дапамогай іх адбылася экспансія на беларускія землі чужых форм як з Захаду, так і з Усходу. Самай моцнай экспансія заходняй і ўсходняй культур была ў XVIII–XIX стст. У сувязі з гэтым І. Канчэўскі вызначае важнейшую задачу нацыянальна-культурнага адраджэння: вызваленне ад чужых, «мёртвых» форм і стварэнне «беларускіх формаў жыцця» [1, с. 17]. Але філосаф не адмаўляецца ад формы наогул, а лічыць неабходным падходзіць да яе творча, не прывязвацца да пэўнай формы.

Праграма пераадолення чужых форм засноўваецца на ідэі «ліючайся формы». Абапіраючыся на тэзіс Геракліта, што нельга двойчы ўвайсці ў адну раку, усё цячэ, усё мяняецца, аўтар эсэ лічыць неабходным трымацца той формы, якая ўвесь

час мяняецца. Праз увядзенне паняцця «ліючаяся форма» І. Канчэўскі выходзіць на сутнасць творчасці, якую ён даследуе ў двух аспектах: містычным (як касмічная сіла) і сацыяльным (як асноўны прынцып грамадскага жыцця). Містычную сутнасць творчасці ён бачыць у акце стварэння свету. У матэрыі як пачатку ўсяго існуючага зліты ўсе сілы: творчыя і дэструктыўныя, варожыя і прыяцельскія, але сама матэрыя – ёсць магчымасць тварыць, а не сама творчасць. Толькі чалавек на пэўным этапе эвалюцыі прыроды прыходзіць у свет, каб «разьвярнуць усю моц сваёй творчасці, каб зліцца ў творчым тэмпе сусветнага дыхання сусветнай гармоніі» [1, с. 28].

Сацыяльны аспект творчасці разумеецца І. Канчэўскім як абавязак свабоднай, маральна трывалай творчасці ва ўсіх праявах жыцця – эканамічнай, сацыяльна-палітычнай і духоўнай. Тут жа ён адзначае, што ў тагачасным беларускім грамадстве адсутнічаюць умовы для сацыяльнай творчасці. Па-першае, пэўнымі сацыяльнымі формамі карыстаюцца пануючыя класы і штучна затрымліваюць іх развіццё. Па-другое, для сацыяльнай творчасці патрэбны значна больш спрыяльныя абставіны ў параўнанні з творчасцю індывідуальнай. Неабходнай умовай творчасці, на думку філосафа, з'яўляецца адсутнасць прымусу, гэта значыць палітычная незалежнасць, якая разглядаецца ім як падстава «грамадзкай творчасці, гэтай творчасці і не хапала» [1, с. 34]. Творчасць І. Канчэўскі звязвае з неабходнасцю разбурэння. Творачы новыя формы грамадскага жыцця, мы з неабходнасцю разбураем старыя. Аднак творчасць і разбурэнне, сцвярджае аўтар, павінны быць не толькі ўзаемазвязаны, але і ўраўнаважаны.

Такім чынам, вырашэнне праблемы беларускай ідэнтычнасці бачылася аўтару эсэ як стварэнне беларускіх форм жыцця і разбурэнне чужых (як усходніх, так і заходніх) форм. Этыкасацыялагічная канцэпцыя І. Канчэўскага была ўспрынята неадназначна тагачаснымі прадстаўнікамі беларускай гуманітарнай думкі. На старонках штотыднёвіка «Pzegald Wilenski» распачалася вострая дыскусія адносна кірунку развіцця беларускай культуры. Некаторыя аўтары абвінавачвалі філосафа ў анархізме за негатыўную ацэнку ўсіх тагачасных палітычных партый і кірункаў. Другія яго праграму дасягнення незалежнасці называлі ўтапічнай. Але незалежна ад супрацьлеглых ацэнак тэксту філасофскага эсэ крытыкі сыходзіліся ў адным, што ў кожным

выяўленні яго працы перш за ўсё было відаць вялікае замілаванне да чалавека. І чалавека, вольнага ад духоўнага, палітычнага і эканамічнага рабства, ён хацеў бачыць у беларусе. Безумоўна, праблема беларускай ідэнтычнасці з'яўляецца найбольш складанай у гуманітарных навуках, яна з'яўляецца прадметам і сучасных даследаванняў. І Канчэўскі першы, хто сістэмна на аснове глыбокага навуковага аналізу зрабіў спробу вызначыць важнейшыя падыходы да яе вырашэння.

Інтэрпрэтацыя канцэпцыі культурнай асіміляцыі А. І. Цвікевічам

Тэарэтычнае абгрунтаванне неабходнасці берагчы і ўзбагачаць свае духоўныя скарбы ўтрымліваецца ў працах *Аляксандра Іванавіча Цвікевіча* (1888–1937). Выдатны палітычны дзеяч беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння нарадзіўся ў Брэсце ў сям'і фельчара чыгуначнай бальніцы. Скончыў юрыдычны факультэт Пецярбургскага ўніверсітэта, пасля заканчэння якога працаваў прысяжным павераным у Пружанах і Брэсце.

Падчас Першай сусветнай вайны знаходзіўся ў Туле, прымаў актыўны ўдзел у дзейнасці Камітэта дапамогі ахвярам вайны. У 1917 г. у Маскве стаў адным з заснавальнікаў і кіраўнікоў Беларускай народнай грамады. Удзельнічаў у рабоце Усебеларускага з'езда. Пасля абвяшчэння БНР выконваў дыпламатычныя місіі на Украіне, у Заходняй Еўропе і ў Расіі. З 1921 г. па 1923 г. займаў пасаду міністра замежных спраў ва ўрадзе БНР, пэўны час узначальваў яе урад. У 1925 г., прызнаўшы Мінск адзіным цэнтрам нацыянальна-дзяржаўнага адраджэння, А. Цвікевіч прыняў рашэнне аб спыненні дзейнасці Рады міністраў БНР і з сям'ёй пераехаў у БССР. Тут ён працаваў у Наркомаце фінансаў, потым – вучоным сакратаром у Інбелкульце, Інстытуце гісторыі Акадэміі навук БССР. У 1930 г. гісторык быў арыштаваны і абвінавачаны па справе «Саюза вызвалення Беларусі». Пасля адбыцця пяцігадовай ссылкі быў арыштаваны паўторна і расстраляны ў Мінску ў 1937 г.

Паралельна з актыўнай палітычнай дзейнасцю А. Цвікевіч займаўся плённай навукова-публіцыстычнай дзейнасцю. Ён з'яўляецца аўтарам шасці манаграфій, а таксама шэрагу артыкулаў, эсэ і публікацый у тагачасным друку («Да пытання аб

незалежнасці Беларусі», «Усе дарогі вядуць у Беларусь», «Незалежнасць як праграма сённяшняга дня», «Эўразійцы» і інш.). У сваіх працах філосаф даследаваў праблемы нацыянальна-культурнага адраджэння, фарміравання грамадска-палітычнай думкі ў Беларусі, станаўлення самасвядомасці і развіцця дзяржаўнасці беларускага народа.

У навуковую спадчыну А.Цвікевіча ўваходзяць такія працы, як «Кароткі нарыс узнікнення Беларускай Народнай Рэспублікі» (1918), у якой ахарактарызаваў беларускі нацыянальны рух 1917–1918 гг., асабліва падкрэсліў значэнне акта 25 сакавіка 1918 г. пра абвясчэнне незалежнасці БНР. Станаўленню беларускай ідэі публіцыст прысвяціў працу «Беларусь. Палітычны нарыс» (1919). У ёй даецца таксама грунтоўны аналіз тагачаснага стану вызваленчага руху. У кнізе «Адраджэнне Беларусі і Польшча» (1921) ён паказаў сутнасць канцэпцыі польскіх гісторыкаў і палітыкаў адносна «ўсходняга пытання», мэтай якіх было зрабіць Беларусь сваёй калоніяй. Змест працы «Вялікае апрашчэнне ці вялікае ўдасканаленне?» быў звернуты да той часткі інтэлігенцыі, якая скептычна і адмоўна адносілася да беларускага нацыянальнага адраджэння.

Найбольш значнай з пункту гледжання культуралогіі з’яўляецца праца А. Цвікевіча «"Западно-русизм": нарысы з гісторыі грамадскай думкі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в.» (1929), дзе яе аўтар усебакова прааналізаваў ідэалогію і практыку Расійскай імперыі, скіраваную на культурную асіміляцыю. Сутнасць канцэпцыі заходнерусізма заключалася ў адмаўленні гістарычнасці беларусаў як самастойнай і самабытнай этнічнай адзінкі, атаясамліванні іх з вялікарускім этнасам. Канцэптальнае афармленне заходнерусізма адбылося пасля паўстання 1863–1864 гг., калі ажыццяўлялася «русское дело в крае». Яго ідэолагамі былі прадстаўнікі кансерватыўных ліберальна-славянафільскіх колаў Расіі І. Аксакаў, П. Бацюшкаў, М. Каткоў, І. Карнілаў, К. Каўфман і інш. Названая канцэпцыя мела месца і ў Беларусі. Найбольш шчырымі прыхільнікамі заходнерусізма выступалі К. Гаворскі, М. Каяловіч, Л. Паеўскі, А. Пшчолка, Л. Саланевіч і інш. [18].

Філасофія культуры Мікалая Ануфрыевіча Лоскага

Свае адносіны да ідэі адраджэння нацыянальнай культуры беларусаў выказаў *М. А. Лоскі* (1870–1965) у канцэпцыі ня-

спыннага адухаўлення быцця. Нарадзіўся вядомы філосаф у мястэчку Краслаўка Дынабургскага павета Віцебскай губерні. Бацькі яго паходзілі з беларускага шляхецкага роду. Пачатковую адукацыю атрымаў у Віцебскай гімназіі, але яе не скончыў, таму што быў выключаны за прапаганду сацыялізму і атэізму. Грунтоўныя гуманітарныя веды атрымаў у Бернскім, Санкт-Пецярбургскім універсітэтах. Пазней паглыбляў веды ў шэрагу нямецкіх універсітэтаў. Атрымаўшы глыбокія веды па гуманітарных і прыродазнаўчых навук, ён быў запрошаны ў Санкт-Пецярбургскі ўніверсітэт, дзе спачатку займаў пасаду прыват-дацэнта, а потым прафесара.

М. Лоскі навукова-педагагічную дзейнасць спалучаў з рэвалюцыйна-прапагандысцкай. Так, напярэдадні рэвалюцыі 1917 г. ім былі напісаны працы «Чаго жадае партыя народнай свабоды» і «Пра сацыялізм», у якіх выкладзены сацыяльна-палітычныя патрабаванні партыі кадэтаў. За ліберальна-дэмакратычныя погляды быў высланы ў 1922 г. савецкім урадам за мяжу. Працаваў прафесарам філасофіі ў Празе, Браціславе, ЗША. Памёр у Парыжы.

Па сваіх поглядах М. Лоскі належаў да рэлігійных філосафаў артадаксальна-праваслаўнай арыентацыі. Паводле яго канцэпцыі «рэальнага ідэалізму», аснову быцця складаюць духоўныя, надзеленыя свабоднай воляй сутнасці, – патэнцыяльныя і рэальныя «субстанцыяльныя дзеячы». Яны пачынаюцца ад элементарных часцінак і канчаюцца чалавекам, грамадствам, нацыяй, урэшце, космасам – рэалізацыяй сусветнага духу. Філасофія культуры М. Лоскага грунтуецца на ідэі няспыннага адухаўлення быцця. Паводле меркавання філосафа, нацыя і нацыянальная дзяржава з’яўляюцца «субстанцыяльнымі дзеячамі» і тыпамі асобы больш высокага парадку, чым асобны чалавек. Індывід, на яго думку, можа задавальняцца статусам фармальнага грамадзяніна дзяржавы, застаючыся аб’ектам да культуры і лёсу нацыі.

Па поглядах у адносінах да нацыянальна-культурнай самастойнасці беларусаў М. Лоскі быў блізкі да заходнерусізма. Так, беларусаў і ўкраінцаў ён лічыў «галінамі рускага народа», які стварыў вялікую дзяржаву з сусветнай культурай. У артыкуле «Украінскі і беларускі сепаратызм» філосаф адмаўляў беларускаму і ўкраінскаму народам права на стварэнне нацыянальнай дзяржаўнасці. Беларускаю літаратурную мову называў

«страшна неэстэтычным і некультурным дыялектам». Такі падыход М.Лоскага ў многім тлумачыцца яго прыналежнасцю да філасофскай артадаксальна-праваслаўнай плыні, якая падтрымлівала ідэю непадзельнасці праваслаўнай Расіі, а таксама адарванасцю філосафа ад беларускай культуры [13].

5.6. Развіццё тэарэтычнай этналогіі ў 1-й палове ХХ ст.

На аснове глыбокага параўнальна-гістарычнага даследавання беларускай традыцыйнай культуры *Яўхім Фёдаравіч Карскі* (1861–1931) упершыню навукова абгрунтаваў нацыянальную самабытнасць беларусаў як самастойнага славянскага народа. Нарадзіўся філолаг-славіст у в. Лаша Гродзенскага павета. Пачатковую адукацыю атрымаў у Ятранскім народным вучылішчы, закончыў Мінскае духоўнае вучылішча і семінарыю, Нежынскі гісторыка-філалагічны інстытут. Пасля паспяховага заканчэння інстытута выкладаў рускую мову і літаратуру ў Віленскай гімназіі.

У 1893 г. Я. Карскі быў запрошаны для выкладання славянскіх моў у Варшаўскі ўніверсітэт. У гэты перыяд мовазнавец сістэматычна займаецца даследаваннем гісторыі беларускай мовы, фальклору, пісьменнасці. Ужо ў 1894 г. за працы па белару-сазнаўстве ён быў узнагароджаны вялікім залатым медалём Расійскага геаграфічнага таварыства. У 1896 г. за даследаванне «Заходнерускія пераклады псалтыра ў XV–XVII стст.» атрымаў навуковую ступень доктара філалогіі ў Маскоўскім універсітэце. Літаратуразнавец таксама быў абраны членам Археаграфічнай камісіі Маскоўскага археалагічнага таварыства. У 1901 г. за працы ў галіне палеаграфіі *Пецябургская АН* адзначыла яго *Ламаносаўскай прэміяй*. У 1905 г. Я. Карскі ўзначаліў самы значны на той час у Расіі часопіс «Русский филологический вестник», дзе змясціў шмат сваіх навуковых прац. У тым жа годзе стаў першым абраным рэктарам Варшаўскага ўніверсітэта. Дарэчы, на гэту пасаду славыты мовазнавец перавыбіраўся двойчы. У 1915–1916 гг. фалькларыст працаваў у *Ростове-на-Доне*, куды быў эвакуіраваны Варшаўскі ўніверсітэт. У перыяд з 1919 г. па 1920 г. працаваў у Мінску, Петраградзе. Тут Я. Карскі стаў адным з актыўнейшых арганізатараў акадэмічнай навукі і працягваў даследаваць беларускую традыцыйную культуру.

Я. Карскі з'яўляецца аўтарам больш за 700 прац па славістыцы, беларусістыцы і русістыцы. Сярод іх неабходна адзначыць такія грунтоўныя даследаванні, як «Славянская кірылаўская палеаграфія» (1928), «Руская Праўда» паводле старажытнага спіса» (1930) і інш. Але найбольш фундаментальнай яго працай, сапраўднай энцыклапедыяй беларусазнаўства лічыцца трохтомнае даследаванне «Беларусы» (1903–1922), у якой Я. Карскі выявіў этнагенез беларусаў, акрэсліў этнічныя межы беларускага этнасу [9].

На падставе абагульнення фактычнага матэрыялу аўтар сцвярджаў, што прарадзімай славян з'яўлялася Палессе (басейн Прыпяці, верхняга Нёмана і ніжняй Бярэзіны). Па меркаванні этнографа, у аснову беларускай народнасці ляглі плямёны дрыгавічоў, крывічоў і радзімічаў. Ён даказаў, што беларусы былі аўтахтонамі на сваіх землях. Ім грунтоўна даследаваны культурны стан плямён, якія склалі аснову беларускай народнасці. У трэцім томе паказаны сямейныя і грамадскія ўзаемаадносіны беларусаў, апісаны жыллё, заняткі, побыт, ежа, светапогляд, рэлігійныя вераванні, міфалогія беларусаў. Я. Карскі ў цеснай сувязі з паказам асаблівасцей абрадаў і звычайў разгледзеў разнастайныя фальклорныя жанры, выявіў сувязь беларускага фальклору з фальклорам рускага і ўкраінскага народаў.

У другім томе «Мова беларускага племені» даследчык прааналізаваў важнейшыя этапы гісторыі беларускай мовы, яе спецыфічныя асаблівасці і ўзаемасувязі з рускай, украінскай, польскай, літоўскай і іншымі мовамі. Я. Карскі ўпершыню паспрабаваў вызначыць рэгіёны бытавання беларускай мовы. Значная частка працы прысвечана даследаванню гукавога і граматычнага ладу старабеларускай і сучаснай беларускай мовы ў яе народна-дыялектнай і літаратурнай формах.

У раздзеле «Старая заходнеруская пісьменнасць» мовазнавец прааналізаваў помнікі старажытнай беларускай літаратуры XIV–XVIII стст. Найбольш поўна паказаны культурна-гістарычныя перадумовы зараджэння пісьменнасці на старабеларускай мове, вызначаны змест літаратурна-мастацкай спадчыны беларусаў. Не абыйшоў увагай Я. Карскі і беларускую літаратуру XIX – пачатку XX ст., звязаную з нацыянальна-культурным адраджэннем.

Такім чынам, Я. Карскі, абапіраючыся на прынцыпы культурна-гістарычнай школы, зрабіў важны ўклад у фарміраванне

айчынных гуманітарных навук, у тым ліку і культуралогіі. Яго навуковая спадчына не страціла сваёй значнасці для сучаснай культуралогіі, вывады вучонага з'яўляюцца асновай для далейшай распрацоўкі тэорыі і гісторыі беларускай культуры.

Пошук самабытнасці нацыянальнай культуры беларускага народа ўласцівы навуковай дзейнасці *Еўдакіма Раманавіча Раманава* (1855–1922). Збіранню твораў вусна-паэтычнай творчасці і даследаваннем культуры і быту беларускага народа ён прысвяціў ўсё жыццё. Нарадзіўся будучы этнограф у мястэчку Нова-Беліца Гомельскага павета у беднай мяшчанскай сям'і. Навучаўся ў Гомельскай прагімназіі на курсах настаўнікаў рускай мовы і гісторыі. У 1872 г. Е. Раманаў накіраваны на працу ў Герасімаўскае народнае вучылішча Хлыстоўскай воласці Аршанскага павета. Працаваў настаўнікам 14 гадоў, 20 гадоў выконваў абавязкі інспектара народных вучылішчаў у Віцебскай, Гродзенскай і Магілёўскай губернях. На працягу 1897–1903 гг. Е. Раманаў з'яўляўся рэдактарам газеты «Могилевские губернские ведомости», з 1910 г. – загадчыкам секцыі этнаграфіі і археалогіі Паўночна-Заходняга аддзялення Рускага геаграфічнага таварыства. Апошнія гады жыцця навукоўца прайшлі ў Стаўрапалі (1917–1922), дзе ён працягваў займацца даследаваннем праблем фалькларыстыкі і этнаграфіі.

З самага пачатку Е. Раманаў спалучаў педагагічную працу з этнаграфічнай і навуковай дзейнасцю. Этнограф вывучаў матэрыяльную і духоўную культуру беларусаў: жыллё, адзенне, сямейны побыт, народныя абрады, вераванні, дзіцячыя гульні, народны каляндар, медыцыну. Важнае месца ў яго даследаваннях займала мовазнаўчая тэматыка. На жаль, не ўсе сабраныя ім моўныя матэрыялы і завершаныя мовазнаўчыя даследаванні былі апублікаваны, не ўсе нават захаваліся ў рукапісах. Займаўся збіраннем твораў вусна-паэтычнай творчасці і даследаваннем культуры і быту беларускага народа. Ужо ў 1877 г. Е. Р. Раманаў паведамляў Расійскай акадэміі навук, што за пяць гадоў настаўніцкай працы ім сабрана 2000 беларускіх слоў і з гэтага матэрыялу складзена «Спроба беларускага слоўніка», а ў якасці ўводзін да яго – «Кароткая беларуская граматыка». Супрацоўнікі Аддзялення рускай мовы і славеснасці Акадэміі навук прапанавалі яму аформіць свой слоўнік як дапаўненне да слоўніка І. І. Насовіча. На працягу наступных пяці гадоў Е. Р. Раманаў збіраў не зафіксаваныя І. І. Насовічам

словы на тэрыторыі Магілёўшчыны, лексікаграфічна апрацоўваў іх. Далейшая праца над слоўнікам была спыненая, бо Е. Р. Раманаў заняўся падрыхтоўкай да друку сваёй асноўнай фальклорна-этнаграфічнай працы – «Беларускага зборніка», своеасаблівай энцыклапедыі побыту, творчасці, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускага народа XIX – пачатку XX ст. Планавалася выдаць матэрыялы ў 15 кнігах. Аднак пры жыцці Е. Р. Раманава выйшла 9 тамоў (1886–1912), 10-ы том выпусціў Інбелкульт (1928), падрыхтаваныя 11–14-я тамы загінулі ў Другую сусветную вайну, лёс 15-га тома невядомы.

Значнай працай Е. Раманава з’яўляюцца «Матэрыялы па гістарычнай тапаграфіі Віцебскай губерні. Паведамленні» (1898), навуковыя вывады ў якой зроблены на аснове асабістых даследаванняў. У гэты перыяд апублікавана каля 100 розных прац. Пад рэдакцыяй Е. Раманава выйшлі тры выпускі «Магілёўскай даўніны» (1900, 1901, 1903), два выпускі «Матэрыялаў па этнаграфіі Гродзенскай губерні» (1911, 1912), адзін выпуск «Крыніц для гісторыі Магілёўскага краю» (1916).

У 1886–1894 гг. Е. Р. Раманаў займаецца археалагічнымі раскопкамі на тэрыторыі Магілёўскай і Віцебскай губерняў як самастойна, так і па даручэнні і на сродкі Маскоўскага археалагічнага таварыства, правадзейным членам якога ён з’яўляўся, і Археалагічнай камісіі. Археалагічныя і этнаграфічныя калекцыі Е. Р. Раманава ўзбагацілі многія айчынныя і замежныя музеі. Так, у Эрмітажы захоўваюцца 1017 экспанатаў Е. Р. Раманава, у Музеі антрапалогіі і этнаграфіі імя Пятра I АН Расіі – 1007, у Дзяржаўным музеі этнаграфіі народаў Расіі – звыш 1100, у Гісторыка-этнаграфічным музеі Акадэміі навук Літвы – 242, якія даюць багацейшыя матэрыялы для вывучэння гісторыі Беларусі, Літвы і Латвіі. За гэты перыяд Е. Раманаў надрукаваў каля 60 артыкулаў, нарысаў, рэцэнзій і заматак па беларускай этнаграфіі, археалогіі, гісторыі і філалогіі, склаў археалагічныя карты Магілёўскай, Віцебскай і Гродзенскай губерняў, сабраў звесткі пра 1000 гарадзішчаў Беларусі, выявіў шмат стаянак першабытнага чалавека, удзельнічаў у рабоце дзявятага археалагічнага з’езда ў Вільні (1893). Каля в. Высокі Гарадзец Талачынскага раёна адкрыў помнік эпіграфікі XII ст. – «Рагвалодаў камень». Па ініцыятыве Е. Р. Раманава і пры яго актыўным удзеле былі заснаваны Віцебскі, Магілёўскі і Віленскі этнаграфічныя музеі (куды даследчык перадаў шмат уласных знаходак), неаднаразова наладжваліся выстаўкі [16].

Дзейнасць Е. Р. Раманава адзначана Малым і Вялікім залатымі медалямі, а таксама дыпламамі навуковых таварыстваў. Адкрыцці вучонага добра дакументаваныя і апрацаваныя, яны даюць багацейшыя матэрыялы для вывучэння гісторыі Беларусі, Літвы і Латвіі. На працы Е. Раманава абапіраліся наступныя пакаленні археолагаў, фалькларыстаў, этнографістаў і мовазнаўцаў. Шэраг яго навуковых вывадаў пакладзены ў аснову сучасных айчынных культуралагічных даследаванняў.

Канцэпцыя культурна-гістарычнага развіцця Мітрафана Віктаравіча Доўнар-Запольскага

Важкі ўклад у этнаграфічна-фалькларыстычную навуку зрабіў *Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі* (1867–1934), які нарадзіўся ў г. Рэчыца Мінскай губерні ў сям’і калежскага сакратара. Адукацыю атрымаў у Рэчыцкім народным вучылішчы і Мазырскай прагімназіі. Вучобу працягваў у Кіеўскай гімназіі і Кіеўскім універсітэце. Пасля заканчэння ўніверсітэта (1894) працаваў у Маскоўскім архіве Міністэрства юстыцыі і адначасова выкладаў у гімназіях. З 1901 г. выкладаў гісторыю ў Кіеўскім універсітэце, з’яўляўся дырэктарам створанага ім Кіеўскага камерцыйнага інстытута. У 1920-я гг. працаваў у Харкаўскім інстытуце народнай гаспадаркі, Азербайджанскім універсітэце.

Плэнным перыядам у яго педагагічнай і навуковай дзейнасці былі гады, калі М. Доўнар-Запольскі працаваў у Беларуска-Літоўскай дзяржаўным універсітэце і Інбелкульце (1925–1926). У гэты час ён даследаваў сацыяльна-эканамічную структуру беларуска-літоўскай дзяржавы XVI–XVIII стст., старажытныя беларускія архівы па-за межамі БССР. Гісторык інтэнсіўна працаваў над гісторыяй і культурай беларускага народа ад эпохі першабытнага ладу да пачатку 1920-х гг. «Гісторыя Беларусі» ўяўляла сістэматызаванае абагульненае даследаванне этнагенезу беларусаў. Акрамя дадзенай працы, былі апублікаваны «Народное хозяйство Белоруссии, 1861–1914 гг.» (1926), «Старыя беларускія архівы за межамі БССР» (1926).

Апошнія гады яго жыцця звязаны з Масквой, дзе наш суайчыннік займаў пасаду прафесара ў Ціміразеўскай сельскагаспадарчай акадэміі і Інстытуце народнай гаспадаркі імя Пляханава.

Велізарную каштоўнасць для даследчыкаў беларускай культуры маюць фальклорна-этнаграфічныя працы М. Доўнар-

Запольскага: «Белорусская свадьба и свадебные песни» (1888), «Белорусское Полесье» (1895), «Западнорусская сельская община в XVI в.» (1897), «Беларуская гаворка» (1890) і інш. У іх утрымліваецца каштоўны матэрыял пра сямейны побыт, сямейнае звычайнае права, абрады беларусаў. Не страціла навуковай значнасці Праграма этнаграфічнага вывучэння Беларусі, распрацаваная М. Доўнар-Запольскім.

Этнограф напісаў шэраг публіцыстычных артыкулаў, у якіх абгрунтаваў гістарычныя падставы неабходнасці стварэння незалежнай беларускай дзяржавы, выступаў за развіццё беларускай культуры, навукі і літаратуры, ставіў праблему неабходнасці нацыянальна-культурнага адраджэння Беларусі. У навукова-публіцыстычным нарысе «Асновы дзяржаўнасці Беларусі» на падставе аналізу гістарычна-эканамічнага і эканамічнага фактараў абгрунтаваў права беларускага народа на суверэннасць. Публіцыст развянчаў думку на погляд на беларусаў як на народ, пазбаўлены нацыянальнасці, рашуча падтрымаў беларускае нацыянальнае адраджэнне ў пачатку XX ст. Ён вітаў з'яўленне «строга аб'ектыўнай і навуковай» плыні ў беларускіх гістарычных і этнаграфічных даследаваннях.

М. В. Доўнар-Запольскі з'яўляецца аўтарам больш за 150 прац па гісторыі Кіеўскай Русі, Маскоўскай дзяржавы, Расіі ў XIX ст., гісторыі Літвы і Беларусі, па сацыяльна-палітычных рухах, сялянскім пытанні і этнаграфіі Беларусі. У іх гісторык сцвярджаў існаванне беларускай нацыі з уласнай гісторыяй, выразнымі этнаграфічнымі рысамі, багатай народнай культурай, з уласнай беларускай мовай як спадчынніцай дыялектаў крывічоў і дрыгавічоў. Працы яго пераважна мелі навукова-аналітычны характар. Навуковец шырока карыстаўся ў сваіх працах матэрыяламі больш за 20 архіваў (Масква, Санкт-Пецярбург, Кіеў, Вільня, Варшава, Кракаў, Львоў, Кастрома, Яраслаўль, Ноўгарад, Нясвіж і інш.). У іх утрымліваецца грунтоўны культуралагічны кантэкст [7].

Даследаваннем этнакультураўтваральных працэсаў, вывучэннем фальклорна-этнаграфічнай спадчыны беларускага народа на працягу ўсяго жыцця займаўся *Адам Ягоравіч Багдановіч* (1862–1940). Нарадзіўся ён у мястэчку Халопенічы Бабруйскага павета. Тут атрымаў першапачатковую адукацыю і два гады працаваў памочнікам настаўніка. У 1879 г. паступіў у Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю, дзе стварыў гурток сама-

адукцыі з найбольш здольных семінарыстаў. Гурткоўцы акрамя дазволенай літаратуры нярэдка читалі літаратуру рэвалюцыйнага зместу і горача абмяркоўвалі прачытанае.

Пасля заканчэння семінарыі (1882) А. Багдановіч працаваў настаўнікам у сельскай школе ў Ігуменскім павеце, загадчыкам Мінскага гарадскога пачатковага вучылішча. Педагагічную дзейнасць настаўнік спалучаў з рэвалюцыйнай прапагандай сярод вучнёўскай моладзі, настаўнікаў, вайскоўцаў. З 1892 г. А. Багдановіч служыў у Гродзенскім аддзяленні Сялянскага паземельнага банка. Некаторы час кіраваў публічнай бібліятэкай. У лістападзе 1896 г. ён быў пераведзены па службе ў Ніжні Ноўгарад. Тут у яго завязаліся сяброўскія адносіны з М. Горкім. З 1907 г. жыццё і дзейнасць А.Багдановіча звязана з Яраслаўлем, дзе ён загадваў навуковай бібліятэкай Яраслаўскага дзяржаўнага музея і адначасова выкладаў гісторыю культуры ў мастацкім, музычным і тэатральным тэхнікумах. Захапленне традыцыйнай культурай беларусаў праявілася ў А.Багдановіча даволі рана. Ужо ў семінарыі юнак збіраў і запісваў народныя казкі, легенды, паданні і песні. Значную іх частку перадаў П. В. Шэйну, які пэўную частку ўключыў у свой зборнік «Матэрыялы для вывучэння побыту і мовы рускага насельніцтва Паўночна-Заходняга краю». Багаты фактычны матэрыял і яго аналіз утрымліваюцца ў грунтоўнай працы А. Багдановіча «Перажыткі старажытнага светасузірання ў беларусаў», апублікаванай у 1895 г. у Гродне. У гэтай працы зроблены сістэмны аналіз такіх перажыткаў, як анімізм, фетышызм, культы сонца і іншых дэманічных сіл.

Асобны цыкл прац («Этнічны склад народаў славянскіх і рускіх», «Этнічны склад насельніцтва Верхняга Паволжжа, Акі і Камы») прысвечаны вывучэнню этнакультураўтваральных працэсаў ва Усходняй Еўропе. Этнагенез і культурагенез разглядаюцца этнографам на аснове даных археалогіі, антрапалогіі, геаграфіі, палеанталогіі.

Старажытная тапаніміка шырока выкарыстана мовазнаўцам у якасці этналагічнага і культурна-гістарычнага матэрыялу ў рабоце «Мова зямлі. Утварэнне водарачных імёнаў і што ад іх паходзяць». Значную колькасць артыкулаў па сацыяльнай праблематыцы апублікаваў А.Багдановіч у перыядычных выданнях Беларусі і Расіі («Пра паншчыну», «Да гісторыі партыі “Народная воля” ў Мінску і Беларусі», «Рэвалюцыйны рух у Мінску і губерні ў 80 і пачатку 90-х гадоў» і інш.) [8].

Навуковыя працы даследчыка традыцыйнай культуры беларусаў былі высока ацэнены беларускімі этнографамі, фалькларыстамі і мовазнаўцамі. Значная частка спадчыны А. Багдановіча захоўваецца ў Інстытуце літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Этнаграфічныя матэрыялы, якія характарызуюць Палескі рэгіянальны тып культуры, сабраў і абагульніў *Ісак Абрамавіч Сэрбаў* (1871–1943), які нарадзіўся ў в. Кульшычы Прапойскага павета Магілёўскай губерні. Будучы этнограф у 1892 г. скончыў Полацкую настаўніцкую семінарыю, у 1901 г. Маскоўскі археалагічны інстытут. Працаваў настаўнікам у Мінску і беларускіх мястэчках. У 1910–1912 гг. як член Паўночна-Заходняга аддзела Расійскага географічнага таварыства наладжваў экспедыцыі ў Беларусь. У 1919–1921 гг. працаваў у аддзелах народнай асветы Магілёўскай і Гомельскай губерняў, удзельнічаў у рабоце па зборы і ахове помнікаў мастацтва і гісторыі. З 1923 г. працаваў выкладчыкам, загадчыкам кафедры этнаграфіі БДУ, з 1925 г. – сакратаром секцыі этнаграфіі Інбелкульта. З 1929 г. – навуковы сакратар кафедры этнаграфіі і фальклору Інстытута гісторыі АН Беларусі.

Даследаваць матэрыяльную культуру, вусную паэтычную і музычную творчасць беларускага народа І. Сэрбаў пачаў у другой палове 1920-х гг. Ён вывучаны курганы дрыгавічоў і радзімічаў каля Быхава, Мінска і Мазыра. Археолаг раскапаў і абследаваў каля 100 насыпаў і апісаў больш за 30 гарадзішчаў, селішчаў і стаянак.

Этнограф сабраў багатыя калекцыі народнага адзення і мастацтва, на аснове якіх выдадзены альбом «Беларускае народнае мастацтва». Ён першы з беларускіх этнографіаў стварыў вялікую фотатэку, у якой зафіксаваны тыпы адзення жыхароў розных куткоў Палесся, жылля, гаспадарчых пабудоў, вырабы рамёстваў. Сабраныя этнаграфічныя матэрыялы і назіранні абагульніў у працах «Сяло Вялікае. Малюнкі з жыцця Беларусі» (1910), «Паездкі па Палессі 1911 і 1912 гг.» (1914), «Беларусы-сакуны» (1915) [4].

Значны ўклад у беларускую фалькларыстыку, этнаграфію і мовазнаўства ўнёс *Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі* (1864–1940). Будучы этнограф і фалькларыст нарадзіўся ў в. Бялевічы Слуцкага павета Мінскай губерні ў беднай сялянскай сям’і. У 1884 г. ён скончыў Нясвіжскую настаўніцкую семіна-

рыю і пачаў працаваць настаўнікам у Мазырскім павеце. Прыкладна ў гэтыя гады Сержпутоўскі сур'ёзна захапіўся навуковай работай. Гэта былі яго першыя крокі ў вялікую навуку. У «Мінскіх губернскіх ведамасцях» у 1891 г. з'яўляецца першая публікацыя А. Сержпутоўскага «Голос из глуши», у якой ён пазнаёміў чытачоў з жыццём і побытам сялян-палешукоў в. Лучыцы Мазырскага павета. Усяго за час настаўніцтва на Мазыршчыне будучы вучоны-этнограф апублікаваў у гэтай газеце больш за дваццаць навуковых і пазнавальных артыкулаў.

У 1893 г. А. Сержпутоўскі пераехаў у Мінск, дзе пачаў працаваць пісарам у Мінскім аддзяленні Сялянскага пазямельнага банка, а потым у паштова-тэлеграфным ведамстве. У 1896 г. ён пераехаў у Санкт-Пецярбург, дзе ўладкаваўся на працу на Галоўпаштамт. Сваю работу ён спалучаў з вучобай у археалагічным інстытуце, які паспяхова закончыў у 1904 г. Паралельна з вучобай у інстытуце А. К. Сержпутоўскі займаўся на вышэйшых юрыдычных курсах. З 1906 г. яго дзейнасць была звязана з Рускім музеем, дзе фалькларыст працаваў у этнаграфічным адзеле. Менавіта з гэтага часу і пачалася яго сапраўдная навуковая дзейнасць. У гэты перыяд малады вучоны двойчы пабываў у экспедыцыях на Палессі і сабраў там багатую этнаграфічную калекцыю, зрабіў мноства фотаздымкаў, запісаў свае назіранні за ўкладам жыцця беларусаў-палешукоў. А. Сержпутоўскі зрабіў шмат цікавых запісаў пра вёскі Ганцаўшчыны, якія абагульніў у этнаграфічным нарысе «Белорусы-полешуки: постройки, занятия и поверия крестьян северной половины Мозырского и южной части Слуцкого уездов Минской губернии» (1908). У працы этнограф апісаў побыт, заняткі і вераванні сялян гэтага рэгіёна. Да таго ж перыяду адносяцца нарысы А. Сержпутоўскага «Сябрына», «Бонда», «Талака», «Каўтун», «Запасванне гаўяда», «Паморак», «Земледельческие орудия Белорусского Полесья», «Ловля вьюнов», «О завитках в Белоруссии» і іншыя, з якімі вучоны пазнаёміў навуковы свет.

Матэрыял, які мае вялікую навуковую значнасць для даследчыкаў культуры, утрымліваецца ў зборніку А. Сержпутоўскага «Сказки и рассказы белорусов-полешуков» (1911). Менавіта ў гэтай кніжцы змешчаны шматлікія казкі і паданні, якія аўтар запісаў у вёсцы Чудзін ад тутэйшых казачнікаў. Фалькларыст у ім поўнасьцю захаваў сацыяльна-крытычную накіраванасць твораў, а таксама асаблівасці апавядальнікаў. Дадзеная праца

з'яўляецца каштоўнейшай крыніцай для вывучэння беларускіх гаворак.

Навукова-даследчая дзейнасць А. Сержпутоўскім вялася і ў галіне мовазнаўства. Ён грунтоўна вывучаў дыялекты беларускай мовы. Вынікі даследавання сістэматызаваны ў кнізе «Грамматический очерк белорусского наречия деревни Чудин Слуцкого уезда Минской губернии» (1911).

Шэраг публіцыстычных артыкулаў А.Сержпутоўскі прысвяціў пытанням станаўлення беларускай народнасці, паходжанню і сутнасці рэлігіі. Яго шматлікая навуковая спадчына захоўваецца ў Музеі этнаграфіі, Рускім музеі, Расійскай акадэміі навук (Санкт-Пецярбург), у Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі і з'яўляецца бяспечнай крыніцай для культуролагаў [14].

Пытанні для самаправеркі

1. Акрэсліце змест канцэпцыі нацыянальна-культурнага адраджэння.
2. Абзначце месца і ролю беларускай мовы ў фарміраванні нацыянальнай культуры.
3. Выявіце этнакультурную інтэнцыянальнасць у творчай спадчыне Я. Коласа і Я. Купалы.
4. Вызначыце дэтэрмінанты культуратворчасці М. Багдановіча.
5. Пакажыце адметнасці станаўлення айчыннай этнакультуралогіі.
6. Параўнайце погляды А. Цвікевіча і М. Каяловіча ў адносінах да заходнерусізма.

Літаратура

1. *Абдзіраловіч, І.* Адвечным шляхам : даследзіны беларускага сьветагляду / І. Абдзіраловіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 44 с.
2. *Багушэвіч, Ф.* Смык беларускі // Творы : вершы, паэмы, апавяданні, артыкулы, лісты / Ф. Багушэвіч ; укл., прадм. Я. Янушкевіча ; камент. У. Содаля, Я. Янушкевіча ; маст. Г. Хінка-Янушкевіч. – Мінск : Мастац. літ., 1991. – С. 65–93.
3. *Богданович, М.* Белорусское возрождение / М. Богданович // Украинская жизнь. – 1915. – № 12. – С. 17–21.

4. *Вяргей, В.* Сербай Ісак Абрамавіч / В. Вяргей // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. Т. 6, кн. 1 / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] ; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 2001. – 591 с. : іл.
5. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускай літаратуры / М. Гарэцкі ; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 479 с. [16] л. іл.
6. *Давідовіч, А.* Жылуновіч Зміцер Хведаравіч / А. Давідовіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. Т. 3 / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] ; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 1996. – 527 с. : іл.
7. *Камінскі, М.* Доўнар-Запольскі Мітрафан Віктаравіч / М. Камінскі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. Т. 3 / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] ; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 1996. – 527 с. : іл.
8. *Кароткая, Т. М.* Багдановіч Адам Ягоравіч / Т. М. Кароткая // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. Т. 1 / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] ; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 1993. – 494 с., [8] к. : іл.
9. *Карский, Е. Ф.* Белорусы : в 3 т. Т. 1. Введение в изучение языка и народной словесности / Е. Ф. Карский. – Варшава : Тип. Варшав. учеб. округа, 1903. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2001. – 466 с.
10. *Колас, Я.* Збор твораў : у 14 т. Т. 11. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1917–1946 гг. / Я. Колас. – Мінск : Мастац. літ., 1976. – 424 с., 8 с. укл.
11. *Колас, Я.* Збор твораў : у 14 т. Т. 12. Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1947–1956 гг. / Я. Колас. – Мінск : Мастац. літ., 1976. – 528 с., 8 с. укл.
12. *Купала, Я.* // П’есы. Публіцыстыка. Янка Купала пра сябе / укл. і прад. Н. Гілевіча. – Мінск : Кніга, 2002. – 522 с.
13. *Лосский, Н.* Условия абсолютного добра / Н. Лосский. – М. : Политиздат, 1991. – 368 с.
14. *Сержпутоўскі, А. К.* Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
15. *Сідарэвіч, А.* Луцкевіч Антон Іванавіч / А. Сідарэвіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. Т. 4 / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] ; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 1997. – 432 с. : іл.
16. *Романов, Е. Р.* Белорусский сборник 1–2 : песни, пословицы, загадки / Е. Р. Романов. – Киев : Тип. С.В. Кульженко, 1885. – 468 с.
17. *Фатыхава, Г.* Лёсік Язэп Юр’евіч / Г. Фатыхава // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. Т. 4 / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] ; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 1997. – 432 с. : іл.
18. *Цьвікевіч, А.* “Западно-русизм” : нарысы з гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. / А. Цьвікевіч ; пасляслоўе А. Ліса. – 2-е выд. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 352 с.

Раздзел 6

АЙЧЫННАЯ КУЛЬТУРАЛОГІЯ

2-й паловы XX – пачатку XXI ст.

З незвычайнай вастрывёй паўстала ў сярэдзіне XX ст. праблема чалавека: яго месца ў свеце і роля ва ўсіх працэсах, якія выступаюць дваяка: як вынік развіцця ўсёй мінулай культуры і як пачатак наступных эпох. Праз чалавека праходзіць дэмаркацыйная лінія, якая адлучае мінулае ад будучыні.

Сацыякультурнай сістэме постіндустрыяльнага грамадства ўласцівы шэраг негатыўных аспектаў. Перш за ўсё гэта маніпулятыўны характар гэтай сістэмы. Тэхналагічныя дасягненні «інфармацыйнага стагоддзя» прывялі да духоўнага абясцэньвання былой культуры, яе адыходу ад асноўных сфер грамадскага жыцця, да збяднення духоўнага стану чалавека.

Непрыманне негатыўных наступстваў постіндустрыяльнага грамадства спрыяла ўзнікненню разнастайных альтэрнатыўных формаў жыццёўладкавання: экалагічныя рухі; утапічныя камуны; арганізацыі, што ўзніклі на аснове розных усходніх містычных вучэнняў; авангардныя плыні, звязаныя з пакланеннем музычна-эстрадным тыпам масавай культуры, і інш.

У гэты перыяд у духоўным жыцці развітых краін, якія ўступілі ў постіндустрыяльную эпоху, выразна праяўляецца кірунак, што атрымаў назву постмадэрнізм. Ён заметна паўплываў на ідэалагічнае і рэлігійнае жыццё, літаратуру і мастацтва, на гуманітарныя веды. Постмадэрнісцкая ментальнасць складвалася як пераадоленне не толькі класічных, але і мадэрнісцка-авангардных устаноў і арыентацый, як адаптацыя духоўнай дзейнасці да ўмоў сталага дэмакратычнага грамадства, якое адрозніваецца плюралізмам у самых разнастайных сферах быцця.

Постмадэрнізм не адмаўляў ні мадэрнізм, ні іншыя культурныя парадыгмы, але знішчаў тую статусную іерархію, вяршыню якую займалі творцы і эксперты, а масам прыходзілася знаходзіцца ў падножжы. Цяпер адкідвалася і розніца паміж цэнт-

рам і перыферыяй, паміж стваральнікамі культурных твораў і аўдыторыяй і нават паміж дасканалым, ці высокім, у мастацтве і выпадковым, ці паўсядзённым. У гэтай плыні не прызнавалася «дыктатура навізны і прагрэсу», адсутнічаў клопат пра чысціню мастацкай з’явы, дапускалася і нават заахвочвалася існаванне самых разнастайных элементаў.

У інфармацыйным грамадстве склаўся і прынцыпова іншы тып вытворчасці, распаўсюджання і захавання культуры. Культура стала найбольш дынамічным, нават у параўнанні з тэхнікай, кампанентам цывілізацыі. Вытворчасць, перадача, захаванне і спажыванне інфармацыі ажыццяўляюцца на прынцыпова іншай тэхналагічнай аснове, што прыводзіць да карэнных змен у культуры. «Экранная культура» – інтэрнацыянальная па сваёй прыродзе. Яна лёгка перасякае нацыянальна-дзяржаўныя межы, не мае моўных абмежаванняў, таму хутка авалодвае свядомасцю разнамоўнай аўдыторыі «без перакладчыка». Даступнасць і разнастайнасць культурнай інфармацыі прыводзяць, з аднаго боку, да значнай аднароднасці сусветна-інфармацыйнай прасторы, да зняцця ўсіх перашкод, а з другога – да вялікай разнастайнасці інфармацыі, з якой чалавек можа выбраць тое, што адпавядае яго арыентацыі. Здольнасць хуткага і надзейнага пераносу інфармацыі на любы адлегласці робіць магчымым радыкальную дэцэнтралізацыю важнейшых працэсаў, у тым ліку вытворчасць, кіраванне, адукацыю.

Тэрмін «глабалізацыя» ў грамадскіх навуках ужываецца для абазначэння паскоранага працэсу інтэграцыі нацый у сусветную сістэму ў сувязі з развіццём сучасных транспартных сродкаў і эканамічных сувязей, а таксама ўзмацнення сродкаў масавай інфармацыі. Агульнапрынятая пазітыўная ацэнка глабалізацыі як працэсу пэўнага аб’яднання чалавецтва ў адзіную гаспадарчую сістэму толькі на базе сучаснай матэрыяльнай культуры, тэхнікі мае традыцыйны характар і абапіраецца на традыцыйна пазітыўную ацэнку амаль класічных ужо мадэляў агульнаграмадскага індустрыяльнага развіцця.

Пытанне аб уздзеянні на гісторыка-культурны працэс, аб глабальным мадэляванні і планаванні мае ўжо не толькі тэарэтычнае, але і практычнае значэнне. Зразумела, каб ажыццявіць ідэальна плануючую функцыю, неабходна мець прагнастычную мадэль развіцця свету. Праблемы будучага культурна-гістарычнага развіцця ўвасобіліся ў выглядзе шэрагу культура-

лагічных канцэпцый. Так, А. Маслоу ўскладвае надзеі на стварэнне будучага грамадства, у якім рашаючую ролю будуць адыгрываць самаактуалізуючыся і схільныя да вышэйшых перажыванняў індывіды. С. Хантынгтон у сваёй комплекснай праграме глабальнага мадэлявання праводзіць ідэю, што культурныя асаблівасці больш значныя, чым палітычныя і сацыяльныя разыходжанні, і фундаментальнай праблемай сучаснай эпохі з'яўляецца супрацьстаянне сучаснага і традыцыйнага.

Самасвядомасць, ідэнтычнасць будуць мець у бліжэйшай будучыні ўсё больш вызначальнае значэнне менавіта на ўзроўні вылучаных культурцывілізацый, ці метакультур. Гэта таксама звязана з усведамленнем канфліктнасці свету і будучымі сутыкненнямі цывілізацый па «лініях культурных разломаў», гэта значыць прасторавых меж метакультурных супольнасцей. Напрыклад, С. Хантынгтон выказвае меркаванне аб тым, што адрозненні паміж цывілізацыямі-культурамі велізарныя і яшчэ доўга будуць заставацца такімі. Сапраўды, цывілізацыі непадобныя па сваёй гісторыі, культурных традыцыях, рэлігіях. У людзей розных культурцывілізацый адрозніваюцца ўяўленні аб свеце ў цэлым, аб свабодзе, мадэлях развіцця, аб адносінах паміж індывідам і супольнасцю, аб Богу.

Асаблівую ролю ў вызначэнні абрысаў будучага культурнага свету адыгрывае фундаменталізм (строгае выкананне архаічных нормаў, вяртанне да былых парадкаў), перш за ўсё ў выглядзе рэлігійных рухаў. Вяртанне да традыцыйных культурных каштоўнасцей, на наш погляд, ёсць рэакцыя на экспансію глабальнай культуры ў развіваючыся краіны. Дадзеная з'ява ахапіла ў першую чаргу краіны ісламскай метакультуры, якая адыгрывае істотную ролю ў сучасным свеце. Асноўны «культурны разлом» навукоўцы бачаць у супрацьстаянні Захаду астатняму свету. Выйсце з такога становішча бачыцца ў змене супрацьстаяння палітычных сістэм супрацьстаяннем розных культур, фарміраванні шматполюснага полікультурнага ўзаемадзеяння. Сёння паступова адбываецца пераарыентацыя сучаснай індустрыяльнай культуры на больш інтравертную, звернутую да ўнутранага свету чалавека. Гэта выяўляецца ў вялікай цікавасці да асобнага самаўдасканалення, да рэлігійных сістэм, у непрыняцці маладым пакаленнем рацыянальна-рэчавага падыходу да жыцця, ва ўзнікненні субкультур і контркультуры, пошуку сэнсу існавання ў заходняй культуры. Як

адзінка знешняга геапалітычнага ўзаемадзеяння заходняга культуры іманентна імкнецца да мадэрнізацыі, абнаўлення.

Такім чынам, дынаміка культуры ў кантэксце глабалізацыі будзе залежаць ад узаемадзеяння культурцывілізацый, ад вырашэння канфлікту паміж сучаснасцю і традыцыйнасцю, ад выкарыстання асаблівасцей культурна-гістарычнага шляху розных народаў.

На працягу разглядаемага перыяду ўзніклі і развіваліся канцэпцыі, якія імкнуліся асэнсаваць складаную, шматгранную, дынамічна развіваючуюся сучасную культуру, у якой увасабляюцца творчыя здольнасці чалавека, яго духоўны свет.

6.1. Сацыядынаміка беларускай культуры на мяжы тысячагоддзяў

Праблемы, аб якіх вялася размова вышэй, былі характэрны і для сучаснага беларускага грамадства. Акрамя таго, сацыякультурнае развіццё ў Беларусі мела спецыфічныя асаблівасці. У 2-й палове мінулага стагоддзя назіраецца крызіс савецкай культуры, які выклікаў змены каштоўнасна-сэнсавага ядра монастылістычнай сацыялістычнай культуры, сістэмы патрэбнасцей, мэт і матывацый асобы, зніжэнне ўзроўню сістэмна-іерархічнай структураванасці, складанасці і поліфункцыянальнасці культурнага комплексу соцыуму, дамінаванне адмоўна накіраванага экзістэнцыяльнага стану індывіда. Дэградацыя падсістэмы каштоўнасных арыентацый, традыцыйнай маралі спарадзіла разнастайныя формы дэструкцыі сацыяльнага і асобнага характару: анамію, агрэсію, бунт, канфармізм, рытарызм, рытуалізм, эскапізм і інш. Такім чынам, на пераломным этапе грамадскага развіцця ў культуры ўзніклі дэструктыўныя механізмы, выкліканыя сацыяльным крызісам, рэзкімі зменамі ў агульным ладзе сацыякультурнай арганізацыі і рэгуляцыі калектыўных форм жыццядзейнасці людзей. У 80-х гг. XX ст. у беларускім грамадстве склаліся ўмовы для развіцця дэструктыўных працэсаў у сацыякультурнай сферы. Паглыбленне супярэчнасцей паміж савецкай культурай і яе суб'ектамі прывяло да паступовага размывання функцыянальнай цэласнасці і збалансаванасці сацыякультурнай сістэмы, у пэўным сэнсе яе дысфункцыі, парушэння сацыяльнага адзінства. Гэтую з'яву ў духоўнай сферы культуралагі абазначылі катэгорыяй «сацыякультурная дэструкцыя».

Ва ўмовах сацыякультурнай дэструкцыі развіваліся культурная талерантнасць, крэатыўнасць, варыятыўнасць, фарміруецца транзітыўная полістылістычная культура. Паралельна з разбурэннем ранейшых палітычных і эканамічных механізмаў і вылучэннем на першы план новых патрэбнасцей, інтарэсаў і мэт у беларускім грамадстве адбываецца інтэнсіўная сацыякультурная дзейнасць, што знаходзіць адлюстраванне ва ўзмацненні маргінальных з'яў у культуры. Найбольш хутка маргінальныя формы развіваліся ў мастацкай культуры.

Культурная разнастайнасць трансфармацыйнага грамадства стварыла ўмовы для паступовых змен сацыякультурных арыентацый яго суб'ектаў, індывідуалізацыі культурнага жыцця і функцыянавання розных субкультур, якія маюць выразна акрэсленыя граніцы ведаў, нормаў, каштоўнасцей, узораў, уяўленняў, густаў, ідэалаў, традыцый. У сучасным беларускім грамадстве адначасова існуюць разнастайныя субкультуры.

Сацыядынаміка ў беларускім грамадстве мае пэўныя спецыфічныя асаблівасці. Культурныя працэсы ў ім носяць пераважна эвалюцыйны характар. Гістарычнае змяненне культуры адбываецца паступова, без вострай сацыяльнай барацьбы, у выглядзе дэсемантызацыі яе асобных рыс і форм. Узнікненне новых культурных форм ажыццяўляецца па розных мадэлях: па шляху эвалюцыі ўскладнення іх арганізацыі і структуры, павышэння яе ўстойлівасці і функцыянальнай універсальнасці; мадэрнізацыі ў бок узмацнення іх утылітарнасці і сацыяльнай эфектыўнасці; рэактуалізацыі класічных культурных форм і ўключэння іх у сацыяльную практыку; інтэграцыі новых культурных форм у існуючую культурную сістэму.

Ажыццяўляемыя ў беларускім грамадстве трансфармацыі прывялі да паступовага нарастання пазітыўных змен у сацыякультурнай сферы. З сярэдзіны 90-х гг. ХХ ст. пачынаецца якасна новы этап фарміравання транзітыўнай полістылістычнай культуры, якая характарызуецца паступовым развіццём антыдэструктыўных механізмаў.

Глыбока закрунула сацыядынаміку беларускай культуры тэхнагенная катастрофа, якая ўзнікла ў выніку аварыі на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі (1986). У выніку яе наступстваў адбылося комплекснае і пралангіраванае дэструктыўнае ўздзеянне на ўсе бакі жыццезабеспячэння і жыццядзейнасці суб'ектаў беларускай культуры. У посткатастрофным

соцыуме адбыліся рэзкія змены рэальнага быцця, парушэнне сацыяльна-псіхалагічных механізмаў адаптацыі асобы; фарміраванне каштоўнасных арыентацый характарызуецца хваравітасцю, зніжэннем здольнасці асобы адэкватна рэагаваць на абставіны сацыякультурнага развіцця.

Абвяшчэнне ва ўмовах распаду СССР незалежнай унітарнай дэмакратычнай сацыяльна-прававой дзяржавы Рэспублікі Беларусь у 1991 г. актуалізавала пытанні дзяржаўна-культурнага будаўніцтва. Таму ў гэты перыяд цікавасць да вывучэння культуры істотна ўзрастае. Беларuskія вучоныя сумесна з навукоўцамі сусветнай супольнасці спрабуюць адказаць на пытанне: «Што ўяўляе сабой гістарычны шлях чалавецтва – паслядоўнае развіццё па пэўнай схеме (стадыі, этапы) або ўзаемадзеянне розных тыпаў культурцывілізацый?» З такім аспектам аналізу цесна звязаны праблемы ўдасканалення культур, распрацоўкі мадэляў будучага развіцця і ўплыву чалавека на ход гісторыка-культурнага працэсу ў цэлым. У гэты час у навукова-даследчых і вышэйшых навучальных установах Беларусі ствараюцца кафедры культуралогіі, у вучэбны працэс уводзіцца культуралагічны курс. Цікавасць да дысцыплін культурознаўчага цыкла з'яўляецца адной з найбольш прыкметных асаблівасцей сучаснай адукацыі. У працэсе культуралагічнай адукацыі моладзь рыхтуецца да асабістай арыентацыі ў сучасным свеце, да асэнсавання яе як сукупнасці культурных дасягненняў чалавечага грамадства. Культуралагічная адукацыя садзейнічае ўзаемаразуменню і прадукцыйным зносінам прадстаўнікоў розных культур. З улікам абазначаных асаблівасцей развівалася беларуская навуковая культуралагічная школа, якая пачала фарміравацца ў 1-й палове ХХ ст. Асноўнымі кірункамі яе даследаванняў з'яўляюцца заканамернасці развіцця і функцыянавання культуры як цэласнасці, спецыфічнай функцыі і мадальнасці чалавечага быцця. Беларuskія культуралагі займаюцца вывучэннем канкрэтна-гістарычных з'яў і феноменаў нацыянальнай і сусветнай культуры.

6.2. Распрацоўка тэарэтыка-метадалагічных праблем культуры ў айчыннай гуманітарыстыцы

У цэнтры ўвагі айчынных культуралагаў, філосафаў і сацыёлагаў у разглядаемы перыяд былі праблемы функцыянавання і

развіцця духоўнай і матэрыяльнай культуры. Прадметам даследавання культуралага з'яўляліся артэфакты культуры, прасторавая і часавая арганізацыя іх формы, свет каштоўнасцей, сімвалаў і знакаў як спосабаў існавання культуры, спосабаў яе ўспрымання як «сваёй», так і «чужой». Акрамя таго, прадстаўнікі гуманітарных навук вывучалі працэсы пераемнасці розных культур – ад культур этнасаў да культур нацый, разнастайныя працэсы ўзаемадзеяння розных культур – ад дыфузіі культур да інтэрферэнцыі, ад дыялогу паміж культурамі да супярэчнасцей паміж культурамі і цывілізацыямі. У працэсе даследавання выкарыстоўваліся разнастайныя метады, якія сфарміраваліся ў гуманітарных навук. Сярод іх найбольш прыярытэтнымі былі метады параўнальна-гістарычнага аналізу, эвалюцыянізму, тыпалогіі, структурна-функцыянальны метады, біяграфічны метады, метады кантэнт-аналізу і інш.

Даследчыкі звярталіся да аднаго з мноства аспектаў існавання матэрыяльнай ці духоўнай культуры, да аднаго з яе вельмі разнастайных працэсаў, для таго каб, зыходзячы з канкрэтнасці аспекту, формы, працэсу, асэнсаваць культуру як цэласнасць, як шматузроўневую сістэму.

Фундаментам айчыннай культуралогіі з'яўляецца філасофія культуры, якая вызначае важнейшы фактар у асэнсаванні ўсёй культуры і яе разнастайных сегментаў. У папярэдніх раздзелах дадзенага дапаможніка мы адзначалі, што на ўсіх этапах гісторыі фарміравання культуралагічнай думкі філосафы мелі самае непасрэднае дачыненне да вывучэння культуры. Сучасныя беларускія філосафы працягвалі традыцыі сваіх папярэднікаў і эфектыўна займаліся вывучэннем сусветнай і айчыннай культуры.

Адным з прадметаў культуралагічных даследаванняў беларускага філосафа *Яўгена Міхайлавіча Бабосава* (нар. у 1931 г.) з'яўляецца асоба стваральніка культуры і адначасова яе прадукту.

У аснове яго канцэпцыі асобы знаходзіцца ідэя, што асоба – гэта хутчэй не суб'ект творчасці, а пасрэднік паміж ніжэйшым і вышэйшым светам. Чалавек, паводле меркавання акадэміка Нацыянальнай АН Беларусі, з'яўляецца суб'ектам адносін і свядомай дзейнасці. Я.Бабосаў прыходзіць да высновы, што асоба фарміруецца пад уплывам грамадскіх адносін, культуры, непасрэднай сацыякультурнай прасторы. У яго працы «Маральная культура асобы» (1985) паказаны адрозненні паняццяў

«індывід» і «індывідуальнасць». Пад індывідам філосаф разумее асобнага прадстаўніка чалавечага роду, а індывідуальнасць, на погляд даследчыка, ёсць сукупнасць рыс, якія адрозніваюць пэўнага індывіда ад усіх іншых.

У манаграфіі Я.Бабосава развіваюцца ідэі П. Біцылі, І. Грэўса, П. Карсавіна аб узаемаадносінах культуры і асобы. Ён аналізуе працэс станаўлення маральнай культуры, прасочвае эвалюцыю ўяўленняў грамадства аб дабры і зле, справядлівасці і дабрачыннасці, абавязку і гонары і інш. Аўтар манаграфіі лічыць мараль неад'емнай часткай, нават ядром культуры. Таму фарміраванне ў людзей характэрных пэўнаму грамадству, класу маральных якасцей і нормаў паводзін з'яўляецца важнейшай функцыяй культуры. Маральная культура фарміруецца пад уплывам выхавання, жыццёвага вопыту, працоўнай дзейнасці, уздзеяння мастацтва, уласнага імкнення да самаўдасканалення. Маральныя нормы, прынцыпы вельмі важныя ў рэгуляцыі дзейнасці чалавека ў грамадстве і атрымліваюць каштоўнаснае абгрунтаванне ў выглядзе ідэалаў дабра і зла, справядлівага і несправядлівага і інш. На погляд філосафа, маральная культура ўключае культуру этнічнага мыслення, культуру пачуццяў, культуру паводзін, этыкет. Мараль не толькі рэгулюе паводзіны людзей, арыентуе іх у культуры, але і ўплывае на фарміраванне, станаўленне самога чалавека. Маральныя нормы не з'яўляюцца знешнім ў адносінах да чалавека імператывам. У працэсе іх засваення чалавекам яны пераўтвараюцца ва ўнутраны рэгулятар паводзін, трансфармуюцца з ведаў у перакананні, пераходзяць у прывычку. Мараль, адзначае Я. Бабосаў, выступае і як асаблівая форма зносін людзей, што дае аксіялагічную афарбоўку культуры, грамадству, свету.

Пытанні ўзаемаадносін чалавека, грамадства і культуры закранаюцца і ў нуступных навуковых працах акадэміка: «Сацыяльныя аспекты навукова-тэхнічнай рэвалюцыі» (1976), «Чалавек на парозе рынку: сацыяльныя чаканні насельніцтва» (1992), «Катастрофы: сацыялагічны аналіз» (2000). У гэтых і іншых работах іх аўтар распрацаваў новыя канцэптуальныя падыходы да даследавання сацыякультурных аспектаў постіндустрыяльнага беларускага грамадства, уплыву навукі і тэхнікі на развіццё духоўнага свету чалавека.

Цыкл прац Я. Бабосава прысвечаны выяўленню сутнасці і зместу нацыянальнай ідэалогіі, беларускай ідэі. На думку філо-

сафа, ідэалогія з'яўляецца неад'емнай часткай сацыяльнай рэчаіснасці, палітычнага і духоўнага быцця грамадства, спецыфічна арыентацыйна-каштоўнаснай свядомасцю, якая выражае інтарэсы розных сацыяльных супольнасцей і грамадства ў цэлым. Яе структуру складаюць веды, каштоўнасці, нарматывы, погляды, дзеянні, перакананні, валявы кампанент. У навуковы ўжытак Я. Бабосаў уводзіць паняцце «нацыянальная ідэалогія», якая ўключае сістэму поглядаў, заснаваную на прынцыпах агульнасці нацыі і прыярытэту яе інтарэсаў у розных сферах грамадскага жыцця. Рост нацыянальнай самасвядомасці ў нашай краіне прыводзіць да адраджэння нацыянальнай ідэалогіі, нацыянальнай культуры, мовы, традыцый, сімволікі. Ядром нацыянальнай ідэалогіі з'яўляецца беларуская ідэя, станаўленню якой паспрыялі сацыяльна-філасофскія і гуманістычныя ідэі Ф. Скарыны, С. Буднага, С. Полацкага, А. Гаруна, І. Абдзіраловіча, М. Багдановіча, Я. Купалы і інш. Нацыянальная ідэя, якая фарміруецца ў кантэксце традыцый нацыянальнай культуры, з'яўляецца крыніцай духоўнага ўзбагачэння, фарміравання гуманістычнага светапогляду, высокіх грамадзянскіх якасцей, адраджэння гістарычнай памяці і нацыянальнай самасвядомасці, пачуцця патрыятызму.

Асновы тэарэтычнай культуралогіі на шырокім факталагічным матэрыяле прадставіў у сваіх працах *Мікалай Ігнатавіч Крукоўскі* (1923–2013).

Сутнасць і роля культуры ў развіцці грамадства і чалавека разглядаюцца ў яго працах «Філасофія культуры. Уводзіны ў тэарэтычную культуралогію» (2000) і «Бляск і трагедыя ідэалаў: філасофскія эцюды пра ідэалы, дэмакратыю і сусвет» (2004). У перыяд фарміравання экспліцытных культуралагічных ведаў вельмі своечасова М. Крукоўскім былі прааналізаваны метадалагічныя падыходы да вывучэння культуры, якія сфарміраваліся раней у філасофіі культуры. Культуролаг сцвярджае, што пры вывучэнні сёння тэорыі і культуры ўжо недастаткова «абапірацца толькі на філасофскую метадалогію, няхай сабе і ўтвораную на аснове лепшых дасягненняў філасофіі сусветнай» [2, с. 11]. У дадатак да лагічнай дэдукцыі ён прапаноўвае агульную тэорыю сістэм з цесна звязаным з ёй структурафункцыянальным метадам. Паводле меркавання філосафа, пры выкарыстанні гэтай тэорыі для культуралогіі адкрываюцца перспектыўныя ўзаемадачыненні з такімі канкрэтнымі навукамі, як семіётыка, тэорыя інфармацыі, матэматыка.

М. Крукоўскі паказвае, што тэорыя культуры не можа толькі развівацца чыста дэдуктыўнымі метадамі як бы строга яна не была вытрымана. «Тэорыя, – адзначае культуролаг, – павінна абапірацца і на эмпірыю навуковую, гэта значыць эмпірыю, якая скарыстоўвае не толькі механічны збор фактаў, але і пэўную іх класіфікацыю, сістэматызацыю і абагульненне, па магчымасці з выкарыстаннем статыстыкі і тэорыі імавернасцей» [2, с. 12].

У працы значную ўвагу надае яе аўтар месцу і ролі стылю ў культуралогіі. Вучоны лічыць, што «паняцце стылю смела можна было б увесці ў ранг катэгорыі агульнакультуралагічнай» [2, с. 12–13]. Спасылаючыся на О. Шпенглера, ён надае катэгорыі стылю статус асноўнага класіфікацыйнага культурна-гістарычнага тыпу.

Навуковай вартасцю прац М. Крукоўскага з'яўляецца аналіз дыялектычнай будовы культуры. У адрозненне ад культуролагаў, якія падзялялі культуру на два асноўныя структурныя ўзроўні: культуру матэрыяльную і культуру духоўную, ён уводзіць трэці сярэдзінны ўзровень – культура мастацкая. У мастацкай культуры, лічыць даследчык, як у сярэдзінным пласце культуры, скандэнсавана духоўнае і матэрыяльнае, унутранае і знешняе, змест і форма, якія выступаюць пэўнай рухомай раўнавазе, у супярэчлівым адзінстве [2, с. 131]. Аўтар не абмяжоўваецца разглядаць марфалогію культуры. М. Крукоўскі аналізуе катэгарыяльна-ацэначную і стылявую тыпалогію мастацкай культуры, яе структуру. Культуролаг нават разглядае будову паасобных відаў і жанраў мастацтва на ўзроўні мікраструктуры.

Вельмі глыбока разглядаецца культуролагам духоўна-культурная прастора і яе катэгарыяльная характарыстыка. Да асноўных культуралагічных катэгорый, якія адпавядаюць духоўнаму ўзроўню культуры, ён адносіць ісціну, дабро, мараль і права, святое і грахоўнае, рэлігію і царкву. У працы таксама вызначаюцца агульныя рысы структуры гэтых катэгорый.

Заслугоўваюць увагі меркаванні культуролага адносна цыклічнага развіцця культуры, што былі ім выказаны ў 1965 г. незалежна ад О. Шпенглера, А. Тойнбі і П. Сарокіна, тады малавядомых у савецкай навуцы. У тых жа працах, амаль на дваццаць гадоў абагнаўшы С. Хантынгтана, была пастаўлена актуальная праблема ўзаемадзеяння розных культур і цывілізацый.

Навуковыя інтарэсы М. Крукоўскага ахопліваюць філасофію, лінгвістыку, эстэтыку. Так, асноўныя палажэнні эстэтычнай канцэпцыі М. Крукоўскага выкладзены ў працах «Логіка прыгажосці» (1965), «Асноўныя эстэтычныя катэгорыі: вопыт сістэматызацыі» (1974), «Кібернетыка і законы прыгажосці» (1977), «Homo pulcher. Чалавек прыгожы» (1983). Ён – аўтар шматлікіх артыкулаў і навуковых прац па праблемах станаўлення нацыянальнай самасвядомасці, узаемаадносін культуры і суверэнітэту народа.

Другая палова XX ст. адметная тым, што хрысціянскія тэолагі звярнуліся да праблем абгрунтавання рэлігіі, асэнсавання тэндэнцый развіцця мірскай культуры, сінтэзу рэлігіі і культуры. Шляхі хрысціянска-рэлігійнай інтэграцыі культуры ў шэрагу навуковых прац аналізуе беларускі культуролаг *Марына Аляксандраўна Мажэйка* (нар. у 1958 г.). Акрамя аналізу асаблівасцей праваслаўна-багаслоўскага сінтэзу культуры, М. А. Мажэйка глыбока даследуе філасофію і культуру постмадэрнізму. Шматлікія аналітычныя артыкулы М. Мажэйкі, прысвечаныя розным аспектам гэтай плыні ў еўрапейскай філасофскай думцы, увайшлі ў энцыклапедычнае выданне «Постмадэрнізм» (2001). Іх аўтар адзначае, што сутнасцю постмадэрнізму з'яўляецца крытыка навукі, розуму, рацыяналістычнага пачатку, логікі. Сутнасць крытыкі навукі прадстаўнікамі постмадэрнізму (Ж. Ліатар, М. Фуко, Фукуяма і інш.), па меркаванні аўтара, заключаецца перш за ўсё ў тым, каб разгледзець яе як ідэалогію і інструмент улады. Навуковыя веды, лічаць ідэолагі постмадэрнізму, згубілі свой статус аб'ектыўных, незацікаўленых ведаў, сваю аб'ектыўную значнасць і сталі выразнікамі толькі волі да ўлады – над прыродай, над другім чалавекам, над сабой. Беларускі філосаф адзначае і такую адметнасць постмадэрнісцкай філасофіі, як разрыў з гісторыяй.

М. Мажэйка адзначае, што постмадэрнізм выступіў не толькі з крытыкай навукі, але і з крытыкай любой формы інтэграцыі культуры ў адзінае цэлае незалежна ад таго, ці гэта семіятычна зразумелая знакавая сістэма, ці адзіная сістэма каштоўнасцей [4].

Значная колькасць прац М. Мажэйкі тычацца праблем семіётыкі, сінергетыкі, метадалогіі нелінейных аналітык, мастацтва, філасофіі мовы, сацыяльнай філасофіі, культуралогіі.

Пытанні для самаправеркі

1. Пакажыце асноўныя рысы культуры постіндустрыяльнага грамадства.
2. Вызначыце змест і сутнасць глабальнай культуры.
3. Прааналізуйце прыкметы сацыякультурнай дэструкцыі ў беларускім грамадстве.
4. Акрэсліце навуковыя працы беларускіх філосафаў па праблеме «Асоба і культура».
5. Вызначыце месца і ролю стылю ў культуры на падставе прац М. І. Крукоўскага.

Літаратура

1. *Бабосов, Е. М.* Структурные модели адаптации индивидов и групп в трансформирующемся обществе / Е. М. Бабосов // Социология. – 1999. – № 4. – С. 11–30.
2. *Крукоўскі, М. І.* Філасофія культуры: увядзіны ў тэарэтычную культуралогію: вучэб. дапам. / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.
3. *Лиотар, Ж. Ф.* Состояние постмодерна / Ж. Ф. Лиотар. – СПб. : Алетейя, 1998. – 159 с.
4. *Можейко, М. А.* Порядок дискурса / М. А. Можейко // Новейший философский словарь : 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Интерпрес-сервис ; Книжный дом, 2001. – С. 771–774.

6.3. Эстэтычная канцэпцыя айчынных культуролагаў

Эстэтыку некаторыя беларускія культуролагі лічаць тэорыяй мастацкай культуры. Так, М. І. Крукоўскі пры разглядзе метадалагічных падыходаў да вывучэння культуры адзначае: «Той жа лагічны касцяк, што экстрапаліраваны на ўсю культуру, добра паслужыць тут і нам, тым болей, што эстэтыка з'яўляецца не чым іншым, як тэорыяй мастацкай культуры...» [2, с. 10]. Такіх поглядаў прытрымліваўся і *Уладзімір Міхайлавіч Конан* (1934–2011), у якога пытанні эстэтычных адносін суб'ектаў культуры да рэчаіснасці, іх арыентацыі ў свеце матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей былі ў полі зроку. Праблемнае поле навуковых інтарэсаў У. Конана шырокае. Ён глыбока прааналізаваў гісторыю беларускай культуры, беларускі фальклор, гісторыю і сучасны стан беларускай літара-

туры, пытанні фалькларыстыкі і літаратуразнаўства Беларусі, архетыпы і сімвалы беларускага мастацтва. Але найбольш прац у яго па эстэтычнай культуры. Культуролаг з'яўляецца аўтарам такіх работ, як «Развіццё эстэтычнай думкі ў Беларусі. 1917–1934 гг.» (1968), «Демократическая эстетика Белоруссии. 1905–1917» (1971), «Очерк истории эстетической мысли Белоруссии» (1972), «Эстетическая мысль Советской Белоруссии» (1978), «Проблемы искусства и эстетики в общественной мысли Белоруссии начала XX в.» (1985), «Беларуская эстэтыка і мастацкая культура: гістарычныя традыцыі і сучаснасць» (1988).

Паводле меркавання У. Конана, уся гісторыя эстэтычнай думкі ўяўляе гісторыю рэалізацыі бесперапыннага працэсу спасціжэння аб'ектыўнай ісціны ў галіне эстэтычнага асваення рэальнасці наогул і мастацкага пазнання ў прыватнасці. Аўтар прааналізаваў гісторыю беларускай эстэтыкі і вызначыў найбольш важныя этапы яе фарміравання, акрэсліў асноўныя крыніцы гісторыі айчыннай эстэтыкі, вызначыў культурна-гістарычныя асаблівасці яе станаўлення і развіцця.

Навуковую значнасць мае даследаванне народных эстэтычных уяўленняў беларусаў. Даследчык лічыў, што ўжо ў вуснай народнай творчасці выяўляюцца пэўныя ўяўленні аб прыгожым, добрым, карысным. Гэтыя першапачатковыя паняцці аб прыгажосці атрымалі далейшае развіццё ў літаратуры Сярэднявечча. Найбольш выразна, на погляд культуролога, эстэтычныя адносіны выявіліся ў тагачасным мастацтве, асабліва ў архітэктуры.

Эвалюцыя эстэтычных поглядаў беларускіх мысліцеляў у працах У. Конана прасочваецца ад старажытнасці да нашых дзён. Навуковым колам краіны вядомы і іншыя яго працы, напрыклад, «Адам Бабарэка: крытыка-біяграфічны нарыс» (1976), «От Ренессанса к классицизму» (1978). За ўдзел у напісанні цыкла калектыўных манаграфій па гісторыі філасофскай і грамадскай думкі Беларусі У. Конан узнагароджаны Дзяржаўнай прэміяй Беларусі.

Заканамернасці гістарычнага станаўлення эстэтычнай свядомасці беларусаў усебакова разгледзеў *Альфрэд Сцяпанавіч Майхровіч* (нар. у 1937 г.). Свае погляды па праблемах рэалістычнай эстэтыкі ён выклаў у працах «Эстетические взгляды Якуба Коласа» (1970), «Аб эстэтычным асваенні рэчаіснасці»

(1973) і інш. Філософ абгрунтоўвае думку, што станаўленне беларускай эстэтычнай думкі адбывалася пад дабратворным уплывам эстэтыкі рускіх рэвалюцыйных дэмакратаў. Адначасова А. Майхровіч сцвярджае, што беларуская эстэтычная думка мае свае непаўторныя рысы. У манаграфіі аналізуецца грамадска-эстэтычная праграма Ф.Багушэвіча, творчасць якога была непарыўна звязана з грамадскімі і эстэтычнымі ідэаламі [4, с. 18].

А. Майхровіч паказвае, што эстэтыка Я. Коласа была працягам і развіццём эстэтычнай праграмы Ф. Багушэвіча. Філософ выявіў адметнасці коласаўскай эстэтыкі. Паэт, на думку даследчыка, увасобіў у сваёй творчасці новыя для беларускай нацыянальнай літаратуры ідэйна-эстэтычныя пазіцыі: эпічнае адлюстраванне рэчаіснасці; творчую культуру рэльефнага ўзнаўлення яе рэальных, тыпічных, канкрэтна-пачуццёвых праяў; смеласць у вызначэнні грамадска значных і каштоўных мастацкіх ідэй. Аўтар адзначае, што Я.Колас распрацаваў шэраг важных пытанняў беларускай эстэтычнай навукі, запатрабаваных і ў наш час. А. Майхровічу належаць таксама манаграфіі «Беларускія рэвалюцыйныя дэмакраты» (1977), «Янка Купала і Якуб Колас: пытанні светапогляду» (1982), «Пошук ісціннага быцця і чалавека: з гісторыі філасофіі і культуры Беларусі (1992), «Станаўленне маральнай свядомасці: з гісторыі культуры Беларусі» (1997), «Ідэалогія: сутнасць, прызначэнне, магчымасці» (2001) і інш. У іх філософ разглядае праблемы нацыянальнай самасвядомасці, пачатковы перыяд развіцця філасофскай думкі ў Беларусі, працэсы фарміравання рэвалюцыйнага дэмакратызму, светапогляды Я. Купалы і Я. Коласа, метадалогію гісторыка-філасофскіх праблем, перыядызацыю беларускай філасофскай думкі, яе прадмет, ідэйны змест, заканамернасці гістарычнага станаўлення эстэтычнай свядомасці, тыпалогію яе формаў, аналізуе тэндэнцыі развіцця філасофскай думкі Беларусі: пошук падстаў ісціннага, гуманістычнага быцця, сцвярджэнне духоўна-маральнай сутнасці і самакаштоўнасці чалавека, спасціжэнне месца і значэння індывіда ў гісторыі і грамадскім быцці.

Пытанні фарміравання і развіцця здольнасці чалавека да эстэтычнага ўспрымання і перажывання вывучае *Вадзім Аляксеевіч Салееў* (нар. у 1939 г.).

Праблемы айчынай і сусветнай эстэтыкі, эстэтычнага і мастацкага выхавання В.Салееў прааналізаваў у працах «Сучасная

эстэтыка Беларусі» (1979), «Нацыянальная самасвядомасць і мастацкая культура» (1990), «Этнічная педагогіка і эстэтычнае развіццё асобы» (1994). Некалькі прац прысвечаны аналізу мастацкай культуры Беларусі: «Мастацтва і яго ацэнка» (1977), «Этнічнае ў сістэме нацыянальнай мастацкай культуры» (1992).

У В. Салеева маюцца працы па пытаннях славістыкі і беларускай культуры, філасофіі, мастацкай адукацыі, мастацкай крытыкі («Мова ў нацыянальнай культуры» (1992), «Этнічная педагогіка і эстэтычнае развіццё асобы» (1994) і інш.).

Філософ з'яўляецца суаўтарам вучэбных дапаможнікаў для студэнтаў УВА па эстэтыцы, этнапедагогіцы, этнапсіхалогіі.

Сістэму эстэтычных уздзеянняў, накіраваных на ўзбагачэнне свядомасці і пачуццяў суб'ектаў культуры даступнымі ім эстэтычнымі перажываннямі, распрацавала *Ядвіга Дамінікаўна Грыгаровіч* (1946–2011), якая педагагічную дзейнасць спалучала з інтэнсіўнай навуковай працай. Вывучала дзейсныя шляхі развіцця эстэтычных поглядаў, густаў і пачуццяў, здольнасці будучых спецыялістаў вышэйшай кваліфікацыі ўдзельнічаць у стварэнні прыгожага ў мастацтве і жыцці. Свае погляды на эстэтычную вышэйшую адукацыю выказала ў манаграфіі «Эстэтычная накіраванасць асобы студэнта: педагагічны аспект» (2002). Пад эстэтычнай адукацыяй, на думку Я. Грыгаровіч, неабходна разумець не толькі выкладанне пэўных мастацкіх дысцыплін, але і сістэматычнае развіццё органаў пачуццяў і творчых здольнасцей асобы студэнта, каб пашырыць яе магчымасці адчуваць прыгожае і ствараць яго. Гэтая задача, паводле меркавання аўтара манаграфіі, павінна вырашацца ў працэсе разнастайных відаў сацыякультурнай дзейнасці.

У рабоце прапанаваны структура і дынаміка развіцця эстэтычнай накіраванасці пэўных суб'ектаў культуры (студэнтаў), прааналізаваны элементы і аспекты эстэтыка-выхаваўчай дзейнасці. Даследчыца ў якасці мэты гэтага віду дзейнасці вылучае адкрыццё для суб'ектаў культуры прыгожых і ўзвышаных бакоў жыцця, прыроды, чалавека, адносін людзей, выяўленне эстэтычных аспектаў рэчаіснасці, цэласнай карціны і гарманічнага свету.

Шэраг прац і артыкулаў Я. Грыгаровіч прысвечаны пытанням тэорыі культуры, псіхалага-педагагічнай сутнасці і спецыфікі сацыякультурнай дзейнасці, зместу, структуры і кірункаў

удасканалення культуралагічнай адукацыі і фарміраванню сістэмы падрыхтоўкі кадраў культуры: «Падрыхтоўка кадраў культуры ў Рэспубліцы Беларусь: сучасны стан і перспектывы» (сумесна з А. Смолікам і Л. Рагачовай (2001), «Прыкладная культуралогія» (разам з А. Смолікам (2005).

Пытанні для самаправеркі

1. Выявіце этапы фарміравання беларускай эстэтычнай думкі на аснове аналізу прац У. М. Конана.
2. Пакажыце адметнасці айчыннай эстэтыкі, якія выяўлены А. С. Майхровічам.
3. Акрэсліце асноўныя праблемы айчыннай эстэтыкі паводле В. А. Салеева.
4. Вызначыце элементы і аспекты эстэтычна-выхаваўчай дзейнасці, абапіраючыся на даследаванні Я. Д. Грыгаровіч.

Літаратура

1. *Грыгаровіч, Я. Д.* Эстэтычная накіраванасць асобы студэнта : педагогічны аспект / Я. Д. Грыгаровіч. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2002. – 403 с.
2. *Конан, В.* Очерк истории эстетической мысли Белоруссии / В. Конан. – М. : Искусство, 1972. – 320 с.
3. *Крукоўскі, М. І.* Філасофія культуры : уводзіны ў тэарэтычную культуралогію : вучэб. дапам. / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.
4. *Майхровіч, А. С.* Поиск истинного бытия и человека : из истории философии и культуры / А. С. Майхровіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 245 с.
5. *Салееў, В. А.* Сучасная эстэтыка Беларусі / В. А. Салееў. – Мінск : Выш. шк., 1979. – 232 с.

6.4. Інтэрпрэтацыя культуралагічных ідэй беларускіх мысліцеляў мінулых стагоддзяў айчыннымі навукоўцамі

Сістэмны аналіз этнакультурных поглядаў мысліцеляў Беларусі эпохі Асветніцтва маецца ў працах шэрагу сучасных беларускіх культуралагаў. На працягу многіх гадоў займаўся даследаваннем гісторыі грамадскай думкі Беларусі *Энгельс Канстанцінавіч Дарашэвіч* (нар. у 1931 г.). Гэтай праблеме

філосаф прысвяціў некалькі прац: «Анёл Доўгірд – мысліцель эпохі Асветніцтва» (1967), «Нарыс гісторыі эстэтычнай думкі Беларусі» (1972, разам з У. М. Конанам), «Філасофія эпохі Асветніцтва ў Беларусі» (1971), «Асвета і педагагічная думка Беларусі» (1985, у суаўтарстве). Найбольш грунтоўна тэндэнцыі развіцця культуралагічных ідэй у Беларусі прааналізаваны ў «Нарысе гісторыі эстэтычнай думкі Беларусі». Сумесна з У. М. Конанам Э. К. Дарашэвіч прасачыў эвалюцыю поглядаў беларускіх мысліцеляў за тысячагадовы перыяд. Аўтары вызначылі пяць асноўных этапаў у гісторыі станаўлення і развіцця айчыннай культуралагічнай думкі: X–XV стст.; канец XV – пачатак XVII ст.; XVII – першая палова XVIII ст.; другая палова XVIII – пачатак XIX ст.; XX ст. У нарысе даецца навуковае асэнсаванне характэрных рыс, якія ўласцівы кожнаму перыяду, раскрываюцца адметнасці беларускай грамадскай думкі, полілінгвістычны характар яе крыніц.

Э. К. Дарашэвіч з’яўляецца аўтарам шматлікіх артыкулаў па культуралогіі, філасофіі, фалькларыстыцы, педагогіцы, па праблемах фарміравання этнічнай свядомасці. Пад навуковым кіраўніцтвам вучонага па праблемах тэорыі і гісторыі культуры некалькі сучасных маладых даследчыкаў абаранілі кандыдацкія дысертацыі.

У кантэксце культуры эпохі Адраджэння філасофскую і культуралагічную думку айчынных мысліцеляў на працягу ўсёй навуковай дзейнасці даследаваў *Сямён Аляксандравіч Падокшын* (1931–2004).

С. Падокшын з’яўляецца аўтарам многіх прац, у якіх утрымліваюцца сістэмныя веды па фарміраванні імпліцытных культуралагічных ведаў у Беларусі ў эпоху Адраджэння і Рэфармацыі: «Скарына і Будны: нарыс філасофскіх поглядаў» (1974), «Францыск Скарына» (1981), «Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі. Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага» (1990), «Унія. Дзяржаўнасць. Культура: Філасофска-гістарычны аналіз» (2000), «Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры» (2003), «Этычная думка і культура Беларусі XVI–XVII стст.» (2004) і інш.

У працах культуролога распрацаваны тэарэтыка-метадалагічныя праблемы станаўлення нацыянальнай самасвядомасці

беларускага народа, вызначаны спецыфічныя рысы айчыннага Рэнесансу і гуманізму.

Дзясяткі навукова-тэарэтычных артыкулаў С. Падокшына прысвечаны актуальным праблемам культурнай дынамікі, духоўна-культурнага сінтэзу Усходу і Захаду, дзяржаўнага і нацыянальна-культурнага суверэнітэту.

Глыбінёй навуковага аналізу, арыгінальнасцю вывадаў, наватарскімі падыходамі вызначаюцца працы *Адама Восінавіча Мальдзіса* (нар. у 1932 г.).

Сярод разнастайных гуманітарных праблем, якія даследуе А. Мальдзіс, знаходзяцца пытанні фарміравання гуманітарнай думкі ў Беларусі. Грунтоўна яны разгледжаны ў працы «Францыск Скарына як прыхільнік збліжэння і ўзаемаразумення людзей і народаў» (1980). Гісторыю культуралагічнай думкі А. Мальдзіс распрацоўвае ў кантэксце станаўлення і развіцця беларускай літаратуры XVII–XIX стст.

Дыялог культур, лічыць А. Мальдзіс, з'яўляецца найважнейшай умовай узбагачэння нацыянальных культур. Гэтую ідэю ён праводзіць у працах «Творчае пабрацімства» (1966), «Падарожжа ў XIX ст.» (1969), «Беларусь у лютэрку мемуарнай літаратуры XVIII ст.: нарысы быту і звычаяў» (1982), «На скрыжаванні славянскіх традыцый» (1980) і інш. У іх прасочваюцца беларуска-літоўскія і беларуска-польскія культурныя ўзаемадачынненні.

Цыкл работ А. Мальдзіса прысвечаны распрацоўцы ідэі цэнтрычнасці беларускай культуры барока. Цэнтрызм у беларускай культуры мінулых вякоў, адзначае вучоны, па-рознаму выяўляўся ў пэўныя гістарычныя перыяды – «то як выразная рэальнасць, то як “падпольная” тэндэнцыя, што ледзь прабівалася скрозь “ускраіннасць»» [2, с. 6]. Землі Беларусі, лічыць А. Мальдзіс, былі цэнтрам, дзе сустракаліся заходняя (польская, чэшская, славацкая) і ўсходняя (руская) культуры. У дыялог з гэтымі культурамі ўступала і культура беларусаў, у выніку якога адбываўся пэўны культурны сінтэз. Сінтэтычны характар беларускай культуры XVII–XVIII стст. выразна праяўляецца ў айчыннай барочнай архітэктуры, выяўленчым і дэкаратыўна-прыкладным мастацтве, тэатры і літаратуры.

Пытанні для самаправеркі

1. Вызначыце этапы гісторыі станаўлення гуманітарнай думкі Беларусі паводле прац Э. К. Дарашэвіча.
2. Выявіце тэарэтыка-метадалагічныя праблемы развіцця нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа, увасобленыя ў працах С. А. Падокшына.
3. Пакажыце асаблівасці фарміравання айчынай гуманітарнай думкі, выяўленыя А. Мальдзісам у працы “На скрыжаванні славянскіх традыцый”.

Літаратура

1. *Дорошевич, Э. К.* Аниол Довгирд – мыслитель эпохи Просвещения / Э. К. Дорошевич. – Минск: Наука и техника, 1967. – 156 с.
2. *Мальдзіс, А.* Францыск Скарына як прыхільнік збліжэння і ўзаема-разумення людзей і народаў / А. Мальдзіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 34 с.
3. *Падокшын, С. А.* Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі. Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага / С. А. Падокшын. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 285 с.
4. *Смолік, А. І.* Божы дар Івана Кандрацьева / А. І. Смолік. – Мінск : БДУКМ, 2013. – 260 с.

Раздзел 7

СУЧАСНАЯ КУЛЬТУРАЛАГІЧНАЯ ШКОЛА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Айчынная культуралогія разам з філасофіяй выступае ў якасці асновы гуманітарных навук. Яна дае цэласнае бачанне сутнасці сучасных сацыяльна-культурных працэсаў, тэндэнцый культурнай дынамікі. Культуролагі беларускай школы прапанавалі новыя арыгінальныя трактоўкі айчыннай гісторыі, генезісу духоўнай і матэрыяльнай культуры, спецыфікі нацыянальнай самасвядомасці і менталітэту беларусаў, дэтэрмінантаў сацыякультурнай дэструкцыі і шляхоў яе пераадолення.

У Беларусі да канца 90-х гг. XX ст. аформіліся навуковыя культуралагічныя цэнтры, дзе спрабуюць асэнсаваць сацыяльныя і культурныя рэаліі XXI ст., тэарэтычныя праблемы культуры. Сёння нельга сцвярджаць, што існуе адзіная айчынная культуралогія, тэорыя і канцэпцый столькі, колькі буйных культуролагаў у тым ці іншым рэгіёне краіны, вакол якіх групіруюцца маладыя даследчыкі. Найбольш істотны ўклад у развіццё сучасных культуралагічных тэорыяў уносяць вучоныя Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, Інстытута культуры Беларусі, Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы, Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы. Пры Беларускам універсітэце культуры і мастацтваў з 1998 г. функцыянуюць аспірантура па спецыяльнасці 24.00.01 – тэорыя і гісторыя культуры і савет па абароне кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый. Ва ўніверсітэце падрыхтаваны дзясяткі кандыдатаў і дактароў культуралогіі, якія працуюць у многіх установах вышэйшай адукацыі і акадэмічных інстытутах. Вучоныя ўніверсітэта займаюцца даследаваннем сацыядынамікі культуры, яе рухаючых грамадскіх фактараў або сацыяльных механізмаў культуры. Ва ўніверсітэце падрыхтаваны і выдадзены шэраг прац, прысвечаных вывучэнню ролі духоўнай культуры ў рэгуляцыі розных сфер сацыяльнага быцця ва ўмовах сістэмнай трансфармацыі грамадства, дзейнасці сацыякультурных інстытутаў, якія забяспечваюць функцыяна-

ванне культуры. Найбольш значныя з іх «Сацыядынаміка культуры ў посткатастрофным соцыуме», «Сацыяльна-культурная дзейнасць у постчарнобыльскім соцыуме», «Дамінанта культуратворчай дзейнасці на мяжы стагоддзяў», «Этнапсіхалагічныя асновы культурагенезу», «Гісторыя і культура беларускіх татар», «Белорусы: от “тутэйшых” – к нации», «Мультикультуралізм як стратэгія ўзаемадзеяння этнакультурных груп» і інш.

Культуролагамі краіны завершаны даследаванні дынамікі і базавых кампанентаў каштоўнасных арыентацый ваеннаслужачых ва ўмовах трансфармацыі сацыякультурнага асяроддзя, станаўлення і развіцця кніжнай культуры як неад’емнай часткі нацыянальнай культуры, аксіялагічных і структурных асноў мастацкай культуры, пытанняў генезісу, тыпалогіі і механізмаў захавання традыцыйнай культуры, ролі і месца ў структуры культурнага арганізма этыкі і рэлігіі, іх узаемаадносін як сэнсаўтваральнага прынцыпу складу і стылю культуры. Цікавыя даследаванні культуры канкрэтных сацыяльных арганізмаў, існуючых у пэўных прасторава-часавых рамках, а таксама культуры рэгіёнаў праводзяцца ў Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Я. Купалы. У гэтай установе вышэйшай адукацыі некалькі гадоў функцыянуе савет па абароне кандыдацкіх дысертацый па тэорыі і гісторыі культуры.

Сучасныя культуралагічныя даследаванні дазваляюць крытычна зірнуць на ўласную культуру і ўласцівы ёй тып чалавека, які нярэдка ўспрымаецца як непасрэдная дадзенасць. Сённяшні чалавек пачынае разумець, што культурная самабытнасць яго народа неаддзельная ад культурнай самабытнасці іншых народаў, што ўсе мы падначальваемся законам міжкультурнай камунікацыі.

7.1. Фундаментальныя даследаванні лідараў навуковай культуралагічнай школы

Новы кірунак у айчыннай культуралогіі – герменеўтыку культуры – распрацоўвае *Ігар Вячаслававіч Марозаў* (нар. у 1954 г.). Культуролаг праводзіць шэраг цікавых навуковых даследаванняў у галіне архітэктуры. Прадметам навуковых інтарэсаў вучонага становяцца праблемы семіётыкі, граматычныя і стылістычныя заканамернасці мастацкай мовы дойлідства. Загрунтоўныя даследаванні сутнасці архітэктурнай герменеўтыкі

І. Марозаву была прысуджана вучоная ступень доктара культуралогіі (1999).

У фундаментальным даследаванні «Архітэктурная герменеўтыка» (1999) І. Марозаў прасочвае эвалюцыю сутнасці герменеўтыкі: ад майстэрства тлумачэння і перакладу старажытных тэкстаў да метадалагічнай асновы ўсіх гуманітарных навук. Герменеўтыка культуры, на думку аўтара манаграфіі, мае сэнс у якасці самабытнага метагістарычнага тэксту.

Шэраг навуковых прац І. Марозава прысвечаны пытанням тэорыі і філасофіі дойдства: «Планета дарог» (1992), «Таямнічым шляхам Гермеса» (1994), «Архетыпы культуры: асновы культуралогіі» (2001) і інш.

Навуковая дзейнасць *Уладзіміра Фёдаравіча Мартынава* (нар. у 1953 г.) канцэнтруецца вакол сутнасці і функцый мастацкай культуры, праблем касмізацыі свядомасці асобы на аснове культуратворчасці. Ён даследуе змест і формы культуры, універсальныя канцэпцыі культуратворчасці, аб'ектыўную перадумову якой складае гармонія. У фундаментальнай працы «Філасофія прыгажосці» (1999) культуралаг абгрунтаваў ідэю аб тым, што памкненне чалавека да абсалютнай гармоніі з'яўляецца архетыпам культуры і складае сутнасць шматпланавай творчай дзейнасці, якая прадуцыруе глабальныя формы духоўнага ўдасканалення (міфалогію, рэлігію, філасофію, мастацтва, мараль, права, навуку). У манаграфіі праведзены таксама культуралагічны аналіз феномена прыгажосці. Культуралаг сцвярджае, што аб'ектыўную перадумову прыгажосці складае гармонія, якая ўяўляе цэласнае, арганічнае ўвасабленне ўнікальных праяў ўсеагульнай адухоўленасці, рэпрэзентатыўнасць абсалютнага ў адносным, бязмежнага ў абмежаваным. Антынамічнасць чалавека, які заключае ў сабе супярэчлівасць фізічнага і духоўнага, феноменальнага і найменальнага як адноснага і абсалютнага, фрагментарнага і ўсеагульнага, стварае неабходную аснову для спасціжэння ўсеабдымнай гармоніі Светабудовы, што ўспрымаецца як прыгажосць.

У вучэбных дапаможніках «Культуралогія. Тэорыя культуры», «Сусветная мастацкая культура» (2000), «Эстэтыка» (2003), эксперыментальных падручніках «Айчынная і сусветная мастацкая культура» (у суаўтарстве), «Асновы культуры» (у суаўтарстве), мностве артыкулаў У. Ф. Мартынаў разглядае

культуру як касмапланетарны феномен, спецыфіку ўсходняга менталітэту, перспектывы духоўнай эвалюцыі чалавецтва.

Культуралагічныя даследаванні *Уладзіміра Паўлавіча Скараходава* (нар. у 1939 г.) прысвечаны разгляду праблем функцыянавання мастацкай культуры, мастацкай адукацыі і эстэтычнага выхавання моладзі, міжнароднага культурнага супрацоўніцтва, укаранення сучасных інфармацыйных тэхналогій у сферу культуры, за што яму ў 2006 г. прысвоена вучонае званне доктара культуралогіі.

У навуковых працах У. Скараходава даецца культуралагічны аналіз маладаследаванай праблемы прагназавання і рэгулявання працэсаў далучэння насельніцтва да мастацкай культуры. На аснове стратэгічнага аналізу забяспечанасці насельніцтва Беларусі ўстановамі мастацкай культуры, а таксама іх наведвання аўтарам выпрацавана і апрабавана канцэпцыя мэтавых паказчыкаў, якая дазваляе вызначаць прагнозы і распрацоўваць доўгатэрміновыя праграмы развіцця як інфраструктуры мастацкіх устаноў, так і асноўныя напрамкі іх далейшай дзейнасці. У працах выяўлены эфектыўныя шляхі актывізацыі работы ўстаноў мастацкай культуры, а таксама павышэння цікавасці насельніцтва да мастацкай культуры, выпрацаваны асноўныя напрамкі эфектыўнага кіравання і планавання ў сферы мастацкай культуры. Даследаванні У. Скараходава ўтрымліваюць ґрунтоўныя веды аб мастацкай культуры Беларусі і зменах, якія адбываюцца ў ёй на мяжы тысячагоддзяў. У яго працах маецца матэрыял, які дазваляе па-новаму ацэньваць культурную сітуацыю, якая склалася ў Беларусі, больш рацыянальна, абґрунтавана і ўсебакова планаваць культурнае будаўніцтва ў Рэспубліцы Беларусь у XXI ст., вырашаць шэраг актуальных сацыякультурных праблем (мастацкая культура і рынак, глабалізацыя і захаванне нацыянальнай самабытнасці, нацыянальнае і этнічнае, культура і палітыка, культура і моладзь, культура і новыя тэхналогіі).

Культуролаг з'яўляецца аўтарам шэрагу прац, у якіх разглядаюцца разнастайныя праблемы развіцця мастацкай культуры: «Мастацкая культура ў дынаміцы сацыяльнага засваення» (1994), «Сацыядынаміка культуры сучаснай Беларусі» (2003), «Этнічная шматграннасць культуры сучаснай Беларусі» (2004), «Свободное время и культура» (сумесна з І. І. Антановічам, 2008). У яго шматлікіх навуковых артыкулах аналізуецца

праблема асобы як суб'екта культуры і яе асноўных атрыбутаў: нормаў, ідэй, традыцый, каштоўнасцей, ведаў, арыентацый, вераванняў. Раскрываецца прырода творчай асобы, якая супрацьстаіць бездухоўнасці, амаральнасці. Вызначаюцца сэнс і значэнне паняцця «культуратворчасць».

Змяненні, або мадыфікацыі пэўных рыс беларускай нацыянальнай культуры ў прасторы і часе, – аб'ект культуралагічных даследаванняў *Аляксандра Іванавіча Смоліка* (нар. у 1944 г.). За даследаванне сацыядынамікі культуры ў посткатастрофным соцыуме яму першаму ў Беларусі была прысуджана вучоная ступень доктара культуралогіі (1999). На аснове структурнага аналізу культуралагам вызначана сацыядынаміка сучаснай беларускай культуры. На яго погляд, у 1980-х гг. у беларускім грамадстве пачаліся буйнамаштабныя і доўгатэрміновыя працэсы дынамічных сацыяльна-культурных змен, якія выкліканы неабходнасцю адаптацыі да знешніх фактараў і вырашэння ўнутраных праблем. Мадэрнізацыйныя працэсы, якія адбываюцца ў цяперашні час, уцягваюць беларускае грамадства ў сацыякультурную прастору заходніх краін у выніку хуткага развіцця камунікатыўных сувязей, дыфузных міжнацыянальных працэсаў, павелічэння міграцыі народаў, узаемапранікнення і зліцця культур. Да фактараў макрамаштабнай сацыякультурнай дынамікі культуралаг адносіць таксама негатыўныя наступствы тэхнагеннай катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. У працы «Сацыядынаміка культуры ў посткатастрофным соцыуме» (1999) і шэрагу артыкулаў А. Смолік распрацаваў канцэпцыю рэабілітацыйна-катарсіснага ўздзеяння мастацтва (музыкі, тэатра, выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтваў, літаратуры, харэаграфіі і інш.) на дэадаптаваную асобу посткатастрофнага соцыуму.

Працы «Культура Беларусі XI–XIX стст.» (1998) і «Гісторыя і культура беларускіх татар» (2000, сумесна з І. Б. Канапацкім) прысвечаны даследаванню працэсу разгортвання культуры беларусаў і татар у часе і прасторы ва ўзаемасувязі з сацыяльна-палітычнай арганізацыяй, сацыяльнымі ўзрушэннямі беларускага грамадства.

Разам з даследаваннем праблем фундаментальнай культуралогіі А.Смолік займаецца вывучэннем пэўных аспектаў прыкладной культуралогіі. Так, ім распрацавана і выдадзена першая ў Беларусі комплексная праца «Прыкладная культуралогія»

(2005, у суаўтарстве з Я. Д. Грыгаровіч), дзе акрэслены праблемы тэорыі і методыкі інстытуцыянальных і пазайнстытуцыянальных узаемаадносін суб'ектаў культуры, формы і тэхналогіі фарміравання культуры асобы. Аўтары раскрываюць асновы культурнай палітыкі, яе прынцыпы і мэты, аналізуюць функцыі сацыякультурных інстытутаў па засваенні культуры індывідам і рознымі сацыяльнымі групамі.

У цыкле навуковых прац і артыкулаў культуролога ўсебакова разгледжана культуратворчая дзейнасць беларускіх мысліцеляў мінулых стагоддзяў («Культура Беларусі XI–XIX стст.»). Ім вернута з забыцця імя І. К. Кандрацьева, беларускага паэта, празаіка, драматурга, гісторыка, перакладчыка, педагога (манаграфія «Божы дар Івана Кандрацьева, 2013). Асобныя артыкулы прысвечаны паказу шматграннай дзейнасці беларускіх дзеячаў навукі І. А. Гашкевіча, Канстанціна і Яўстахія Тышкевічаў, А. М. Янушкевіча і інш.

А. Смолік знаходзіцца ля вытокаў айчынай культуралагічнай адукацыі, з яго непасрэдным удзелам распрацоўваюцца адукацыйныя стандарты, вучэбныя планы і праграмы для студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў па культуралагічных спецыяльнасцях і спецыялізацыях. Ім распрацаваны і выдадзены вучэбныя дапаможнікі для студэнтаў «Культуралогія: тэорыя культуры» (2008, разам з Л. К. Кухто), «Культуралогія: гісторыя культуры» (2009, суаўтары Л. К. Кухто і А. А. Цобкала). Пад навуковым кіраўніцтвам прафесара А. Смоліка беларускімі даследчыкамі абаронена значная колькасць магістарскіх, кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый.

Пытанні для самаправеркі

1. Знайдзіце ў працах І. В. Марозава аналіз эвалюцыі сутнасці герменеўтыкі.

2. У чым выяўляецца, на ваш погляд, антынамічнасць індывіда як суб'екта культуры? Пацвярдзіце ваша меркаванне тэкстамі працы У. Ф. Мартынава.

3. Акрэсліце праблемы сучаснай мастацкай культуры, якія выяўлены У. П. Скараходавым.

4. Вызначыце фактары макрамаштабнай сацыякультурнай дынамікі на падставе даследаванняў А. І. Смоліка.

Літаратура

1. *Мартынов, В. Ф.* Философия красоты / В. Ф. Мартынов. – Минск : ТетраСистемс, 1999. – 336 с.
2. *Морозов, И. В.* Архитектурная герменевтика / И. В. Морозов. – Минск : Пейто, 1999. – 264 с.
3. *Скараходаў, У. П.* Сацыядынаміка культуры сучаснай Беларусі / У. П. Скараходаў. – Мінск : БелДІПК, 2003. – 343 с.
4. *Смолік, А. І.* Сацыядынаміка культуры ў посткатастрофным соцыуме / А. І. Смолік. – Мінск : Беларус. ун-т культуры, 1999. – 247 с.
5. *Смолік, А. І.* Інверсія транскультурацыі ў працэсе беларуска-руускай камунікацыі / А. І. Смолік // Культура. Наука. Творчество : VI Міжнарод. науч.-практ. конф. Минск, 10–11 мая 2012 : сб. науч. ст. – Минск: БГУКИ, 2012. – С. 322–328.

7.2. Інкультурацыя асобы як важнейшы кірунак сучаснай айчыннай культуралогіі

Дзейнасць чалавека, праяўленне яе актыўнасці выражаюцца ў пераносе энергіі і інфармацыі ад суб'екта дзеяння да аб'екта з дапамогай канкрэтных сродкаў. Духовныя фактары дзейнасці праяўляюцца як патрэбнасці духу, які змяняе шмат у чым матэрыяльныя патрэбнасці чалавека. Сфера дзейнасці людзей напўняецца духоўным зместам, і кожны індывід займае ў ёй сваю жыццёвую прастору. Індывідуальная дзейнасць чалавека пачынаецца з паступовага ўваходжання, уключэння ў грамадскае асяроддзе. Гэтае ўваходжанне ў свет адбываецца шляхам засваення індывідам неабходнай колькасці ведаў, нормаў, каштоўнасцей, узораў і навыкаў паводзін, якія дазваляюць яму існаваць у якасці паўнаважнага члена грамадства. Гэты працэс засваення індывідам нормаў грамадскага жыцця і культуры абазначаецца ў гуманітарных навуках паняццем «інкультурацыя». Тэрмін «інкультурацыя» ўведзены амерыканскім антрапологам М. Херсковіцам у кнізе «Чалавек і яго праца. Навука культурнай антрапалогіі» (1948). Паняцце «інкультурацыя» да сённяшняга часу застаецца дыскусійным у культуралогіі. Так, М. Мід пад інкультурацыяй разумее рэальны працэс навучання, які адбываецца ў спецыфічнай культуры. Д. Матсумота лічыць сацыялізацыяй працэсы і механізмы, з дапамогай якіх людзі пазнаюць сацыяльныя і культурныя нормы, а інкультурацыяй – прадукты працэсу сацыялізацыі. Нягледзячы на не-

каторыя разыходжанні, большасць даследчыкаў прыходзяць да высновы, што сацыялізацыя больш універсальная, а інкультурацыя – культурна-спецыфічная. І, безумоўна, працэсы інкультурацыі і сацыялізацыі непарыўна звязаны адзін з адным.

Беларускія культурологі таксама актыўна займаюцца даследаваннем разнастайных аспектаў інкультурацыі. Так, шэраг навуковых прац прафесара культуралогіі *Аляксея Сцяпанавіча Зубры* (нар. у 1935 г.) прысвечаны праблемам фарміравання культуры асобы сучаснага грамадства. У сваіх даследаваннях («Культура личности как духовная ценность», «Самосовершенствование – путь к успеху» (2011), «Формирование культуры личности» (2004) А. Зубра праводзіць ідэю неабходнасці згоды і гарманічнага ладу паміж думкамі, пачуццямі і дзеяннямі асобы, што падобна музыцы. Таму асноўным у самаўдасканаленні асобы, адзначае культуролог, з'яўляецца фарміраванне высокага духу, чалавека высокай маральнай годнасці і памкненняў з пазіцыі «Я – канцэпцыя», дзе дух з'яўляецца любоўю да якасці, а воля – да самаўдасканалення ва ўсіх сферах жыцця. Неабходна выпраўляць сваё жыццё ўвогуле, таму што любая сістэма пачынаецца з мэты. Чалавек павінен выкарыстоўваць матэрыяльнае для стварэння найлепшых умоў для развіцця духоўнага патэнцыялу асобы.

А. Зубра прапанаваў асабістую акмеалагічную канцэпцыю, паводле якой чалавек уяўляе сабой непадзельную агульнасць фізічнага, псіхічнага, маральнага, эстэтычнага, інтэлектуальнага і прафесійнага. Чалавек – неад'емная частка Сусвету, Прыроды. Таму, калі будаваць сваё жыццё як патрэбнасць мець матэрыяльнае, незважаючы на навакольнае асяроддзе, гэта можа прывесці да страты людзей. Час ад часу на Зямлі гінуць чалавечыя цывілізацыі. Але пачынаючы новы віток жыцця, людзі робяць тыя ж памылкі. Яшчэ антычны філосаф Фулідзід у V ст. да н.э. адзначаў, што людзі пачалі развівацца з мэтай мець матэрыяльнае і памнажаць яго. Паводле меркавання прафесара А. Зубры, чалавек створаны, каб існаваць у трох вымярэннях: ментальным, астральным, фізічным – гэта значыць у сферах мыслення, пачуцця і дзеяння. Той, хто адмаўляе хаця б адзін з гэтых кірункаў, страчвае ўласную каштоўнасць, не можа развіваць уласную годнасць і здольнасці. Больш за тое, трэба ведаць, калі не звяртаеш увагі на адзін кірунак, то будзе сапсавана якасць двух астатніх. Калі адмаўляешся пра-

цаваць у фізічным плане, то спыніцца дзейнасць эмацыянальная і інтэлектуальная.

Выяўленню сутнасці, асноўных форм і сацыякультурных дэтэрмінантаў самаактуалізацыі асобы ў тэхнагенным грамадстве прысвечаны кандыдацкае дысертацыйнае даследаванне і большасць навуковых артыкулаў *Ірыны Мікалаеўны Варановіч* (нар. у 1981 г.). У навуковых артыкулах «Духовно-мировозренческие предпосылки концепции самоактуализации» (2007), «Содержание концепта “самоактуализация личности”» (2008), «Формы самоактуализации личности» (2010), «Уровни самоактуализации личности в культуре техногенного общества» (2011) І. Варановіч сцвярджае, што патрэбнасць у самаактуалізацыі асобы з’яўляецца асновай яе дзейнасці, сістэмаўтваральнай інтэнцыяй культуры, якая вызначае сэнс агульначалавечага быцця, утварае базавыя культурныя формы, уводзіць чалавека ў сацыяльнае і духоўнае вымярэнне свету, выяўляе каштоўнасна-сэнсавыя кантэксты жыцця. Культуролаг вылучае тры аспекты самаактуалізацыі: інкультурацыйны, дзейнасна-ўтылітарны і асобасна-крэатыўны. На думку даследчыцы, яны спрыяюць раскрыццю шматграннасці асобы як суб’екта культуры, з аднаго боку, а з другога – паказваюць на наяўнасць з’явы квазісамаактуалізацыі, якая ўяўляе дэструктыўную або рэпрадуктыўную форму існавання чалавека, што дэтэрмінуецца нярэдка эканамічнай, палітычнай сітуацыяй у свеце, а таксама нежаданнем чалавека ісці па шляху духоўнага асобаснага ўдасканалення.

Формы самаактуалізацыі асобы аналізуюцца І. Варановіч у артыкулах «Инкультурация и креативная самоактуализация: взаимосвязь и взаимообусловленность» (2011), «Креативная самоактуализация личности как составляющая процесса инкультурации личности» (2011), «Философско-культурологическое осмысление феномена самоактуализации личности» (2012). У іх разглядаюцца крэатыўная, рэпрадуктыўная, адктыўная і дэструктыўная формы, а таксама іх узроўні.

Рэканструкцыю асноўных канцэптualiных падыходаў фарміравання асобы студэнта ў гістарычнай рэтраспектыве ажыццявіла культуролаг *Вольга Леанідаўна Гуцько* (нар. у 1978 г.). У навуковых артыкулах «Структурные модели социокультурных ориентаций студенческой молодежи Беларуси» (2003), «Проявление этнонациональных характеристик в молодежной

субкультуре» (2003), «Адлюстраванне сэнсу жыцця ў студэнцкай субкультуры» (2004) паказала ўзаемасувязь сацыяльна-эканамічных, маральных змен у грамадстве перыяду сістэмнай трансфармацыі і іх ўздзеянне на светапогляд студэнцкай моладзі Беларусі. Пад уплывам сацыякультурных фактараў, па меркаванні В. Гуцько, адбываюцца актывізацыя сацыяльна-палітычных каштоўнасцей студэнцтва, ідэнтыфікацыя з сацыякультурным асяроддзем, дзейнасць ініцыятыўных студэнцкіх аб'яднанняў, арганізацыя і правядзенне студэнцкіх культурна-масавых мерапрыемстваў.

Навуковыя працы В. Гуцько («Структурныя модели социокультурных ориентаций студенческой молодежи Беларуси» (2003), «Картина мира современной студенческой молодежи Беларуси» (2006) і інш.) маюць не толькі тэарэтычную значнасць, але і практычную накіраванасць. Мадэлі жыццёвай стратэгіі студэнцкай моладзі (мемарыяльная, актуальная, прагнастычная), якія выявіла даследчыца, дазваляюць розным сацыяльным інстытутам ранжыраваць сацыяльна-палітычныя перакананні, прыярытэты на каштоўнасці і віды дзейнасці студэнцтва.

Культураўтваральныя асновы фарміравання эстэтычнай культуры малодшых школьнікаў у працэсе інтэграванай мастацкай дзейнасці даследуе *Тацяна Вадзімаўна Карнажыцкая* (нар. у 1965 г.). У кандыдацкай дысертацыі «Фарміраванне эстэтычнай культуры малодшых школьнікаў у працэсе інтэграванай мастацкай дзейнасці як культураўтваральны фактар» і артыкулах «Творчасць – стымул навучання» (2000), «Каб сумелі нашы дзеці захаваць культуру продкаў» (2000), «Аб неабходнасці культуралагічнага погляду на праблему адукацыі як культурнага развіцця дзяцей» (2000) культуралаг разглядае асноўныя характарыстыкі працэсу фарміравання эстэтычнай культуры школьнікаў. Па яе меркаванні, імі з'яўляюцца эмацыянальны водгук на ўспрымаемыя з'явы навакольнага свету, яго працягласць і імкненне да паўтарэння; здольнасць увасобіць сваё разуменне рэчаіснасці ў мастацкім вобразе; магчымасць асэнсаванага «пераводу» аб'екта, які ўвасоблены ў мастацкім вобразе сродкамі аднаго віду мастацтва ў мастацкі вобраз іншага віду мастацтва; разнастайнасць спектра магчымых форм і сродкаў перадачы з'явы, якая ўспрымаецца ў інтэграванай мастацкай дзейнасці.

Субкультура як дынамічны фактар інкультурацыі – прадмет даследаванняў культуролога *Сяргея Уладзіміравіча Масленчанкі* (нар. у 1978 г.).

Абапіраючыся на камунікатыўна-дзеясны падыход, С. Масленчанка ў манаграфіі «Субкультура і камунікацыя» (2003) прааналізаваў фактары субкультурызацыі беларускага грамадства. Сярод іх у якасці важнейшых культуролаг вылучае сацыяльна-эканамічны фактар і міжкультурныя запазычанні. Значны раздзел манаграфіі прысвечаны тыпалогіі субкультур моладзі. Даследчык выдзяляе рамантыка-эскапісцкія, геданістычна-забаўляльныя, анарха-нігілістычна-экстрэмісцкія тыпы субкультур.

Праблемным полем культуралагічных даследаванняў *Таццяны Леанардаўны Ойстрах-Дзямідавай* (нар. у 1959 г.) з'яўляецца дзіцячая субкультура і мастацкая творчасць дзяцей. У манаграфіі «Детская художественная культура Беларуси» (2004), шматлікіх навуковых артыкулах («Генезис детского художественного творчества и его влияние на развитие личности» (2010), «Поддержка государством и общественными организациями развития детской художественной культуры Беларуси» (2004), «Роль искусства в формировании личности» (2009) і інш.) Т. Ойстрах-Дзямідава разглядае дзіцячую мастацкую творчасць як сутнасны кампанент дзіцячай субкультуры. Ёю прааналізавана біясацыякультурная прырода мастацкай творчасці дзяцей і выяўлены яе асаблівасці. Культуролаг доказна акрэсліла дзіцячую субкультуру як падсістэму культуры грамадства, раскрыла механізм узаемадзеяння дзіцячай субкультуры з духоўным жыццём грамадства.

Працы «Духовная культура и личность» (2008), «Нравственный мир семьи – духовное здоровье нации» (2011) прысвечаны вывучэнню шматвектарнага працэсу інстытуцыялізацыі дзіцячай мастацкай творчасці, выяўленню крытэрыяў дыферэнцыяцыі яе відаў.

Педагогам краіны вядомы вучэбныя дапаможнікі Т. Ойстрах-Дзямідавай па гісторыі мастацкай культуры: «Мировая художественная культура: материалы для учителя МХК» (2001), «Мировая художественная культура. Конец XIX–XX век. Ч. I и II» (2007). Аб'ёмны культуралагічны і мастацтвазнаўчы матэрыял, які змешчаны ў дапаможніках, дазваляе асэнсаваць і прааналізаваць шляхі развіцця сусветнага і айчыннага мастацтва.

Адметныя асаблівасці прафесійнай адукацыі спецыялістаў сацыякультурнай сферы даследуе *Аляксандр Іванавіч Сцепанцоў* (нар. у 1947 г.). Ім прааналізаваны станаўленне сацыякультурнай прафесійнай адукацыі і яе дынаміка (манаграфія «Бесперапынная адукацыя спецыялістаў у сферы культуры», артыкулы «Мастацкая адукацыя і рынак» (2000), «Кадры – творцы мастацкай культуры» (2001), «Аб становішчы з кадрамі ў галіне культуры» (2002), «Сістэма бесперапыннай адукацыі ў галіне культуры» (2004), «Гістарычныя вехі станаўлення кадрвай сістэмы культуры» (2008) і інш.). На погляд культуролага, сацыякультурная прафесійная адукацыя мае шэраг адметнасцей: неабходнасць ранняга прафесійнага адбору моладзі, выяўленне іх прыродных здольнасцей і паслядоўнае прырашчэнне іх прафесіяналізму; развіццё здольнасцей асэнсавання заканамернасцей культуратворчасці; набывццё арганізацыйных уменняў у рэалізацыі духоўна-эўрыстычных, інтэлектуальных, мастацка-творчых патэнцый людзей.

Цыкл артыкулаў А. Сцепанцова прысвечаны сутнасці кадрвай палітыкі дзяржавы ў сацыякультурнай сферы («Праграмна-мэтавы падыход да рашэння кадравых праблем галіны культуры» (2004), «Дзяржаўная падтрымка таленавітай моладзі» (2004), «Кадры культуры як суб'ект сацыякультурнага ўзнаўлення грамадства» (2005) і інш.). У іх культуролаг адзначае, што ў сістэме сацыяльна-эканамічнай палітыкі дзяржавы культура з'яўляецца важнейшым фактарам фарміравання і ўдасканалення «чалавечага капіталу», прызначанага садзейнічаць стварэнню новай устойлівай структуры маральна-духоўных і сацыяльна-этычных каштоўнасцей грамадства. Адным з кірункаў гэтай палітыкі з'яўляецца ўдасканаленне прафесійнай адукацыі.

Пытанні для самаправеркі

1. На падставе работ М. Херсковіца, М. Мід, Д. Матсумоты вызначыце змест інкультурацыі.
2. Вызначыце асноўныя палажэнні акмеалагічнай канцэпцыі А. С. Зубра.
3. Акрэсліце сацыякультурныя дэтэрмінанты самаактуалізацыі асобы.
4. Вызначыце месца і ролю мастацкай творчасці ў працэсе інкультурацыі асобы.

5. Пакажыце ўплыў маладзёжных субкультур на актывізацыю каштоўнасцей суб'ектаў культуры.

Літаратура

1. *Воронович, И. Н.* Гуманитарное образование и его роль в самоактуализации личности / И. Н. Воронович // Весн. Брэсц. дзярж. ун-та. – 2009. – № 1 (36). – С. 83–89.
2. *Зубра, А. С.* Формирование культуры личности / А. С. Зубра. – Минск : Выш. шк., 2004. – 206 с.
3. *Масленченко, С. В.* Субкультура и коммуникация / С. В. Масленченко. – Минск : Ин-т радиологии, 2003. – 90 с.
4. *Матсумото, Д.* Психология и культура / Д. Матсумото. – СПб. : Питер, 2003. – 718 с.
5. *Мид, М.* Культура и мир детства / М. Мид // Избр. произв. / М. Мид. – М. : Наука, 1988. – 429 с.
6. *Сцепанцоў, А. І.* Сістэма бесперапыннай адукацыі ў галіне культуры / А. І. Сцепанцоў // Мастацкая адукацыя і культура. – 2004. – № 3. – С. 13–19.
7. *Хмурчик, О. Л.* Структурные модели социокультурных ориентаций студенческой молодежи Беларуси / О. Л. Хмурчик // Прырода, чалавек, культура : праблемы гармоніі : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 25–26 сак. 2003 г. / рэдкал. : М. А. Бяспалая, І. Л. Коган, А. І. Смолік ; Беларус. дзярж. ун-т культуры. – Мінск, 2003. – С. 447–450.

7.3. Разнастайнасць, індывідуальнасць і непаўторнасць беларускай культуры як аб'ект айчыннай культуралогіі

У XXI ст. працэс культурнай інтэграцыі набірае сілу. Ідзе развіццё рознабаковых міжнародных культурных кантактаў, ствараюцца новыя міжнародныя культурныя, навуковыя, спартыўныя і іншыя арганізацыі, усталёўваюцца агульнапрынятыя для ўсіх краін нормы міжнароднага права, палітычнага жыцця, маралі. Усё гэта дазваляе гаварыць аб працэсе глабалізацыі сучаснай культуры. Дынаміка культуры ў кантэксце глабалізацыі будзе залежаць ад узаемадзеяння культурцывілізацый, ад вырашэння канфлікту паміж сучаснасцю і традыцыйнасцю, ад выкарыстання асаблівасцей культурна-гістарычнага шляху розных народаў.

Беларуская нацыянальная культура, якая забяспечвае права на існаванне беларускай нацыі і суверэннай беларускай дзяржавы, можа эфектыўна развівацца пры ўмове актыўнага між-

культурнага ўзаемадзеяння і засваення лепшых традыцый і дасягненняў сучаснай культурнай спадчыны, уключаючы каштоўнасці глабалізму. Гэта дазволіць пазбегнуць ізаляванасці, дэмаралізацыі і дэградацыі беларускага грамадства, сацыяльнай адсталасці, дапаможа падняцца на новы ўзровень развіцця, узняць беларускую гуманітарную навуку і ўсю сацыякультурную сферу.

Але асвойваць разам з усёй Еўропай і светам новыя цывілізацыйныя падыходы, заснаваныя на глабальных рэаліях, неабходна з улікам разумення і трактоўкі асаблівасцей беларускага культурнага тыпу. Беларуская культура валодае шэрагам унікальных адметнасцей. Нягледзячы на неспрыяльныя гістарычныя абставіны, беларусы здолелі выпрацаваць сваю мадэль свету, паказаную ў культуры, чым засведчылі высокую пасянарнасць і даказалі сваё права на дзяржаўнасць і самастойны выбар перспектывы. Беларуская культура сфарміравалася ў самабытны тып яшчэ ў Сярэднявеччы, гістарычна прайшла ўсе ўласцівыя культурам еўрапейскіх народаў этапы развіцця, пададзена рознымі стылямі і плынямі. Яна з'яўляецца часткай еўрапейскай цывілізацыі.

Беларуская культура адлюстроўвае нацыянальны характар народа і выяўляе яго спецыфічныя рысы: мяккасць, задушэўнасць, высокадухоўнасць, адсутнасць рэзкасці і катэгарычнасці, пэўны кансерватызм і інш. Гэта культура талерантнасці і дыялога. Гістарычнае, геапалітычнае і культурнае знаходжанне на перасячэнні ўплываў розных цывілізацый і тыпаў хрысціянства прывяло да іх гарманічнага існавання ў беларускай культуры, да міралюбства, гасціннасці.

Беларусы маюць своеасаблівыя культурныя феномены, як, напрыклад, адзін з самых багацейшых славянскіх фальклораў. У Беларусі выйшла каля 40 тамоў вуснай народнай творчасці. Беларускім народам створаны адметная нацыянальная гісторыя, высокага ўзроўню літаратура, высокаразвітая і перспектыўная нацыянальная мова (у стылях і жанрах). Для яе носьбітаў яна ўяўляецца найбагацейшай, найпрыгажэйшай, вольнай і выразнай, найлепш адлюстроўвае беларускае светаўспрыманне і адпавядае беларускаму космасу.

Сучасная беларуская культура развіваецца ў кантэксце сусветнага культурнага працэсу, мае адбітак шматлінейнага, эстэтычна і мастацкі рознанакіраванага характару (мадэрнізм,

авангардызм, рэалізм, постмадэрнізм і інш.). Існаванне шматлікіх розных плыняў, школ, тэндэнцый у беларускай культуры з'яўляецца выяўленнем агульнай заканамернасці развіцця еўрапейскай культуры. Таму даследаванне нацыянальных адметнасцей беларускай культуры з'яўляецца першаснай задачай аичинных культуролагаў.

Глыбокім вывучэннем агульных праблем, жанраў, сучаснага стану, узаемасувязей вусна-паэтычнай творчасці славян адметна навукова-даследчая дзейнасць прафесара культуралогіі *Галіны Аляксандраўны Барташэвіч* (нар. у 1932 г.).

Г. Барташэвіч на працягу навукова-даследчай дзейнасці займаецца збіраннем, апісаннем і трансляцыяй твораў вусна-паэтычнай творчасці беларускага этнасу. Ёю сабрана і даследавана больш за 10 тыс. фальклорных твораў. Многія з іх увайшлі ў працы, якія былі апублікаваны ў 70–80-я гг. ХХ ст.: «Радзінная паэзія» (1971), «Дзіцячы фальклор», «Загадкі» (1972), «Чарадзейныя казкі» (ч. 1–2, 1973–1978), «Жартоўныя песні» (1974), «Прыказкі і прымаўкі» (кн. 1, 1976), «Балады» (кн. 1, 1977), «Вяселле. Абрад» (1978), «Веснавыя песні» (1979), «Выслоўі» (1979), «Вяселле. Песні» (кн. 1–3, 1980–1983), «Валачобныя песні» (1980), «Восеньскія і талочныя песні» (1981), «Легенды і паданні» (1983), «Купальскія і пятроўскія песні» (1985), «Пахаванні. Памінкі. Галашэнні» (1986), «Казкі ў сучасных запісах» (1989), «Прыпеўкі» (1989).

Вывучэнне матэрыялаў, сабраных падчас экспедыцый, дазволіла культуролагу абгрунтаваць культ галоўнага язычніцкага бога Перуна ў веснавым абрадзе «Пахаванне стралы», што актывізавала збіральніцкую і даследчыцкую працу ў гэтым кірунку. Г. Барташэвіч дала навуковае тлумачэнне калянднай гульні «Жаніцьба Цярэшкі», сувязі яе з фалічным культам.

Параўнальнаму вывучэнню міжславянскіх сувязей беларускага фальклору прысвечаны манаграфія Г. Барташэвіч «Беларуская народная паэзія веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыя» (1985), а таксама раздзел «Жанравая спецыфіка каляндарна-абрадавай паэзіі ўсходніх славян» у калектыўнай працы «Узроўні агульнасці фальклору ўсходніх славян» (1993).

Культуролаг Г. Барташэвіч упершыню ў беларускай фалькларыстыцы апублікавала абагульняльную тэарэтычную працу па замовах «Магічнае слова: вопыт даследавання светапогляднай і мастацкай асновы замоў» (1990). Яна стаяла ля вытокаў

айчыннай фалькларыстычнай школы дзіцячага фальклору, упершыню паставіла даследаванне вусна-паэтычных твораў для дзяцей на навуковую аснову. У працах «Дзіцячы фальклор» (1972), «Фальклор і дзеці» (1994), «Фальклор у сістэме выхавання» (1995), «Дзіцячы фальклор: жанравы склад, тэматыка, функцыі» (2004) ёю распрацаваны прынцыпы, метады і асаблівасці вывучэння і апрацоўкі дзіцячага фальклору.

Г. Барташэвіч належыць шэраг работ па інкультурацыі асобы сродкамі фальклору. Яе працы па народнай педагогіцы грунтоўца пераважна на беларускай вусна-паэтычнай творчасці («Фальклор у сістэме выхавання», 1995; «Агульначалавечыя і нацыянальныя каштоўнасці – аснова зместу выхавання гуманістычнай асобы» (1997) і інш.).

Важнейшыя феномены этнакультуралагічнай тэорыі на працягу шэрагу гадоў распрацоўваюцца культуралагамі *Пятром Рыгоравічам Ігнатавічам* (нар. у 1937 г.) і *Юліяй Вісар’янаўнай Чарняўскай* (нар. у 1962 г.). Сучасны дыкурс, які звязаны з праблемамі ўзаемадзеяння культуры і этнічнай супольнасці, аналізуецца Ю. Чарняўскай у манаграфіі «Этнічная культуралогія: канцэпты, падыходы, гіпотэзы» (2010). Адзначаецца аўтарскі падыход да феноменаў этнічнай культуры – «мяккі канструктывізм», у святле якога разглядаюцца цэнтральныя феномены этнакультуралогіі – этнас, карціна свету, сям’ясфера этнічнай культуры, этнічнасць у сістэме ідэнтыфікацыі чалавека і інш.

З пазіцый сучаснай культуралогіі і сацыяльнай псіхалогіі аналізуе Ю. Чарняўская ментальнасць «традыцыйных» беларусаў у манаграфіі «Белорусы: от ”тутэйшых” – к нации» (2010). Аўтар даследуе дынаміку ментальнасці ў перыяд ад старажытнасці да пачатку XXI ст. Змены ў ментальнасці прасочваюцца на матэрыялах народных казак.

Даследаваннем ролі сімвалічных структур у станаўленні, фарміраванні і развіцці нацыянальнай мастацкай карціны свету і вызначэнні яе ўплыву на нацыянальную культуру на працягу многіх гадоў займаецца *Людміла Сяргееўна Кажухоўская* (нар. у 1964 г.). У манаграфіі «Базісныя сімвалы беларускай мастацкай карціны свету» (2002), навуковых артыкулах «Базавыя сімвалы нацыянальна-мастацкай карціны свету як першаэлемент беларускага менталітэту» (1999), «Асаблівасці функцыянавання базавых сімвалаў у нацыянальнай мастацкай кар-

ціне свету» (2001), «Базавыя сімвалы як асноўны канструкт нацыянальна-мастацкай карціны свету» (2001) і іншых культуролаг паказала, што базісныя сімвалы ўзнікаюць на аснове архетыпаў культуры, першапачатковае ўвасабленне якіх у сімвалы адбываецца ў архаічнай культуры, потым яны робяцца спадчынай наступных тыпаў культуры, дзе ўжо ўтвараюць адзіную сістэму. Базісныя сімвалы нацыянальных мастацкіх карцін свету (у адрозненне ад функцыянальных канструктаў навуковых карцін свету), на погляд даследчыцы, арыентаваны на ўзнаўленне суб'ектыўнага сэнсу сімвалізаваных аб'ектаў і фактаў рэчаіснасці. Яны суб'ектыўна афарбаваны і адлюстроўваюць рэчаіснасць саму па сабе не праз аб'ектыўныя характарыстыкі, а праз свае суб'ектыўныя адносіны.

У артыкулах «Міфалагічныя вытокі мастацкага сімвала» (1999), «Базавыя сімвалы мастацкай карціны свету беларусаў у творчасці Адама Міцкевіча» (2000) Л. Кажухоўская зрабіла апісанне базавых сімвалаў мастацкай карціны свету, акрэсліла асаблівасці іх функцыянавання ў міфалогіі, фальклору і прафесійнай літаратуры.

Духоўную культуру беларускіх магнатаў як цэласную структуру, якая ўтрымлівала філасофска-светапоглядны, рэлігійны, інтэлектуальны, маральны, прававы, мастацкі кампаненты, даследуе культуролаг *Святлана Аляксандраўна Пацыенка* (нар. у 1978 г.). Функцыі духоўнай культуры магнатаў Беларускага Панямоння аналізуюцца ў шэрагу навуковых артыкулаў даследчыцы («Лад жыцця жыхароў агульнадзяржаўных замкаў у Вялікім Княстве Літоўскім» (2002), «Беларускія замкі як асяродак сярэдневяковай культуры (2003), «Особенности формирования духовной культуры магнатов Белорусского Понемонья» (2010) і інш.). Культуролаг сцвярджае, што прызначэннем замкавай культуры з'яўлялася стварэнне, успрыманне, інтэрпрэтацыя, захаванне і трансляцыя духоўных узораў і каштоўнасцей рознымі пакаленнямі буйных землеўладальнікаў высякароднага паходжання.

У працах «Асаблівасці развіцця культуры вышэйшага са слоўя ў Вялікім Княстве Літоўскім (2002), «Асноўныя механізмы дынамікі духоўнай культуры магнатаў Беларускага Панямоння» (2011) разглядаюцца характэрныя рысы духоўнай культуры магнатаў. Імі, на погляд даследчыцы, з'яўляліся свецкасць (як апазіцыя рэлігійнаму светапогляду), публічнасць (на-

данне падзеям прыватнага жыцця характару публічных акцый), дэманстратыўнасць (культуратворчая дзейнасць з мэтай праслаўлення сябе і свайго роду), мемарыяльнасць (успрыманне гісторыі як каштоўнасці, імкненне захаваць памяць пра сябе), высокая ступень маральнай адказнасці (усведамленне асабістай адказнасці за выкананне грамадскага абавязку).

Значная колькасць навуковых артыкулаў С. Пацыенка тычацца асноўных механізмаў дынамікі духоўнай культуры магнатаў Беларускага Панямоння («Беларускія замкі як асяродак сярэдневяковай культуры» (2003), «Культура прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя Вялікага Княства Літоўскага ў кантэксце еўрапейскай культуры эпохі Адраджэння» (2005), «Арыстакратычная культура на беларускіх землях у XIII–XVIII стст.» (2010) і інш.). Асноўнымі яе механізмамі, на думку культуролага, з'яўляліся традыцыі і навацыі. Зварот да традыцыі спрыяў актывізацыі стабілізацыйных працэсаў у культуры. Узнікненне або запазычанне новых культурных узораў выклікала інварыянтнасць культуры магнатаў, разнастайнасць яе праяўленняў. Інтэнсіўнасць міжкультурных кантактаў, аўтаматызм прымянення навацый, іх спалучэнне з традыцыямі садзейнічалі дынамічнаму развіццю духоўнай культуры магнатаў Панямоння.

Выяўленню шляхоў захавання і развіцця самабытнасці беларускай нацыянальнай культуры ў кантэксце супярэчнасцей сучаснай глабалізацыі прысвечана большасць навуковых прац культуролага *Андрэя Эдуардавіча Салікава* (нар. у 1977 г.). У шэрагу яго навуковых артыкулаў («Нацыянальная культура в условиях глобализации» (2004), «Проблема сохранения самобытности национальной культуры Беларуси в эпоху глобализации» (2005), «Белорусская национальная культура перед вызовом глобализации» (2006) і інш.) адзначаецца, што беларуская культура сутыкаецца з супярэчлівацю і амбівалентнасцю наступстваў глабалізацыі. Па меркаванні культуролага, базавыя каштоўнасці адчуваюць моцны ўплыў нацыянальна неафарбаваных, этнічна нявыражаных глабальных аксіясеміятычных сістэм, што ўскладняе працэсы нацыянальна арыентаванага тэкстаўтварэння, паслабляе пазіцыі нацыянальных аксіялагічных і семіятычных структур, абвастрае негатыўныя аспекты ў сацыякультурнай дынаміцы.

Адначасова культуролаг заўважае, што ў трансляцыйным сектары ўзаемадзеянне беларускай культуры з глабальнымі

культурнымі пlynямі адбываецца не толькі ў форме канфлікту паміж аўтэнтчнымі нацыянальнымі і глабальнымі тэкстамі культуры, а і ў форме ўзаемаўзбагачэння і ўзаемадапаўнення («Национально-культурная идентичность субъекта в век глобализации» (2006), «Современная культура в локальном и глобальном измерениях» (2007), «Безопасность национальной культуры в условиях глобальных интеграционных процессов», 2008). А. Салікаў, абапіраючыся на метады тыпалагічнага аналізу, вызначыў шляхі захавання і развіцця самабытнасці беларускай культуры. Культуролаг вылучае адэкватнае выкарыстанне комплексу пратэксцыйніцкіх мер, накіраваных на абарону нацыянальных вытворцаў прадукцыі культурнага зместу; зварот да багатага духоўнага вопыту беларускага народа; падрыхтоўку інавацыйна-кампетэнтных суб'ектаў, здольных да творчага пераасэнсавання сучасных рэалій.

Асаблівасці функцыянавання традыцый і навацый у сучаснай беларускай культуры прааналізавала культуролог *Наталля Яўгенаўна Шалупенка* (нар. у 1969 г.) у дысертацыйным даследаванні «Сучасная духоўная культура Беларусі: узаемадзеянне традыцый і навацый» і навуковых артыкулах «Роля традыцый у сучаснай беларускай духоўнай культуры» (1999), «Беларускія нацыянальныя традыцыі: асаблівасці станаўлення і развіцця» (2003), «Інавацыйная сацыякультурная дзейнасць у кантэксце інтэграцыйных працэсаў» (2003). Паводле яе меркавання, асаблівасць сацыядынамікі беларускай культуры на сучасным этапе развіцця вызначаецца ўстойлівасцю традыцыйнага поля культуры. Традыцыя як форма пераемнасці культуры забяспечвае захаванне, перадачу, узнаўленне і назапашванне дамінантных каштоўнасцей нацыянальнай культуры. Навацыі, якія выконваюць функцыю ўзбагачэння культуры, імкнуцца да таго, каб стаць сацыякультурным эталонам, агульнапрынятым у сістэме культуры.

Паводле Н. Шалупенка, бытаванне культуры беларусаў адбываецца на двух узроўнях: агульнанацыянальным і рэгіянальным.

Тэарэтыка-культуралагічны аналіз музычнай творчасці як з'явы культуры – непасрэдным прадмет навуковых даследаванняў культуролога *Ірыны Міхайлаўны Шумскай* (нар. у 1976 г.). У манаграфіі «Музыка ў кантэксце беларуска-польскага міжкультурнага ўзаемадзеяння» (2011), навуковых артыкулах «Музыка и фрактальная динамика в контексте мировой гармонии»

(1999), “Роль рациональных и иррациональных механизмов в творческом процессе” (2000), “Праблема творчай дзейнасці ва ўмовах дамінавання масавай культуры” (2001) даецца тэарэтычнае абгрунтаванне характару эвалюцыі музычнай творчасці і ступені яе ўзаемасувязі з сацыякультурнай дынамікай. Культуролаг сцвярджае, што развіццё музычнай творчасці і эстэтычных уяўленняў аб ёй носіць нелінейны характар і звязаны з дынамікай грамадскага жыцця, зменай сацыякультурных цыклаў і светапоглядных парадыгмаў. У музычных творах знаходзяць сімвалічнае адлюстраванне не толькі індыўдуальныя перажыванні, творчыя арыентацыі і сацыякультурны вопыт кампазітара, але і стылявыя асаблівасці, якія дамінуюць у перыяд стварэння музычнага твора.

Тэарэтычную значнасць маюць навуковыя артыкулы І. Шумскай, дзе аналізуюцца фактары, якія абумоўліваюць творчае развіццё асобы музыканта (“Актывізацыя творчага мыслення як неабходная ўмова прафесійнага станаўлення асобы”, 1998; “О роли творческой личности в системе коллективного взаимодействия”, 1998; “К проблеме развития личности в процессе творческой деятельности”, 1998). Культуролаг да важнейшых фактараў адносіць спадчынасць, уздзеянне навакольнага асяроддзя, уласныя намаганні і здольнасці творцы, асаблівае ўспрыманне музыкантам архетыповых форм культуры.

І. Шумская таксама акцэнтуюе ўвагу на пытаннях развіцця нацыянальнай музычнай культуры ў кантэксце глабалізацыі, станаўлення этнакультурнай ідэнтычнасці беларусаў на сучасным этапе, міжкультурнай камунікацыі ва ўсходнееўрапейскім рэгіёне.

Даследаваннем генезісу, сутнасці і спецыфікі канфігурацыі традыцыйнай культуры ўсходнеславянскага памежжа, тэндэнцый яе развіцця ў сучасным грамадстве займаецца *Генадзій Віктаравіч Вахтомаў* (нар. у 1948 г.).

У працах «Канфігурацыя ўсходнеславянскай культуры (міфарэлігійны складнік)» (2003) і «Традыцыйная культура як фактар устойлівага развіцця ўсходнеславянскай супольнасці» (2005) на матэрыялах Гомельска-Бранска-Чарнігаўскага рэгіёна культуролог асэнсоўвае культурную канфігурацыю дадзенага памежжа, якая ўяўляе складаную іерархічную сістэму, стратыфікаваную на субкультуры беларусаў, рускіх і ўкраінцаў. У працэсе культурагенезу, па меркаванні аўтара, канфігурацыя

традыцыйнай культуры рэгіёна склалася ў гарманічную сістэму каштоўнасцей, сімвалаў, маральных нормаў, звычаяў, абрадаў, арнаментальных і тэхналагічных асаблівасцей народнай мастацкай творчасці.

Асаблівасці дынамікі канфігурацыі традыцыйнай культуры ўсходнеславянскага памежжа на сучасным этапе разглядаюцца Г. Вахтомавым у навуковых артыкулах «Фальклор і сучасная сацыякультурная сітуацыя ў беларуска-руска-ўкраінскім памежжы» (2004), «Цывілізацыйныя прыярытэты Беларусі ў памежным супрацоўніцтве» (2005), «Трансфармацыя культурных традыцый Гомельска-Бранска-Чарнігаўскага рэгіёна ў XX ст.» (2005), «Сацыякультурная дынаміка ўсходнеславянскага памежжа ва ўмовах постсавецкай трансфармацыі канца XX – пачатку XXI ст.» (2006.) Спецыфіка сучаснай дынамікі канфігурацыі традыцыйнай культуры рэгіёна, на погляд даследчыка, абумоўлена распадам адзінай усходнеславянскай супольнасці, разбурэннем традыцыйнай этнасацыяльнай структуры ў выніку Чарнобыльскай тэхнагеннай катастрофы, генерацыяй пакаленняў і ўрбанізацыяй сельскага насельніцтва памежжа. У выніку гэтага сацыякультурнае развіццё дадзенага рэгіёна характарызуецца супярэчлівымі тэндэнцыямі, да якіх Г. Вахтомаў адносіць: разбурэнне цэласнай сістэмы сфарміраваўшыхся эканамічных сувязей і духоўных каштоўнасцей сацыялістычнага грамадства; паступальны рух у бок кансерватызму і традыцыяналізму; зварот да духоўных кампанентаў традыцыйнай культуры і іх аўтэнтычных форм; актывізацыю адаптацыйных механізмаў культуры памежнага рэгіёна.

Пытанні для самаправеркі

1. Пакажыце ўплыў глабалізацыі на сацыякультурнае развіццё беларускага грамадства.
2. Акрэсліце спецыфічныя рысы беларускай нацыянальнай культуры.
3. Вызначыце дамінантныя феномены беларускай этнанацыянальнай культуры.
4. Абзначце шляхі захавання самабытнасці культуры беларусаў, прапануемыя айчыннымі культуролагамі.
5. Разгледзьце на падставе навуковых прац беларускіх культуролагаў узаемадзеянне традыцый і навацый.

Літаратура

1. *Барташэвіч, Г. А.* Беларуская народная паэзія веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыя / Г. А. Барташэвіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 182 с.

2. *Вахтомаў, Г. В.* Традыцыйная культура як фактар устойлівага развіцця ўсходнеславянскай супольнасці / Г. В. Вахтомаў // Весн. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2004. – № 4. – С. 85–87.

3. *Кажухоўская, Л. С.* Базісныя сімвалы беларускай мастацкай карціны свету / Л. С. Кажухоўская. – Мінск : РІВШ БДУ, 2002. – 102 с.

4. *Пацыенка, С. А.* Арыстакратычная культура на беларускіх землях / С. А. Пацыенка // Роднае слова. – 2009. – № 3 – С. 107–111; № 4. – С. 89–93.

5. *Саликов, А. Э.* Национальная культура в условиях глобализации / А. Э. Саликов // Вестн. молодеж. науч. о-ва. – 2004. – № 3. – С. 56–58.

6. *Чернявская, Ю. В.* Белорус : Штрихи к автопортрету. Этнический самообраз белоруса в сказках / Ю. В. Чернявская. – Мінск : Четыре четверти, 2006. – 244 с.

7. *Шелупенко, Н. Е.* Региональные аспекты развития культуры Беларуси на современном этапе / Н. Е. Шелупенко // Весн. Беларус. дзярж. ін-та праблем культуры. – 2004. – С. 140–142.

7.4. Дыялог культур – праблемнае поле беларускай культуралогіі

Працэсы глабалізацыі, дэмакратызацыя грамадскага жыцця, адкрытасць і даступнасць апошніх дасягненняў сусветнай культуры дазваляюць велізарнай колькасці людзей пазнаваць шмат новага аб паводзінах і ладзе жыцця іншых народаў. З кожным годам узрастае цікавасць людзей да зносін з іншымі народамі і іх культурамі. У ХХІ ст. стала відавочным, што чалавецтва развіваецца па шляху пашырэння ўзаемасувязі і ўзаемазалежнасці розных краін, народаў і іх культур. Сучасныя сродкі камунікацыі дазваляюць мільёнам людзей непасрэдна знаёміцца з асаблівасцямі і каштоўнасцямі культур іншых народаў. У працэсе кантактаў паміж прадстаўнікамі розных культур частка прадстаўнікоў адной культуры пераймаюць нормы, каштоўнасці і традыцыі другой культуры. Дыялог культур у наш час з'яўляецца важнейшым фактарам сацыякультурнай дынамікі.

Кампаратыўны аналіз зместу базавых ментальных устаноў заходняга і ўсходняга тыпаў камунікатыўнай свядомасці і іх вызначальная роля ў фарміраванні камунікатыўных стратэгіяў,

якія рэалізуюцца ў дадзеных тыпах культуры, даюцца ў працах *Валянціны Уладзіміраўны Валашок* (нар. у 1975 г.) «Мадэлі камунікацыі як формы арганізацыі сацыяльнага вопыту» (2001), «Культура камунікацыі і камунікацыя культур» (2001). На яе думку, тэндэнцыі развіцця і мадэлі арганізацыі міжкультурных адносін дэтэрмінаваны канцэптуальнымі асновамі камунікатыўнай практыкі ўдзельнікаў узаемадзеяння. Названыя мадэлі на тым ці іншым гістарычным этапе адлюстроўваюць каштоўнасна-сэнсавыя ўстаноўкі іх удзельнікаў у адносінах да камунікатыўнага працэсу.

У навуковых артыкулах «Мова як форма сацыякультурнай камунікацыі» (1999), «Міжкультурная камунікацыя: традыцыі і навацыі» (2000) культуралаг выказвае меркаванне, што мадэль камунікацыі, якая рэалізуецца чалавекам у практыцы сацыяльных, сацыяпрыродных і міжкультурных адносін, з'яўляецца выражэннем той ідэі, якая імпліцытна прысутнічае ў культурнай карціне свету.

Аналіз змястоўных камунікацый і інтэрпрэтацыя феномена камунікацый, здзейсненыя В. Валашок у працах «Міжкультурны дыскурс: граніцы разумення» (2001) і «Гісторыя паўсядзённасці і камунікатыўная традыцыя», сведчыць аб «усходняй» накіраванасці вектара светапоглядных змен у свядомасці еўрапейскага чалавека, што выражаецца ў агульнасці асобных характарыстык традыцыйнай усходняй і постмадэрнісцкай мадэляў камунікацыі, а таксама ў актуалізацыі старажытнаўсходніх каштоўнасцей камунікацыі ў заходнееўрапейскай культуры на мяжы тысячагоддзяў.

Мадэлі функцыянавання міжкультурнага дыялогу, а таксама асаблівасці сіметрычных і асіметрычных дыялагічных працэсаў, якія адбываюцца ў культуры, выступаюць у якасці прадмета даследавання ў працах *Вячаслава Уладзіміравіча Саішчэкі* (нар. у 1977 г.).

Дынаміка макра- і мікрадыялагічных узаемадзеянняў беларускай культуры з заходнімі і ўсходнімі культурамі (польскай і рускай) у працэсе гістарычнага развіцця разгледжана культуралагам у дысертацыйным даследаванні «Дыялагічныя асновы беларускай культуры (культуралагічная рэканструкцыя)» (2006) і навуковых артыкулах «Дыялог культур і «вобраз Іншага» (2003), «Диалогические тенденции белорусской культуры периода Великого Княжества Литовского» (2003), «Предпосылки

диалогизма: историко-культурный обзор» (2004). В. Сашчэка, зыходзячы з таго, што дыялог культур можа развівацца як у сіметрычных, так і асіметрычных інтэракцыях, прыходзіць да высновы, што беларуская культура ўжо на ранніх этапах культурагенезу імкнулася да сіметрычных адносін. Так, адметнымі рысамі культуры беларусаў у перыяд ВКЛ становяцца поліэтнічнасць, поліканфесіянальнасць і білінгвізм, якія грунтуюцца на агульнай камунікатыўнай талерантнасці.

У шэрагу навуковых артыкулаў В. Сашчэка аналізуе спецыфіку, тэндэнцыі і перспектывы дыялогу культур у перыяд глабалізацыі («Этнічны парадокс сучаснасці і дыялог культур» (2003), «Постсавецкі перыяд: развіццё культуры Беларусі ў рэчышчы дыялогу культур» (2004), «Дыялог: да праблемы дыферэнцыяцыі» (2005) і інш.). У іх адзначаецца, што з XIX ст. адбываецца нарастанне макрадыялагічнага патэнцыялу беларускай культуры. Развіццё макрадыялагічных тэндэнцый асабліва ўзмацнілася ў савецкі перыяд (XX ст.), што праяўлялася ў актыўных кантактах беларускай культуры з культурамі саюзных рэспублік і замежжа. На мікраўзроўні дыялагічныя адносіны ў XXI ст. ажыццяўляюцца з улікам полікультурнай паліткарэктнасці, з аднаго боку, і на аснове тытульнай (фонавай) культуры – з другога.

Даследаваннем спецыфікі беларускага гістарычнага мультыкультуралізму ў кантэксце вызначэння асноўных тыпаў этнакультурных груп у сучасным грамадстве займаецца *Алена Аляксандраўна Спірына* (нар. у 1982 г.).

Аб'ектыўныя ўмовы і фактары палітыкі мультыкультуралізму з пункту гледжання дыялогу і талерантнага стаўлення да іншых культур аналізуюцца культуралагам у манаграфіі «Мультыкультуралізм як стратэгія ўзаемадзеяння этнакультурных груп» (2012) і шэрагу артыкулаў (Мадэлі міграцыйнай палітыкі ў сучаснай мультыкультурнай прасторы» (2008), «Міжгрупавы канфлікт: аб'ектыўныя і суб'ектыўныя фактары яго ўзнікнення» (2009) і інш. У іх прадстаўлены тыпалогія і спецыфічныя асаблівасці мультыкультурных стратэгіяў узаемадзеяння груп; асэнсаваны аб'ектыўныя ўмовы і фактары палітыкі мультыкультуралізму з пункту гледжання дыялогу і талерантнага стаўлення да іншых культур. У сувязі з гэтым вырацаваны своеасабліва іерархія міжгрупавых і міжэтнічных каштоўнасцей і комплексныя вучэбна-выхаваўчыя меры, а так-

сама забяўляльна-пазнавальныя мерапрыемствы з мэтай азнамлення груп з культурай адзін аднаго для дасягнення талерантных адносін. Пры гэтым мультыкультуралізм прадугледжвае не толькі адзінства, а хутчэй за ўсё адзінства ў разнастайнасці; пашыраны змест паняццяў, звязаных з вывучэннем асаблівасцей этнакультурных груп, якія пражываюць на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, што атрымала адлюстраванне ў разглядзе сучаснай канцэпцыі мультыкультуралізму.

Да сферы інавацыйнай дзейнасці адносіцца аўтарская тыпалогія крытэрыяў, якая дазваляе вызначыць спецыфіку, асаблівасці канфліктуючых груп і, такім чынам, магчымасць пошуку агульных аспектаў узаемадзеяння паміж этнакультурнымі групамі. У сувязі з гэтым у манаграфіі прапанована комплекс мер у мэтах яго развіцця (мультыкультурная адукацыя, маладзёжнае АРТ-узаемадзеянне, «hate speech»-забарона, СМІ-адлюстраванне, навукова-даследчы маніторынг). Артыкулы «Культурная група: да праблемы канцэпту і структурна-функцыянальнай мадэлі» (2008), «Урокі мультыкультуралізму: абліччы талерантнасці» (2008), «Мультыкультуралізм як культурна-палітычная мадэль зняцця міжгрупавой напружанасці і ўрэгулявання канфліктаў» (2008), «Плюралізм культурных груп як базісны прынцып мультыкультурнага грамадства: да праблемы тыпалогіі» (2008) прысвечаны пытанням полікультурнасці і поліэтнічнасці сучасных дзяржаў, стратэгіі мультыкультуралізму як магчымасці плённага адзінства людзей розных этнічных і канфесіянальных прыналежнасцей на добрасуседскіх падставах, а таксама асноўным напрамкам сучасных мультыкультурных стратэгіяў узаемадзеяння этнакультурных груп сучаснай беларускай нацыі.

У артыкулах «Культурная ідэнтычнасць: сутнасць, структура, тыпалогія» (2008), «Да пытання аб глабалізацыйным працэсе ў сучаснай Беларусі» (2008), «Палітыка мультыкультуралізму: выклік іміграцыі» (2007) разглядаецца гісторыя супрацьстаяння дзвюх светапоглядных парадыгм універсалізму і партыкулярызму, у рэчышчы якога ўзнікае сучасная ідэя мультыкультуралізму, даецца ацэнка кожнай з светапоглядных парадыгм на пэўным гістарычным этапе. Гэта, у сваю чаргу, дазваляе выявіць як пазітыўныя, так і негатыўныя іх аспекты, а таксама ўмовы для фарміравання дыскурсу мультыкультуралізму.

Асаблівасці ўзаемадзеяння ўсходніх і заходніх уплываў у працэсе фарміравання культурнай спадчыны грэка-каталіцкай царквы аналізуе *Аляксандр Аляксандравіч Суша* (нар. у 1982 г.) у шэрагу навуковых артыкулаў («Уплыў уніі на этнічную самасвядомасць беларусаў» (2005), «Уніяцкія храмы і манастыры Полацка» (2005), «Царкоўнаславянская мова ва ўжытку ўніяцкай царквы» (2005), «Узаемадзеянне ўсходняй і заходняй традыцый у беларускай культуры» (2006) і інш.). У іх аўтар паказвае, што адметнасцю культуратворчай дзейнасці грэка-каталіцкай царквы з'яўлялася апора на дзве традыцыі – усходнюю і заходнюю, а таксама асэнсаванае выкарыстанне царквой заходніх і ўсходніх навацый. У выніку сінтэзу ўсходніх і заходніх традыцый і навацый культуратворчая дзейнасць ва ўніяцкім асяроддзі суправаджалася стварэннем новых форм, што абумовіла самабытны і непаўторны характар культурнай спадчыны.

Важным кірункам навукова-даследчай і практычнай дзейнасці А. Сушы з'яўляецца выяўленне дэструктыўных фактараў, якія прывялі да значных страт спадчыны грэка-каталіцкай царквы. У артыкулах «Праблемы захавання помнікаў кultaвага дойлідства Гомельшчыны» (2004), «Лёс культурных каштоўнасцей Беларусі ў гады Другой сусветнай вайны: праблемы вяртання» (2004), «Праблемы ідэнтыфікацыі і ўліку кніжнай спадчыны грэка-каталіцкай царквы ў Беларусі» (2006), «Лёс культурнай спадчыны грэка-каталіцкай царквы ў Беларусі: новыя знаходкі ў львоўскіх зборах» (2009) і іншых культуралаг адзначае, што асноўнай прычынай страты значнай часткі спадчыны было само знікненне грэка-каталіцкай царквы і немагчымасць поўнай інтэграцыі гэтай спадчыны ў сістэму каштоўнасцей і сферу ўжытку новых уладальнікаў. Да разбуральных фактараў даследчык адносіць войны, паводкі, пажары, вываз культурных каштоўнасцей за мяжу, аднак, на яго думку, яны ўсе разам нанеслі менш значныя страты, чым спыненне існавання царквы.

Пытанні для самаправеркі

1. Вызначыце мадэлі функцыянавання сучаснага міжкультурнага дыялогу.
- 2 Чым дэтэрмінавана развіццё макрадыялагічнага патэнцыялу беларускай культуры?

3. Пакажыце аб'ектыўныя ўмовы і фактары палітыкі мультыкультуралізму.

4. Выявіце сутнасныя разыходжанні светапоглядных парадыгм універсалізму і партыкулярызму ў кантэксце міжкультурных узаемаадносін.

5. Як адбіўся сінтэз усходніх і заходніх традыцый і навацый на культурнай спадчыне грэка-каталіцкай царквы?

Літаратура

1. *Волошок, В. В.* Модели коммуникации как формы организации социального опыта / В. В. Волошок // Вестн. Могилев. гос. ун-та им. А. А. Кулешова. – 2001. – № 1. – С. 12–16.

2. *Библер, В. С.* Культура. Диалог культур (опыт определения) / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 30–39.

3. *Кристева, Ю.* Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Диалог. Карнавал. Хронотоп / Ю. Кристева. – 1993. – № 4. – С. 6–7.

4. *Сащeko, В. В.* Предпосылки диалогизма : историко-культурный обзор / В. В. Сащeko // Вестн. молодеж. науч. о-ва. – 2004. – № 4. – С. 74–76.

5. *Спирина, Е. А.* Мультикультурализм как стратегия взаимодействия этнокультурных групп / Е. А. Спирина. – Минск : РИВШ, 2012. – 224 с.

6. *Суша, А. А.* Дыялог «Усход – Запад» у гісторыі хрысціянства ў Беларусі / А. А. Суша // Религия и общество : актуальные проблемы современного религиоведения : сб. науч. тр. / под общ. ред. В. В. Старостенко. – Могилев : МГУ им. А. Кулешова. – С. 258–261.

7.5. Рэлігія і культура ў інтэрпрэтацыі айчынных культуролагаў

Прызнаным даследчыкам гісторыі і культуры старавераў у Беларусі з'яўляецца *Андрэй Аляксандравіч Гарбаўкі* (нар. у 1956 г.). У сваіх працах «Старообрядчество на белорусских землях» (2004), «Старообрядческие храмы Беларуси» (2008) ён акцэнтуюе ўвагу на ключавых момантах канфесіянальнай гісторыі ўсходніх славян. Дзейнасць Літоўскай мітраполіі і праваслаўнай царквы на беларускіх землях аналізуецца ім ва ўзаемазвязі з канфесіянальнымі, эканамічнымі, палітычнымі і грамадскімі працэсамі таго часу. Важным з'яўляецца асвятленне прычын прыняцця хрысціянства на Русі і дзейнасці першых лідараў праваслаўя. Сярод актуальных пытанняў, якія разглядаюцца ў яго артыкулах, можна вылучыць пытанні адносін дзяржавы і царквы ў розныя гістарычныя перыяды, праблемы

Рускай Замежнай Царквы і Катакомбнай Царквы. У яго манаграфіях адлюстравана сувязь гісторыі і сучаснасці, якая дазваляе асэнсаваць гісторыю хрысціянства з пункту гледжання духоўных, сацыяльна-палітычных і культуралагічных задач нашых дзён. Культуролаг справядліва адзначае, што станаўленне хрысціянскага вучэння і арганізацыя хрысціянскіх аб'яднанняў праходзілі ў складаных унутраных спрэчках, перарастаючы перыядычна ў вострую барацьбу. У працах закранаюцца змены ў дагматыцы і этычным вучэнні хрысціянства, якія найбольш моцна паўплывалі на трансфармацыю яго арганізацыйных структур, на фарміраванне самой царквы.

У кола навуковых інтарэсаў А. Гарбацкага ўваходзяць пытанні гісторыі асобных манастыроў. Так, прадметам яго апошняга даследавання, вынікі якога выкладзены ў асобнай манаграфіі, з'яўляецца Чонкаўскі манастыр, заснаваны стараверамі ў 1775 г. на беразе рэк Сож і Чонкі каля Гомеля.

Рэлігійная канцэпцыя культуры рускага філосафа Паўла Фларэнскага ўсебакова прадстаўлена ў навуковых працах культуролога *Інгі Уладзіміраўны Вараб'ёвай* (нар. у 1974 г.).

Погляды П. Фларэнскага на суадносіны і ўзаемадзеянне культуры і рэлігіі, у прыватнасці, навукі і рэлігіі, мастацтва і рэлігіі, разглядаюцца ёю, акрамя дысертацыі, у навуковых артыкулах «Рэлігійнае мастацтва вачыма П. А. Фларэнскага» (1997), «Фларэнскі аб суадносінах філасофіі і рэлігіі» (1998), «Рэлігійны ідэал культуры П.Фларэнскага» (1999), «Праблема культуры і рэлігіі ў канцэпцыі П.Фларэнскага» (1999), «Павел Фларэнскі» (1999) і інш.

У выніку аналізу філасофскай спадчыны багаслова даследчыца прыходзіць да высновы, што філосаф быў перакананы ў паходжанні ўсёй культуры (навукі, мастацтва, маралі, права, тэхнікі і г.д.) з рэлігійнага культу і першапачатковым існаванні яе ў форме тэургіі – зыходнай дзейнасці чалавека, скіраванай на служэнне Богу. У працэсе працяглай сацыякультурнай і рэлігійнай эвалюцыі чалавецтва адбыўся распад адзінага рэлігійнага культу на больш дробныя, прыватныя культы мастацтва, навукі, маралі, палітыкі са сваімі сэнсавымі, сімвалічнымі, тэрміналагічнымі апаратамі.

У працах І. Вараб'ёвай паказаны шляхі пераадолення канфлікту паміж культурай і рэлігіяй. Філосаф лічыў, што адзіным сродкам зняцця супярэчнасці паміж імі з'яўляецца імкненне да

сінтэтычнасці ў культуры. Уся культура павінна стаць мовай, якая аб'ядноўвае чалавецтва.

Рэлігійнай прыродзе добра і зла прысвечаны шэраг прац *Ігара Леанідавіча Когана* (нар. у 1966 г.). Асноўная праблема, якая разглядаецца у іх, – спецыфіка сэнсавага напаўнення маральных катэгорый у рэлігійным светапоглядзе. Культуролаг лічыць, што маральная свядомасць эфектыўна ўплывае на паводзіны суб'ектаў культуры пры ўмове наяўнасці абсалютных крытэрыяў, адносна якіх маральны імператыў набывае аўтарытэтны, а значыць, і абавязковы характар. Абсалютны крытэрыў уласцівы, на думку даследчыка, толькі рэлігійнаму светаадчуванню і рэлігійнай свядомасці, якія выражаюцца ў паняцці абсалютнага Бога. Так, у працах «Смысл творчества» (1997), «Святые братья Кирилл и Мефодий (к вопросу о национальной идее)» (1998) І. Коган прытрымліваецца думкі, што рэлігійная прырода добра і зла, пачынаючы ад паняццяў «добра» і «дрэнна» і заканчваючы паняццямі сакральнага адзінства і нізменнага эгаізму, з'яўляецца вызначальнай асновай пабудовы кожнай этычнай сістэмы. Этыка ж, якая асэнсавала сваю рэлігійную прыроду і раскрыла сэнс восевых катэгорый добра і зла, з'яўляецца дзейным цэнтрам усяго культурнага арганізма. Таму культура, сцвярджае І. Коган, знаходзіцца ў межах, якія ўстанаўлівае рэлігійная этыка, і звязана з культурнай традыцыяй народа.

Культурна-асветніцкая дзейнасць беларускіх каталіцкіх святароў першай паловы XX ст. знаходзіцца ў полі зроку культуролога *Іван Іванавіча Трацяка* (нар. у 1956 г.). У сваіх працах «Беларускія святары Гарадзеншчыны» (1994), «Царкоўная унія ў ацэнцы беларускіх каталіцкіх святароў (20–30-х гг. XX ст.)» (1996), «Беларускае духавенства (пачатак XX ст. – 1930-я гады)» (1999) культуролог з пазіцыяй ідэацыянізму аналізуе сацыякультурную дэтэрмінацыю этнаканфесіянальнага руху ў Беларусі. Паводле яго меркавання, характэрнай асаблівасцю рэлігійнага становішча была поліканфесіянальнасць, перш за ўсё супрацьстаянне праваслаўя і каталіцтва. Функцыянаванне шматлікіх культурна-грамадскіх і палітычных арганізацый выклікала разнастайнасць ідэй, якія істотна ўплывалі на культурны працэс, узбагачалі інварыянтнасць мадэляў развіцця нацыянальнай культуры альбо, наадварот, абмяжоўвалі культурна-нацыянальны дынамізм.

Вьяўленне перыядаў станаўлення і развіцця этнічнай ідэнтыфікацыі беларускага каталіцкага духавенства разглядаецца І. Трацяком у навуковых артыкулах «Роля беларускіх святароў у адраджэнні роднай мовы» (1993), «Белоруссия: религия и общество в прошлом и настоящем» (1996), «Рэлігійны сэнс нацыянальнага» (1998). Аўтар лічыць, што іх было чатыры: перыяд самавызначэння (пачатак ХХ ст. – 1910 г.); перыяд культурна-асветніцкіх гурткоў (1909–1917); арганізацыйны перыяд (1917–1921); перыяд дзейнасці ва ўмовах польскай улады (1921–1939).

Культурнай сацыялізацыі беларускага каталіцкага духавенства прысвечаны і іншыя працы І. Трацяка («Роля беларускіх святароў у адраджэнні нацыянальнай культуры», 1993; «Ільдэфонс Бабіч – пісьменнік, святар, тэолаг», 1999; «Нацыянальная ідэя ў інтэрпрэтацыі беларускіх каталіцкіх святароў», 1999). У іх культуралаг прыходзіць да высновы, што ў першай палове ХХ ст. беларускае каталіцкае духавенства з’яўлялася ўплывовай арганізаванай сілай са сваёй праграмай дзейнасці і садзейнічала выпрацоўцы канцэпцыі развіцця нацыянальнай культуры і беларускага культурна-грамадскага руху. Святарамі быў прапанаваны альтэрнатыўны, духоўна-эвалюцыйны метады пераўтварэння грамадства праз паглыбленае развіццё культуры, навукі, асветы.

Хрысціянскія канцэпцыі культуры з’яўляюцца прадметам даследаванняў *Ганны Сцяпанавы Мартысевіч* (нар. у 1983 г.). У навуковых артыкулах «Эвалюцыя ідэі дыялогізма в тэолігіі пратэстантызма ХХ – пачатак ХХІ в.» (2009), «”Предыдеи” канцэпцыі культуры Другога Ватыканскага сабора і іх савременная рэцэпцыя» (2010), «Хрысціянскія канцэпцыі культуры другой паловы ХХ – пачатак ХХІ века» (2011) і іншых адзначаецца, што ў 2-й палове ХХ ст. у хрысціянскіх канцэпцыях культуры назіраецца імкненне знайсці баланс паміж пракультурным і антыкультурным падыходамі да культуры. На мяжы ХХ і ХХІ стст. гэтая тэндэнцыя замацоўваецца на ўзроўні афіцыйных пастаноў Рымска-каталіцкай царквы, а таксама фарміраваннем альтэрнатыўных ёй канцэпцый культуры. Да іх Г. Мартысевіч адносіць праект «сусветнага этасу» Г. Кюнга, сімвалічную інтэрпрэтацыю культуры Д. Трасі. У ХХІ ст., адзначае аўтар артыкулаў, у хрысціянскіх канцэпцыях культура пачынае трактавацца як стыль жыцця, а функцыя Царквы

абмяжоўваецца барацьбой з культурнымі ідэалагэмамі. Значную ўвагу ў сваіх даследаваннях Г. Мартысевіч надае праблеме тыпалагізацыі хрысціянскіх канцэпцый культуры. Крытэрыі, на падставе якіх тыпалагізуюцца канцэпцыі культуры, разглядаюцца ў артыкулах «Экзистенциализация католической теологии XX века на примере трактовки феномена человека в философии неотомизма» (2005), «Идея диалогизма в католической теологии в контексте неклассической и постнеклассической культуры» (2007), «Религия и миф: демифологизация религии в теологии протестантизма XX–XXI вв.» (2007) і інш. У гэтых працах выдзелены наступныя крытэрыі: змест галоўных катэгорый, якія ўтрымліваюцца ў канцэпцыях; суадносіны культуры і прыроды; суадносіны культуры і сферы сакральнага; цэласнасць вобраза культуры; сацыяльная апасродкаванасць культуры.

Арыгінальнымі з’яўляюцца разважанні культуролога аб сутнасці і зместу рацыянальнасці, што выразна праяўляецца ў рэлігійна-дыялагічным падыходзе да культуры. Так, у артыкулах «Идеи диалогизма в теологии протестантизма конца XX – начала XXI в.» (2007), «Эволюция типов рациональности христианских концепций культуры второй половины XX – начала XXI в.» (2011) адзначаецца, што адкрытая форма рацыянальнасці выражаецца ў шэрагу прэзюмпцый (уважлівыя адносіны да альтэрнатыўных карцін свету; адыход ад еўрацэнтрызму; увага да культурнага кантэксту і інш.). Постнекласічны тып рацыянальнасці характарызуецца, па меркаванні даследчыцы, адыходам ад разумення культуры як монакультуры і ўзрастаннем плюральнага яе разумення. Сучасны тып рацыянальнасці выяўляецца ў паслядоўнай тэматызацыі дыялагічных, а пазней полілагічных узаемасувязей паміж культурамі, паміж культурай і рэлігіяй, у пераходзе ад крытыкі тэорыі лінейнага дэтэрмінізму да развіцця неадэтэрмінісцкага падыходу да пытання аб культурнай дынаміцы.

Пытанні для самаправеркі

1. Вызначыце змены, якія адбываюцца ў дагматыцы і этычным вучэнні хрысціянства.
2. Акрэсліце хрысціянскія канцэпцыі культуры другой паловы XX – пачатку XXI ст.

3. Пакажыце сутнасць рацыянальнасці ў рэлігійна-дыялагічным падыходзе да культуры.

4. Абзначце перыяды станаўлення і развіцця этнічнай ідэнтыфікацыі беларускага каталіцкага духавенства.

5. Якія, на ваш погляд, шляхі пераадолення канфлікту паміж культурай і рэлігіяй?

Літаратура

1. *Гарбацкі, А. А.* Стараабрадніцтва на Беларусі ў канцы XVII – пачатку XX ст. – Брэст, 1999. – 200 с.

2. *Воробьева И. В.* Религиозный идеал культуры П. Флоренского / И. В. Воробьева // Вестник БГУ. – 1999. – № 1. – С. 22–25.

3. *Коган, И. Л.* Этнопсихологические основания культуры / И. Л. Коган. – Минск : Ин-т совр. знаний, 2001. – 270 с.

4. *Мартысевич, А. С.* Христианские концепции культуры второй половины XX – начала XXI века / А. С. Мартысевич // Гісторыя і грамадазнаўства. – 2011. – № 3. – С. 3–9.

5. *Тиллих, П.* Избранное. Теология культуры / П. Тиллих. – М. : Юрист, 1995. – 479 с.

6. *Трацяк, Я.* Беларускае духавенства (пачатак XX ст. – 1930-я гады) / Я. Трацяк // Беларус. гіст. часопіс. – 1999. – № 2. – С. 41–48.

7.6. Даследаванні беларускімі культуролагамі аспектаў семіётыкі культуры

У сучаснай культуралогіі культуру разумеюць як нешта адметнае ад прыроды, тое, што перадаецца па традыцыі сродкамі мовы і сімвалаў, практычнага вывучэння і непасрэднай пераймальнасці, а не біялагічнага наследавання. Мовай культуры звычайна называюць тыя сродкі, веды, сімвалы, тэксты, формы, якія дазваляюць людзям арыентавацца ў прасторы культуры і ўступаць адзін з адным у камунікатыўныя сувязі. Мова культуры – гэта ўніверсальная форма асэнсавання рэальнасці, у якую арганізуюцца ўсе ўзніклыя або існуючыя ўяўленні, успрыманні, паняцці, вобразы і іншыя падобныя сэнсавыя канструкцыі (носьбіты сэнсу). Такім чынам, усё гэта – сродак разумення паміж людзьмі і народамі.

Праблема мовы культуры – гэта праблема разумення, эфектыўнасці культурнага дыялога як па вертыкалі, гэта значыць дыялога паміж культурамі розных эпох, так і па гарызанталі, гэта значыць дыялога розных культур, існуючых адначасова,

паміж сабой. Мова, з'яўляючыся «праблемай сэнсу культуры», сінтэзуе сацыяльныя, культурна-гістарычныя, псіхалагічныя, эстэтычныя аспекты жыцця чалавека. Але для таго каб падзея культуры стала яе з'явай, яна павінна быць пераведзена ў тэкст. Значыць, мова ўяўляе ядро сістэмы культуры, менавіта пры дапамозе яе чалавецтва засвойвае каштоўнасці, ацэнкі, уяўленні, усё тое, што вызначае карціну свету. Такім чынам, мова культуры – гэта спосаб захоўвання і перадачы культуры ад пакалення да пакалення.

Асобае значэнне валодання мовай культуры ў тым, што яно дазваляе чалавеку ўключыцца ў культурны кантэкст, усвядоміць сваё месца ў ім, зарыентавацца ў складаных і дынамічных сацыякультурных працэсах. Чым вышэй узровень валодання мовай культуры, чым больш шырокі і разнастайны дыяпазон ведаў і ўяўленняў аб культуры, тым вышэй здольнасць чалавека да ўспрымання і гармоніі з навакольным светам, таму што мовы – гэта іерогліфы, у якія чалавек умяшчае свет і сваё ўяўленне. Праз разнастайнасць моў для нас адкрываюцца багацце свету і разнастайнасць таго, што мы спазнаём у ім, і чалавечае быццё робіцца для нас шырэйшым, паколькі мовы ў выразных і дзейсных рысах даюць нам розныя спосабы мыслення і ўспрымання. Мова ўвасабляе асновы культуры: яе прадукт і структурныя элементы, умовы развіцця. І натуральныя, і штучныя (мова навукі, умоўныя сігналы, знакі, сімвалы), і другасныя (камунікатыўныя структуры – міф, рэлігія, мастацтва) мовы – спецыфічны знакавы спосаб фіксацыі, захавання, перапрацоўкі і трансляцыі культурнай інфармацыі.

Аб'ектам культуралагічнага аналізу *Вольгі Фёдарайны Таланцавай* (нар. у 1950 г.) з'яўляецца касцюм як культурны тэкст. У дысертацыйным даследаванні і навуковых артыкулах «Трансфармацыя форм касцюма як выражэнне разнастайнасці свету асобы ў культуры» (2002), «Касцюм – першае асяроддзе пражывання чалавека» (2002) яна выявіла семіётыку касцюма, якая складаецца з розных семіятычных узроўняў. Па меркаванні культуролога, семіётыка касцюма можа быць прадстаўлена як цэласны знак, як сістэма знакаў, як сістэма сінтагматычных адносін, як сістэма парадыгматычных адносін. Пры мадыфікацыі альбо поўнай змене семіятычных прыкмет касцюма яго інварыянтная семіятычная структура застаецца нязменнай. Пры гэтым яна набывае тыпалагічную своеасаблівасць у роз-

ных культурных цэласнасцях у адпаведнасці з новымі культурнымі кодамі.

Адрозненні касцюма як візуальнага тэксту ад іншых тэкстаў культуры аналізуюцца В.Таланцавай у навуковых працах «Касцюм як мастацкі сімвал у выяўленчым мастацтве» (2004), «Касцюм як сцэнічны вобраз у мастацтве тэатра» (2004). На погляд культуролога, касцюм рэпрэзентатыўны, наглядны, адкрыты для прачытання, яго інфармацыя імгненна прачытваецца рэцыпіентамі. Адначасова аўтар заўважае, што (у адрозненне ад вербальнай формы) інфармацыя, якая перадаецца праз касцюм, менш сістэматычная і рацыянальная, менш стабільная і аднакіраваная.

У працах В. Таланцавай разглядаюцца тыпы знакаў касцюма (знакі-сігналы, знакі-штампы, знакі-сімптомы, індэксальныя і канвенцыянальныя, іканічныя, ізаморфныя, сімвалічныя знакі і інш.). Шмат увагі надаецца раскрыццю функцый касцюма. Культуролог лічыць, што касцюм рэпрэзентуе гістарычныя тыпы культуры, выступае ў якасці сімвалічнай формы культуры. Касцюм у культурна-гульнявой прасторы выконвае функцыю нематываванага, умоўнага, гэта значыць канвенцыянальнага, знака.

Першая спроба разгледзець мастацкі і публіцыстычны тэкст праз прызму культуралагічных падыходаў была зроблена Паўлам Казіміравічам Банцэвічам (нар. у 1971 г.) у яго кандыдацкай дысертацыі на тэму «Культуралагічная інтэнцыя ў творчасці Уладзіміра Караткевіча», якую ён абараніў у 2004 г. Даследчык зыходзіў з меркавання, што творчая спадчына пісьменніка – гэта сукупнасць сімвалаў, ідэй і вобразаў культуры, выпрацаваных у працэсе літаратурнай дзейнасці. Абапіраючыся на філалагічную герменеўтыку, ён вылучыў у тэкстах літаратурных твораў пісьменніка комплекс каштоўнасных арыентацый і сімвалаў, якія актуалізуюць праблематыку нацыянальнай культуры і акрэсліваюць прыярытэты яе развіцця на сучасным этапе.

У манаграфіі «Творчасць Уладзіміра Караткевіча ў кантэксце культуралогіі» (2007) яе аўтар паглыбіў палажэнні дысертацыйнага даследавання і выявіў змешчаныя ў духоўным тэзаўрусе пісьменніка вобразы, сімвалы, ідэі і праекты, якія рэпрэзентуюцца ў рэтраспектыўнай і перспектыўнай культурна-нацыянальнай прасторы і маюць непасрэдныя адносіны да глы-

бокага пазнання асаблівасцей традыцый і перспектыў беларускай культуры. На погляд культуролага, аксіялагічны змест тэарэтычных канструкцый У. Караткевіча дэтэрмінуецца яго імкненнем асэнсаваць гістарычны шлях беларускай нацыі, патрэбай ліквідаваць устойлівы стэрэатып яе «сялянскасці», пошукам ідэальнага самавобраза, што ў комплексе вызначае мэты і перспектывы айчыннай культуралогіі.

У шэрагу артыкулаў («Нацыянальныя і агульначалавечыя каштоўнасці ў празаічных творах У. Караткевіча (па матэрыялах школьнай праграмы)» (1999), «Асветніцкія ідэі ў рамане У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» (2000), «Раман У. Караткевіча “Хрыстос прыямліўся ў Гародні” (погляд асветніка на гісторыю і культуру)» і інш.) П. Банцэвіч аналізуе дамінанту эпістэмалагічных уяўленняў пісьменніка і прыходзіць да высновы, што ёю з’яўляецца комплекс каштоўнасцей арыентацый і рэгулятараў. У якасці базавых культуролаг называе нацыянальную самасвядомасць, узвышэнне беларускай мовы, выхаванне моладзі праз трывалыя веды, фальклор і мастацтва, дэманстрацыйнае зацвярджэнне культурных каштоўнасцей, актыўна-дзежны патрыятызм, асэнсаванне нацыянальнай культуры ў славянскім і еўрапейскім культурным кантэксце.

У рамках юнгіянскага аналізу даследаваннем этнакультурных архетыпаў займаецца *Алена Уладзіміраўна Свечнікава* (нар. у 1973 г.). У навуковых артыкулах «Архетыпічная структура тэксту» (2009), «Беларуская антыўтопія: культурны кантэкст» (2010) яна разглядае антыўтопію як тэксты культуры, а ўніверсальныя і этнакультурныя архетыпы ў антыўтопіях – як канцэнтраванае выражэнне беларускай культурнай парадыгмы. Даследчыца аналізуе сімваліку і матывы антыўтопій А. Адамовіча, В. Гігевіча, А. Макаёнка, Э. Скобелева, А. Щуцкага, дэманструючы, што беларуская антыўтопія абапіраецца на апакаліптычную схему, біблейскія матывы, міфалагемы, сімваліку. Выкарыстоўваючы псіхааналітычную канцэпцыю К.-Г. Юнга, культуролаг выявіла «архетыпічную матрыцу» міфацэнтрычнага мастацкага тэксту, яго архетыпічнага каркаса, які адлюстроўвае сувязь тэксту з фальклорна-міфалагічнай асновай і з працэсам індывідуальнасці асобы. Аўтару ўдалося даказаць існаванне архетыпічнай чатырохчасткавай структуры (норма, гармонія – парушэнне нормы, гармоніі – узмацненне дысгармоніі – знаходжанне гармоніі, узнаўленне нормы) ва

ўсіх антыўтопіях беларускіх аўтараў. Параўнальны аналіз тэкстаў, сцвярджае А. Свечнікава, паказаў, што аналагічная архетыпічная матрыца шырока распаўсюджана ў сусветнай культуры. Культуролаг пераконвае, што архетыпічная матрыца звязана з імкненнем аўтара ўбачыць гармонію ў навакольным свеце, знайсці сэнс жыцця і цэласнасць.

У працах «Философские истоки абсурдизма. Пьеса С. Беккета «В ожидании Годо» (2003), «Архетипические образы в киноантиутопии» (2011) А. Свечнікава выяўляе істотныя рысы, якія аб'ядноўваюць літаратурную і кінематаграфічную антыўтопію, знаходзіць універсальныя архетыпы ў кінаўтопіі Ф. Ланга, вызначае ролю біблейскіх міфалагем і сімвалаў у дадзенай антыўтопіі. Антыўтопія як светапогляд разглядаецца культуролагам у якасці шырокамаштабнай з'явы, якая ахоплівае кінамастацтва, мультыплікацыю, тэатр, літаратуру, камп'ютарныя гульні.

У поле даследаванняў *Таісіі Фёдараўны Сухоцкай* (нар. у 1968 г.) уваходзяць праблемы гісторыка-культурнага працэсу, тыпалогіі ўтапічнага мыслення, стылю культуры, семантыкі нацыянальнай культуры. Найбольш грунтоўна культуролаг прааналізавала працэс фарміравання інтэграванай жанравай формы ўтапічнага мыслення (антыўтопіі) у беларускай культуры. У навуковых артыкулах «Жанровая спецыфіка беларускай антыўтопіі: да пастаноўкі пытання» (1996), «У розных жанравых мадыфікацыях (Да праблемы тыпалогіі жанравай формы антыўтопіі)» (2001), «Утопія і антыўтопія ў беларускай культуры» (2004) і іншых адзначаецца, што беларуская ўтопія і антыўтопія сталі формай паглыбленага філасофскага спасціжэння сутнасці эпохі, сродкам фарміравання нацыянальнай самасвядомасці. Станаўленне і развіццё гэтай ідэальнай канструкцыі, змест якой складае інтэнцыя да ўдасканалення грамадства ў адпаведнасці з пэўнай сістэмай каштоўнасцей, адбываецца ў ХХ ст. Сутнасцю антыўтопіі, па меркаванні Т. Сухоцкай, з'яўляецца адлюстраванне ў мастацкай літаратуры хібаў у пабудове грамадства паводле нейкага ідэальнага праекта, паказ разрыву паміж абвешчаным ідэалам і яго рэальным увасабленнем.

Значную ўвагу ў працах («Ідылія і “казкі жыцця” як спецыфічныя нацыянальныя жанры ў фарміраванні ўтапічнай свядомасці беларусаў» (1998), «Утапічныя ідэі ў творчасці беларускіх рамантыкаў ХІХ стагоддзя» (1998), «Сімвалы беларускай

антыўтопіі» (2004) і інш.) культуролага займаюць пытанні, звязаныя з функцыямі ўтопіі. Т. Сухоцкая сцвярджае, што змест і парадыгма нацыянальнага стылю ў канцы XIX – пачатку XX ст. абумоўлены найперш ашчадлівым, ахоўным тыпам утапічнага мыслення, скіраванага на захаванне архетыпных асноў народнай культуры, сцвярджэнне радасці зямнога існавання, непрыняцце праяў крайняга рэвалюцыянізму. Ахоўная інтэнцыя з’яўляецца вызначальнай. Абавязковая рэфлексія і рэпрэзентацыя сумарнага культурнага тэксту павінна ажыццяўляцца сродкамі роднай мовы, а не іншанацыянальнай. Новае пакаленне беларускага этнасу мае магчымасць убачыць праз прызму нацыянальнай культуры сэнс чалавечага жыцця, перспектывы самарэалізацыі ў духоўнай і сацыяльнай прасторы. Актыўнае выкарыстанне беларускіх сюжэтаў, вобразаў, традыцыйнай эстэтычнай сістэмы сёння не зводзіцца да простага механічнага пераймання. Яно ажыццяўляецца як іх актуалізацыя. Жывая народная традыцыя ўзнімае на новы ўзровень не толькі мастацкую інтэрпрэтацыю кананічных сюжэтаў, але і арыгінальную аўтарскую творчасць. Традыцыйная народная культура з характэрным для яе віталізмам, карнавалізаваным мысленнем выконвала ахоўную функцыю ў мастацтве, засцерагаючы яго ад праяў крайняга суб’ектывізму і нігілізму. Дарэчы, культуролаг лічыць, што і асноўнай рысай нацыянальнага менталітэту з’яўляецца кансерватыўна-ахоўны (ашчаджальны) тып утапічнага мыслення.

Асобныя навуковыя артыкулы Т. Сухоцкай («Супрацьстаянне стыляў: афіцыйнага і традыцыйна-народнага» (1998), «Динаміка стылю беларускай культуры канца XIX – пачатку XX ст.» (2006), «Стыль бідэрмаер у культуры» (2012) і інш.) прысвечаны праблеме стылю культуры, які яна трактуе як спосаб жыццядзеяння яе крэатыўных сэнсаў, сканцэнтраваных у структуры нацыянальнага тэксту і вербальнай сістэме яго кодаў. Сваю энтэлехію – завершанасць – стиль атрымлівае ў мове, якая ў пэўнай ступені дзейнічае як суб’ект культуры, уплываючы на свядомасць. Нацыянальная літаратурная мова – гэта вышэйшы этап у культурагенезе, па якім вызначаюцца нацыянальнае аблічча культуры, яе самакаштоўнасць і ўнікальнасць – стиль.

Пытанні для самаправекі

1. Вызначыце змест паняцця «тэкст культуры». Назавіце віды тэкстаў.
2. Выявіце сутнасныя адрозненні знака і сімвала.
3. Акрэсліце этнакультурныя сімвалы ў тэкстах беларускіх утапічных і антыўтапічных твораў.
4. Пакажыце семіятычныя ўзроўні беларускага касцюма як тэксту культуры.
5. Якія, на ваш погляд, сімвалы, увасобленыя ў творах У. Караткевіча, актуалізуюць праблематыку нацыянальнай культуры і акрэсліваюць прыярытэты яе развіцця на сучасным этапе.

Літаратура

1. Банцэвіч, П. К. Творчасць Уладзіміра Караткевіча ў кантэксце культуралогіі / П. К. Банцэвіч. – Гродна: ГДАУ, 2007. – 310 с.
2. Барт, Р. От произведения к тексту / Р. Барт // Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – С. 413–423.
3. Свечникова, Е. В. Архетыпічная структура тэксту / А. У. Свечнікава // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2009. – № 4. – С. 97–102.
4. Сухоцкая, Т. Ф. Сімвалы беларускай антыўтопіі / Т. Ф. Сухоцкая // Праблемныя напрамкі развіцця мастацкай творчасці і вербальнай культуры нацыі: матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 20–21 лістап. 2003 г. / Беларус. дзярж. пед. ін-т. – Мінск, 2004. – С. 167–169.
5. Таланцева, О. Ф. Костюм как художественный символ в изобразительном искусстве / О. Ф. Таланцева // Мастацкая адукацыя і культура. – 2004. – № 4. – С. 27–31.
6. Тодоров, Ц. Теории символа / Ц. Тодоров. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. – 408 с.

7.7. Аналіз дэтэрмінантаў крызісу культуры беларускімі культуралагамі

Развіццё сучаснага грамадства і культуры адбываецца ва ўмовах маштабных структурных і якасных змен сусветнай геапалітычнай сістэмы, сацыяльнай арганізацыі, светапогляду. Сучасная цывілізацыя з яе ладам жыцця, сацыяльнымі і нацыянальнымі ўзрушэннямі выклікае ўзмацненне ўнутранай дысгармоніі чалавека, разбалансаванасці яго адносін з навакольным асяроддзем, спараджае выбухі стрэсавых сітуацый,

дэструктыўнасці, бездухоўнасці, няўпэўненасці ў заўтрашнім дні. Такі стан грамадства і асобы ў культуралогіі прынята лічыць крызісам культуры. Аб заняпадзе культуры задоўга да сёння пісалі Ф. Ніцшэ, О. Шпенглер, М. Бярдзьеў і шэраг іншых мысліцеляў XIX–XX стст. Падчас крызісу культуры, адзначалі яны, змяншаюцца яе творчы дух, стваральны патэнцыял, а таксама здольнасць актыўна ўплываць на грамадскія з’явы і працэсы. У такі перыяд культура страчвае частку сваіх функцый, не можа задаволіць духоўныя запатрабаванні соцыуму, прапанаваць грамадству найбольш адпаведныя ідэалы і маральна-духоўныя каштоўнасці. Прадстаўнікі розных сацыяльна-гуманітарных навук імкнуцца выявіць прычыны крызісу, яго формы і наступствы. Значная колькасць культуролагаў лічаць заканамерным крызіс культуры. Так, расійскі культуролог М. Я. Данілеўскі меркаваў, што культура, як і пэўная расліна, у сваім развіцці праходзіць шэраг этапаў: зараджэнне, квітненне, пладанашэнне і разбурэнне. Так і пэўныя тыпы культуры ўзнікаюць, развіваюцца і паступова прыходзяць у заняпад. Аналагічных поглядаў прытрымліваўся і нямецкі культуролог О. Шпенглер, які разглядаў культуру як замкнёны арганізм, што ў сваім развіцці праходзіць усе асноўныя стадыі жыццёвага цыкла – нараджэнне, росквіт, заняпад. Поўны цыкл існавання пэўнага тыпу культуры, лічыў ён, адбываецца прыблізна за адно тысячагоддзе. Пасля гэтага гістарычны тып культуры выраджаецца ў сваю супрацьлегласць – цывілізацыю, дзе пануюць тэхніцызм і сцыентызм, бяздушнасць, а на змену творчасці і развіцця прыходзяць бясплоддзе і акасяненне; людзі паступова ператвараюцца ў бязлікія істоты [6]. Х. Артэга-і-Гасет назваў такога індывіда масавым чалавекам, у якога прымітыўнае мысленне, стандартныя паняцці і ўяўленні. Для масавага чалавека ствараецца і масавая культура, асноўнымі рысамі якой з’яўляюцца: прымітывізацыя чалавечых адносін; культ моцнай асобы, грошай, поспеху, асабістага ўзбагачэння; прапаганда канфармізму ў грамадскай свядомасці, жорсткасці, насілля, сексу; выкарыстанне разнастайных паўзабароненых і ўзбуджальных тэм, вобразаў і мастацкіх сродкаў; штучная забаўляльнасць, натуралізм і г.д. Тыповымі героямі масавай культуры з’яўляюцца супермены, разнастайныя секс-сімвалы.

Цікавую канцэпцыю крызісу культуры прапанаваў амерыканскі культуролог Уільям Огбарн [3]. Ён грунтоўна вывучаў

уздзеянне змен у галіне тэхналогіі на культуру і прыйшоў да высновы, што духоўная культура (у тэорыі У. Огбарна яна называецца адаптыўнай) звычайна змяняецца марудней, чым матэрыяльная. У сваёй тэорыі сацыяльнага ўзрушэння ён вылучае два аспекты – матэрыяльны і нематэрыяльны. Галоўная ідэя У.Огбарна: культурнае спазненне адбываецца тады, калі змены ў матэрыяльным жыцці грамадства апярэджваюць трансфармацыю нематэрыяльнай культуры (абрады, рытуалы, філасофскія сістэмы, законы і формы кіравання). Як лічыць У. Огбарн, гэта прыводзіць да пастаяннай неадпаведнасці паміж развіццём матэрыяльнай і адаптыўнай культуры. У выніку ўзнікае мноства нявырашаных сацыяльна-культурных праблем.

Сацыякультурнай сістэме постіндустрыяльнага грамадства ўласцівы шэраг негатыўных аспектаў. Перш за ўсё гэта маніпулятыўны характар гэтай сістэмы. Тэхналагічныя дасягненні «інфармацыйнага стагоддзя» прывялі да духоўнага абясцэньвання былой культуры, яе адыходу ад асноўных сфер грамадскага жыцця, да страты для духоўнага стану чалавека. Непрыманне негатыўных наступстваў постіндустрыяльнага грамадства спрыяе ўзнікненню разнастайных альтэрнатыўных формаў жыццёўладкавання: экалагічныя рухі; утапічныя камуны; арганізацыі, што ўзніклі на аснове розных усходніх містычных вучэнняў; авангардныя плыні, звязаныя з пакланеннем музычна-эстрадным тыпам масавай культуры, і інш.

Сутнасць дэструктыўнасці культуры і яе суб'ектаў у той ці іншай форме заўсёды знаходзілася ў цэнтры тэарэтычных дыскусій і, як правіла, была аб'ектам пільнай увагі культуролагаў, філосафаў, сацыёлагаў. У сваіх працах А. Вэбер, М. Вэбер, Э. Дзюркгейм, Г. Маркузэ, Ф. Ніцшэ, Э. Тофлер лічылі, што развіццё навукі і тэхнікі прывядзе да стварэння звышіндустрыяльнай цывілізацыі, якая будзе спрыяць з'яўленню шэрагу складаных глабальных праблем, сацыяльных канфліктаў. Гэтая цывілізацыя праз механізм задавальнення патрэбнасцей сфарміруе новы тып «аднамернага чалавека» з паніжанымі крытычнымі адносінамі да грамадства. Рухаючай сілай грамадскіх змен у гэтых умовах будзе адмова ад усіх культурных каштоўнасцей. Таму праблематыка дэструктыўнасці займае значнае месца ў сацыягуманітарных даследаваннях сучасных вучоных, у тым ліку і беларускіх культуролагаў.

З пазіцыяй структура-функцыянальнага падыходу даследуюцца сутнасць і характар сацыякультурных і дэмаграфічных

працэсаў у Беларусі Людмілай Канстанцінаўнай Кухто (нар. у 1972 г.). У дысертацыйным даследаванні «Сацыякультурная рэгуляцыя дэмаграфічных паводзін суб'ектаў постчарнобыльскага рэгіёна» (2003), навуковых артыкулах «Дэмаграфічная трансфармацыя на тэрыторыі Беларусі за 10 гадоў пасля чарнобыльскай катастрофы» (1996), «Працоўныя рэсурсы: тэрытарыяльнае размеркаванне» (1997), «Сацыякультурны і адміністрацыйна-прававы аспекты дэмаграфічных працэсаў» (2002) Л. Кухто грунтоўна прааналізаваны сацыякультурныя фактары, якія садзейнічаюць фарміраванню ладу жыцця, стэрэатыпаў і нормаў дэмаграфічных паводзін насельніцтва чарнобыльскага посткатастрофнага рэгіёна.

Культуролаг пераканана, што духоўны і эмацыянальны стан грамадства аказвае значны ўплыў на дынаміку дэмаграфічных працэсаў; гэта выяўляецца ў паводзінах, прыняцці рашэнняў у сферы шлюбу, сям'і, нараджэння дзяцей, выбары прафесіі, месцажыхарства і інш. Папярэджанне дэмаграфічнай катастрофы, лічыць даследчыца, магчыма пры выкарыстанні супольнасцю не толькі эканамічных, адміністрацыйна-прававых механізмаў, але і культурна абумоўленых метадаў, якія садзейнічаюць фарміраванню актыўнай мадэлі дэмаграфічных паводзін насельніцтва.

Шэраг работ Л. Кухто прысвечаны паказу метадаў і форм сацыякультурнай рэгуляцыі дэмаграфічных паводзін суб'ектаў посткатастрофнага соцыуму («Сучасныя міграцыйныя перамяшчэнні і неабходнасць іх уліку падчас перапісу насельніцтва» (1996), «Аналіз і ацэнка працэсў рэсурсных магчымасцей Рэспублікі Беларусь» (1996), «Працоўныя рэсурсы: тэрытарыяльныя размеркаванні» (1997), «Сацыякультурная характарыстыка суб'ектаў постчарнобыльскага соцыуму» (2002) і інш.). У іх аўтар прыходзіць да высновы, што рэгуляцыйную функцыю могуць выконваць розныя сацыякультурныя інстытуты шляхам выпрацоўкі ў насельніцтва нормаў і стандартаў дэмаграфічных паводзін, фарміравання каштоўнасцей і ідэалаў, якія пазітыўна ўплываюць на працэс узнаўлення насельніцтва ў неабходнай колькасці і якасці для арганізацыі грамадскай дзейнасці.

Даследаванням дэтэрмінантаў, сутнасных прыкмет і тэндэнцый сацыякультурнай дэструкцыі ў перыяд сістэмнай трансфармацыі беларускага грамадства займаецца культуролаг

Дзяніс Аляксандравіч Смолік (нар. у 1973 г.). Аплікацыю выяўленай тэарэтычнай схемы дэструкцыі на даследуемую сацыякультурную супольнасць, вызначэнне этапаў, тэндэнцый сацыякультурнай дэструкцыі і механізмаў яе пераадолення культуралагічна ажыццявіў у кандыдацкай дысертацыі «Сацыякультурная дэструкцыя ў трансфарміруючымся беларускім грамадстве (1985–1995 гг.)» і навуковых працах «Дэструкцыя як базавы канцэпт культуры» (2003), «Дэструктыўныя механізмы культуры: псіхааналітычны аспект» (2004), «Разнастайнасць культуры ў перыяд грамадскіх трансфармацый» (2004). Даследчык паказаў, што ў 80-х гг. ХХ ст. у беларускім грамадстве склаліся перадумовы развіцця дэструктыўных працэсаў у сацыякультурнай сферы. На погляд Д. Смоліка, размыванне функцыянальнай цэласнасці і збалансаванасці сацыякультурнай сістэмы выкліканы сацыяльным крызісам, рэзкімі зменамі ў агульным ладзе сацыякультурнай арганізацыі і рэгуляцыі калектыўных форм жыццядзейнасці людзей, дэградацыяй існуючых і своечасова не мадэрнізаваных інстытутаў сацыякультурнага кіравання, аўтарытарна вызначаным парадкам рэалізацыі з’яў і працэсаў культуры адпаведна дамінуючай ідэалогіі.

Даследчык узбагаціў катэгарыяльны апарат культуралогіі ўведзеным ім упершыню ў навуковы ўжытак паняццем «сацыякультурная дэструкцыя». Яе змест, паводле меркавання культуралага, складае разбурэнне і дэмантаж функцыянуючых інстытутаў; дэфармацыя падсістэмы каштоўнасных арыентацый, традыцыйнай маралі; дэідэалагізацыя грамадскага жыцця; зніжэнне ўзроўню структураванасці, складанасці і поліфункцыянальнасці культурнага комплексу беларускага грамадства; выхад значнай часткі суб’ектаў з зоны дзеяння рэгуляцыі свядомасці і паводзін з дапамогай дамінантнай культурнай сістэмы.

Аб’ектам навуковых даследаванняў культуралага *Эліны Аркадзьеўны Усоўскай* (нар. у 1969 г.) з’яўляецца постмадэрнісцкі тып сучаснай культуры.

На думку культуралага, менавіта крызісны перыяд развіцця культуры садзейнічаў фарміраванню постмадэрнісцкага тыпу сучаснай культуры асаблівай парадэгмы – постмадэрнізму, якая ўяўляе комплекс светапоглядных устаноў, што адметны прызнаннем мноства спосабаў і форм развіцця свету, крытычным мысленнем, адсутнасцю адзінага падыходу і фіксаванага

пункту гледжання, бясконцасцю падыходаў і камбінацый, адмаўленнем прынцыпу бінарных апазіцый. У працах «Стылістычны п'юралізм у мастацтве постмадэрнізму» (1997), «Аб некаторых рысах постмадэрнісцкага мастацтва» (1999) аўтар сцвярджае, што прынцыпам, які аб'ядноўвае розныя версіі постмадэрнізму, з'яўляецца пазіцыя радыкальнага п'юралізму каштоўнасцей, нормаў, ідэалаў культуры.

У манаграфіі «Парадигма постмодэрнізма» (2006) Э. Усоўская разглядае светапоглядную аснову прыхільнікаў постмадэрнізму. Культуролаг лічыць, што для іх светапогляду ўласціва крытычная свядомасць, якая па сваёй прыродзе антысістэматычная і цытатная. Асаблівасці свядомасці з'яўляюцца элементам-асновай стылістычнага мноства постмадэрнісцкай мастацкай культуры. Да аксіялагічных асноў мноства Э.Усоўская адносіць сумесныя альбо падзяляемыя каштоўнасці, якія выконваюць камунікатыўную функцыю, карэкціруюць мноства самых разнастайных каштоўнасцей тых ці іншых культур.

Пытанні для самаправеркі

1. Акрэсліце негатыўныя аспекты постіндустрыяльнага грамадства.
2. Якім чынам, на ваш погляд, культура можа папярэдзіць дэмаграфічную катастрофу беларускага грамадства?
3. Дайце вызначэнне паняцця «сацыякультурная дэструкцыя».
4. Вызначыце сутнасць постмадэрнісцкага тыпу культуры.

Літаратура

1. *Кухто, Л. К.* Социокультурная регуляция демографического поведения субъектов постчернобыльского региона: автореф. дис. ... канд. культурологии / Л. К. Кухто. – Минск : Беларус. гос. ун-т культуры, 2003. – 21 с.
2. *Смолик, Д. А.* Деструктивные механизмы культуры: психоаналитический аспект / Д. А. Смолик // Весн. Гродзен. дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. Сер. гуманітар. навук. – 2004. – № 2. – С. 60–63.
3. *Огборн, У.* Социальные изменения / У. Огборн. – Манчестер ; Нью-Йорк, 1989. – 364 с.
4. *Усоўская, Э. А.* Асоба аўтара ў постмадэрнісцкай культуры / Э. А. Усоўская // Культура Беларусі. Навуковы пошук моладзі : матэрыялы канф. аспірантаў, Мінск, 14 мая 1997 г. / Беларус. ун-т культуры. – Мінск, 1999. – Вып. 2. – С. 143–148.

5. Швейцер, А. Упадок и возрождение культуры: избранное / А. Швейцер. – М. : Прометей, 1993. – 512 с.

6. Шпенглер, О. Закат Европы : Очерки морфологии мировой истории : в 2 ч. Ч. 1. Образ и действительность / О. Шпенглер. – Минск : Попурри, 1998. – Ч. 1. – 988 с.

7.8. Сацыякультурныя дэтэрмінанты фарміравання асобы і іх асэнсаванне культууролагамі

Сацыяльна-культурную абумоўленасць каштоўнасных арыентацый ваеннаслужачых Беларусі даследуе *Аляксандр Анатольевіч Касперук* (нар. у 1963 г.). У навуковых артыкулах «Каштоўнасці культуры ў вайсковым выхаваўчым працэсе і вайскавай службе сучаснай моладзі» (2000), «Роля культуры ў развіцці сістэмы воінскіх каштоўнасцей абаронцаў Айчыны» (2001) ён сцвярджае, што каштоўнасныя арыентацыі вайскоўцаў тэрміновай службы і маладых афіцэраў на вайсковую службу ў многім дэтэрмінаваны сацыяльна-культурнымі фактарамі. Імі, на погляд культууролага, з'яўляюцца: наяўнасць разнаполюсных ацэнак неабходнасці і значнасці вайскавай службы афіцыйнымі інстытутамі, з аднаго боку, а з другога – нефармальнымі арганізацыямі, замежнымі СМІ; значная трансфармацыя каштоўнасных арыентацый моладзі са сферы калектыўных інтарэсаў у сферу асабістых; дыферэнцыяцыя патрэбнасцей і інтарэсаў у армейскай моладзі з улікам розных культурных запатрабаванняў маладых людзей.

Культуролаг вывучаў таксама формы ўзаемадзеяння паміж вайскавай субкультурай і грамадствам («Аб узаемаадносінах сект і царквы, арміі, грамадства і дзяржавы» (1997), «Вайсковая служба і праваслаўныя традыцыі» (1998), «Маю гонар – Айчыне служыць» (2000). Ён вызначыў наступныя кропкі іх узаемадзеяння: пашырэнне дыялога, адкрытасці з боку армейскіх структур і кантролю з боку грамадзянскага грамадства; грамадзянскі давер і ўвага грамадства да праблем арміі; паляпшэнне матэрыяльна-бытавых умоў вайскоўцаў; дэмакратызацыя ваенна-службовых адносін і стварэнне дабратворных умоў для ўсебаковага развіцця асобы; змяненне гендарнай структуры ваеннай арганізацыі за кошт павелічэння колькасці вайскоўцаў-жанчын.

Дынаміку і базавыя кампаненты каштоўнасных арыентацый ваеннаслужачых-пагранічнікаў ва ўмовах трансфармацыі сацыя-

і навуковых артыкулах «Палітычная культура ваеннаслужачых» (1998), «Фарміраванне беларускай ідэі – адна з мэт культурнай палітыкі» (1999) вызначыў сутнасць культурнай палітыкі ў вайсковай сферы. На яго думку, гэта дзейнасць кіраўніцтва Узброеных Сіл краіны і спецыяльных інстытутаў, якія рэгулююць культурныя працэсы, забяспечваюць аптымальны ўзровень развіцця духоўнага жыцця ваеннаслужачых у інтарэсах павышэння баяздольнасці вайсковых падраздзяленняў і ўсебаковага развіцця асобы.

У працах С. Вілейкі «Музыка ў жыцці арміі і ўмовы яе эфектыўнага выкарыстання ў выхаванні вайскоўцаў» (1998), «Гуманітарызация ваеннай адукацыі – адзін з асноўных шляхоў удасканалення прафесіянальнай падрыхтоўкі афіцэраў» (1999) акрэслены фактары, якія садзейнічаюць удасканаленню культурнай палітыкі ў беларускім войску: умацаванне матэрыяльна-тэхнічнай базы ваенных культурна-асветных структур; забеспячэнне вайсковых сацыякультурных інстытутаў высокакваліфікаванымі кадрамі; гуманітарызация сістэмы ваеннай адукацыі; кампетэнтнае кіраўніцтва сацыякультурнай дзейнасцю ў вайсковай сферы.

Пытанні для самаправеркі

1. Якімі сацыяльна-культурнымі фактарамі, на ваш погляд, дэтэрмінаваны каштоўнасныя арыентацыі вайскоўцаў тэрміновай службы і маладых афіцэраў на вайсковую службу?
2. Вызначыце кропкі ўзаемадзеяння паміж вайсковай субкультурай і грамадствам.
3. Прасачыце асноўныя тэндэнцыі дынамікі каштоўнасных арыентацый вайскоўцаў.
4. Акрэсліце магчымыя шляхі пераадолення негатыўных тэндэнцый у духоўнай сферы вайскоўцаў.
5. Пакажыце асаблівасці культурнай палітыкі ў дачыненні да беларускага войска.

Літаратура

1. Вілейка, С. Л. Асаблівасці культурнай палітыкі ва Узброеных Сілах Рэспублікі Беларусь ва ўмовах іх рэфармавання : аўтарэф. дыс. ... канд. культуралогіі / С. Л. Вілейка. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры, 2000. – 21 с.

2. Грыгаровіч, Я. Д. Прыкладная культуралогія : вучэб. дапам. для студэнтаў / Я. Д. Грыгаровіч, А. І. Смолік. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2005. – 216 с.

3. Касперук, А. А. Социкультурные детерминанты формирования личности военнослужащего в современных условиях: автореф. дис. ... канд. культурологии / А. А. Касперук. – Минск : Белорус. гос. ун-т культуры, 2001. – 19 с.

4. Михайлова, Л. И. Социология культуры: учеб. пособие / Л. И. Михайлова. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 232 с.

5. Яковук, Т. И. Ценностные ориентации военнослужащих пограничных войск Республики Беларусь / Т. И. Яковук // Социология. – 1999. – № 2. – С. 89–92.

7.9. Праблемы рэпрэзентацыі артэфактаў культуры музеямі як прадмет айчынай прыкладной культуралогіі

Сярод культурна-асветных і навукова-даследчых устаноў беларускага грамадства важную ролю адыгрываюць музеі, задачамі якіх з'яўляюцца вывучэнне і асэнсаванне гісторыі, культуры ў мэтах развіцця інтэлектуальных, маральных і творчых магчымасцей чалавека, далучэння яго да нацыянальнай і агульначалавечай культуры. У адрозненне ад устаноў клубнага тыпу ў канцы ХХ–пачатку ХХІ ст. назіраўся паступовы рост дзяржаўнай музейнай сеткі, якая за апошнія гады папоўнілася 20 новымі ўстановамі. Найбольш актыўна працэс музефікацыі адбываўся ў першыя пасляперабудовачныя гады. Пасля гэты працэс быў запаволены, але зараз ён мае досыць стабільны характар. Пэўны спад у музейным будаўніцтве тлумачыцца перш за ўсё эканамічнымі прычынамі, у адносінах да Гомельскай і Магілёўскай абласцей – яшчэ і вынікамі чарнобыльскай катастрофы. На тэрыторыях радыеактыўнага забруджвання быў зачынены шэраг музеяў, загінула шмат неацэнных экспанатаў. Так, у Гомельскай вобласці спынілі сваю дзейнасць музеі ў Брагіне і Чачэрску.

У сучасны перыяд істотна актывізавалася экспазіцыйна-выставачная работа. Супрацоўнікі музеяў займаюцца таксама зборам і папаўненнем калекцый, навукова-даследчай работай, паляпшэннем умоў захавання музейных рэчаў, выхаваўчай і папулярызатарскай дзейнасцю. Нават з улікам складаных сацыяльна-эканамічных абставін, што існавалі ў краіне, можна зазначыць, што пераважная большасць музеяў не згарнула асноўных напрамкаў сваёй работы.

Культуролагамі музей разглядаецца як своеасаблівы культурны феномен грамадства і кампанент прасторы соцыуму. Сацыяльна-культурная сутнасць музея заключаецца ў тым, што аснову ўсёй яго дзейнасці складаюць помнікі матэрыяльнай і духоўнай культуры, якія ён выяўляе, збірае, захоўвае, даследуе і рэпрэзентуе. Сістэмаўтваральным фактарам музейнага асяроддзя служыць культура, што складае змест культуралагічнага падыходу. Менавіта таму ў сучаснай айчыннай культуралогіі музей з'яўляецца аб'ектам даследаванняў.

У працах культуролога *Тамары Аляксандраўны Джумантаевай* (нар. у 1959 г.). («Канцэпцыя і стратэгія захавання культурнай спадчыны Полацка» (2008), «К вопросу о музеефикации уникальной исторической территории города» (2009), «Музеефікацыя гісторыка-культурных помнікаў як частка працэсу адраджэння і захавання спадчыны» (2011) і інш.) грунтоўна прааналізавана сутнасць музея ў кантэксце культурнай прасторы гістарычнага горада, дзе захаванне і рэпрэзентацыя аб'ектаў унікальнай культурнай спадчыны становіцца асноватворнай функцыяй музея. У артыкулах «Музейный предмет и его свойства» (1992), «Музейные традиции Полоцка и перспективы развития музея-заповедника» (2007), «Музеефікацыя гісторыка-культурных помнікаў як частка працэсу адраджэння і захавання спадчыны» (2011) і іншых адзначаецца, што з цягам часу музеі горада становяцца складнікамі рэгіянальных культурных працэсаў, а музейная сетка горада выдзяляецца ў самастойны культурна-гаспадарчы комплекс. У прыватнасці, музеі Полацка, сцвярджае культуролог, заўсёды з'яўляліся пэўнымі сацыякультурнымі інстытутамі, гарантамі забеспячэння аховы гісторыка-культурнай спадчыны горада, цэнтрамі гуманітарных навуковых даследаванняў і важнымі асветнымі ўстановамі.

Даследчыца прасочвае гісторыю музеефікацыі Полацкай культурнай прасторы, у якой вылучае пяць этапаў, кожны з якіх меў адметныя рысы ў музейнай дзейнасці, якія трансфармаваліся ў агульнакультурныя традыцыі, што ўзмацніла ўплыў музеяў на развіццё гарадской культурнай прасторы.

Значная ўвага ў артыкулах «Да пытання аб музейных традыцыях Полацка. Музей езуіцкага калегіума XVIII–XIX стст. Музеі навучальных устаноў XIX ст.» (1999), «Краязнаўчы музей Полацка (пачатак XX ст. – 70-я гг. XX ст.)» (2000),

«Музейные традиции Полоцка и феномен городского музея» (2005) і іншых надаецца дзейнасці канкрэтных суб'ектаў культуры, без якіх стварэнне музеяў і развіццё музейнай справы ў Полацку было б немагчыма.

З улікам спецыфікі рэгіянальнай культурнай спадчыны даследаванне працэсу музеефікацыі культурна-гістарычнай прасторы Полацка дазволіла Т. Джумантаевай выпрацаваць інавацыйную функцыянальную мадэль развіцця музея-запаведніка, якая пакладзена ў аснову аўтарскай стратэгіі захавання культурнай спадчыны гістарычнага горада. Паводле яе, аб'ектам музеефікацыі павінен стаць увесь гістарычны цэнтр горада. Але адкрыццё новых аб'ектаў на тэрыторыі музея-запаведніка (у тым ліку і шэрагу музеяў), лічыць культуралаг, павінна адбывацца з улікам мінімізацыі шкоднай нагрузкі (амартызацыі), што ў сваю чаргу вымушае да стварэння спецыяльнай мадэлі культурнага турызму, супрацоўніцтва з якім з'яўляецца галоўным механізмам ператварэння культурна-асветніцкага патэнцыялу музея-запаведніка ў эканамічны рэсурс.

Асэнсаваннем экспазіцыйнай прасторы беларускіх музеяў як месца для рэпрэзентацыі артэфактаў культурнай спадчыны беларускага народа займаецца культуралаг *Яўгенія Леанідаўна Краснова* (нар. у 1983 г.).

Камунікатыўны патэнцыял экспазіцыйнага асяроддзя і семіятычны змест музейнай экспазіцыі раскрыла Я.Краснова ў дысертацыйным даследаванні «Сучасная экспазіцыйная прастора музеяў Беларусі: камунікатыўны аспект» і ў навуковых артыкулах «Музейны прадмет у семіятычнай прасторы экспазіцыі» (2009), «Музейная экспазіцыя як знакавая і інфармацыйна-камунікатыўная сістэма» (2010), «Музейная экспазіцыя ў сістэме камунікацый» (2011) і інш. Па меркаванні культуралага, у сучаснай музейзнаўчай практыцы пачала надавацца значная ўвага знакава-сімвалічнаму напам'яненню экспазіцый, дзе ў ролі знакаў выступаюць як экспанаты, так і розныя элементы мастацка-дэкаратыўнага афармлення. Паводле Я. Красновай, выкарыстанне знакава-сімвалічнай інфармацыі садзейнічае раскрыццю камунікатыўных магчымасцей экспазіцый, надае ім вобразна-прывабны выгляд, робіць цікавымі і даступнымі для шырокага кола музейнай аўдыторыі.

У артыкулах «Выкарыстанне фотаматэрыялаў для арганізацыі адукацыйнай прасторы музейнай экспазіцыі» (2005),

«Мастацкая інсталяцыя як эксперыментальны феномен культуры XX ст.» (2007), «Эвалюцыя концептуальных падходаў в організації музейной экспазіцыйнай сроды» (2010), «Іскусство музейной экспазіцыі: савременныя тэндэнцыі і падходы» (2010) Я. Краснова прыйшла да высновы, што адным з найбольш перспектыўных сродкаў пашырэння камунікатыўнага патэнцыялу музейнай экспазіцыі з'яўляецца музейная інсталяцыя, якая ўяўляе спецыфічную музейную форму выразнасці.

Пытанні для самаправеркі

1. Пакажыце сутнасць музея ў кантэксце прыкладной культуралогіі.
2. Акрэсліце змест інавацыйнай функцыянальнай мадэлі развіцця сучаснага музея.
3. Вызначыце камунікатыўны патэнцыял экспазіцыйнага музейнага асяроддзя.
4. Прааналізуйце знакава-сімвалічнае нападзенне сучасных музейных экспазіцый.

Літаратура

1. Джумантаева, Т. А. Музеефікацыя культурнай прасторы Полацка: традыцыі і інавацыі : аўтарэф. дыс. ... канд. культуралогіі / Т. А. Джумантаева. – Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск, 2011. – 24 с.
2. Краснова, Е. Л. Современное экспазіцыйнае прастранство музеев Беларусі: камунікатывны аспект : авторэф. дис. ... канд. культуралогіі / Е. Л. Краснова. – Беларус. гос. ун-т культуры і искусств. – Мінск, 2011. – 23 с.
3. Смолік, А. І. Музеефікацыя помнікаў культуры Заходняга Паазер'я : праблемы, тэндэнцыі / А.І.Смолік // 90 год Віцебскаму абласному краязнаўчаму музею : матэрыялы навук. канф., Віцебск, 30–31 кастр. 2008 г. / рэдкал. : Г. У. Савіцкі [і інш.]. – Мінск : Медысонт, 2009. – С. 4–8.

Раздзел 8

ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ І ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫЯ ПРАЦЫ БЕЛАРУСКІХ КУЛЬТУРОЛАГАЎ

У якасці важнейшай атрыбутыўнай прыкметы крэатыўнай навуковай эліты на інфармацыйна-кагнітыўным узроўні звычайна вызначаецца наяўнасць істотных дасягненняў у галіне назапашвання новых ведаў, якія прызнаюцца навуковай супольнасцю. У галіне айчыннай культуралогіі фундаментальныя і прыкладныя даследаванні распачаліся ў 90-х гг. мінулага стагоддзя і працягваюцца з неаслабнай інтэнсіўнасцю ў цяперашні час. За апошнія два дзесяцігоддзі беларускімі культуралагамі падрыхтаваны і апублікаваны грунтоўныя манаграфічныя працы, у якіх адлюстраваны асноўныя вынікі культуралагічных даследаванняў.

Сярод іх неабходна вылучыць працы М. І. Крукоўскага, прысвечаныя праблемам эстэтыкі. У яго манаграфіях «Логіка прыгажосці», «Асноўныя эстэтычныя катэгорыі: вопыт сістэматызацыі», «Кібернетыка і законы прыгажосці». «Номо pulcher. Чалавек прыгожы» аналізуюцца эстэтычныя якасці прадметнай дзейнасці людзей. На меркаванні культуралага, ядром эстэтычнай культуры з'яўляецца мастацкая культура як дзейнасць, што спараджае і транслюе эстэтычныя каштоўнасці.

Вядомы культуралагічнай супольнасці працы У. М. Конана, у якіх усебакова разглядаецца дынаміка беларускай культуры, яе архетыпы і сімвалы, этапы развіцця гуманітарнай думкі ў Беларусі, адметнасці фальклору беларусаў. Яму належаць такія фундаментальныя работы, як «Ад Рэнэсансу да класіцызму», «Ля вытокаў самапазнання: станаўленне духоўных каштоўнасцей у святле фальклору», «Святло для людзей. Родная мова і культура ў эпоху перабудовы» і інш.

Шматаспектнай з'яўляецца манаграфія М. А. Мажэйка «Станаўленне тэорыі нелінейных дынамік у сучаснай культуры: параўнальны аналіз сінергетычнай і постмадэрнісцкай парадыгм». У ёй сцвярджаецца, што на сучасным этапе сацыякуль-

турнага развіцця адчуваецца неабходнасць у фарміраванні ідэала глабальнай цывілізацыі як інтэгральна планетарнага антрапапрыроднага комплексу, які ўяўляе сабой каштоўнасна адзінае пры зберажэнні этнакультурнай своеасаблівасці і плюралізму.

У своеасаблівай форме падаюцца розныя аспекты культурнага развіцця ў працах І. В. Марозава. Асноўныя палажэнні канцэпцыі архітэктурнай герменеўтыкі акрэслены ім у манаграфіях: «Планета дарог», «Таямнічым шляхам Гермеса», «Архітэктурная герменеўтыка». У іх культуралаг аналізуе праблемы семіётыкі, граматычныя і стылістычныя заканамернасці мастацкай мовы архітэктурны. Архетыпы і іх значэнне ў жыцці і творчасці суб'ектаў культуры, іх інтэрпрэтацыя рознымі этнасамі ў пэўныя эпохі паказаны ў працы «Шляхі-ўрокі нашай культуры».

Катэгорыя прыгажосці ў кантэксце сучаснай культуры разглядаецца У. Ф. Мартынавым у манаграфіі «Філасофія прыгажосці». У ёй абгрунтоўваецца ідэя аб тым, што прыгажосць ёсць адушаўлёная гармонія, якая напаўняе чалавечым пачуццём і сэнсам усё існае. Яна абумоўлівае ўнутраную і знешнюю стройнасць мастацкага твора, яго эстэтычную дасканаласць. Прыгажосць з'яўляецца канечным вынікам як творчага працэсу, так і працэсу ўспрымання мастацкага артэфакта.

Аналізу культурных працэсаў у Беларусі прысвечана фундаментальная праца У. П. Скараходава «Сацыядынаміка культуры сучаснай Беларусі», дзе прасочваецца дынаміка і тэндэнцыі іх развіцця. Значная ўвага надаецца аналізу культурнай палітыкі, асвятляюцца праблемы развіцця прафесійнага мастацтва і аматарскай творчасці. У манаграфіі таксама акрэслены перспектывы мадэрнізацыі сферы культуры, працэсы культурнай інтэграцыі.

На аснове структурнага аналізу сутнасці, зместу, прынцыпаў культурнай дзейнасці сацыяльных інстытутаў разглядаюцца культуралагічныя аспекты трансфармацыі сацыякультурнай сферы посткатастрофнага соцыуму А. І. Смолікам у манаграфіі «Сацыядынаміка культуры ў посткатастрофным соцыуме». У ёй раскрываюцца таксама формы, метады і сродкі дзейнасці ўстаноў культуры і мастацтва па творчым развіцці, духоўным узбагачэнні насельніцтва ў посткатастрофных умовах жыцця-дзейнасці. Аўтар прапановы канцэпцыю рэабілітацыі дэадаптаваных суб'ектаў культуры сродкамі мастацтва.

Працэс культурагенезу аналізуецца культууролагам у рабоце «Культура Беларусі XI–XIX стст.», дзе разглядаюцца асноўныя этапы станаўлення і развіцця беларускай гуманітарнай думкі, духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Вызначэнне ролі этнапсіхалагічных перадумоў узнікнення і развіцця культуры дадзена ў навуковай працы І. Л. Когана «Этнапсіхалагічныя асновы культурагенезу». На падставе аналізу этнічных груп з энергетычнага пункту гледжання аўтар прыходзіць да высновы, што важнейшай задачай сучаснай культуры побач з культурнымі дасягненнямі з'яўляецца назапашванне такой колькасці досведу, якое прывядзе грамадства да нараджэння новых архетыпаў, якія будуць здольны перадаць энергію папярэдніх пакаленняў наступным у канцэнтраваным выглядзе.

Выяўленню тэарэтычных асноў і абгрунтаванню навуковай легітымнасці дысцыпліны гендэрнай культуралогіі прысвечана манаграфія І. Л. Когана, сэнсавым ядром якой служыць паняцце «гендар». У працы робіцца спроба вызначыць сэнсавыя пласты дэфініцыі «гендар», усеагульны яго характар, увесці ў праблемнае поле культуралогіі.

Шэраг навуковых выданняў належыць Ю. В. Чарняўскай. Так, у манаграфіі «Белорусы: от “тутэйшых” – к нации» (2010) яна спрабуе даць адказ на пытанне: «Ці існуе ў наш час беларуская нацыя як суб'ект культуры?». Пры вырашэнні пастаўленай праблемы культууролагу прыйшлося дэталёва прааналізаваць ментальнасць беларусаў, яе дынаміку і асаблівасці ментальнасці ў сучасных суб'ектаў беларускай культуры.

Важную ролю ў працэсе засваення актуальных праблем тэорыі і гісторыі культуры адыграў першы ў Беларусі энцыклапедычны даведнік «Культуралогія», аўтарам якога з'яўляецца Э. С. Дубянецкі. У 800 артыкулах асвятляюцца асноўныя культуралагічныя паняцці і тэрміны, трактуецца спецыфіка духоўнай і матэрыяльнай культуры, яе значэнне для жыццядзейнасці грамадства. Значную колькасць складаюць біяграфічныя артыкулы, прысвечаныя вядомым прадстаўнікам гуманітарных навук, якія сваёй шматграннай дзейнасцю садзейнічалі станаўленню і развіццю культуралагічнай думкі.

Вышэй мы адзначалі, што за апошнія два дзесяцігоддзі культуралогія заняла трывалае месца ў сістэме гуманітарных ведаў. Яе вывучаюць у многіх вышэйшых навучальных установах.

Расійскімі і беларускімі навукоўцамі выдадзена нямала падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў, аўтары якіх знаёмяць студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў з разнастайнасцю культурных феноменаў, створаных чалавецтвам. Сярод расійскіх аўтараў неабходна адзначыць П. С. Гурвіча, якому належыць серыя вучэбнай літаратуры па тэорыі і гісторыі культуры («Культурология», 1966, 1997, 1998, 1999); А. І. Арнольдава («Введение в культурологию», 1993); «Культурология» (пад рэд. А. А. Радугіна, 1996); В. М. Розіна («Введение в культурологию», 1998); А. С. Карміна («Основы культурологии. Морфология культуры», 1997); А. П. Агурцова («История культуры», 2006); «Теория культуры» (пад рэд. С. М. Іконнікавай і С. М. Бальшакова, 2010) і інш.

У гэты ж перыяд пачынаецца работа па стварэнні вучэбна-метадычнай літаратуры па тэорыі і гісторыі культуры беларускімі культуралагамі. Першы вучэбны дапаможнік па культуралогіі ў Беларусі распрацаваў і выдаў пачынальнік фундаментальных даследаванняў па культуры М. І. Крукоўскі. У рабоце «Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію» (2000) выкладаюцца агульнатэарэтычныя прынцыпы і палажэнні культуралогіі, якія адлюстроўваюць заканамернасці, што дзейнічаюць на агульначалавечым і рэгіянальным узроўнях, у тым ліку і ў беларускай культуры. Дапаможнік з'яўляецца беларускім ад пачатку да канца. Ён напісаны на беларускай мове.

На работу М. І. Крукоўскага арыентаваліся і аўтары пазнейшай вучэбна-метадычнай літаратуры па культуралогіі. У 2008 г. выйшла ў свет праца «Культуралогія: тэорыя культуры», якая рэкамендавана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў УВА. Яе аўтары (Л. К. Кухто і А. І. Смолік) разглядаюць пытанні сутнасці, статусу і функцый культуралогіі, яе генезісу і гістарычнай эвалюцыі, аналізуюць метадалагічныя асновы навукі аб культуры. Тэксты дапаможніка падмацоўваюцца разнастайным ілюстрацыйным матэрыялам, які пераважна адносіцца да артэфактаў беларускай культуры. На яго старонках змешчана шмат выяў заснавальнікаў айчыннай і замежнай культуралогіі. У электроннай версіі, акрамя відэарада, маюцца гукарад, мультымедычныя матэрыялы.

Названыя культуралагі стварылі таксама дапаможнік «Культуралогія: гісторыя культуры» (2009), які дапушчаны Міні-

стэрствам адукацыі ў якасці вучэбнага для студэнтаў УВА. У ім Л. К. Кухто і А. І. Смолік раскрываюць гістарычныя тыпы культуры, прынцыпы і крытэрыі тыпалагізацыі культур, высвятляюць агульныя рысы розных тыпаў і відаў культур, а таксама вылучаюць непаўторныя, адметныя асаблівасці кожнай культуры. Культурогенез падаецца ў кантэксце беларускай культуры.

Метадалагічныя праблемы і з’яўшчаныя патэнцыялы культуралогіі як філасофіі культуры раскрываюцца І. Я. Левяшом у курсе лекцый «Культуралогія» (1998). Автор канцэнтруе ўвагу не столькі ў рэтраспектыве, колькі ў кантэксце сучаснай сацыякультурнай сітуацыі і прагназавання эвалюцыі культуры і цывілізацыі. У цэнтры іх – нацыянальнае і рэгіянальнае вымярэнні, сутнасць і роля хрысціянскай культуры, «восевае» супрацьстаянне «Захад – Усход» і глабальная праблематыка канфлікту сучаснай культуры і цывілізацыі.

Глыбокія і арыгінальныя веды па асновах культуралогіі ўтрымліваюцца ў вучэбным дапаможніку «Культуралогія. Теорія культуры» (2001). Яго аўтар І. В. Марозаў ажыццяўляе інтэрпрэтацыю першасімпвалаў, архетыпаў у рэлігіях, міфалогіі, мастацтве, паўсядзённым жыцці розных цывілізацый і эпох. Стыль выкладання падштурхоўвае студэнтаў да ўласных разважанняў і творчых пошукаў у вырашэнні складаных праблем культуры.

У вучэбным дапаможніку «Культуралогія. Теорія культуры» (2008) У. Ф. Мартынаў разглядае спецыфіку структурнага функцыянавання культуры. Значная частка вучэбнага дапаможніка адведзена параўнальнаму аналізу культурна-гістарычнай дынамікі, аналізу фундаментальных супярэчнасцей і парадксаў развіцця тэхнагеннай цывілізацыі, перспектывы сацыякультурнай эвалюцыі чалавецтва.

Характарыстыка асноўных рэлігійных традыцый ва ўзаемадзеянні з культурай прадстаўлена ў вучэбна-метадычным дапаможніку «Культуралогія», аўтарам якога з’яўляецца В. Р. Языковіч. У працы таксама раскрываюцца пытанні тэарэтычнай культуралогіі і гістарычнай тыпалогіі культур, паказаны формы і тэндэнцыі развіцця сусветнай мастацкай культуры. Адзін раздзел прысвечаны станаўленню і развіццю беларускай культуры.

Фарміраванню ўяўленняў аб культуры як найвышэйшай каштоўнасці спрыяе вучэбна-метадычны комплекс «Культуралогія. Эстетика» (пад рэдакцыяй Т. І. Глушакавай, 2008). У ву-

чэбна-метадычным комплексе яе аўтары ў адпаведнасці з праблемна-храналагічным прынцыпам выкладання знаёмяць студэнтаў з гісторыяй культуралагічнай думкі, катэгарыяльным апаратам дадзенай галіны ведаў, раскрываюць сутнасць асноўных праблем сучаснай культуралогіі.

Варта адзначыць калектыўную працу «Культурология: теория и история культуры» (2004) пад агульнай рэдакцыяй І. Я. Шыршова. У ёй выкладаюцца асноўныя тэмы вучэбнай культуралагічнай дысцыпліны, раскрываюцца змест і ўзаема- сувязь паняццяў, аналізуюцца тыпы і віды культуры і цывілізацыі. У дапаможніку акрэсліваюцца этапы, тэндэнцыі станаўлення і развіцця культур першабытнага грамадства, старажытных цывілізацый Усходу, краін Заходняй Еўропы, Расіі, Беларусі.

Вялікі тэарэтыка-практычны матэрыял сістэматызаваны ў вучэбна-метадычным дапаможніку «История и теория мировой культуры» (2010), аўтарам-складальнікам якога з'яўляецца І. В. Казакова. У ім асвятляецца гістарычны працэс развіцця культур ад першабытнага грамадства да сучаснай глабальнай культуры. Адметнасцю дапаможніка з'яўляецца наяўнасць у ім матэрыялу, які ілюструе дасягненні суб'ектаў кожнага гістарычнага тыпу культуры ў галіне мастацтва.

У перыяд сістэмнай мадэрнізацыі беларускага грамадства ўзрастае роля культуралогіі як навукі, якая вывучае, плануе і распрацоўвае метадыку мэтанакіраванага прагназавання, кіравання працэсамі фарміравання індывіда і яго пераўтварэння з чалавека разумнага, што валодае тэхналогіяй вытворчасці, у чалавека творчага, які паўсядзённа ўвасабляе высокія крытэрыі культуры ва ўсіх сферах жыццядзейнасці. Вывучэнне і фарміраванне прынцыпаў і тэхналогій мэтанакіраванага рэгулявання культурнымі працэсамі, арганізацыя дзейнасці асобы ў сферы культуры складаюць змест спецыяльнай галіны навуковага пазнання – прыкладной культуралогіі.

У сувязі з гэтым паўстала неабходнасць стварэння падручніка для студэнтаў шэрагу культуралагічных спецыяльнасцей. Як мы адзначалі, падручнікаў па фундаментальнай культуралогіі расійскімі і замежнымі навукоўцамі напісана вялікая колькасць, а па прыкладной культуралогіі на постсавецкай прасторы іх наогул не існавала. Я. Д. Грыгаровіч і А. І. Смолік паставілі перад сабой задачу распрацаваць такі дапаможнік. Ён быў надрукаваны ў 2005 г. На яго старонках асэнсоўваюцца

спецыфіка функцыянавання культуры ў грамадстве, сацыя-культурныя працэсы, якія адбываюцца ў розных сацыяльных групах, супольнасцях, а таксама характарызуюць унутраны свет асобы. Асаблівую ўвагу звяртаюць аўтары вучэбнага дапаможніка на праблемы тэорыі і метадыкі інстытуцыянальных і пазайнстытуцыянальных узаемадзеянняў суб'ектаў культуры, формы і тэхналогіі фарміравання культуры асобы.

Такім чынам, ёсць усе падставы канстатаваць, што ў Беларусі створана даволі трывалае вучэбна-метадычнае забеспячэнне засваення асноў фундаментальнай і прыкладной культуралогіі. А наяўнасць высокакваліфікаваных навуковых, педагогічных кадраў, ґрунтоўных навуковых прац, вучэбных праграм, разнастайнай дыдактычнай літаратуры па культуралогіі дазваляе з упэўненасцю сцвярджаць аб існаванні беларускай культуралагічнай школы.

Пытанні для самаправеркі

1. Падрыхтуйце анатацыю асноўных фундаментальных тэарэтычных прац У. М. Конана і М. І. Крукоўскага.

2. Выкажыце ваша меркаванне адносна легітымнасці гэндарнай культуралогіі і этнакультуралогіі.

3. Выявіце беларускамоўныя вучэбныя дапаможнікі па культуралогіі.

4. Акрэсліце прадмет прыкладной культуралогіі на падставе вучэбнага дапаможніка «Прыкладная культуралогія».

Літаратура

1. Дубянецкі, Э. С. Культуралогія : энцыкл. давед. / Э. С. Дубянецкі. – Мінск : БелЭн, 2003. – 384 с.

2. Грыгаровіч, Я. Д. Прыкладная культуралогія : вучэб. дапам. для студэнтаў спецыяльнасці «культуралогія» ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / Я. Д. Грыгаровіч, А. І. Смолік. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2005. – 216 с. : іл.

3. Казакова, И. В. История и теория мировой культуры : учеб.-метод. пособие / авт.-сост. И. В. Казакова. – Минск : Зорны Верасок, 2010. – 664 с.

4. Коган, И. Л. Гендерная культурология : культура пола и «пол» культуры / И. Л. Коган. – Минск : Ковчег, 2003. – 336 с.

5. *Крукоўскі, М. І.* Філасофія культуры : уводзіны ў тэарэтычную культуралогію / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.
6. *Культуралогія : теория и история культуры : учеб. пособие / И. Е. Ширшов [и др.] ; под общ. ред. И. Е. Ширшова.* – Минск : БГЭУ, 2004. – 543 с., [16] л. цв. ил.
7. *Культуралогія. Эстетика : учеб.-метод. комплекс для студентов дневной и заочной форм обучения / Т. И. Глушакова [и др.].* – Минск : Изд-во МИУ, 2008. – 224 с.
8. *Левяш, И. Я.* Культуралогія : курс лекцый / И. Я. Левяш. – Минск : ТетраСистемс, 1998. – 544 с.
9. *Мартынов, В. Ф.* Культуралогія. Теория культуры : учеб. пособие / В. Ф. Мартынов. – Минск : АСАР, 2008. – 848 с.
10. *Морозов, И.* Основы культурологи. Архетипы культуры / И. Морозов. – Минск : ТетраСистемс, 2001. – 608 с.
11. *Смолік, А. І.* Культуралогія : тэорыя культуры : вучэб. дапаможнік / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2008. – 281 с.
12. *Смолік, А. І.* Культуралогія : гісторыя культуры : вучэб. дапаможнік / А. І. Смолік, Л. К. Кухто, А. А. Цобкала. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2009. – 311 с.
13. *Чернявская, Ю.* Белорусы : от «тутэйшых» – к нации / Ю. Чернявская. – Минск : ФУАинформ, 2010. – 512 с. : ил.
14. *Языкович, В. Р.* Культуралогія : учеб.-метод. пособие / В. Р. Языкович. – Минск : РИВШ, 2010. – 364 с.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Аналіз працэсу станаўлення і развіцця культуралагічнай думкі ў Беларусі дае падставы сцвярджаць, што яна прайшла даволі працяглы шлях і існавала ў розных літаратурных формах і жанрах. Першыя ідэі аб прызначэнні культуры ўтрымліваюцца ў агіяграфічнай, летапіснай літаратуры, павучаннях, казаннях, прытчах старажытных мысліцеляў. Імпліцытныя культуралагічныя веды больш выразна прасочваюцца ў рэнесансава-гуманістычнай літаратуры. У XVII–XVIII стст. бярэ пачатак працэс фарміравання беларускай філасофскай думкі аб культуры. Філасафы вызвалілі антычную традыцыю ад налёту Сярэднявечча, распаўсюдзілі яе на пазнанне гісторыі, грамадства і чалавека. Абсалютызацыя ролі навукі і розуму ў працэсе гістарычнага развіцця была найбольш адметнай прыкметай гуманітарнай думкі гэтага часу.

Ідэі прадстаўнікоў еўрапейскай «філасофіі жыцця» былі ўспрыняты ў XIX ст. беларускімі пісьменнікамі і філосафамі. У новай беларускай літаратуры, этнаграфіі, фалькларыстыцы адбываецца паварот ад прыроды да гісторыі, права, эканомікі, рэлігіі, мастацтва, традыцыйнай культуры, этнасу як суб'екту культуры. Такім чынам, назіраецца перавод культуры з аб'екта выключна толькі філасофскай рэфлексіі ў прадмет практычна ўсіх гуманітарных навук. Протанавукі аб культуры, дзе культура разглядалася ў кантэксце той ці іншай сістэмы і трактавалася ці як утварэнне душы, альбо як выражэнне духа, ці як нарматыўная рэгуляцыя сацыяльнай сістэмы, паступова выцяняюцца філасофіяй культуры, культурнай антрапалогіяй. Асэнсаванне аўтаномнасці культуры як сістэмы каштоўнасцей, а яе засваенне як суаднясенне з каштоўнасцямі прывяло да асэнсавання культуры як сапраўднага падмурку гуманітарных навук. У выніку адбываецца распаўсюджванне прынцыпаў навуковага даследавання на ўсю сферу культурна-гістарычных фактаў, якія да гэтага часу знаходзіліся ў межах пераважна метафізічных ведаў.

У XIX ст. асаблівы інтарэс у даследчыкаў выклікаюць нацыянальныя культуры. Пераход да іх ад этнічных культур

з'явіўся ў выніку прарыву чалавекам вузкага гарызонту свайго этнічнага існавання. Да ўзнікнення нацыянальных культур этнічныя культуры існавалі ў мностве, але кожная была сама па сабе. Яны не валодалі важнейшай уласцівасцю нацыянальных культур – здольнасцю суадносіць, супастаўляць, сувымяраць сябе з іншымі культурамі, жыць з усведамленнем сваёй супрыналежнасці да іх. Гісторыкі, лінгвісты, археолагі, этнографы, фалькларысты пачынаюць інтэнсіўна даследаваць асаблівасці матэрыяльнага побыту, традыцый, абрадаў, духоўнай культуры, нормаў паводзін беларусаў і параўноўваць з культурамі іншых этнасаў. Яны шырока выкарыстоўваюць не толькі метады этнаграфічнага апісання, але звяртаюцца таксама да метадаў культуралогіі: параўнальна-гістарычнаму, структурна-функцыянальнаму, сістэмнаму і інш.

Нацыянальная культура – гэта ў першую чаргу літаратурная пісьмовая мова, хаця сама нацыя характарызуецца не толькі мовай, але і пэўнымі пераўтварэннямі ў дзяржаўна-прававой сферы. Нацыя існуе ў межах нацыянальнай дзяржавы, а выражае сябе ў пісьмовым слове, якое стварае падмурак яе нацыянальнай культуры. Менавіта ў 2-й палове XIX ст. адбываецца станаўленне беларускай нацыянальнай культуры на роднай мове.

XX ст. па праву можна лічыць стагоддзем беларускай нацыянальнай культуры, яго жыцця ў тэрмінах культуры. На паняцці «культура» цяпер замыкаюцца творчасць, мастацтва, навука, тэхніка і нават прырода (фарміруецца экалагічная культура і экалогія культуры), якія да гэтага мысліліся ў псіхалагічных, педагагічных, духоўна-душэўных катэгорыях. Узнікае мноства канцэпцый культуры, якія спрабуюць выявіць пэўную магчымасць у развіцці культуры. Беларускія навукоўцы таксама абзначылі шырокае поле магчымасцей для канкрэтна-гістарычных даследаванняў тых ці іншых форм і феноменаў культуры, як народная, элітарная, масавая, маральная, прававая культуры, мастацтва, міфы, архетыпы, рэлігія, асоба і інш. У апошняй чвэрці мінулага стагоддзя фарміруецца беларуская культуралогія, якая ў наш час ужо прадстаўлена пэўнымі навуковымі дасягненнямі ў галіне даследавання з'яў і працэсаў у айчыннай і сусветнай культуры.

СЛОЎНІК ПАНЯЦЦЯЎ І КАТЭГОРЫЙ КУЛЬТУРЫ

Абстракцыянізм (лац. *abstractio* – *аддаленне, адцягненне*) – кірунак у мастацтве ХХ ст., у якім твор заснаваны выключна на фармальных элементах (лінія, колеравая пляма, адцягненая канфігурацыя). Абстракцыянізм як асобны мастацкі кірунак узнік у пачатку ХХ ст.

Аб’ект культуры – гэта элемент, фрагмент яе быцця, які ўяўляе сабой прадукт рэалізацыі актыўнасці суб’екта культуры.

Авангардызм (франц. *avantgardisme* – *пярэдні край, перадавы атрад*) – агульнае паняцце, якое аб’ядноўвае эксперыментальныя пошукі ў мастацтве ХХ ст. Поўнасцю адмаўляе ўстаноўленыя ў сусветным мастацтве эстэтычныя прынцыпы. З’яўляецца крайнім выяўленнем мадэрнізму. Для авангардызму ўласцівы пошукі пазаястэтычных спосабаў уздзеяння на глядача (напрыклад, перанос акцэнта са знешняга на ўнутранае, з сузірання аб’ектаў мастацтва на іх эмацыянальнае перажыванне). У авангардызме выкарыстоўваюцца незвычайныя, экстравагантныя, часам шакіруючыя мастацкія сродкі і формы творчага самавыяўлення. Да ліку асноўных авангардысцкіх плыняў адносяцца фавізм, экспрэсіянізм, абстракцыянізм (у форме кубізму), футурызм, сюррэалізм, дадаізм, поп-арт.

Аганальнасць (грэч. *agon* – *баратва, спаборніцтва*) – спецыфічная рыса старажытнагрэчаскай культуры. Азначае нястрыманае імкненне грэкаў да спаборніцтваў у розных сферах жыццядзейнасці (эканоміцы, палітыцы, культуры). Спаборніцтвы праводзіліся часта, а пераможцы атрымлівалі разнастайныя ўзнагароды, карысталіся грамадскай павагай, мелі шырокую вядомасць. Грэкі вельмі любілі спартыўныя, музычныя, тэатральныя спаборніцтвы, на якіх галоўным лічылася атрыманне перамогу, быць пераможцам.

Адаптацыя (лац. *adaptare* – *прыладжваць*) – працэс прыстасавання індывіда або групы людзей да знешніх абставін іх жыццядзейнасці. У працэсе фізічнай адаптацыі чалавек паступова прыстасоўваецца да пэўнага клімату, а ў ходзе сацыякультурнай адаптацыі – адпаведна да патрабаванняў канкрэтнай культуры, усяго грамадства.

Адметнасць культурная – сукупнасць рыс, прыкмет, якія адрозніваюць адную культуру ад другой. Адметнасць культурная праяўляецца ў спосабах будаўніцтва жылля, асаблівас-

цях вырабу прадметаў працы, правядзення свят, абрадаў, звычайў, традыцый, сямейнага жыцця, працоўнай дзейнасці, адпачынку, штодзённых паводзін, прыгатавання ежы, спецыфіцы этыкету, маральных і эстэтычных каштоўнасцей розных народаў свету і да т.п. Напрыклад, у еўрапейскіх краінах пры сустрэчы прынята вітацца, паціскаючы адзін аднаму руку, а ў народаў Усходу (кітайцы, японцы, індыйцы) гэта рабіць не прынята.

Адраджэнне, Рэнесанс, – гісторыка-культурная эпоха паміж Сярэдневякоўем і Новым часам (XIV – першая палова XVII ст.) у краінах Заходняй і Цэнтральнай Еўропы. Назва звязана з сапраўдным адраджэннем інтарэсу да культурных здабыткаў і каштоўнасцей Старажытнай Грэцыі і Рыма. Пачалося ў паўночнай Італіі, пазней распаўсюдзілася на іншыя еўрапейскія краіны. У эпоху Адраджэння былі зроблены важныя адкрыцці і вынаходкі ў розных галінах навукі і тэхнікі, створаны выдатныя ўзоры рэалістычнага мастацтва. Для культуры Адраджэння былі ўласцівы антыфеадальная і антыклерыкальная накіраванасць, адмаўленне дагматызму і схаластыкі, узрастанне асобнага пачатку, індывідуалізму, пашырэнне вальнадумства, свабодалюбівых, патрыятычных настрояў.

Аксіялогія (грэч. *axia* – *каштоўнасць* + *logos*) – вучэнне аб каштоўнасцях; філасофская тэорыя агульназначных прынцыпаў, якія вызначаюць матывацыю і накіраванасць дзеянняў чалавека. Як навуковая дысцыпліна сфарміравалася ў другой палове XIX ст., хоць пытанні прыроды каштоўнасцей (сэнс жыцця, сутнасць добра і зла, справядлівасці і несправядлівасці) ставіліся на працягу ўсёй гісторыі філасофіі, пачынаючы са старажытнасці. На тэрыторыі Беларусі філасофскі прынцып духоўнай самакаштоўнасці чалавека, маральныя ідэалы добра і справядлівасці знайшлі адлюстраванне ў дзейнасці і творчасці Клімента Смаляціча, Ефрасінні Полацкай і Кірылы Тураўскага. Іх паслядоўнікі і пераемнікі Ф. Скарына, М. Гусоўскі, С. Будны, В. Цяпінскі, А. Волан, Мялецый Сматырскі, Л. Карповіч, Сімяон Полацкі і іншыя мысліцелі-гуманісты вылучалі як каштоўныя якасці чалавечай асобы высокую духоўнасць, талерантнасць, нацыянальную свядомасць, павагу да людзей. Дыалектычную ўзаемасувязь асобных, нацыянальна-своеасаблівых і агульначалавечых каштоўнасцей і інтарэсаў адзначалі ў сваёй творчасці К. Каліноўскі, Ф. Багушэвіч, М. Багдановіч, Я. Купала, А. Луцкевіч, Я. Лёсік, В. Ластоўскі, І. Канчэўскі, У. Самойла,

Ф. Шантар і іншыя дзеячы культуры. Прадстаўнікі сучаснай беларускай гуманітарыстыкі разглядаюць каштоўнасці як неад'емны кампанент чалавечага быцця і існавання, даследуюць іх у арганічнай узаемасувязі з праблемамі ўмацавання суверэнітэту краіны, усведамлення кожным чалавекам сваёй нацыянальнай годнасці, прыналежнасці да цывілізаванай сям'і еўрапейскіх народаў і агульначалавечай супольнасці.

Акультурацыя – працэс і вынік узаемаўплыву розных культур, пры якім усе ці частка прадстаўнікоў адной культуры (рэцыпіенты) пераймаюць нормы, каштоўнасці і традыцыі другой культуры (донара).

Ампір – стыль позняга класіцызму ў архітэктурным і прыкладным мастацтве Заходняй Еўропы (першая чвэрць XIX ст.). Пазней пашырыўся ў іншых еўрапейскіх краінах (у тым ліку Расіі, Беларусі і інш.). Для гэтага стылю ўласцівы масіўныя аб'ёмы, кантраст сцен з дэкаратыўнымі дэталямі, стылізаваны арнамент, знешняя параднасць, вытанчаная дэкаратыўная пластика. У стылі ампір выкарыстоўваліся старажытнарымскія і старажытнаегіпецкія дэкаратыўныя формы (крылатыя сфінксы, ваенныя трафеі і інш.). У сярэдзіне XIX ст. ампір змяніўся рознымі эклектычнымі стылямі. У Беларусі архітэктурныя помнікі з элементамі ампіру вызначаліся ўрачыстасцю і прастатой формаў: Сноўскі палацава-паркавы ансамбль, Жыліцкі палацава-паркавы ансамбль, Гомельскі Петрапаўлаўскі сабор, альтанка ў Нараўлянскім сядзібна-паркавым ансамблі. Творы дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, выкананыя ў стылі ампір, вызначаюцца статычнай маналітнай формай, з якой кантрастуе пластика-дэкаратыўнае аздабленне ў выглядзе арнаментальных уставак.

Анімізм – адна з формаў першабытных вераванняў; вера ў існаванне душы і розных духаў; сістэма ўяўленняў і вераванняў аб духах і душы як вызначальных пачатках свету і чалавечага жыцця. Тэрмін «анімізм» уведзены англійскім антрапологам, этнографам Э. Б. Тайларам для характарыстыкі першабытнага светапогляду, які вызначаецца проціпастаўленнем бачнага і нябачнага (незямнога) светаў. Анімізм узнік у эпоху першабытнага грамадства і з'яўляецца адным з састаўных элементаў кожнай сучаснай рэлігіі. Лічыцца, што духі аказваюць пазітыўны або адмоўны ўплыў на жыццё чалавека, жывёл і раслін, а таксама на прадметы і з'явы навакольнага свету.

У беларускім фальклоры (легендах, паданнях, песнях) сустракаюцца вобразы злых і добрых духаў (лесавік, палявік, вадзянік і інш.), а таксама хатніх духаў (дамавік, лазнік і інш.). Анімістычныя ўяўленні прысутнічаюць у розных народных звычаях, абрадах, традыцыях, святах (напрыклад, у беларускім абрадзе памінання продкаў – дзядях; у абрадзе «завівання барады» падчас дажынак і да т.п.). У Беларусі з даўніх часоў было распаўсюджана павер’е аб тым, што, напрыклад, жыта, як і чалавек, мае ўласную душу, можа гаварыць чалавечым голасам і таму часам удаецца падслухаць гэтую дзіўную гаворку жыта.

Антрапалогія (грэч. *anthropos* – чалавек) – галіна навукі, якая вывучае паходжанне, эвалюцыю і заканамернасці біялагічных асаблівасцей чалавека і яго рас. Цесна звязана з прыродазнаўча-гістарычнымі навукамі. Мае тры асноўныя раздзелы: расазнаўства (вывучае ўмовы і прычыны ўтварэння, заканамернасці фарміравання і ўзаемадзеяння рас; часткай раздзела з’яўляецца і этнічная антрапалогія, якая даследуе праблемы этнагенезу), антрапагенез і марфалогія (вывучае заканамернасці зменлівасці будовы цела і органаў чалавека ў залежнасці ад спадчыннасці, умоў жыцця і працы). Як навука антрапалогія сфарміравалася ў XIX ст., калі пачалі збірацца і сістэматызавацца звесткі пра розныя тыпы старажытнага і сучаснага складу беларусаў.

Антрапамарфізм (грэч. *anthropos* – чалавек + грэч. *morphe* – форма, від) – упадабленне чалавеку, надзяленне чалавечымі якасцямі (напрыклад, свядомасцю) прадметаў і з’яў нежывой прыроды, нябесных цел, жывёл, міфічных істот і г.д. Выяўляецца ў наданні чалавечага падабенства міфалагічным істотам (багам, разнастайным духам і інш.). У многіх беларускіх народных творах багі, злыя і добрыя духі, жывёлы, расліны, прыродныя з’явы, поры года вызначаюцца рысамі антрапамарфізму: маюць чалавечы выгляд, адпаведныя псіхалагічныя якасці, эмоцыі, перажыванні. Пра гэта сведчаць, напрыклад, прыказкі і прымаўкі «Зямелька нас корміць, а сама есці просіць», «Маладзік умываецца, то будзе непагадзь», «Слухай, дуброва, што лес гаворыць», «Зіма на лета робіць, а лета на зіму».

Антычнасць (лац. *antiquus* – старажытны) – у шырокім сэнсе – «старажытнасць»; у вузкім і больш распаўсюджаным значэнні – грэка-рымская старажытнасць. У антычным грамадстве былі створаны ўмовы для фарміравання агульначала-

вечых каштоўнасцей (дэмакратыя, свабода, правы грамадзян і інш.), высокага ўзроўню развіцця дасягнулі філасофія (Сакрат, Платон, Арыстоць), літаратура (Гамер, Гесіод, Сапфо, Вергілій, Авідзій), выяўленчае мастацтва (Фідзій, Праксіць, Лісіп), архітэктура (Ікцін, Калікрат, Вітрувій), тэатр і інш. Многія феномены, артэфакты сучаснай матэрыяльнай і духоўнай культуры (напрыклад, трагедыя і камедыя, сатыра, гімназія, лірыка, дыялог, хор, іпадром, цырк, мост, брукаваныя дарогі, амфітэатр і інш.) узніклі ў эпоху Антычнасці. Яе спадчына стала адной з асноў развіцця еўрапейскага грамадства і культуры.

Апокрыфы (грэч. *apokryphos* – *патаемны, запаветны*) – мастацкія аповесці ў сярэдневяковай літаратуры, сюжэты звязаныя з Бібліяй, жыццямі святых, легендамі пра рай, пекла, канец свету. Забараняліся царквой як некананічныя. Апокрыфы аказалі ўплыў на асобныя жанры беларускага фальклору (казкі, духоўныя вершы). У дахрысціянскія і раннія хрысціянскія часы апокрыфы лічыліся кнігамі вялікай мудрасці, глыбокі сэнс якіх быў даступны толькі асобным людзям. Матывы апокрыфаў выкарыстоўваў М. Багдановіч у сваіх творах «Апокрыф», «Страцім-лебедзь».

Артэфакт (лац. *arte* – *штучна* + *factum* – *зроблены*) – штучна створаны чалавекам матэрыяльны прадмет, фізічны аб'ект (прылады працы, рэчы, адзенне, упрыгажэнні, мастацкае і хатняе начынне, жыллё, дарогі, масты і інш.). Культурнымі артэфактамі, напрыклад, з'яўляюцца напісаныя пісьменнікамі кнігі прозы, зборнікі вершаў, намаляваныя мастакамі карціны, гравюры, напісаныя музыкантамі сімфоніі, песні і іншае, пастаўленыя рэжысёрамі тэатральныя спектаклі, кінафільмы, апублікаваныя вучонымі манаграфіі, навуковыя артыкулы і інш. Артэфактамі культуры з'яўляюцца таксама разнастайныя тэорыі, канцэпцыі, гіпотэзы, ідэі, мастацкія вобразы, а таксама спосабы паводзін індывідаў ці пэўных супольнасцей і інш.

Архетып (грэч. *arhe* – *пачатак* і *typos* – *вобраз*) – першасны вобраз, правобраз, які захоўваецца ў душы чалавека. Архетып культурны з'яўляецца базісным элементам культуры, які фарміруе канстантныя мадэлі духоўнага жыцця. Змест архетыпа складае найбольш тыповае ў культуры. Яго фарміраванне адбываецца на ўзроўні культуры ўсяго чалавецтва або культур буйных гістарычных супольнасцей у працэсе сістэма-

тызацыі культурнага вопыту. Архетыпы выступаюць у якасці ўстойлівых структур апрацоўкі, захавання і рэпрэзентацыі калектыўнага вопыту. Існуюць універсальныя і этнічныя архетыпы. Яны застаюцца практычна нязменнымі па сваёй сутнасці, аднак у прасторава-часовай перспектыве праяўляюцца ў самых разнастайных формах: міфалагічных сюжэтах і вобразах, рэлігійных вучэннях і рытуалах, нацыянальных ідэалах і інш. У культуралогіі праявы архетыпаў вывучаюцца таксама праз аналіз сноў, фантазій, фобій, літаратурных, філасофскіх твораў і інш.

Асветніцтва – грамадска-палітычная, ідэйная і культурная плынь XVIII – першай паловы XIX ст., прадстаўнікі якой прапаведвалі прыярытэт асветы, навукі і розуму ў жыцці асобы, грамадства і дзяржавы. Асветніцтва ўзнікла ў заходнееўрапейскіх краінах (Англія, Францыя і інш.).

Асіміляцыя (лац. *assimilatio* – *прыпадабненне*) – від аб’яднаўчых этнічных працэсаў, якія суправаджаюцца засваеннем адным народам ці этнічнай групай мовы, культуры і іншых этнічных прыкмет другога народа (які сацыяльна больш развіты ці дэмаграфічна пераважае) да поўнага зліцця з ім.

Барока (італ. *barocco* – *вычварны, дзіўны*) – адзін з асноўных стыляў у архітэктуры і выяўленчым мастацтве Еўропы канца XVI – сярэдзіны XVIII ст. Узнікла ў канцы XVI ст. у Італіі. Мастацтву барока ўласцівы грандыёзнасць, пышнасць і дынаміка, імкненне да велічнасці, патэтычная прыўзнятасць, прыхільнасць да эфектнай відовішчнасці, параднасці, да сумяшчэння ілюзорнага і рэальнага, да моцных кантрастаў маштабаў і рытмаў, матэрыялаў і фактуры, святла і ценю, павялічаная эмацыянальнасць і пачуццёвасць.

Веды – вынік пазнання прадметаў і з’яў рэчаіснасці, правільнае яе адлюстраванне ў свядомасці чалавека. Як ідэальнае выяўленне ў знакавай форме аб’ектыўных уласцівасцей і сувязей свету, прыроды і грамадства веды з’яўляюцца перадумовай і непасрэднай мэтай працэсу пазнання, авалодання вопытам і разуменнем, неабходнымі для спасціжэння аб’ектыўнай ісціны і стваральна-творчай дзейнасці людзей. Аб’ектыўную неабходнасць і выключную ролю ведаў у духоўным узвышэнні асобы, удасканаленні сацыяльна-палітычнай і нацыянальна-культурнай формаў жыцця грамадства сцвярджалі беларускія філосафы і мысліцелі Ф. Скарына, С. Будны, А. Волан, А. Доў-

гірд, М. Пачобут-Адлянцікі, К. Семяновіч, А. Скаркульскі, К. Нарбут, М. Сматрыцкі, В. Цяпінскі, С. Шадурскі і інш.

Геданізм (грэч. *hedone – асалода, вяселле, задавальненне*) – этычнае вучэнне, у адпаведнасці з якім вышэйшай мэтай жыцця і асноўным матывам паводзін чалавека з’яўляюцца асалода, задавальненне. Ідэі геданізму былі ўпершыню сфармуляваны ў старажытнагрэчаскай філасофіі (IV ст. да н.э.), прадстаўнікі якой дабро вызначалі як тое, што прыносіць асалоду, а зло – адпаведна як тое, што выклікае пакуты. Геданісцкія матывы атрымалі пашырэнне ў эпоху Адраджэння, у этычных тэорыях філосафаў-асветнікаў. У рэальным жыцці геданізм можа існаваць у форме эстэцтвуючага арыстакратызму і пагоні за пачуццёвай асалодай. Праявы геданісцкіх адносін да жыцця заўважаюцца ў прадстаўнікоў розных маладзёжных субкультур (бітнікі, хіпі і інш.).

Генезіс (грэч. *genesis – паходжанне*) – паходжанне, узнікненне. У шырокім сэнсе – момант зараджэння і наступны працэс развіцця, які прыводзіць да пэўнага стану, віду, з’явы. Генезіс культуры ўяўляецца складаным працэсам, які адбываўся ў старажытнасці. Тэрмін «генезіс» уваходзіць у склад складаных слоў (напрыклад, культурагенез, антрапагенез, сацыягенез і да т.п.), якія азначаюць узнікненне, утварэнне чаго-небудзь.

Глабалізацыя – тэрмін для абазначэння паскоранага працэсу інтэграцыі нацый у сусветную сістэму ў сувязі з развіццём сучасных транспартных сродкаў і эканамічных сувязей, а таксама ўзмацненнем уздзеяння сродкаў масавай інфармацыі. Глабалізацыя культуры трактуецца як распаўсюджанне аднолькавых культурных узораў, каштоўнасцей па ўсім свеце ў выніку ўзмацнення кантактаў паміж народамі, сацыяльнымі групамі, асобнымі індывідамі. Глабалізацыя мае як станоўчыя (узаемаўзбагачэнне культур, шырокае азнаямленне з культурнымі здабыткамі), так і адмоўныя (страта культурнай самабытнасці ў выніку акультурацыі і асіміляцыі) рысы.

Готыка, гатычны стыль – мастацкі стыль, распаўсюджаны ў еўрапейскіх краінах у XII–XIII стст. Назва паходзіць ад імя германскага племені готаў. Гэтаму стылю ўласцівы: панаванне ў архітэктуры стральчатых формаў, вертыкальных ліній; лёгкія калоны; высокія востраканечныя вежы; ажурная каменная разьба, скульптура, шматлікія каляровыя вітражы; багаты дэкор. Гатычныя саборы з іх вышынёй, накіраванасцю ўверх, у неба сімвалічна адлюстроўвалі імкненне чалавека да Бога.

Грамадства – гэта адносна ўстойлівая сістэма сацыяльных сувязей і адносін як вялікіх, так і малых груп людзей, якая склалася ў працэсе гістарычнага развіцця чалавецтва і падтрымліваецца сілай звычак, традыцыі, закона, сацыяльных інстытутаў. Яны грунтуюцца на пэўным спосабе вытворчасці, размеркавання, абмену і спажывання матэрыяльных і культурных даброт.

Гульня – форма свабоднага самавыяўлення чалавека, якая прадугледжвае рэальную адкрытасць свету магчымага і разгортаецца ў выглядзе спаборніцтваў або ў форме паказу (выканання, рэпрэзентацыі) якіх-небудзь сітуацый, сэнсаў, станаў.

Гуманізм (лац. *humanus* – *чалавечны*) – спосаб светаўспрымання, сукупнасць ідэй і поглядаў, якія сцвярджаюць вышэйшую каштоўнасць чалавека як унікальнай асобы («Чалавек – мера ўсіх рэчаў»), яго неад’емнае права на свабоднае развіццё сваіх творчых сіл і здольнасцей, дасягненне матэрыяльнага дабрабыту і асабістага шчасця. Абвяшчае прынцыпы роўнасці, справядлівасці і чалавечнасці паміж усімі людзьмі. У эпоху Адраджэння гуманізмам называлі таксама грамадскі і літаратурны рух, што супрацьстаяў схаластыцы і духоўнаму дамінаванню царквы, імкнуўся да адраджэння антычнага ідэалу прыгажосці і чалавечнасці. Сярод найбольш вядомых рэнесансавых гуманістаў – Дантэ Аліг’еры, Петрарка, Мікеланджэла Буанароці, Леанарда да Вінчы, Томас Мор, Эразм Ратэрдамскі і інш.

Дзейнасць – мэтанакіраваная, структураваная, рацыянальная асэнсаваная актыўнасць суб’екта, у працэсе якой адбываецца развіццё чалавека, грамадства і культуры.

Дзяржава – тэрытарыяльны, суверэнны саюз грамадзян, утвораны з мэтай абароны іх жыцця, свабоды і маёмасці. Яе дзейнасць рэгламентуецца прававымі нормамаі і правіламаі маральных паводзін, выкананне якіх забяспечваецца сістэмай кіравання і выхавання. Асноўныя прыкметы дзяржавы – наяўнасць формаў уласнасці, права, пэўнай тэрыторыі, у межах якой дзяржава ажыццяўляе сваю ўладу і суверэнітэт.

Закон – нарматыўна-прававы акт, прыняты вышэйшым прадстаўнічым органам дзяржаўнай улады або шляхам усенароднага галасавання. Ён рэгулюе найбольш важныя грамадскія адносіны, валодае вышэйшай юрыдычнай сілай у адносінах да нарматыўных актаў усіх іншых органаў дзяржавы.

Ідэал (франц. *ideal* ад грэч. *idea* – *паняцце, уяўленне*) – дасканаласць; дасканалы ўзор якога-небудзь аб’екта, падзеі з пункту

гледжання канкрэтнага чалавека ці групы людзей. Тэорыя ідэала была сфармулявана ў нямецкай класічнай філасофіі (І. Кант, Г. Гегель, І. Фіхтэ). Кожная эпоха стварае свой уласны ідэал (бажання, святога, манарха, героя), выпрацоўвае ўяўленні, абсалютную гармонію, справядлівасць і прыгажосць, найвышэйшую мэту імкненняў і дзейнасці. Так, у сярэдневяковай хрысціянскай культуры Беларусі яскрава выявіліся ідэі Боскай мудрасці і грамадскай згоды. У эпоху Адраджэння сфарміраваліся гуманістычныя ідэалы асветніка, будаўніка хрысціянскага свету. У XIX–XX стст. узнік і атрымаў пашырэнне ідэал камуністычнага грамадства, які звязваўся з ліквідацыяй прыватнай уласнасці, пабудовай бяскласавага грамадства, усталяваннем прынцыпаў справядлівасці і роўнасці ўсіх людзей. Аднак у канцы XX ст. адбылося крушэнне гэтых утопічных ідэй, таму ў сучасны перыяд паўстала праблема пошуку новых, адэкватных сённяшнім рэаліям грамадскіх ідэалаў.

Ідэнтыфікацыя (познелац. *identificare* – *атаясамліваць*) – апазнанне, устанаўленне тоеснасці аб'ектаў. Важны механізм сацыялізацыі асобы, пры дапамозе якога засвойваюцца сацыяльныя ролі, устаноўкі, нормы, ідэалы.

Імітацыя (лац. *imitatio* – *перайманне*) – перайманне, прыпадбненне каму-небудзь, чаму-небудзь, дакладнае ўзнаўленне.

Індывід (лац. *individuum* – *непадзельнае, асобіна*) – індывідуум, адзіночнае як процілеглае сукупнасці, масе. У філасофіі асобны прадстаўнік сацыяльнай супольнасці (народа, грамадства, сацыяльнай групы і інш.), сацыяльная істота, якая самастойна вызначае ўласныя паводзіны і псіхічныя працэсы.

Інкультурацыя – працэс і вынік засваення людзьмі традыцый, звычаяў і каштоўнасцей, вераванняў роднай культуры; вывучэнне і перадача культуры папярэднім пакаленнем наступнаму.

Інтэграцыя (лац. *integratio* – *аднаўленне, папаўненне*) – адзін з бакоў працэсу развіцця, калі асобныя часткі ці элементы аб'ядноўваюцца пад дзеяннем пэўнага фактару ў адно цэлае.

Інтэграцыя культурная – працэс паглыблення культурных узаемадзеянняў і ўзаемаўплываў паміж дзяржавамі, нацыянальна-культурнымі групамі і гісторыка-культурнымі сферамі. Ахоплівае ўзаемадзеянне паміж установамі культуры, творцамі і спажывальцамі культуры, працэс узгаднення розных нацыянальных формаў культуры, традыцый і навацый, устанаўленне адзінай агульначалавечай сістэмы каштоўнасцей. У выніку інтэ-

грацыі культурнай розныя элементы, часткі культуры з-за іх падабенства паступова аб'ядноўваюцца ў адзіную культурную сістэму.

Інтэрыярызацыя – пераход зvonку ўнутр. У псіхалогіі фарміраванне ўнутраных структур псіхікі ў выніку засваення знешняй сацыяльнай дзейнасці. Паняцце ўведзена французскімі псіхолагамі П. Жанэ, Ж. Піяжэ, А. Валогам. У псіхааналізе выкарыстоўваецца пры тлумачэнні працэсу фарміравання структур несвядомага.

Інфармацыйнае грамадства – адно з азначэнняў сучаснага стану грамадства ў індустрыяльна развітых краінах, якое звязана з якасна новым узроўнем вытворчасці, перапрацоўкі і распаўсюджвання інфармацыі. Тэорыя інфармацыйнага грамадства ўзнікла ў 1970-я гг., калі новыя тэхналогіі, усеагульная камп'ютарызацыя і інфарматызацыя грамадства прывялі да глабальных змен у навуковай, тэхнічнай, сацыяльнай, духоўнай і іншых сферах яго жыццядзейнасці, паглыблення творчага, інтэлектуальнага пачатку ў матывацыі працоўнай дзейнасці, вытворчасці матэрыяльных і культурных каштоўнасцей. Такое грамадства ў розных тэарэтычных канцэпцыях разглядаецца як адна з разнавіднасцей постіндустрыяльнага грамадства або як якасна новая ступень у развіцці грамадскага працэсу, якая прыходзіць на змену постіндустрыялізму.

Інфармацыя (лац. *informare* – *ствараць вобраз, складаць паняцце аб чым-небудзь*) – звесткі, якія перадаюцца людзьмі вусна, пісьмова або іншым спосабам, а таксама сам працэс перадачы ці атрымання такіх звестак; агульнанавуковае паняцце, якое ўключае абмен звесткамі паміж людзьмі, чалавекам і аўтаматам, аўтаматам і аўтаматам, абмен сігналамі ў жывёльным і раслінным свеце, перадачу адзнак ад клеткі да клеткі, ад арганізма да арганізма.

Кампенсацыя (лац. *compensare* – *ураўнаважваць*) – аднаўленне парушанай раўнавагі псіхічных і псіхафізіялагічных працэсаў праз стварэнне процілегла накіраванай рэакцыі ці імпульсу. Паняцце «кампенсацыя» развівалася пераважна ў межах глыбіннай псіхалогіі.

Камунікацыя (лац. *communio* – *раблю агульным, звязваю*) – працэс перадачы і абмену інфармацыяй; сродкі сувязі паміж любымі аб'ектамі матэрыяльнага і духоўнага свету.

Каштоўнасць – філасофскі, сацыялагічны і культуралагічны тэрмін, што фіксуе чалавечае, сацыяльнае і культурнае зна-

чэнне пэўных з'яў рэчаіснасці, якія ацэньваюцца ў плане добра і зла, праўды і хлусні, прыгажосці і агіднасці, дапушчальнага і забароненага, справядлівага і несправядлівага і інш. Каштоўнасцямі называюцца таксама спосабы і крытэрыі, на аснове якіх ацэньваюцца адпаведныя з'явы (устаноўкі, забароны, мэты ці праекты). Каштоўнасці азначаюць не самі па сабе прадметы матэрыяльнай культуры, з'явы духоўнай культуры або працэсы ў сферы чалавечых адносін, а іх сацыяльную якасць і значэнне ў жыццядзейнасці грамадства. Кожная культура фарміруе свой набор і іерархію каштоўнасцей, сістэма якіх выступае ў якасці найбольш высокага ўзроўню сацыяльнай рэгуляцыі.

Культура (лац. *cultura* – *апрацоўка, вырошчванне*) – сукупнасць матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей (звычай, вераванняў, традыцый, ідэй, сімвалаў, твораў мастацтва, пабудоў, машын і г.д.), якія ствараюцца людзьмі ў працэсе фізічнай і разумовай працы для задавальнення іх разнастайных патрэбнасцей і перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Існуе мноства азначэнняў культуры і падыходаў да вытлумачэння яе сутнасці. Развіваецца ў розных формах, выконвае разнастайныя сацыяльна значныя функцыі. Суб'ектам культуры выступае чалавек, паколькі ён творыць, захоўвае і распаўсюджвае створаныя ім культурныя артэфакты.

Мараль (франц. *morale* – *маральнасць*) – асаблівая форма грамадскай свядомасці і від грамадскіх адносін (маральныя адносіны); адзін з асноўных спосабаў нарматыўнай рэгуляцыі дзеянняў чалавека ў грамадстве.

Маргінальнасць (лац. *margo* – *край, мяжа*) – тэрмін, які выкарыстоўваецца ў сацыялогіі, культурнай антрапалогіі для абазначэння індывідаў, якія па сваім становішчы знаходзяцца па-за межамі пэўнага сацыяльнага слоя, на мяжы двух асяродкаў, што ў выніку прыводзіць да наяўнасці падвойнай (часам – множнай) сацыякультурнай самаідэнтыфікацыі. Прычынамі ўзнікнення і пашырэння феномена маргінальнасці многія даследчыкі лічаць узмоцненую міграцыю народаў і розных этнічных, сацыяльных груп, развіццё гандлю, рынку, хуткі рост буйных гарадоў (мегаполісаў). Для маргіналаў уласцівыя такія адметныя рысы, як маральная раздвоенасць, адчуванне пазбаўленасці ранейшай культурнай самаідэнтыфікацыі і немагчымасць дасягнуць іншай, канфліктнасць з традыцыйнымі нормамі і ідэаламі і інш.

Масавая культура – паняцце, якое характарызуе найбольш тыповыя спосабы бытавання культуры ў сучасным грамадстве. Уяўляе сабой новы тып, разнавіднасць культуры індустрыяльнага грамадства. Іншыя яе назвы – камерцыйная, спажывецкая, папулярная, агульнадаступная культура.

Народнасць – гэта супольнасць людзей этнічнага паходжання, заснаваная на агульнасці тэрыторыі, мовы, эканамічнага і культурнага жыцця, якая фарміруецца з узнікненнем прыватнаўласніцкіх адносін. Характэрна для рабаўладальніцкай і феадальнай фармацый, папярэднічае стварэнню нацыі.

Нацыя (лац. *patio* – *народ*) – устойлівая этнасацыяльная супольнасць людзей, якія пражываюць на адной тэрыторыі. Звязаны агульным эканамічным і сацыяльна-палітычным жыццём, маюць адзіную культуру, мову і самасвядомасць.

Нормы – прадпісанні, агульнакультурныя правілы, прынцыпы, узоры паводзін або дзеянняў індывідаў ці груп у грамадстве. Адлюстроўваюць пазітыўныя (прадпісанні) і негатыўныя (забарона) характарыстыкі дзеянняў. На аснове нормаў забяспечваюцца ўпарадкаванасць, рэгулятыўнасць сацыяльных уземадзеянняў індывідаў і груп. Мараль і права – найбольш важныя сферы нарматыўнай рэгуляцыі паводзін і дзеянняў суб'ектаў грамадскіх адносін.

Палітыка (грэч. *politikē* – *майстэрства кіравання дзяржавай*) – арганізацыйная і рэгулятыўна-кантрольная сфера дзейнасці, звязаная з размеркаваннем і ажыццяўленнем улады, рэгуляваннем грамадскіх адносін. Як спецыфічны від дзейнасці ўзнікла разам з дзяржавай.

Права – сістэма агульнаабавязковых сацыяльных нормаў, якія ўстаноўлены або санкцыяніраваны дзяржавай і рэгулююць дзеянні, паводзіны і адносіны людзей, іх груповак, дзяржаўных і грамадскіх органаў, арганізацый і ўстаноў.

Прырода – у шырокім сэнсе ўсё, што існуе (матэрыяльны сусвет) і стаіць у адным шэрагу з паняццямі «быццё», «матэрыя»; у больш вузкім сэнсе – аб'ект вывучэння прыродазнаўчымі навукамі. Разглядаецца таксама як сукупнасць прыродных умоў існавання чалавека з пункту гледжання месца і ролі прыроды ў сістэме адносін да яе чалавека і грамадства. Існуе незалежна ад чалавека, бясконца ў прасторы і часе, невычарпальная ў сваіх формах і іх уласцівасцях. Мае структуру і сістэмнасць, знаходзіцца ў стане вечнай змены і развіцця.

Чалавек з'яўляецца арганічнай часткай прыроды, па-за якой ён не можа існаваць фізічна і духоўна. Рэальная аснова адносін чалавека да прыроды – яго практычная дзейнасць, акультурванне натуральнай прыроды.

Сацыялізацыя (лац. *socialis* – *грамадскі*) – працэс засваення чалавекам пэўнай сістэмы ведаў, нормаў і каштоўнасцей, якія дазваляюць яму функцыянаваць у якасці паўнапраўнага члена грамадства, уваходжання чалавека ў грамадскае жыццё. Уключае як сацыяльна кантраляваныя працэсы мэтанакіраванага ўздзеяння на асобу (выхаванне), так і стыхійныя, спонтанныя працэсы, якія ўплываюць на яе фарміраванне.

Семіётыка (грэч. *s meiotikē* ад *s meion* – *прыкмета*) – навука, што вывучае ўласцівасці знакавых сістэм ці знакаў, кожнаму з якіх пэўным чынам надаецца пэўнае значэнне. Даследуе асноўныя характарыстыкі любых знакаў і іх спалучэнняў і сістэм знакаў. Яна ўзнікла як лагічная навука і паўплывала на развіццё не толькі мовазнаўства, але стала агульным метадам для шэрагу даследаванняў у мастацтве, літаратуразнаўстве і агульнай тэорыі культуры. Універсальнасць семіятычнага падыходу заснавана на тым, што па сутнасці ўся інфармацыя, якую набывае чалавек на працягу жыцця і якая складае асноўны змест яго разумення, уяўляе сабой адлюстравальна-знакавую сістэму.

Суб'ект культуры (лац. *subjectum*) – паняцце ў культуралогіі, якое ўжываецца для абазначэння розных носьбітаў у сферы стварэння, спажывання, захавання і трансляцыі культурных дасягненняў, нормаў, адносін. Суб'ектамі культуры выступаюць асобныя індывіды або якія-небудзь супольнасці (сацыяльныя, нацыянальныя, рэлігійныя, полаўзроставыя і інш.).

Трансмiсія культурная – працэс, дзякуючы якому культура перадаецца ад папярэдніх пакаленняў да наступных найперш праз навучанне. На яе аснове фарміруюцца пераемнасць культуры, бесперапыннасць яе гістарычнага развіцця ў часе і прасторы.

Тыпалогія (грэч. *typos* – *форма, узор* + *logos* – *веды, вучэнне*) – навуковы метада, у аснове якога ляжыць сістэматызацыя працэсу або з'явы па найбольш агульных прыкметах, якасцях.

Формы культуры – культуралагічнае паняцце; састаўны элемент структуры культуры. Яны не з'яўляюцца культурнымі ўніверсаліямі, формы – элемент складанай культуры, якая мае

развітую структуру. У залежнасці ад таго, хто стварае культуру і які яе ўзровень, вылучаюць розныя яе формы – элітарную, народную, масавую, этнічную, маральную, палітычную, прававую і інш.

Функцыя культуры (лац. *functio* – *дзеінасць*) – прызначэнне або значэнне, роля, якую пэўная культура выконвае ў жыццядзейнасці ўсяго грамадства і яго асобных індывідаў.

Чалавек – вышэйшая ступень эвалюцыі жывых арганізмаў на Зямлі, прадстаўнік біялагічнага віду, сацыяльная істота і суб'ект культуры. З жывёльнага свету чалавека вылучаюць свядомасць, здольнасць рабіць прылады працы і выкарыстоўваць іх для ўздзеяння на навакольнае асяроддзе. Генетычна звязаны з іншымі жывымі арганізмамі, чалавек адрозніваецца ад іх наяўнасцю свядомасці, абстрактнага мыслення і мовы, здольнасцю пранікаць у сутнасць навакольных прадметаў і самога сябе. Ён з'яўляецца суб'ектам грамадска-гістарычнага працэсу, творцам каштоўнасцей матэрыяльнай і духоўнай культуры, носбітам традыцый, якія змяшчаюць у сабе дасягненні цывілізацыі.

Эліта (франц. *elite* – *лепшыя, выбраныя*) – лепшыя прадстаўнікі грамадства ці якой-небудзь яго часткі. Эліта – вышэйшы слой (ці слаі) сацыяльнай структуры грамадства, які ажыццяўляе функцыі кіравання, развівае навуку і культуру.

Элітарная культура – спецыфічная форма культуры, якая ствараецца прывілеяванай часткай грамадства або па яе заказе высокапрафесійнымі творцамі, што валодаюць творчай адоранасцю і выключнай мастацкай успрымальнасцю. Уключае выяўленчае мастацтва, класічную музыку і літаратуру.

Этнас (грэч. *ethnos* – *народ*) – этнічная супольнасць людзей (племя, народнасць, нацыя). Сярод асноўных прыкмет этнасу – саманазва (этнонім), агульнасць і цэласнасць тэрыторыі, матэрыяльнай і духоўнай культуры, мовы. Тэрмін блізкі да паняцця «народ».

Этнічная культура – сукупнасць створаных каштоўнасцей пэўнай этнічнай супольнасцю.

Этыка (лац. *ethika* ад грэч. *ethos* – *характар*) – філасофская навука, аб'ект вывучэння якой – мараль цалкам, маральнасць як адзін з бакоў жыццядзейнасці чалавека, спецыфічная з'ява грамадскага жыцця і форма грамадскай свядомасці.

Вучэбнае выданне

Смолік Аляксандр Іванавіч
Кухто Людміла Канстанцінаўна

**ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ
КУЛЬТУРАЛАГІЧНАЙ ДУМКІ**

Вучэбна-метадычны дапаможнік

Рэдактар І. В. Смяян
Тэхнічны рэдактар Л. М. Мельнік
Дызайн вокладкі А. К. Ляховіч

Падпісана ў друк 04.02.2014. Фармат 60x84 ¹/₁₆.
Папера пісчая № 2. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 13,72. Ул.-выд. арк. 12,55. Тыраж экз. Заказ 43.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў».
ЛІ № 02330/0003939 ад 19.05.2011.
Вул. Рабкораўская, 17, 220007, г. Мінск.